

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'İ TEFSİR ETMENİN
KURALLARI BAĞLAMINDA MEYDÂNÎ VE
TEFSİR METODU

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Sait ŞİMŞEK

Hazırlayan

İsa KANİK

108106023009

Konya - 2017

 KONYA	<p style="text-align: center;">T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsa KANİK
	Numarası	108106023009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir
	Programı	Doktora
	Tezin Adı	Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsir Etmenin Kuralları Bağlamında Meydânî ve Tefsir Metodu

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İsa KANİK

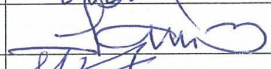

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsa KANİK
	Numarası	108 106 023 009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Tefsir
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Saif ŞİMŞEK
	Tezin Adı	Kur'an-ı Kerim'i Tefsir Etmenin Kuralları Bağlamında Mejdani ve Tefsir Metodu

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *K. Kerim'i Tefsir Etmenin Kuralları Bağlamında Mejdani ve Tefsir Metodu* başlıklı bu çalışma 29.06.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	M. Saif ŞİMŞEK	
2	Prof. Dr.	M. Sami BAYBAL	
3	Doç. Dr.	Harun ÖEMÜŞ	
4	Yrd. Doç. Dr.	Muhammed ERSES	
5	Yrd. Doç. Dr.	Duran Ali YILDIRIM	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsa KANİK
	Numarası	108106023009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Sait Şimşek
	Tezin Adı	Kur’ân-ı Kerîm’i Tefsir Etmenin Kuralları Bağlamında Meydânî ve Tefsir Metodu

Abdurrahman Habenneke el-Meydânî (ö. 2004) yakın dönem müfessirlerindendir. Bir ilim ve dava insanı olan Meydânî sürekli okuyan, yazan, kararlı ve gayretli bir ilim adamıdır. İlimle meşgul olan bir ailede yetişmesi ve İslâmî ilimlere olan muhabbetiyle İslâm kültür ve düşünce dünyasına zenginlik katacak Tefsir, Kur’an ilimleri, Mantık, Ahlâk, Dinler Tarihi ve Şiir/Edebiyat gibi farklı alanlarda pek çok eser kaleme almıştır.

Suriye’de doğan, ilim uğruna Mısır, Lübnan, Hindistan ve Suudi Arabistan gibi ülkeleri dolaşan Meydânî bazı resmî ve idarî görevlerde de bulunmuştur. Bu görevlerinin sona ermesiyle yalnızca Mekkî sûreleri tefsir edebildiği “*Meâricu’t-Tefekkür ve Dekâiku’t-Tedebbür*” adlı tefsirini kaleme almıştır.

Kur’ân-ı Kerim, imar ve inşa eksenli bir eğitim politikası çerçevesinde farklı olay ve sorular bağlamında yaklaşık yirmi üç yıllık bir süre zarfında parça parça indirilmiştir. Bundan hareketle Meydânî, Mekkî-Medenî ayrımını ön plâna çıkararak Kur’ân’ın hidayet yönü ve hedefleri bağlamında toplumun ıslahı ve bilinç düzeyinin yükseltilmesi açısından daha faydalı olacağı kanaatiyle tefsirinde nüzûl sırasını esas alan bir yöntem izlemiştir. Mânâ derinliği nedeniyle de eserinde tefsir yerine “tedebbür” kelimesini kullanmıştır.

Belirli usul ve esaslara göre kaleme alınmayan, spontane düşünceler ve hedefsiz kurulan cümlelerle dolu bir eser, edebî olmaktan uzak olduğu gibi muhataplarını da yanlış anlamalara sevk edebilir. Bu sebeple Meydânî, müfessirlerin eserlerinde dağınık

halde bulunan kırk kâideyi “*Kavâ'id*” adlı eserinde toplamıştır. Bu kâidelerin belagat ve söz sanatları, Kur'ân'ın muhteva ve üslup özellikleri, nüzûlü ve Kur'ân'daki bazı tabirlerle ilgili olduklarını söyleyebiliriz. Meydânî'nin Kur'ân'ı doğru anlama ve tefsir etme konusundaki kâidelerinin sayısı arttırılabilir. Bu kâideler ve verilen örnekler nüzûl sırasına göre sûreleri tefsir ettiği “*Me'âric*” adlı tefsirinin bir mukaddime ve genel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu kâideler Meydânî'nin, düşünce merdivenlerinde yükselmesine ve doğru anlamının inceliklerini keşfetmesine vesile olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Meydânî, Me'âric, Kavâ'id (Kırk kural), Mekkî sûreler, Nüzûl sırası.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	İsa KANİK
	Student Number	108106023009
	Department	Temel İslam Bilimleri/Tefsir
		Doctoral Degree (Ph.D.)
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet Sait Şimşek
	Title of the Thesis/Dissertation	Meydanî and Tafseer Methodology within the context of Rules of Interpreting the Holy Quran

Abdurrahman Habenneke el-Meydânî (d. 2004) is an interpreter of the Quran in near era. He is a diligent and prolific scholar, and a man of cause, too. Born into a scholarly family, and through his affinity to Islamic sciences, he wrote many works in the fields of Tafseer, Quranic Sciences, Logic, Ethics, History of Religions, Poetry and Literature, which contributed to the wealth of Islamic thought and culture.

Born in Syria, having travelled in Egypt, Lebanon, India and Saudi Arabia for scholarly purposes, Meydanî had some administrative and official jobs too. Upon the completion of such works, he wrote the interpretations of Meccan verses in a work titled, '*Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*'.

The Glorious Quran was gradually sent to humanity in a period of twenty three years based on the different contexts through different incidents and events, aiming at education and progress. Therefore, Meydanî, focusing on the difference between verses sent in Mecca and Medina periods, followed a methodology based on the order of revelation, believing that society's awareness and improvement could be raised through

salvation and religious objectives. Because of the semantic depth, he preferred to use *tedebbür* instead of *tafseer*.

Since a work without certain methods and principles and with full of spontaneous ideas and aimless sentences would be far away from being a literary work, it may also mislead its readers too. Thus, Meydanî collated the forty principles which were found in the works of Quran interpreters and wrote the book, *Kavâ'id*. These principles can be counted as those related to rhetoric, those as to the content and stylistic of Quran, the order of revelation and certain terms and notions in the Quran. The number of principles as to the correct understanding and interpretation of Quran can be increased. These rules and examples given in the order of revelation form the framework of his book with a preface, *Me'âric*. These principles enabled Meydanî to climb up the stairs of thought and able to perceive the details of rightful understanding.

Keywords: Qur'an, Meydânî, Me'âric, Kavâ'id (forty principles), Meccan verses, Order of revelation.

ÖNSÖZ

İlk âyetlerinden itibaren “el-Kitâb” diye isimlendirilen Kur’ân-ı Kerîm’in kendine özgü bir takım hususiyetleri vardır. Öncelikle Kur’ân açık ve anlaşılır bir Arap lisanıyla indirilmiştir. İnsanlığın hidayeti için gönderilmiş, insanları dünya ve âhirette mutluluğa ulaştıracak kilometre taşlarıyla donatılmıştır. Kısacası Kur’ân bir yol haritası ve hayat kitabıdır. Klavuz, ancak doğru okunduğunda hayatî amaçlarını gerçekleştirecek, insanı varması gereken hedeflere ulaştıracaktır. Elbette ki söz konusu Kur’ânî hedeflere ulaşmak insanların ön yargısız, samimi ve bilimsel metotlarla Kur’ân’ı düşünmeleri(tezekkür-tedebbür-tefekkür) ile mümkün olacaktır. Tefsir faaliyeti de bunun bir neticesidir.

Bu düşünce zaviyesinden bakıldığında kaynağı itibariyle tek yönlü bir iletişim ürünü olan; sorulan sorular, farklı olay ve hadiseler karşısında meşhur olan görüşe göre yaklaşık yirmi üç yıllık bir vahiy sürecinde indirilen Kur’ân’ın mesajının daha doğru anlaşılması ve anlamlandırılması insan psikolojisi ve eğitimi bakımından son derece önemlidir. Bir sözün daha doğru anlaşılması için kime, nerede, niçin ve nasıl söylendiğinin önemi, objektif ve mantıklı düşünebilen herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Allah tarafından bütün insanlara gönderilen ve onları diğer varlıkların yüklenmekten kaçındığı bir sorumlulukla karşı karşıya bırakan Kur’ân’ın, sadece içerisinde bulunulan dünya değil âhîret hayatını da etkileyecek mesajlar içermesi, onun ‘en doğru biçimde anlaşılması’ olgusunun ehemmiyetini fazlasıyla artırmaktadır.

Abdurrahman Habenneke el-Meydânî (ö. 2004) ifade etmeye çalıştığımız bu konunun önemine inanan yakın dönem müfessirlerinden biridir. O, Kur’ân mesajının daha doğru anlaşılmasına yönelik olarak son zamanlarda müfessirlerin başvurdukları bir yöntem olan nüzûl sırasına göre Kur’ân’ı tefsir etme eğilimini benimsemiştir. Bireysel ve toplumsal açıdan Kur’ân eğitime ve bu eğitimde nüzûl sırasının önemine inanarak en doğru anlama kurallarının bir kısmını tespit eden Habenneke el-Meydânî bu kuralları kendi tefsirine de uygulamaya çalışmıştır. Tefsirine bir ön hazırlık mahiyetinde bazı kâideleri toplayıp bu kurallar çerçevesinde tefsirini kaleme alan Meydânî’nin söz konusu kâideleri ve tefsirinin önemli bir araştırma konusu olduğu kanaatinden yola çıkarak böyle bir çalışmayı yapmaya karar verdik.

“Usulsüzlük vüsûlsüzlüktür.” ilkesi gereğince yapılacak bir çalışma öncesinde bazı kuralları tespit edip bir program ve plân çerçevesinde hareket etmek, ortaya konan eseri sıradanlık ve tekdüzelikten koruduğu gibi aynı zamanda onun bilimsel kalitesini de artıracaktır. Böyle bir yöntem aynı zamanda her metnin karşı karşıya olduğu anlamının iki temel ögesinden biri olan müfessirin ideolojik/mezhebî görüşlere bağlanmasını, hevâ ve hevesine uymasını, kültürel çevre, siyasî ve sosyal etkilerden uzaklaşmasını, Kur’ân’ı konuşmadığı konularda konuşurma girişimlerinin engellenmesini ve ilâhî bir mesaj olan Kur’ân’ın en doğru şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Bundan hareketle Abdurrahman Habenneke el-Meydânî’nin (ö. 2004) nüzûl sırasına göre kaleme almış olduğu tefsiri, tefsir metodu ve özellikle “*Kavâ’idü’t-Tedebbüri’l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle*” adlı eserinde Kur’ân’ın anlaşılması bağlamında müfessirlerin eserlerinde dağınık halde bulunan kâide ve kuralları araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Meydânî tefsirinin özelliklerini, müfessirin yöntemini ve özellikle de tespit etmiş olduğu söz konusu kâideleri eserine nasıl uyguladığını analiz ederek, objektif bir bakış açısıyla değerlendirdiğimiz bu çalışma giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, yöntemi ve kaynaklarına yer verilmiştir. Birinci bölümde, Meydânî’nin hayatı, ilim tahsili ve kişiliği, siyasî ve idarî faaliyetleri ve eserlerine değinilmiştir. İkinci bölümde bazı kelime ve kavramlara değinilerek, çalışmamızın ana konusunu oluşturan özel bir tasnifle tefsirine de atıflarda bulunduğumuz Meydânî’nin Kur’ân’ı doğru anlama ve tefsir etme konusundaki kâideleri analitik bir yaklaşımla ayrıntılı şekilde örneklerle ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Meydânî’nin tefsir metodu ile dirâyet ve rivâyet bakımından Meydânî tefsiri ve bazı tartışmalı konulara dair görüşleri incelenmiştir. Sonuç kısmında da araştırmamız esnasında ulaştığımız bazı bilimsel tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Gerek konu tespiti gerekse muhteva kısmında olmak üzere bu çalışmanın her aşamasında engin tecrübeleriyle, değerli fikir ve düşüncelerinden istifade ettiğim danışman hocam muhterem Prof. Dr. Mehmet Sait Şimşek’e teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmanın ilmî düzeyinin daha da artması ve olgunlaşması noktasında yapıcı eleştirileriyle olumlu katkılar sunan hocalarım Prof. Dr. Mustafa Sami Baybal, Doç.

Dr. Harun Ögmüş, Yrd. Doç. Dr. Duran Ali Yıldırım ve Yrd. Doç. Dr. Muhammed Ersöz ile bu süreçte kıymetli zamanlarını ayırarak özellikle usûl ve teknik konularında rehberlik eden Yrd. Doç. Dr. İzzet Marangozoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

Bu naçiz çalışmamızın Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılması ve tefsir edilmesi sürecinde bu alanda yapılan diğer araştırmalara katkıda bulunması; bir nebze de olsa "Kur'ân'ı anlama" çabası içerisinde olan araştırmacılara ışık tutup ufuk oluşturması temennimizdir.

Gayret bizden muvaffakiyet Allah'tandır.

İsa KANİK

29.05.2017

KONYA

İÇİNDEKİLER

Önsöz	VII
İçindekiler	XI
Kısaltmalar.....	XV

Giriş.....1

1. Araştırmanın Konusu, Yöntemi ve Kaynakları	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi	2
1.3. Araştırmanın Kaynakları.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN HABENNEKE el-MEYDÂNÎ, HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı.....	6
1.2. İlmî Kişiliği ve İlim Tahsili	7
1.3. Siyasî ve İdarî Faaliyetleri	9
1.4. Eserleri	10
1.4.1. Silsiletün fi Tarîkı'l-İslâm.....	12
1.4.2. Silsiletü E'dâi'l-İslâm	15
1.4.3. Dirâsetün Kur'âniyyetün.....	19
1.4.4. Silsiletün Min Edebi'd-Da'veti'l-İslâmî	29
1.4.5. Diğer Muhtelif Eserleri	34

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN HABENNEKE el-MEYDÂNÎ'NİN KUR'ÂN'I DOĞRU ANLAMA VE TEFSİR ETME KONUSUNDAKİ KÂİDELERİ

2.1. Bazı Kelime ve Kavramlar	39
2.1.1. Tefsir-Te'vil	40
2.1.2. Kâide-Kural-Metot.....	43
2.1.3. Anlama-Düşünme (tedebbür-tezekkür-tefekür).....	44
2.2. Meydânî'ye Kadar Anlama ve Yorumlama Kâidelerine Değinen Bazı Müellifler.....	47
2.3. Kur'ân'ı En Doğru Şekilde Anlamanın Kâideleri	52
2.3.1. Belâgat ve Edebî Sanatlarla İlgili Meydânî'nin Kâideleri	57
2.3.2. Filoloji ve Dilbilimsel Alanla İlgili Meydânî'nin Kâideleri	64
2.3.3. Kur'ân'ın Muhteva ve Üslûp Özellikleriyle İlgili Meydânî'nin Kâideleri	83
2.3.4. Kur'ân'ın Nüzûlü ile İlgili Meydânî'nin Ortaya Koyduğu Kâideler ..	119
2.3.5. Kur'ân'da Geçen Bazı Tâbirlerle İlgili Meydânî'nin Kâideleri.....	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDURRAHMAN HABENNEKE el-MEYDÂNÎ'NİN TEFSİRİ VE METODU

3.1. Meydânî'nin Kur'ân'ı Tefsir Metodu	141
3.1.1. Meydânî Tefsirinin Genel Özellikleri	147
3.1.2. Meydânî Tefsirinin Özel Konu Başlıkları.....	151
3.1.3. Meydânî Tefsirinin Kaynakları ve Atıfları	152

3.2. Rivayet Yönünden Meydânî Tefsiri	158
3.2.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri.....	158
3.2.1.1. Kelimelerin Lügat Mânâsını Açıklamak İçin Olanlar	159
3.2.1.2. Dil Kurallarıyla İlgili Olanlar	160
3.2.1.3. Âyetlerin Anlamlarını Te'yit Etmekle İlgili Olanlar	161
3.2.2. Kur'ân'ın Sünnet İle Tefsiri.....	163
3.2.2.1. Âyetlerin Anlamlarını Te'yit Etme Bağlamında Zikredilenler	164
3.2.2.2. Âyetlerin Mânâlarını Beyan Etme Bağlamında Zikredilenler	166
3.2.2.3. Dil Kurallarıyla İlgili Olanlar	168
3.2.2.4. Fıkhî Hükümlere Esas Olanlar	169
3.2.2.5. Nüzûl Sebebiyle İlgili Olanlar	171
3.2.2.6. Sûre Faziletiyle İlgili olanlar	172
3.2.3. Kur'ân'ın Sahabe ve Tâbiîn Sözüyle Tefsiri	175
3.2.4. Kitab-ı Mukaddes'ten Nakiller	176
3.3. Kıraatler	178
3.3.1. Mânâyı Etkilemeyen Kıraat Farklılıkları	179
3.3.2. Âyetin Anlamına Tesir Eden Kıraat Farklılıkları	180
3.4. Nüzûl Sebepleri	185
3.5. Dirayet Yönünden Meydânî Tefsiri.....	188
3.5.1. Morfolojik Tahliller	189
3.5.1.1. Lügavî izahlar	193
3.5.1.2. Âyetlerdeki Edebî-Belâğî Mânâların İzahı	196
3.5.2. Kur'ân içi Tenâsüb	201
3.5.2.1. Âyetler Arasındaki Münâsebet	202
3.5.2.2. Sûreler Arasındaki Münasebet.....	204
3.5.3. Ahkâm Âyetleri	206
3.5.3.1. Meydânî'nin Mezhebî Farklılıklara Değınmesi.....	207
3.5.3.2. Meydânî'nin Doğrudan Kendi Görüşünü Belirtmesi.....	209
3.5.4. Muhkem –Müteşâbih	211
3.5.4.1. Meydânî'nin Muhkem ve Müteşâbih Âyetleri Tefsiri	213
3.5.4.2. İstivâ(الإستواء) ve Arş(العرش) Hakkındaki Düşünceleri	215
3.5.4.3. Hurûf-u Mukatta'a'yı(الحروف المقطعة) İzah Etmesi.....	218
3.5.4.4. Rû'yetullah(روية الله) Konusundaki Düşünceleri	220
3.5.4.5. İsim ve Sıfatlar Konusundaki Düşünceleri	223
3.6. Bazı Tartışmalı Konulara Dair Görüşleri	225
3.6.1. Nesih Meselesine Yaklaşımı.....	225
3.6.2. Kur'ân Kıssalarına Bakışı.....	228
3.6.2.1. Örnek Kıssa: Lût (a.s.) ve Kavmi	230
3.6.2.2. Kur'ân'a Göre Lût'un Soy, Yetişmesi ve Peygamberliği	230
3.6.2.3. Kavmini Davet Etmesi	230
3.6.2.4. Yurdundan Çıkarılması ve Kavmini Kuşatıcı Azapla Uyarması	231
3.6.2.5. Azap Meleklerinin Uğraması	231
3.6.2.6. Lût Kavminin Helâkiyle İlgili Olaylar Dizisi	232
3.6.3. Kelâmî Görüşleri	233

3.6.3.1. Allah'ın İlmî, İradesi ve Varlıklar Üzerindeki Kudreti.....	233
3.6.3.2. İnsanın İradesi, Fiilleri ve Sorumluluğu.....	234
3.6.3.3. İslâmî Davetin Ulaşmadığı Kimseler ve Ehl-i Fetretin Durumu.....	236
3.6.4. Meydânî ve Tasavvufî Düşünce.....	238
3.6.5. İsrâiliyyât(الإسرائيليات) Hakkındaki Görüşü.....	240
3.6.6. Şefaât Konusuna Yaklaşımı.....	244
Sonuç.....	248
Kaynaklar.....	252
Özgeçmiş.....	268

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makâle
A.Ü.İ. F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(a.s.)	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım, baskı
(c.c.)	: Celle Celâlühû
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dağ.	: Dağıtım
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.E.Ü	: Dokuz Eylül Üniversitesi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İYV.	: İlim Yayma Vakfı
m.	: Mîlâdî
Md.	: Madde
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden, (Tahkik eden)
ö.	: Ölümü-ölüm tarihi
(r.a.)	: Radyallâhu anhü/anhâ
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
ss.	: Sayfalar
sy.	: Sayı
(s.a.v.)	: Sallallâhu aleyhi vesellem

XVI

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. : Tahkîk
Ts. : Tarihsiz
Trc. : Tercüme, tercüme eden
Vb. : Ve benzeri
V.dğr. : Ve diğerleri
y.y. : Yayın yeri yok
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Yöntemi ve Kaynakları

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hayat kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm insanlar için bir rahmet ve hidayet rehberi olarak gönderilmiştir. İlk müfessirinin Hz. Peygamber olduğu Kur'an, doğumlarından vefatlarına kadar bütünüyle insan hayatını kuşatan bir özelliğe sahiptir. Bu münasebetle Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve yorumlama faaliyeti asr-ı saâdetten günümüze ilim dünyasında sürekli var olan bir çaba olmuştur. Asırlardır devam eden, kıyamete kadar da sürecek olan Kur'ân'ı anlama ve yorumlama faaliyeti neticesinde çeşitli yöntem ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Peygamber Efendimizin anlamak amacıyla Kur'ân'ı yavaş yavaş, tane tane ve uzatarak okuduğu rivâyet edilmektedir.¹ Ebû Zerr'in (ö. 32/653) (r.a.) bildirdiğine göre Hz. Peygamber okuduğu âyetleri bazen birkaç defa tekrar etmiş, üzerinde uzun uzun düşünmüştür. Müjde âyeti geldiği zaman dua edip dilekte bulunmuş, korku âyetlerine geldiği zaman da Allah'a iltica edip, O'na sığınmıştır. Arkadaşlarına ancak üzerinde kalpleri birleştiği zaman Kur'ân'ı okumalarını, kalpleri ondan ayrılınca okumayı sonlandırmalarını ve üç günden daha az sürede baştan sona(hatim) okumamalarını söylemiştir.² Bu ideal anlama ve düşünme yönteminden sonra Kur'ân'ın muhtevası ve muhataplarının eğitim ve kültür seviyesi gibi farklı özelliklerinden kaynaklanan sebeplerle sahabe, tâbiîn ve daha sonraki dönemlerde birer ekol haline gelen düşünme, anlama ve tefsir etme yöntemleri doğmuştur.

Nüzûlünden günümüze kadar devam eden, muhataplarının Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çabası sürecinde yeni bir yaklaşım ve orijinal bir yöntem olarak son dönemde Kur'ân'ın kronolojik/nüzûl sırasına göre tefsir edilmesi anlayışı ortaya çıkmıştır. Tam anlamıyla bütün Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre ilk tefsir edenin de İzzet Derveze (ö. 1984) olduğu belirtilmektedir.³

Kur'ân'ı anlamaya yönelik olarak tefsirine bir mukaddime sadedinde Meydânî'nin telif ettiği *Kav'âidü't-Tedebbürî'l-Emsel li-Kitâbillâhi 'Azze ve Celle*

¹ Bk. Ebu Dâvut, Salât, 365.

² Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 6477.

³ Bk. Okumuş, Mesut, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, Araştırma yay., Ankara, 2009, s.23.

ile kronolojik/nüzûl tertip sırasına göre yapılan farklı ve yeni bir tefsir olan *Me'âricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür* isimli eserin, Kur'ân ilimleri ve bu ilimlerle meşgul olan kimseler nezdinde önemli olduğunu düşünmekteyiz. Bu nedenle bu iki eser "*Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsir Etmenin Kuralları Bağlamında Meydânî ve Tefsir Metodu*" adıyla isimlendirdiğimiz tez konusunun temel hareket noktalarını oluşturmaktadır.

Doktora çalışmamızda, çoğunlukla Meydânî'nin *et-Tedebbürü'l-Emsel li Kitâbillahi 'Azze ve Celle* adlı eserinde belirlenmiş olan kâide ve kuralların incelenmesi ve kendisinin de ifadesiyle bu kurallar ekseninde kaleme aldığı *Me'âricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür* (Tefsîrun Tedebbüriyyun li'l-Kur'âni'l-Kerîmi bi Hasebi Tertîbi'n-Nuzûli Vifka Menheci Kitâbi't-Tedebbürü'l-Emsel li Kitâbillahi Azze ve Celle) adlı eseri paralelinde diğer tefsir ve tefsir usûlü muhtevasına sahip eserler incelenmiştir.

Tefsir ve Kur'ân ilimlerinin yanısıra Mantık, Ahlâk, Kelâm, Dinler Tarihi ve Sosyal bilimler gibi farklı alanlarda eserleri bulunan söz konusu müfessirin eğitimci kişiliği, Kur'ân'ın insan hayatıyla olan bağlarının onarılması bağlamında nüzûl sırasına göre tefsirini önemseyen ve tefsir dünyasına farklı zaviyeden bakan sayılı müfessirler arasında bulunması gibi nedenlerle Abdurrahman Habenneke el-Meydânî'nin hayatı, eserleri ve tefsirde izlediği yönteminin analiz edilmesinin bilim dünyasına katkıları açısından araştırmamızı önemli kılacağı kanaatindeyiz.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması konusu uzun zamandan beri süregelen temel tefsir problemlerinden biridir. Kur'ân âyetlerinin inmeye başladığı günden itibaren muhatapları Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmek ve doğru anlayabilmek için farklı yöntemler denemişlerdir.

"*Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsir Etmenin Kuralları Bağlamında Meydânî ve Tefsir Metodu*" şeklinde isimlendirdiğimiz tez konumuzun araştırılmasında konunun durumu ve karakteristik özellikleri gereği geleneksel kütüphane araştırması/veri toplama, analiz, sentez ve tümevarım gibi metot ve yöntemlerden faydalanılmıştır. Bu sayede tefsir, hadis ve ulûmu'l-Kur'ân eserleriyle özellikle Meydânî'nin *et-*

Tedebbürü'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle ile *Me'âricu't-Tefekkür* adlı eserleri okunmuş, ulaşılan bilgiler klasik kart yöntemiyle kaynaklarına göre ayrı ayrı fişlere işlenmiştir. Daha sonra da elde edilen tüm notlar elektronik ortamda toplanmak sûretiyle bazı tikel ve özel bilgilere dayanılarak bir şeyin durumu ve mahiyetini öğrenme ve inceleme çabasında bulunma diye tanımlanabilen istikrâ yöntemiyle gerekli özgün değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca bu yöntemlerle ulaşılan düşünce ve yorumlar not edilmiş, bilimsel etik kuralları çerçevesinde ilgili kaynaklara atıfta bulunulmak suretiyle de dipnot olarak gösterilmiştir.

Araştırmamızın seyrine göre günümüz akademik çalışmalarında izlenen geleneksel kütüphane kaynaklarının taranmasının yanı sıra söz konusu müfessir hakkında Türkiye'de teferruatlı bir inceleme bulunmadığından dolayı zaman zaman konumuzla ilgili internet ortamındaki bilimsel web kaynaklarından da yararlanılmıştır. Bu sayede farklı kütüphane ve kaynaklarla konu muhtevası zenginleştirilerek kapsamlı ve detaylı bir araştırma imkânına kavuşulmuştur.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Kur'ân'ı tefsir etmenin kuralları bağlamında Meydânî ve tefsir metodunu ele aldığımız çalışmamızın birinci bölümünde müellifin hayatını anlatırken çoğunlukla web sitelerinden faydalanılmıştır. Bununla birlikte eşi Âide Râğıb el-Cerrâh'ın *Abdurrahman Habenneke el-Meydânî el-Âlim el-Müfekkîr el-Müfessîr: Zevcî Kemâ Araftuhu* adlı eseriyle Mecdü Mekkî'nin *Lemehâtün min Kitâb-i Me'âricu't-Tefekkür* ve *Dekâiki't-Tedebbür Allâme Abdurrahman Habenneke el-Meydânî* adlı basımı yapılmamış makalesinden istifade edilmiştir. Eserleri hakkında bilgi verirken müellifin çalışmamız içerisinde isimlerini zikrettiğimiz telif ettiği eserlerine müracaat edilmiştir.

İkinci bölümde, Abdurrahman Habenneke el-Meydânî'nin Kur'ân'ı doğru anlama ve tefsir etme konusundaki kâidelerini incelerken söz konusu müellifin *Kavâ'idü't-Tedebbürü'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle* adlı eseri, Ömer Nasûhi Bilmen (ö. 1971)'in *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhıyye Kâmûsu*, Cürcânî'nin (ö.816/1413) *Kitâbü't-Ta'rifât'ı*, Râğıb el İsfahânî'nin (ö.502/1108) *Müfredâtu Elfâzil'l-Kur'ân'ı*, Prof. Dr. İbrahim Emiroğlu'nun, *Klasik Mantığa Giriş'i*, Ebû Nasr

İsmail b Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 393/1003) es- *Sihâh Tâcu'l-Luga ve's-Sihâhu'l-Arabiyye*'si, İbn Manzûr'un (ö.711/1370) *Lisânu'l-Arab*'ı, Sabûnî'nin (ö. 2015), *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Prof Dr. Mehmet Sait Şimşek'in, *Günümüz Tefsir Problemleri* ile *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* adlı eserleri, Dr. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin (ö. 1398/1977) *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*'u, Muhammed b. Abdülazîm ez-Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilü'l-Irfân fî Ulumi'l-Kur'ân*'ı, Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Subhi es-Sâlih'in (ö. 1986) *Mebâhis fî Uluûmi'l-Kur'ân*'ı, el-Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) *et-Teyisîr fî Kavâ'idî I'lmi't-Tefsîr*'i ve Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ından yararlanılmıştır.

Üçüncü bölümde de Meydânî'nin tefsiri ve metodu ele alınırken Meydânî'nin *Me'âricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür Tefsîrun Tedebbüriyyun li'l-Kur'âni'l-Kerîmi bi Hasebi Tertîbi'n-Nuzûli Vifka Menheci Kitabi Kavâ'idü't-Tedebbüri'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle* adlı eseri başta olmak üzere Mecdü Mekkî'nin *Lemehâtün min Kitâb-ı Me'ârici't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür li'l-Allâme Abdurrahman Habenneke el-Meydânî* adlı makâlesi ile dipnotlarda işaret ettiğimiz pek çok kaynaktan istifade edilmiştir.

Çalışmamızdaki âyet meâlleri Prof. Dr. Yusuf Işıcık'ın Konya İlahiyat Derneği tarafından Temmuz 2010 yılında ikinci baskısı yapılan *Kur'ân Meâli*'nden alınmıştır.

Türkiye ve diğer ülkelerde Meydânî hakkında farklı makâleler yazılmış, tezler hazırlanmıştır. Bu çalışmalardan ulaşabildiklerimiz şunlardır:

2013 yılında Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu danışmanlığında *Abdurrahman Hasan Habenneke el- Meydânî ve Tefsiri* adında Necmettin Çalışkan tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır. Daha önce *Yök Tez Tarama Sistemi* ve tez kataloglarında rastlayamadığımız ve ancak tezimizi yazarken haberdar olduğumuz söz konusu çalışmada müfessirin hayatı, eserleri ve tefsir yöntemine yer verilmesine rağmen özellikle Kur'ân'ın anlaşılması bağlamındaki kırk kuralla ilgili yeterli ayrıntıya girilmemiştir. Dolayısıyla danışman hocamızın onayı ve rehberliğinde daha ayrıntılı ve farklı bakış açılarından geliştirilmesinin uygun olacağı düşüncesiyle çalışmamıza

devam edilmiştir. Bu ve diğer nedenlerden ötürü çalışmamızın Meydânî tefsirinin tanınması, yönteminin bilinmesi ve Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılması noktasında tespit ettiği kırk kuralla ilgili önemli bir açığı kapatacağı düşüncesindeyiz.

Meydânî hakkında bir diğer çalışma ise 2006 yılında Nâdi Hasan Ali Sabrâ tarafından Ürdün Üniversitesinde hazırlanan “*Menhecü Abdurrahman Habenneke el-Meydânî fi't-Tefsîr*” adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada Nâdi Hasan Ali Sabrâ, daha çok Meydânî'nin tefsir metodunu incelemiş, nüzûl sırasına göre Kur'ân'ı tefsir eden İzzet Derveze ile karşılaştırmalar yapmış ve bu konuda bazı değerlendirmelerde bulunduktan sonra Meydânî'nin eserlerinden söz etmiştir. Meydânî'nin tefsiri detaylı bir şekilde incelenmemiş, bazı noktalar göz önünde bulundurulmamıştır.⁴

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde “*Kavâ'idü't-Tedebbürî'l-Emsel li-Kitâbillâh/Kur'ân-ı Kerîm'i Tefekkür Etmenin Kuralları*” adıyla 2011 yılında Harun Abacı tarafından makâle sınırları çerçevesinde bir yazı kaleme alınmıştır. Söz konusu makâlede de ana başlıklarıyla “*kırk kâide*” tercüme edilmekle yetinilmiştir.

Bir başka makale de Meydânî'nin öğrencisi Mecdü Mekkî tarafından kaleme alınan, elektronik ortamda ulaşabildiğimiz *Lemehâtün min Kitâbi Me'ârici't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür li'l-Allâme Abdurrahman Habenneke el-Meydânî* adlı makaledir. Hayatı, eserleri ve kişiliği hakkında özgün bilgilerin verildiği bu makalede de *kırk kâide*'ye ayrıntılı olarak değinilmediğini söyleyebiliriz.

Yine internet taraması sonucunda ulaşabildiğimiz Mecdü Mekkî'nin *et-Ta'rîfu bi Kitâbi Me'ârici't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür li'l-Allâme Abdurrahman Habenneke el-Meydânî* adlı eseri de bu alanda kaleme alınmış bir başka çalışmadır. Altmış dört sayfalık kitapta özet şekilde Meydânî tanıtılarak tefsiri ve yöntemi hakkında bilgiler verilmektedir.

⁴ Bk. en-Nusayrât, Cihad Muhammed, Es'ad, Ubeyde Abdulhakîm, *Abdurrahman Hasan Habenneke el Meydânî'nin Tefsirdeki Metodu* (معارج التفكير ودقائق التدبر), (منهج عبد الرحمن حسن حبنكة الميداني في تفسيره " معارج التفكير ودقائق التدبر), Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi, Usûlüddîn Bölümü, Amman, 2013, c. XL, sy. 2, 474-498, s. 475.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN HABENNEKE el-MEYDÂNÎ, HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Abdurrahman b. Hasan b. Merzûk Habenneke el-Meydânî h. 1345/ m. 1927 yılında Dimeşk şehrinin en uzak mahallelerinden biri olan “el-Meydan” mahallesinde dava, aksiyon ve ilim yönünden bir başkası için eşine çok az rastlanabilecek zengin bir aile ortamında dünyaya gelmiştir. Kendisi yedi erkek ve beş kızıdan oluşan on iki çocuklu bir ailenin en büyükleridir. Yakın dönem müfessirlerinden olduğu için *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* ve *İslâm Ansiklopedisi* gibi kaynaklarda hayatı hakkında bir bilgiye rastlayamadığımız Meydânî aile geleneğinden dolayı Habenneke lakabıyla; doğduğu mahalle nedeniyle de “Meydânî” künyesiyle tanınmıştır.⁵ İlmî bakımdan oldukça tanınmış, son derece seçkin Şamlı bir aileye mensuptur. Babası, önde gelen Şam Âlimleri ve Mücahit Eğitimciler Birliği üyelerinden eğitimci Hasan Habenneke el-Meydânî (ö.1425/1978) dir. İnanç açısından Ehl-i sünnet ve Eşarî, amelî yönden de Şâfiî mezhebine mensup olan Hasan Habenneke tatlı üslûbu, güçlü beyanı ve kolay anlaşılabilen tabirleriyle dinleyenlerin zihinlerine nüfuz ederek iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan iyi bir davetçi ve etkili bir hatiptir.⁶

Annesi, ilme ve ilim talebesine olan sevgisi ve yakın ilgisi nedeniyle *ست الشام و أم طلبة العلم -Şam'ın hanımefendisi ve ilim talebelerinin annesi-* diye tanınan ve mahallenin seçkin ailelerinden birine mensup olan İbrahim kızı Nazmiye Hanım'dır.⁷

⁵ Habenneke, Habekehu (habbeke) kelimesinin bedevilerce değiştirilmiş halidir. Özgüvenli olmak, savaşta düşmanla karşılaşmayı sevmek, bağlamak, hüküm vermek ve belgelendirmek anlamlarındadır. Bk. el-Cerrâh, Âide Râğıb, *Abdurrahman Habenneke el-Meydânî el-Âlim el-Müfekkîr el-Müfessîr Zevcî Kemâ Araftuhu*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2001, s. 11; Meydânî, *el-Vâlidü'd-Dâ'iyetü'l Murabbî eş-Şeyh Hasan Habenneke el-Meydânî Kıssatu Âlimin Mücâhidin Hâkîmin Şucâ'*, Dâru'l-Beşîr, Cidde, 2002, s. 64; el-Meydânî, “*Hasan Habenneke el-Meydânî*,” md. *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 323.

⁶ Nadi Hasan Ali Sabrâ, “*Menhecü Abdirrahman Habenneke el-Meydânî fi't-Tefsîr*” Külliyyetü'd-Dirâsâtü'l-Ulyâ el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ürdün 2006, s. 3.

⁷ el-Cerrâh, *a.g.e.*, s. 13.

Meydânî, 1956 yılında Mükerrerem Zebâd Hanım ile ilk evliliğini; 1967 yılında da Âide Râğıb el-Cerrâh el-Hallâk Hanımefendi ile ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir.

Suriye’de doğan, ilim yolunda Mısır, Lübnan, Hindistan ve Suudî Arabistan gibi ülkeleri dolaşan Abdurrahman Habenneke el-Meydânî vizyon yüklü ve aksiyon dolu bir hayat yaşamış, hayatının sonlarına doğru da acı bir hastalığa(kolon kanseri) yakalanarak yaklaşık seksen yaşında iken 25 Haziran 2004 tarihinde Çarşamba gecesi Suriye’de vefat etmiştir. Cenazesi, acı bir kayıp sonrasında gönlü hüzünle dolan yerli ve yabancı binlerce tanınmış bilim insanı ve sevenlerini bir araya getirmiştir. Emir Mencek camiinde kılınan cenaze namazının ardından Şam kâriyelerinden üstat Muhammed Küreyyim Râcih onu hayırla yâd etmiş, Meydânî’nin oğlu Dr. Vâil de üzüntü içerisinde bir kasîde söylemiştir. Cenazesi büyük bir kalabalık eşliğinde Çarşamba günü ikindi namazını müteakiben dünya yurdundaki son durağı olan Meydan mahallesindeki el-Cûra (الجورة) kabristanına defnedilmiştir.⁸

1.2. İlmî Kişiliği ve İlim Tahsili

Meydânî, sürekli okuyan, yazan, tartışan ya da konferanslara katılan hareketli ve heyecan dolu aksiyoner bir yaşam tarzına sahiptir. Kişilik olarak ibnü’l-vakt olan yani vakti verimli değerlendirme konusunda son derece kararlı ve gayretli bir bilim adamı olan Meydânî, ilim ve buna bağlı uygun davranışta bulunma hususunda da son derece sabırlı, şevkli ve meraklıdır. Kendisi ansiklopedik bir ilim ve kültür birikimiyle geniş bir mütâlaa ve muhakeme yeteneğine sahiptir. Meydânî, klasik ve

⁸ <http://ar.wikipedia.org>; www.ahlalhdeth.com; <http://www.nokhbah.net>, [Erişim tarihi: 4 Kasım 2013]; Meydânî gibi Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi’nde öğretmenlik yapan ve kendisinden yaklaşık iki yıl önce vefat eden eşi Âide Râğıb el-Cerrâh, *Abdurrahman Habenneke el-Meydânî el-Âlim el-Müfekkîr el-Müfessîr (Zevcî Kemâ Araftühu)* adlı yaklaşık yüz atmış sayfalık bir biyografi kaleme almıştır. Eserin ilk baskısı 2001 yılında dâru’l-kalem yayınları tarafından yapılmıştır. Eserde Meydânî’nin nesebi, doğduğu ve yetiştiği çevre, ilmî seyahatleri ve eğitimi, eserlerinde izlediği yöntem ile ilmî ve fikrî olarak kültür ve aksiyon alanındaki etkisinden söz edilir. Daha sonra da te’lifatına değinilir. Bk. el-Cerrâh, Âide Râğıb, *Abdurrahman Habenneke el-Meydânî el-Âlim el-Müfekkîr el-Müfessîr Zevcî Kemâ Araftuhu*, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, 2001; Mecdü Mekkî, “*Lemehâtün min Kitâb-ı Me’ârici’t-Tefekkür ve Dekâiku’t-Tedebbür Allâme Abdurrahman Habenneke el-Meydânî*”, h. 1424, s. 2, www.islamsyria.com/uploadfile/LIB/lib.../File6908435.doc, [Erişim tarihi: 9 Eylül 2013].

modern kültürel mirası, dini ve dünyevî ihtisas konularını kitaplarında toplama konusunda da oldukça yeteneklidir.⁹

Meydânî, Kur'ân tefsiri hususunda kendi asrında bir lider olarak görülmektedir. Hakikaten de Kur'ân araştırmacısının müstağni kalamayacağı bu ilimde ne kadar ileri bir noktada olduğu, önyargı ve şüpheyile hareket edenlerin bu durumunu bertaraf eden ilmî ve fikrî münazaralardaki mükemmelliği, *el-Belagatü'l-Arabyyetü* adlı iki ciltlik eserine bakıldığında da görülebilir.

İslâm kültür ve düşünce dünyasının yakın dönem müfessirlerinden Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, uyguladığı başarılı öğretim metotları sayesinde ilim, vizyon ve bir cazibe merkezi olan babasının evinde, onun gözetim ve denetiminde yetişmiştir.

Meydânî'nin eğitimi, terbiyesi, islâmî ilimleri öğrenmesi ve bizzat babasının tesis edip idare ederek öğrencilerini yetiştirdiği İslâmî Rehberlik Akademisi'nde - معهد التوجيه الإسلامي - İslâm Hukuku alanında gösterdiği başarıda babasının etkin bir rolü olmuştur.

Babası, Meydânî'ye bir akademi ya da enstitü olarak isimlendirdiği kuruluşunda kendisinin halefi gözüyle bakmıştır. Meydânî tanınmış pek çok Şam âliminin de mezun olduğu bu akademide eğitim görmüştür. Hayatının ilk anlarından itibaren altmış yılı aşkın ömrü boyunca Habenneke el-Meydânî'de ilim ve aksiyonerlik tıpkı birbirinden ayrılmaları söz konusu olmayan ikiz gibi devam etmiştir.

Meydânî, aralarında Muhammed Said Ramazan el-Bûtî (ö. 2013), Dr. Mustafa el-Hân (ö. 2008), Mahmut el-Mardînî, Sadık Habenneke(amcası), Hüseyin Hattab (ö. 1408 h.) ve Üstat Küreyyim Râcih gibi tanınmış ilim adamlarının bulunduğu, klasik ilimlerdeki dirâyeti ve uyguladığı başarılı öğretim metotları sayesinde hem Suriyeli gençlerin hem de başka ülkelerden gelenlerin katıldığı bu ders halkasından/enstitüden 1947 yılında mezun olmuştur. Babası henüz on beş yaşlarında olan Meydânî'yi kendi enstitüsünde öğretim vazifesinde görevlendirmiştir. Fıkıh, fıkıh usûlü, mantık ve belagat gibi ilimlerin de içerisinde

⁹ <http://www.alukah.net/culture/10963/487/>, [Erişim tarihi: 4 Kasım 2013]

bulunduğu farklı ilimlerin öğretilmesinde Meydânî'ye icâzet vermiştir. 1956 yılında el-Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesine kaydolan Habenneke el-Meydânî lisans eğitimini tamamlayarak öğreticilik icâzetiyle beraber diploma almaya hak kazanmış, sonrasında da aynı fakültede eğitim psikolojisi alanında doktorasını yapmıştır.¹⁰

1.3. Siyasî ve İdarî Faaliyetleri

İdealist ve üretken bir düşünce yapısına sahip olan Habenneke el- Meydânî, el-Ezher Üniversitesi'ndeki eğitimini tamamlayarak mezun olduktan sonra babasının enstitüsünde ve Şam'daki farklı kurumlarda yıllarca öğretmenlik hizmetinde bulunmuştur. Henüz otuz iki yaşlarındayken Vakıflar Bakanlığında Hukuk Eğitim Müdürlüğü-إدارة التعليم الشرعي- görevini üstlenen Meydânî bu idarî görevde başarılı ve gayretli bir şekilde çalışmıştır. Bu görevdeyken biri Şam diğeri de Halep'te bulunan Adalet Kız Liselerinin de içerisinde bulunduğu pek çok adalet ve hukuk eğitimi veren müesseselerin kurulmasında önemi küçümsenemeyecek faaliyetlerde bulunmuştur. Ülkesindeki siyasî kargaşalar sebebiyle babası ve kardeşleri tutuklanınca 1967 yılında ülkesinden ayrılarak İmam Muhammed b. Suûd el-İslâm Üniversitesi'nde iki yıl süreyle öğretim görevlisi olarak görev yaptığı Riyad'a gitmiştir. Sonra da yaklaşık olarak otuz yıl süreyle Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yaptığı Mekke-i Mükerreme'ye gitmiştir. Burada İslâm Kültürü ve Çağdaş Düşünce Akımları gibi farklı kürsülerde lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyindeki öğrencilere öğretmenlik yapmış, yetmiş yaşına geldiğinde ise resmî görevinden ayrılmıştır. Daha sonra da İslâm Birliği Teşkilatı'nın -رابطة العالم الإسلامي- kurucu meclis üyeliğine ve Uluslararası İslâmî Yardım Kuruluşu-هيئة الإغاثة الإسلامية العالمية- üyeliğine seçilmiştir. İslâm ekonomisi-الاقتصاد الإسلامي- İslâm eğitimi-التعليم الإسلامي- gibi konularda Mekke ve Medine şehirlerinde düzenlenen pek çok konferans ve toplantıda katılımcı ve müzakereci olarak yer almıştır. Aynı şekilde Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi kültür faaliyetleri çerçevesinde pek çok ilmî toplantıya ve geniş kapsamlı konferanslara katılmıştır. Bu görevleri yanında otuz yılı aşkın süreyle devam eden günlük ve haftalık radyo-televizyon programlarını sürdürmüştür.¹¹ Üniversitedeki resmî görevinden ayrılınca sağlığı, vakti ve gücü

¹⁰ <http://ar.wikipedia.org>; www.ahlalhdeeth.com, [Erişim Tarihi: 4 Kasım 2013]

¹¹ <http://ar.wikipedia.org>, [Erişim Tarihi: 4 Kasım 2013]

elverdiğince gayretini Kur'ân-ı Kerîm'i tefekküre yoğunlaştırarak onu tefsir etmeye çalışmıştır.

1.4. Eserleri

Vefat tarihinden de anlaşılacağı üzere Abdurrahman Habenneke el- Meydânî çağımız müfessirlerindedir. Öncelikle kendisini insan ve ilim adamı yetiştirmeye adanmış babasının rahle-i tedrisatından geçen, sonra da Suriye ve Suudi Arabistan gibi farklı yerlerde eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunan Meydânî oldukça üretken bir şahsiyettir.

Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, İslâm kültür ve düşünce dünyasına zenginlik katacak Tefsir, Kur'ân ilimleri, Mantık, Ahlâk, Dinler tarihi, Sosyal bilimler, Şiir/Edebiyat, Vaaz ve İrşat gibi farklı alanlarda otuz aşkın çok kıymetli eser kaleme almıştır. Silsiletün fî Tarîkı'l-İslâm, Silsiletü E'dâi'l-İslâm, Dirâsâtün Kur'âniyyetün, Silsiletün min Edebi'd-Da'veti'l-İslâmî gibi ilmî alanlarda serîler şeklinde kaleme aldığı otuz cildi aşkın esere farklı alanlarda yazdığı her biri birer hikmet harikası, ince anlayış ürünü ve bilgi kaynağı olan çalışma ve kitaplarını da eklediğimizde mevcut matbuatı yirmi üç bin altı yüz kırk sayfayı bulmaktadır. Daha çok eğitimle meşgul olması, 1926'da Suriye halkının Fransız işgaline karşı başlattığı bağımsızlık mücadelesine etkin olarak katılması ve Suriye Âlimler Birliği, İslâm Birliği Teşkilatı¹² gibi müesseselerde çalışması nedeniyle geleneksel ilimlerde dirâyetli olmasına rağmen babası Hasan Habenneke eser kaleme alamamıştı. Babasının bu durumuna karşın Meydânî'nin eser yazma noktasında son derece üretken ve ileri bir düzeyde olduğu görülmektedir. Meydânî'nin eserleri pek çok defa basımı yapılmış, güncel konu ve meselelere günümüz şartlarında akılcı ve kabul edilebilir yorumlar getirerek ilim dünyasındaki seçkin yerini almıştır.

Hayatı ve eserlerinden de anlaşılacağı üzere Meydânî'nin temel düşüncesi İslâm ümmetinin birliği, dirliği ve kurtuluşudur. Tefsiri dışında yazmış olduğu eserlerinde iman, itikat, tevhit, komünizm, kapitalizm, Yahudilik, siyonizm, misyonerlik, peygamberler tarihi, şiir/edebiyat ve bazı âyetlerin güncel olaylar

¹² رابطة العالم الإسلامي

ekseninde yorumlanması gibi farklı alanlara yoğunlaşmasıyla da bunu hedeflemektedir.

Meydânî'nin bilimsel çalışma ve ansiklopedik eserlerinin çoğu, konuyla ilgili âyetlerin toplanması, nüzûl sıralamasına göre kendi yöntemine uygun olarak düzenlenmesi, kelime ve lafızların tahlili ve genel bir düşünceyle sonlandırılarak kapsamlı bir konuda birleştirilmesi gibi aşamaları gerektiren Kur'ân ve Kur'ân ilimleri hakkındadır. Kur'ân'a olan muhabbeti ve ilgisi *Zâhiratu'n-Nifâk ve Habâisu'l-Münâfikîn*, *el-Akîdetü'l-İslâmiyyetü*, *el-Ahlâku'l-İslâmiyyetü* ve *el-Hadâratü'l-İslâmiyyetü* gibi bir açıdan konulu tefsir olarak da değerlendirilebilecek seçkin eserlerinde de açıkça görüldüğü üzere Kur'ân ile meşguliyetini ciddi bir uğraşı haline getirmiştir. 1967'de başlayıp kırk yıl süreyle devam eden ilmî çalışma ve gayretinin semeresinin başında ise çeşitli Kur'ân araştırmaları, detaylı düşünce ve itinalı uzun araştırmalarının neticesi olarak *Me'âricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür* adlı tefsir eseri gelmektedir.

Davranışlar, sözlü ve yazılı ifadeler kişiler hakkında doğru bilgi edinme ve onları tanıma fırsatı sunan önemli unsurlardır. Bu nedenle biz bu çalışmamızda Meydânî'nin eserlerinden bir kısmının sadece ismini zikrederken bir kısmına da önemine inanmamız, mevcut şartlar sebebiyle ulaşabilmemiz ya da doğrudan konumuzla ilgisi nedeniyle ayrıntılı değinmemizin faydalı olacağı, böyle bir yöntemin araştırmamıza derinlik katacağı kanaatindeyiz.

Meydânî'nin eserleri pek çok baskı yapmış, güncel konu ve meselelere günümüz şartlarında akılcı ve kabul edilebilir yorumlar getirerek ilim dünyasındaki yerini almıştır. Bazı kurumların talebi veya kendisinin gerekli gördüğü alanlarda küçük hacimli bazı risale ve cep kitapları da kaleme almıştır. Ancak kütüphanelerde rastlayabileceğimiz nadir olan eserlerinden bir kısmının İSAM'daki kütüphane raf numaralarına da çalışmamızda işaret edilmiştir. Her birisi farklı bir araştırma konusu olacak tarzda bilimsel hacim ve ağırlığa sahip bir dizi kitap serisinin içerisinde yer

alan belli başlı matbu eserlerini şu başlıklar altında sıralamanın mümkün olduğunu düşünmekteyiz.¹³

1.4.1. Silsiletün fî Tarîkı'l-İslâm

Meydânî'nin bu serîde kaleme aldığı eserleri genellikle İslâm inancı ve ahlâkı, İslâm kültür ve medeniyeti ile İslâm toplumu ve bu toplumun oluşmasında önemli etkisi olan Hz. Peygamberin sünneti konularını ihtiva etmektedir.

a. *el-Akîdetü'l-İslâmiyyetü ve Üsüsühâ* (العقيدة الإسلامية وأسسها)

Bu kitap, İslâm inancı konusunda modern bir üslupla bu asırda kaleme alınan önemli eserlerden biridir. İnce tabirler, bu konuda ortaya atılan derin düşünceler ve dil güzelliklerini bir arada toplamıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere bu eserinde Meydânî, İslâm inancının temel kaynaklarını anlatmıştır. Zamanının şartlarına uygun bir üslupla eserde İslâm inancı ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. İman esaslarının desteklenmesinde klasik ve modern ilimlerden faydalanılmıştır. İtikat konularında zihni bulandıracak faydasız tartışmalara girilmemiş, karmaşık felsefi meselelerden uzak durulmuştur. İnanç esaslarının izahında Kur'ân ve sünnet ile bu ikisinden kaynaklanan burhan ve delillere dayanılmıştır. Saf düşünce yapısı ve temiz fitrata uygunluğu nedeniyle ehl-i sünnet ve'l-cemaat ile selef-i sâlihîn'in yolları hariç muayyen bir itikadî mezhebe de bağlı kalınmamıştır.¹⁴

b. *el-Ahlâku'l-İslâmiyyetü ve Üsüsühâ* (الأخلاق الإسلامية وأسسها)

Bu eserde merhamet, muhabbet, yardımseverlik, cömertlik ve sabır gibi temel ahlâk ilkeleriyle bunların sosyal hayattaki yansımaları farklı bölüm ve başlıklar altında akıcı bir dille anlatılmıştır. Meydânî telif ettiği iki ciltlik bu eserinde söz konusu kavramların tanımlarını yaparken sosyal hayattan örnekler sunarak, İslâm ahlâkının temel prensipleri ve bunların kaynağına yönelik âyet ve hadislerle mevzuyu derinleştirerek detaylı izahlar yapmaktadır. Bölüm başlıkları ve konuyla ilgili farklı sûrelerden seçilen âyetlerde genellikle lafzî mânâlar üzerinde durulmuş;

¹³ Bk. <http://ar.wikipedia.org>; el-Meydânî, [Erişim Tarihi: 4 Kasım 2013]; Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü Üsüsühâ Ve U'lûmuhâ Ve Funûnuhâ Ve Suverun Min Tatbîkâtihâ*, I-II, I. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dimeşk 1996, I, 582-585; Kitapların bu beş başlıkta tasnifi Meydânî tarafından yapılmıştır ancak farklı şekillerde de tasnif edilebilir.

¹⁴ Meydânî, *el-Akîdetü'l-İslâmiyyetü ve Üsüsühâ*, III. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dimeşk, 1979, s. 6-8; Dördüncü baskısı 1986 yılında Şam, Dârü'l-Kalem'de yapılan sekiz yüz yirmi bir sayfalık bu eser, 297. 4 MEY. A tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır.

âyetlerin edebî yönü, gramer yapısı, sûre bütünlüğü, siyak-sibak, nüzûl sırası ve sebab-i nüzûllerine değinilmemiştir. Zaman zaman kelimelerin lügat mânâları verilerek semantik açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca pek çok yerde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemi kullanılarak konular açıklanmıştır.¹⁵

c. *el-Hadâratü'l-İslâmiyyetü ve Üsûsühâ ve Vesâilühâ* (الحضارة الإسلامية وأسسها)
(ووسائلها)

1998 yılında dârü'l-kalem tarafından basımı yapılan bu eser 297. 09 MEY. H tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır.

d. *el-Ümmetü'r-Rabbâniyyetü'l-Vâhıde* (الأمة الربانية الواحدة)

Meydânî bu eserinde İslâm toplumu, siyaset ve düşünce yapısından söz ederek ümmet şuuru ve birliğin oluşturulması bağlamında gerekenleri anlatmıştır.¹⁶ Sait Aykut tarafından “*Tek Bir Rabbanî Ümmet*” adıyla yüz on yedi sayfa halinde Türkçe'ye tercüme edilen eser, 1992 yılında Şule yayınları tarafından yayımlanmıştır.

e. *Fıkhü'd-Da'veti ilâllâhi ve Fıkhü'n-Nushü ve'l-İrşâd* (فقه الدعوة إلى الله، وفقه)
(النصح والإرشاد)

İslâmî davet anlayışı ve cihattan söz eden iki ciltlik bu eser dârü'l-kalem'de yayımlanmış olup 297, 86 MEY. F tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır.

f. *Ravâiu' Min Akvâli'r-Rasûl* (روائع من أقوال الرسول)

Meydânî'nin bu eseri, cevâmiu'l-keîm olan Hz. Peygamberin dinin bir açıklaması ve muhteşem edebî metinleri olan hadis-i şeriflerine yönelik filolojik ve fikrî bir çalışmadır. İlk baskısında araştırma konusu olan hadis-i şerif sayısı on iken sonraki baskılarda talebe yönelik olarak yirmi beşe kadar ulaşmıştır.¹⁷ Meydânî, büyük bir çabanın ürünü olan bu eserinde öncelikli olarak hadis-i şerif metnini,

¹⁵ Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmiyyetü ve Üsûsühâ*, Dârü'l-Kalem, Dimeşk, 1999, s. 385-611; Dârü'l-Kalem'de yayımlanan yaklaşık sekiz yüz elli sayfalık bu eser 297. 8 MEY. A tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde de bulunmaktadır.

¹⁶ Meydânî'nin telif etmiş olduğu bu eser de 320.297 MEY. U tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır.

¹⁷ Meydânî, *Ravâiu min Ekvâli'r-Rasûl*, VI. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dimeşk, 1995, s. 9.

sonrasında da râvinin tercüme-i halini, hadis-i şerifte geçen kelime ve mânâlarıyla belagat ve gramer özelliklerini vermektedir.¹⁸ Eserdeki onuncu hadis-i şerifte geçen “مَثَلِي” lafzının “الْوَصْفُ” anlamına geldiğini ifade eden Meydânî Ra’d sûresi 13/35. ayetteki “...مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ...” *Allah’ın emir ve yasaklarına muhalefetten sakınanlara(müttakilere) va’dedilen cennetin özelliği şudur...-*” ibaresini ise “وَصَفٌ” olarak yorumlamıştır. Aynı şekilde “لَيْتَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ” *O’nun bir dengi/benzeri yoktur.*¹⁹ ifadesinin de benzer bir kullanım olduğunu ve “لَيْسَ كَوَصْفِهِ شَيْءٌ” mânâsına geldiğini belirtmektedir.²⁰ Bir başka yerde de “...تَمَّ عَلِمُوا مِنَ السَّنَةِ” *Muhakkak ki emanet (Allah katından) insanların kalplerinin köklerine-diplerine inmiştir. Sonra da Kur’an indi. Böylece (onun önemini) Kur’an ve sünnetten öğrendiler.*²¹ mânâsındaki hadis-i şerifte zikredilen emanetin kaynağı ve fitriliğiyle ilgili Bakara sûresi 2/138-283, Âl-i İmran sûresi 3/75, A’râf sûresi 7/173, Ahzâb sûresi 33/72-73, Nîsa sûresi 4/58, Enfâl sûresi 8/27, Müminûn sûresi 23/8 ve Rûm sûresi 30/30. âyetlerden delillerle konuyu izah etmiştir.²² Buradan da anlaşılacağı üzere âyet-i kerîmelerle konuların detaylı bir şekilde incelendiği bilgi yüklü bu eserin özellikle hadis ve tefsir araştırmacıları için son derece anlamlı olduğu kanaatindeyiz.²³

g. *es-Siyâmü ve Ramedânü fi’s-Sünneti ve’l-Kur’ân* (الصيام ورمضان في السنة والقرآن)

Kur’ân ve Sünnet kavramlarıyla, bu kavramların bir konu etrafında birleştirilme çalışması sürecinde Meydânî, oruç ve oruçla ilgili âyet-i kerîme ve hadis-i şerifleri tam bir uyum ve düzen içerisinde bu eserde düşünmeye ve izah etmeye çalışmıştır.²⁴ Eser, Meydânî’nin Mekke Ümmü’l-Kurâ Üniversitesinde öğretim üyesi olduğu yıllarda kaleme alınmıştır. Oruç ve ramazan kavramlarının tarifleriyle başlayan eserin ilerleyen sayfalarında orucun Kur’ân ve Sünnetteki

¹⁸ Meydânî, *Ravâiun min Ekvâli’r-Rasûl*, ss. 22-30.

¹⁹ Şûrâ 42/11.

²⁰ Meydani, *a.g.e.*, s. 171.

²¹ Buhari, “*Rikak*”, 35.

²² Meydânî, *a.g.e.*, ss. 315-364.

²³ Beşinci baskısı 1991 yılında dârü’l-kalem’de yapılan yaklaşık altı yüz sayfalık bu esere 297. 3 MEY. R tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde ulaşılabilir.

²⁴ Meydânî, *es-Siyâmü ve Ramadânü fi’s-Sünneti ve’l-Kur’ân*, I. Baskı, Dârü’l-Kalem, Dımeşk, 1987, s. 9.

ahkâmı, fazileti ve öneminden söz etmektedir. Eser, aynı zamanda fitır sadakası, ramazan bayramı ve müslümanların sosyal hayatı bağlamında bu ibadetlerin ehemmiyetini de anlatmaktadır. Meydânî, Ramazan ayı içerisinde meydana gelen Bedir savaşı ve Mekke'nin fethi gibi olayları anlatırken başka yerlerde olduğu gibi burada da âyetlerin lügat mânâları ve nüzûl sebeplerine işaret etmeyi göz ardı etmemiştir.²⁵ Eser, Hanefî, Şafî'î, Hanbelî ve Maliki mezheplerine göre oruç ibadetinin anlatıldığı, bu mezheplere ait fıkıh kitaplarından alıntılarla son bulmaktadır.

h. İbtılâü'l-İrâdeti bi'l-İmâni ve'l-İslâmi ve'l-I'bâde (ابتلاء الإرادة بالإيمان والإسلام) (والعبادة)

Meydânî bu eserinde insan, hayat, kâinat ve kaza-kader kavramlarını ele alarak bunlara karşı olması gereken olumlu bakış açısını izah etmeye çalışmıştır. İnsanın nimetler karşısındaki sorumluluğu, imtihanı ve bunların maksatlarını anlatmıştır. Tek ciltten oluşan bu eserde müellif, ulûhiyyet, rubûbiyyet, ubûdiyyet, ibâdet, itâat ve akîdenin şer'î ahkâmın uygulanmasındaki rolü başlıkları altında İslâm'ın özellikleriyle ilgili bazı konulara yer vermiştir. 1995 yılında Şam'da dâru'l-kalemde yayımlanan bu eser dört yüz yirmi dört sayfeden oluşmaktadır.

Meydânî'nin bu silsilede kaleme aldığı diğer eserleri de şunlardır: *Berâhînun ve Edilletün İmâniyyeytü* (براهين وأدلة إيمانية), *Tevhîdü'r-Rubûbiyyeti ve Tevhîdü'l-Ulûhiyyettü* (توحيد الربوبية وتوحيد الإلهية)

1.4.2. Silsiletü E'dâi'l-İslâm

Meydânî'nin bu silsiledeki eserleri nifak, münafıklık, zararlı düşünce akımları ve özellikle Yahudilerin tarih boyunca Müslümanlara kurmak istedikleri tuzak ve entrikalarla ilgilidir. Bu serîdeki eserleri şu şekilde sıralanmaktadır:

a. Mekâyidü Yehûdiyyetin Abra't-Târîh (مكاييد يهودية عبر التاريخ)²⁶

Tarih Boyunca Yahudi Entrika ve Tuzakları, anlamına gelen bu eserde Meydânî, tarihi hakikatlere dayanarak dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Müslümanlara hâkim olmak ve İslâm'ın parlak nurunu söndürmek amacıyla

²⁵ Meydânî, *es-Sıyamü ve Ramadânü fi's-Sünneti ve'l-Kur'ân*, s. 385-397.

²⁶ Eser, 266 MEY. M tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır.

Yahudilerin çeşitli vesilelerle kurdukları şeytanî düzen ve tuzakları ifşa ederek genç neslin bu konuda hassas ve duyarlı olmalarını istemiştir. Eser, titiz bir çalışmayla pek çok Arap televizyonunda yayınlanan “İslâm Düşmanları” konulu programlarda yapmış olduğu konuşmalardan derlenerek meydana getirilmiştir.²⁷ Eserde fikir ve düşünce savaşının tehlikelerinden, tarih boyunca Yahudilerin kendilerini seçkin bir ırk görerek Hz. İsa (as) ve Hz. Muhammed (s.a.v) dâhil peygamberlere reva gördükleri çeşitli haksız muameleler, misyonerlik ve misyonerlerin faaliyetleri, Mason örgütü, Komünizm, Siyonizm vb. yakın dönem organizasyon ve düşünce akımları gibi konulara değinilmektedir. Söz konusu eser “*Misyonerlerin Müslümanları Şüpheye Düşürmeye Yönelik Sorularına Verilen Cevaplar*” adıyla Fuat Günel tarafından 1995 yılında yüz bir sayfa halinde Türkçe’ye çevrilmiştir.

b. *Sırâ’un Mea’l-Melâhideti Hatte’l-Azm* (صراع مع الملاحدة حتى العظم)

Kur’ân-ı Kerîm yer yer farklı bağlamlarda inatçı inkârcılara karşı meydan okumaktadır. *İnkârcı ve İnançsızlarla (bilimsel) Mücadele*, anlamına gelen ve yirmi bir bölümden oluşan Meydânî’nin bu eseri inançsızlıkta ısrar eden kimselere mantıkî düşünme ve tartışma gibi bilimsel yöntemlerle Kur’ân âyetleri çerçevesinde verilen cevapları içermektedir. Meydânî, sağlam bir kaynağa/temele dayanan İslâm’a, sözde bilimsel yazı ve makalelerle saldırmaya çalışan bazı çağdaş inançsızların eleştirel düşünce diye adlandırdıkları uydurma ve düzmece fikirlerini göstermeye çalışmıştır.²⁸ Eserin isminde zikredilen “el-Azm”, doktor unvanını kendilerinin verdiği inançsızların, inkârlarını düşüncelerinde tezgâhladıkları Dr. Sadık Celal el-Azm’dır.²⁹ Meydânî ayrıca burada Kur’ân ve sünnet metinlerine karşı kitabında inatçı bir tutum sergileyen Şehrûr’un tahrifat ve saptırmalarını da ortaya çıkarmaktadır. Meydânî bu eseri kaleme almadan önce söz konusu şahsın eserlerine varıncaya dek bu alandaki felsefe, mantık vb. neşriyatı okumuştur.

²⁷ Meydânî, *Mekâyidü Yahûdiyyetin Abra’t-Târîh*, II. Baskı, Dârü’l-Kalem, Dimeşk, 1978, s. 5.

²⁸ Meydânî, *Sırâun Mea’l-Melâhideti Hatte’l-Azm*, V. Baskı, Dimeşk, Dârü’l-Kalem, 1996, s. 11.

²⁹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 13; Celal el-Azm 1934 yılında Suriye’de doğan Suriyeli düşünür ve filozoftur. 1977-1999 yılları arasında Yeni Avrupa Felsefesi alanında Şam Üniversitesi’nde öğretim üyeliği yapmıştır. Daha sonra 2007 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri’nde Özel Princeton Üniversitesi’nde (University Princeton Special) Yakın Doğu Araştırmaları kısmında öğretim üyeliğinde bulunmuştur. Çağdaş Arap Düşüncesi ve Toplum hakkında eserleri bulunan el-Azm Suriye İnsan Hakları Teşkilatı’nın da üyesidir. Bk. https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B5%D8%A7%D8%AF%D9%82%D8%AC%D9%84%D8%A7%D9%84_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B8%D9%85 [Erişim tarihi: 18 Temmuz 2016]

c. *Ecnihatü'l-Mekri's-Selâsetü ve Havâfihâ*, (*et-Tebşîr el-İstişrâk, el-İsti'mâr*)
(أجنحة المكر الثلاثة وخوافيها (التبشير، الاستشراق، الاستعمار)

XX. Asrın ikinci yarısında çağdaş İslâm uyanışı karşısında giderek yaygınlaşan Hıristiyanlaştırma hareketi mukabilinde yazılmış olan bu kitap, bütün İslâm düşmanlarını ve tehlikelerini içermemektedir. Diğerleri de birer araştırma konusu olmakla birlikte Meydânî bu eserinde özellikle oryantalistler, emperyalistler ve misyonerlerden söz etmektedir. Tarihî gerçekler ekseninde yapılan tahlil ve nasihatlerle İslâm düşmanlarının İslâm toplumunu sıkıntıya sokmak ve İslâm'ı yok etmek üzere yaptıkları hile ve tuzaklar ortaya konmak sûretiyle genç neslin bilinçlendirilmesi ve bu tehlikelerden korunması amaçlanmıştır. Genişletilmiş yeni düzenlemeye göre kitap üç bölüme ayrılmıştır. On dört fasıldan oluşan birinci bölümde tarifler, genel düşünceler, dolaylı tuzak ve hileli saldırı unsurları; yedi fasıldan oluşan ikinci bölümde İslâm hukuku ve ahkâmında şüphe uyandırma yoluyla yapılan doğrudan saldırı ve bunun bilimsel yöntemlerle savunulması; üçüncü bölümde ise genel bir bakış açısıyla insanları çatışma ve saldırıya sürükleyen nedenler üzerinde durulmuştur.³⁰

Tek bir millet olan küfür karanlığıyla İslâmî aydınlık ve bunların temsilcileri arasında değişik zemin ve boyutlarda kıyamete kadar sürecek olan mücadele süreci düşünüldüğünde bu eserin Müslümanları kurtuluşa götüren bir yol haritası olması açısından önemli bir emek ürünü olduğu kanaatindeyiz.

d. *Ğazvün fi's-Samîm* (غزوة في الصميم)

Bu eser eğitim ve genel kültür alanlarındaki ahlâkî, fikrî, ruhî ve psikolojik gidişata yönelik araştırmalarla bunlarla ilgili genel ve özel bazı uyarı ve tavsiyelerden oluşmaktadır. Meydânî, bu alanlardaki olumsuz yaklaşımları içten bir saldırı ve fetih olarak değerlendirerek bunun tehlikelerine dikkat çekmektedir. Yaklaşık üç yüz elli sayfalık bu eser 1982 yılında dârü'l-kalem tarafından basıma hazırlanmıştır.

³⁰ Meydânî, *Ecnihatü'l-Mekri's-Selâseti ve Havâfihâ*, VIII. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımeşk 2000, ss. 9-10.

e. *Kevâşifü Züyûfin fi 'l-Mezâhibi 'l-Fikriyyeti 'l-Muâsıra* (كواشف زُيُوفٍ في المذاهب (الفكرية المعاصرة)

Meydânî bu eserinde XVII. yüzyılın sonlarına doğru batıda başlayıp oluşturduğu maddî kültürel uygulamalarla şaşırtıcı bir şekilde günümüze kadar yayılan düşünce akımlarından söz etmektedir. Bu akımlar, dinin en önemli ve saygın inanç unsurlarını, en yüce ahlâk ilkelerini lekelemek, çarpıtmak ve yok etmeyi hedeflemektedir. Bununla Allah'ın (c.c.) peygamberlerin sonuncusu olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) ile en mükemmel düzeye ulaştırdığı bireysel ve toplumsal hayata yön verip düzenleyen ilahî ve fitrî ilkeler gereksiz ve boş gösterilmeye çalışılmaktadır. Araştırmacılara göre dünyada bu akımların öncülüğünü Yahudiler yapmaktadır. Diğer bazı alanlarla birlikte felsefe, sosyoloji ve psikoloji bu akımların düşüncelerini bina edip sergiledikleri en uygun alanlardır. Meydânî, üç bölümden oluşan bu eserinde günümüz insanının karşı karşıya olduğu en büyük bela ve imtihanın bu tür fikir ve çağdaş düşünce akımlarındaki sahte ve taklitçi anlayıştan geldiğini ifade etmektedir. İnsanlar için bu akımların yalan ve hilelerini ortaya koymak düşünce ve hakka davet eden kimselere düşen bir görev olmuştur. Bu eser yeni nesle bir bakış açısı oluşturması ve bu düşünce akımlarının tehlikelerinden korunacakları bir kalkan olması düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Farklı zaman aralıklarıyla çalışılan ve yaklaşık yedi yüz yetmiş sayfadan oluşan söz konusu eser ancak 1987 yılında tamamlanabilmiştir.³¹

f. *Zâhiratü 'n-Nifâk ve Habâisü 'l-Münâfikîn fi 't-Târîh* (ظاهرة النفاق وخبائث (المنافقين في التاريخ)³²

“*Nifak Olgusu ve Tarih Boyunca Münafıkların Kötülükleri*” şeklinde tercüme edilebilecek her biri yaklaşık yedi yüz elli sayfalık iki ciltten oluşan bu eser 1993 yılında dârü'l-kalem tarafından yayımlanmıştır. Müellif, dört bölümden oluşan eserin birinci bölümünde nifak ve münafık kavramlarının tanımıyla bu inanç grubunun özelliklerinden söz etmektedir. İkinci bölümde bu inanç grubuyla ilgili Kur'ân âyetlerini genişçe izah etmiştir. Üçüncü bölümde gelinen süreç içerisinde

³¹ Meydânî, *Kevâşifü Züyûfin fi 'l-Mezâhibi 'l-Fikriyyeti 'l-Muâsırati*, II. Baskı, Darü'l-Kalem, Dımeşk, 1991, s. 12-13.

³² Müellifin bu eseri, 297,4 MEY. Z tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde de bulunmaktadır.

münafıkların kurdukları tuzak ve entrikalarla olumsuz yönelimlerini, son bölümde ise bu inanç grubunun dünya çapındaki günümüz temsilcilerine yer vermektedir.

Medenî sûreleri tefsire ömrü vefa etmeyen Meydânî'nin çoğunlukla bu dönemde gün yüzüne çıkan münafıklardan söz eden Medine dönemindeki âyetleri tefsir etmesi bakımından söz konusu eserin önemli ipuçları vereceği kanaatindeyiz.

Bu silsilede Meydânî'nin kaleme aldığı eserlerden biri de dinler tarihi bağlamında Yahudilik ve Yahudilerin tuzakları gibi hususlarda diğer kitaplarıyla benzer muhtevaya sahip olan; doğuşu, ilkeleri ve gelişim süreci bağlamında komünizmin etraflıca ele alındığı *el-Keydü'l-Ehmerü Dirâsetün Vâ'iyetün li'-Şüyü'ıyyeti* (الكيدُ الأحمرُ (دراسة واعية للشيو عیة)) adlı eseridir.

1.4.3. Dirâsetün Kur'âniyyetün

Meydânî'nin bu serîdeki eserleri Kur'ân'ın tefsiri ve doğru anlaşılmasına yönelik çalışmalardan oluşmaktadır.

a. *Kavâ'idü't-Tedebbüri'l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle* (قواعدُ التدبُّرِ الأمثلُ (لكتاب الله عزَّ وجلَّ))

Sunmuş oldukları düşünce ve ulaştıkları bilimsel gerçekleri hatırlatmak üzere yazarların çoğu, eserlerini bitirdikten sonra mukaddimelerini kaleme almışlardır. Gerçekten Meydânî başarılı bir mühendis, güçlü bir usta gibidir. Detaylı ve derin bir düşünceyle yazdığı tefsirine başlamadan önce kitabını plânlamış, yöntemini belirlemiş ve *Kavâ'idü't-Tedebbüri'l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle* adlı eseriyle faydalı bir mukaddime kaleme almıştır. Bu kitap kendi alanında seçkin bir eserdir. Müellif, Kur'ân'ı düşünüp tefsir etmek için çıkarmış olduğu kâideleri bu eserinde toplamıştır. Kâidelerde de âyetlerden örneklendirmelerle daha çok Kur'ân'ın kendisini nasıl açıkladığını göstermiştir. Abdurrahman Habenneke el-Meydânî bu eşsiz eserini yaklaşık on beş yıl süren sabırlı ve gayretli çalışması neticesinde telif etmiştir. İlk baskısı özellikle Kur'ân tefsiri olmak üzere şer'î ilimlerde mütehassıs, ileri görüş ve düşünce sahiplerinin ilgi ve beğenisini kazanmıştır. Meydânî, muhtasar ve özet niteliğine sahip ilk baskısındaki söz konusu kâidelerle ilgili az sayıdaki Kur'ânî içerikli örnekleri sonraki baskılarında daha da çoğaltmıştır. Kâidelerin örneklendirilmesinde çoğunlukla Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin *el-Mu'cemü'l-*

Müfehres li-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm adlı eserinden faydalanmıştır. İlk baskısındaki yüz yetmiş dört sayfalık küçük bir bölümde nüveleri beliren tefsirinin mukaddimesi daha sonra sekiz yüz sayfayı bulmuştur. İlk baskısı 1982 yılında yapılan eser, Kur'ân'ı en doğru şekilde anlama hususundaki tefsir kurallarından yirmi yedisini ihtiva etmektedir. Meydânî daha sonra diğer kuralları tespit etmiş ve örneklemelerle beraber sayıları kırka ulaşıncaya kadar bunlara ilavelerde bulunmuştur. Kırk kuralı içeren eserinin ikinci baskısı 1991 yılında yapılmıştır. Müellif, derinlikli düşüncesi sonrasında Kur'ân sûrelerinin pek çoğu hakkında örnek ve delilleri de artırarak yeni bir baskı hazırlamıştır.

Bu eser, Kur'ân ile sürekli meşguliyet, daha önceki kapsamlı çalışmalar, birbiriyle bağlantılı araştırmalar, doğru bilimsel ilerleme, fitrî zekâ, orijinalite, bitmeyen bir şevk ve merak, sarf, nahiv ve belagatiyle Arap diline yatkınlık ve aşinalığın ürünüdür. Meydânî'ye göre Kur'ân'ı en doğru şekilde anlayıp tefsir etme konusundaki bu kâideleri daha önce toplayıp bir araya getiren başka bir araştırmacı olmamıştır.³³ Bu açıdan müellif, Kur'ân tefsiri ilminin kendi zamanındaki gerçek bir lideri kabul edilir.

Meydânî, Kur'ân'ın anlaşılması hususunda “tefsir” yerine lafızların delâleti ve mânâların derinlemesine incelenmesi, ayetlerin sûre veya Kur'ân'ın farklı yerlerine dağılmış cümlelerle konusal irtibatının sağlanarak açıklanması gibi detay ve farklı bakış açılarını kapsayan “tedebbür” kelimesini kullanmayı uygun görmektedir.³⁴

Meydânî'nin tespit etmiş olduğu bu kırk kural, objektif düşünebilen kimseler için Kur'ân-ı Kerîm'i en doğru bir şekilde tefsir etme imkânını sunmaktadır. Kanaatimizce bu kâideler ve bunlarla ilgili verilen örnek âyetler, Kur'ân'ı en güzel bir şekilde anlayıp tefsir etmek isteyen araştırmacılar için son derece faydalı ve yol gösterici bir giriş niteliğindedir.

Meydânî, bu eserini kaleme alma sebebini şu şekilde anlatmaktadır: “Her müfessirin tefsirinde izlemiş olduğu bir yöntemi vardır. Müfessirler, Kur'ân'ı tefsir

³³ Meydânî, *Me'âricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür Tefsîrun Tedebbüriyyun li'l-Kur'âni'l-Kerîmi bi Hasebi Tertîbi'n-Nuzûli Vifka Menheci Kitabi Kavâ'idü't-Tedebbüri'l-emsal li Kitâbillâhi Azze ve Celle*, I. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, I-XV, 2000, I, 6.

³⁴ Mecdü Mekkî, *Lemhât*, s. 3.

sürecinde yol gösterici unsurlar olarak kendi düşüncelerini açıklayan bazı kâideler tespit etmişlerdir. Her ne kadar açıkça dile getirmeseler bile bu kâideler onların düşüncelerinde şekillenmiştir. Her araştırmacı, Allah'ın kitabı Kur'ân'ı tefsiri esnasında bu durumu anlayabilir. Pek çok müfessir bu kurallar hususunda birbirlerini takip etmişlerdir. Bazı müfessirler görüş ve düşünceleri toplamaya, bazıları lügavî mânâlara, bazıları felsefî görüşlere, bazıları da Kur'ân'da işaret edilen tabîî fenomenlere önem vererek tefsir yöntemlerini belirlemişlerdir. Yüce Kur'ân'ın anlaşılması hususundaki uzun süren araştırmalarım ve farklı yöntemler kullanan müfessirlerin tefsirlerini incelemem sürecinde Kur'ân'ı en doğru şekilde anlamaya vesile olabilecek kâideleri keşfetme imkânı buldum. Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlayıp tefsir etmeye çalışan araştırmacılara son derece faydalı olacağını düşünerek bu kâideleri kaleme aldım. Bununla birlikte ulaşılabilecek muhtemel tüm kâideleri yeterince incelediğimi düşünmüyorum. Bu nedenle Kur'ân araştırmacıları ve müfessirler için çalışılabilecek pek çok mesele olduğu kanaatindeyim. Kur'ân araştırmacılarının önünde, ne kadar çaba sarfetseler de ancak büyük bir hazineyi keşfedebilecekleri uzun bir yol vardır.”³⁵

Tarihî süreç içerisinde devam eden gelen tefsir geleneği ve bilim-kültür alanındaki sürekli bir gelişmenin olduğu gerçeğinden hareketle Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılmasına yönelik kaleme aldığı bu kuralların sayısının artırılmasıyla ilgili kanaatine katılmaktayız.

Meydânî bu araştırmasıyla müfessir ve Kur'ân araştırmacılarının en çok tercih ettikleri kırk kurala ulaşmayı başarmıştır. Çünkü bu araştırma mücerret akıl kurallarıyla elde edilemeyen eşyanın hakikatine ulaşmada en uygun bilimsel yöntemleri sunmaktadır. Meydânî bu kitabın hazırlanması noktasında Allah'tan (c.c.) yardım isterken, eserinin muhtasar ve özet kabilinden olduğunu, hoca ve akademik kariyer sahibi ilim adamlarından Allah'ın yardımı sayesinde uzun soluklu bir çaba neticesinde kendisinin ulaştığı olduğu bu mülahazaları beğenip tercih etmeleri umudunu taşıdığını dile getirmektedir.³⁶

³⁵ Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *Kavâ'idü't-Tedebbürü'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle*, IV. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 2009, s. 12.

³⁶ Meydânî, *a.g.e.*, s. 9.

Tefsiri için bir mukaddime ve yol haritası niteliği taşıyan Meydânî'nin tespit ettiği bu kuralların benzerlerini daha kısa bir şekilde eserinin kırk ikinci bölümünde “*Bir müfessirin bilmesi gereken önemli kâideler* - مَعْرِفَتِهَا إِلَى الْمُفَسِّرِ يَحْتَاجُ مَهْمَةً يَحْتَاجُ الْمَفْسِّرُ إِلَى مَعْرِفَتِهَا” başlığı altında Suyûtî (ö. 911/1505) de ele almaktadır.³⁷ Bu hususlara kâidelerin ayrıntılı olarak inceleneceği daha sonraki bölümlerde değinilecektir.

Bu eserde anlatılan ve araştırmamızın ilerleyen aşamalarında ayrıntılarıyla ele alacağımız Kur’ân-ı Kerîm’i en doğru şekilde düşünüp tefsir etmemize yardımcı olacak kuralların bazıları şöyledir:

- Kur’ân’daki tekrarlar ve bunların maksatları
- Kur’ân’da hiçbir çelişkinin olmaması ve Kur’ân’ın insanların tespit ettiği ilmî gerçeklerle çelişmemesi
- Kur’ân’ın iniş merhalelerinin araştırılması ve tedricîlik esasına göre anlaşılması
- Âyetlerin sebab-i nüzûllerinin araştırılması
- Kur’ân sûrelerinin konu birliği
- Kur’ân’daki “belâ-بلى” lafzı
- Yüce Kur’ân’daki belâgat ile ilgili bölümlerin fikrî maksatları ve bunların özelliklerinin araştırılması
- Arap dilinin kuralları ile sarf formlarının mânâlarının kavranması ve durum gereği i’râba aykırı olmanın hikmetlerinin araştırılmasının zorunluluğu.

b. Me ‘âricü’ t-Tefekkür ve Dekâiku’ t-Tedebbür (التدبر معارج التفكير ودقائق)

Kur’ân’ın her kelimesinde farklı hikmetler, her bir cümlesinde akli hayretler içerisinde bırakan mânâlar bulunduğu inanan Meydanî, sahili olmayan bu deryada edindiği birikimi toplayarak insanların istifadesine sunmak üzere sûrelerin nüzûl sırasına göre tefsir edildiği bu eserini hayatının son demlerinde yazmaya başlamıştır.

³⁷ Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, h. 1427- m. 2007, s. 448.

Farklı serîlerde otuz cildi aşkın eser kaleme alan allâme, müfekkîr ve müfessir Abdurrahman Habenneke el-Meydânî'nin ilmî çalışmalarının zirvesindeki son kitabı *Me'âricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür* adlı tefsiridir.

Eser, genel bir girişten sonra istiâze ve besmeleyle ilgili geniş bir mukaddimeyle başlamaktadır. İstiâze ve bismelenin mefhumu, hükmü, tefsiri ve edebi yönlerinden sonra sûrelerin tefsiriyle devam etmektedir. Meydânî, Kur'ân'ın tamamını tefsir etme arzusunda olsa da ömrünün vefa etmemesi yüzünden sadece Mekke döneminde inen sûreleri tefsir edebilmiştir. Alak sûresiyle başlayan on beş ciltlik eser Mutaffifîn sûresiyle son bulmaktadır. Birinci ciltte on sekiz, ikinci ciltte on beş, üçüncü ciltte beş, dördüncü ciltte bir, beşinci ciltte iki(önceki ciltteki el-A'râf sûresi devamıyla), altıncı ciltte iki, yedinci ciltte iki, sekizinci ciltte üç, dokuzuncu ciltte üç, onuncu ciltte üç, on birinci ciltte dört, on ikinci ciltte altı, on üçüncü ciltte sekiz, on dördüncü ciltte sekiz ve on beşinci ciltte yedi sûre ile Bakara sûresinin mukaddimesinin tefsiri bulunmaktadır.

Übey b Ka'b'a (ö. 19/640) göre yirmi yedi sûre Medenî diğerleri Mekki'dir.³⁸ Hz. Osman Mushafının tertibinde ise genel kabule göre Mekke döneminde inen sûrelerin sayısı seksen altıdır.³⁹ Meydânî'nin eserinde de seksen altı Mekki sûrenin tefsiri bulunmaktadır.⁴⁰ Medenî sûreleri tefsire ömrünün vefa etmemesi sebebiyle hayatının son anlarında babasının kaleme aldığı müsveddelerinden temize çeken Meydânî'nin oğlu, Bakara sûresini neşretmiştir.⁴¹ Meydânî Bakara sûresini müsvedde olarak kırk yedi derse taksim etmişti. Kırkıncı derse kadar kendisi

³⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 37.

³⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, XI. Baskı, TDV yay., Ankara,1997. ss. 62-83-86.

⁴⁰ Meydânî, *et-Tedebbürü'l-Emsel* adlı eserinin dokuzuncu kâidesinin sonuna Mekke'de inen sûrelerin nuzûl sıralamasına göre isimlerini içeren bir tablo eklemiştir. Mısır kıraat üstatlarından Muhammed Ali Halefî'l-Hüseynî'nin temel tefsir ve kıraat kitaplarına dayanarak bazı küçük nuanslarla tespit ettiklerini bu tabloya kaydetmiştir. Meydânî, burada da Mekki sûrelerin sayısını seksen altı olarak kaydetmektedir. Bk. Meydânî, *Kavâ'id*, s. 178; Meydânî, sûrelerin nuzûl sebeplerini anlatırken zaman zaman bu sıralamaya göre Mısırdaki basımı yapılmış olan mushafa da işaret etmiştir. Bk. Meydânî, *Me'âric*, I,151.

⁴¹ Bu durumu Meydânî'nin oğlu şu cümlelerle ifade etmektedir: الى هنا انتهى ما كتبه الوالد رحمه الله في المسودة التي أكمل فيها دروس هذه السورة. و أرجوا الله تعالى أن أكون قد وفقت في تبويبها. والحمد لله على كل حال , Meydânî, *Me'âric*, XV, 422; Mekki, *et-Ta'rîfu bi Kitâb-i Me'âricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür li'l-Allâme Abdurrahman Habenneke el-Meydânî*, Dâru'l-Kalem, Dîmeşk, h.1427/ m. 2005.

temize(tebyîd) çekerken diğer dersleri sözün durumuna göre bazı küçük tasarruflarla babasından duyduğu şekliyle onun müsveddelerinden oğlu temize çekmiştir.⁴²

Meydânî, Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması bağlamında lafızların delaleti ve mânâların derinlemesine incelenmeden, âyetin sûre ve Kur'ân'ın farklı yerlerine dağılmış cümlelerle konusal bağlantısı açıklanmadan yalnızca mânâların izahı ve beyanından öteye gitmeyen 'tefsir' kelimesinin kullanılmasını uygun görmemiştir. Tefsirinin isminden de anlaşılacağı üzere 'tedebbür' lafzını kullanmaktadır.⁴³

Meydânî, Kur'ân'ı tefsir/tedebbür ederken öncelikli olarak sûrelerin metnini vererek kıraat farklılıklarını değerlendirmektedir. Bazı kelime ve cümleler üzerinde semantik ve etimolojik tahlillerde bulunmaktadır. Sûre hakkında Hz. Peygamberin sünnetinden vârit olan görüşlere yer vermektedir. Yeri geldikçe nuzûl sebeplerine, inanç ve ibadetle ilgili konularda mezhebî görüş farklılıklarına değinir ve sonunda "ekûlî" ifadesiyle kendi görüşünü dile getirir.⁴⁴ Kur'ân'ın anlaşılması bağlamında kaleme alınan benzer tefsirlerden farklı olarak Meydânî Kur'ân-ı Kerîm'in nuzûl sırasını esas alarak eserini kaleme almıştır. Kur'ân'ı nuzûl sırasına göre tefsir eden müfessirlerin fikrî ve metodolojik yaklaşımlarını Meydânî'nin bu eserinde de görmek mümkündür. Meydânî, uzun araştırmaları neticesinde önceki müfessirlerin pek gerekli görmediği, sayılarını artırmanın da mümkün olduğu, Kur'ân araştırmacılarına ışık tutacak kırk kuralın yer aldığı *Kavâ'idü't-Tedebbüri'l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle* adlı eserinde açıkladığı kuralları kendi ifadesiyle oldukça zor olmasına rağmen bu tefsirine uygulamaya çalışmıştır. Meydânî, tefsir yerine tedebbür kelimesini kullanmıştır. Meydânî, Kur'ân'ın bir anda topluca indirilmemesi ve bir eğitim politikası çerçevesinde farklı olay ve sorular bağlamında yaklaşık yirmi üç yıllık süre zarfında tadrîcen indirilmesinden hareketle nuzûl

⁴² Bu durumu Meydânî'nin oğlu şu cümlelerle ifade etmektedir: "إلى هنا ينتهي ما بيضه الوالد الشيخ رحمه الله " و كان قبل هذا قد كتب دروس سورة البقرة كاملة في مسودة، فليس لي في ذكر ما تبقي من الدروس إلا التبييض، مع تصرف بيده، و يسير يقتضيه حال نقل الكلام من مسودة و حال ما سمعته من الوالد رحمه الله تعالى. Bk. Meydânî, *Me'âric*, XV, 420.

⁴³ Mecdü Mekkî, *Lemehât*, s. 3.

⁴⁴ Bk. Meydânî, *Me'âric*, XIV, 86; IX, 540.

sırasına göre tefsir edilmesinin Kur'ân'ın hedefleri açısından daha faydalı olacağını düşünerek söz konusu eserinde nüzûl sırasını esas alan bir yöntem izlemiştir.⁴⁵

Babasının tesis etmiş olduğu enstitü ortamında yetişmesi, Kur'ân'a olan ilgi ve muhabbeti, düşünce ve mefkûre insanı olması, hayatının son anına kadarki derinlikli araştırmaları ve en önemlisi Allah'ın yardımı ve ihsanıyla müellif, *Me'âricü't-Tefekkür* ve *Dekâiku't-Tedebbür* diye isimlendirdiği düşünce merdivenleri ve inceliklerinde ilerleyerek yükselmeyi ve derinleşmeyi başarabilmiştir. Allah'ın bu büyük ilmî yardım ve ihsanı pek çok çalışma ve derin araştırmaların ardından üstadın olgunluk çağının kemalinde meydana gelmiştir.

Kur'ân'ı tefsir eden bu eserini, ecelin ümitlere set olduğu ve velût ömrünün yetmişe ulaştığı bir süreye kadar geciktirmesinin sebebi kendisine sorulduğunda; “Şayet bundan önce tefsire/et-tedebbür başlasaydım böylesi bir yöntemle yazmaya muktedir olamazdım” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁶ Gerçekten bu son derece hikmetli ve doğru bir cevaptır. Çünkü farklı ve harikulade eserler ancak gerekli yetenek, bilgi, tecrübe ve deneyim neticesinde ortaya konabilmektedir.

c. *Emsâlü'l-Kur'ân ve Suverün min Edebihi'r-Refi'* (أمثال القرآن وصور من أدبه)
(الرفيع)

Kur'ân-ı Kerîm, tevhit, nübüvvet, âhîret, ibâdet, muamelât, ukûbât, ahlâk, kıssalar, dualar vb. konuları ihtiva etmesiyle hem insanların ilâhî emirler doğrultusunda hayat sürmesini sağlayan bir şeriat kitabı hem de edebî değeri olan yani mânâsı rivâyet tefsirleriyle sınırlandırılmayacak eşsiz bir mûcizedir.⁴⁷ On dört asırdır, nüzûlünden günümüze Kur'ân'ın edebî harikalarını ortaya koyan âlimlerin fikir ve eserleri bunu göstermektedir. Çünkü Kur'ân'ın bizzat kendisi edebiyat, hitabet ve retorik açısından bütünü, on sûresi veya bir sûresinin benzerini getirmeleri konusunda insan ve cinlere meydan okumaktadır.⁴⁸

⁴⁵ Meydânî, *Me'âric*, I, 8; www.alukah.net/Web/alshehry/0/26620/#ixzz1lryZR0b9, (Erişim tarihi: 4 Kasım 2013)

⁴⁶ Mecdü Mekkî, *Lemehât*, s. 2.

⁴⁷ Bk. Karlı, İbrahim Hilmi, “*Kur'ân'ı Anlamaya Giriş*”, I. Baskı, DİB. yay., Ankara, 2012, s. 48; Bk. Çağrı, Mustafa, “*Kur'ân*” md. *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 390.

⁴⁸ Meydânî, *Emsâlü'l-Kur'âni ve Suverun min Edebihi'r-Refi'*, II. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1996, s. 328; Bk. Hûd 11/13; Bakara 2/23; Yunus 10/38.

Meydânî'nin bu eseri Kur'ân'ın eşsiz edebî yönlerinden biri olan misaller konusunda ilmî bir araştırmadır. Eserde tümevarım, tündengelim, tahlil, sınıflama, küllî kâidelerin öznelştirilmesi gibi farklı yöntemler kullanılmıştır. Amaç aslı itibariyle küçük ama misaller konusunda Kur'ân'ın edebî ve belâğî yönünü göstermesi açısından Kur'ân'a hizmet noktasında oldukça önemli ve büyüktür. Eser, Kur'ân misalleri ve Kur'ân'ın eşsiz edebî manzaraları olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.⁴⁹ Birinci bölümde misaller konusunda genel kurallar ve misal içerikli Kur'ân metinleri üzerindeki uygulamalar açıklanmıştır. Meydânî, uygulamalı örneklerin açıklanması ve izahında tek bir görüşle yetinmeksizin önceki müfessirlerin tefsirlerine ve uzun süren çalışmaları neticesinde sona erdirdiği “*et-Tedebbürü'l-Emsel*” adlı eserindeki kurallara dayanmıştır.⁵⁰ İkinci bölümde de edebî tahliller eşliğinde bir düşünce silsilesi çerçevesinde Kur'ân'dan edebî manzaralar sunulmaktadır.⁵¹ İlk baskısı 1980 yılında yapılan bu eser metinlerin tahlili, tasnifi ve derinlikli izahlarıyla Kur'ânî araştırmalara önem verenler nezdinde büyük ilgi ve kabul görmüş, bazı üniversitelerde “Kur'ân'da misaller” konusunda kaynak eser olarak önerilmiştir. Pek çok kütüphanede rastlanılabilecek olan eser 297,1 MEY. E tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde de bulunmaktadır.

Meydânî'ye göre “mesel”in aslı, aralarında bir ya da daha fazla benzerlik unsuru bulunan nesne ve hâdiselerin birbirine benzetilmesine dayanır. Bazen de mesel kelimesinden örnek, bir vasıf/durum ve özellik anlaşılır. Kimi zaman hayâlî kimi zaman da gerçek olay ve durumlardan çıkarılan mesel/temsil basit veya terkip halinde de olabilir.⁵² Meydânî'ye göre Kur'ân'daki mesellerin maksatlarından bazıları şunlardır:

- a) Benzetilenin sûretinin misal yoluyla muhatabın zihnine yakınlaştırılması.
- b) Doğru bir delil getirmek sûretiyle herhangi bir fikri benimsetip ikna etmek.
- c) Temsil yoluyla bir şeyi çekici kılmak veya çirkin yönlerini ortaya koyarak ondan nefret ettirmek.

⁴⁹ Meydânî, *Emsâlü'l-Kur'âni ve Suverun min Edebihi'r-Refi'*, ss. 14-335.

⁵⁰ Meydânî, *a.g.e.*, s. 141.

⁵¹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 329.

⁵² Meydânî, *a.g.e.*, ss. 19-45-51.

- d) Övmek, yüceltmek, zemmetmek veya yermek.
- e) Muhatabın zihnini çalıştırmak, düşünce gücünü harekete geçirmek.
- f) Satırlarca, sayfalarca açıklanması gereken pek çok detayı emsal yoluyla kısaca sunmak.
- g) Edeben lafızda açıklanması istenmeyen ibare maksadını temsil vasıtasıyla gizlemeyi tercih etmek.⁵³

Bazı maksatlarını sıraladığımız misaller(*emsâlü'l-Kur'ân*) konusu Kur'ân'ın edebî üslûbunun mükemmelliklerinden biridir. Kur'ân'ın edebî yönlerinden biri olarak misal konusunun ele alındığı Meydânî'nin söz konusu eserinde tefsir bağlamında âyet lafızları ve kelime mânâlarının verildiğini, kıraat farklılıklarına değinildiğini ve Mekke-Medine dönemleri bazında âyetlerin nüzûlü ile ilgili hususlardan bahsedildiğini görmekteyiz. Örneğin Kur'ân mesajının “*Allah'ın nuru*” olarak nitelendirildiği Saf sûresi 61/8-9. âyetler ile Tövbe sûresi 9/32-33. âyetlerin edebî yapılarının Medine döneminin ilk ve son merhaleleriyle uyumuna işaret edildiğini görüyoruz. Müellife göre bu açıdan âyetlerin delâlet ve üsluplarının vakıa ile uyum içerisinde olması Kur'ân'ın edebî i'câzını gösteren hususlardan biridir.⁵⁴ Kırk maddeden oluşan *Kavâidü't-Tedebbüri'l-Emsel* adlı eserinde Kur'ân'da tekrarlar, yeminler ve Allah'ın hitap tarzı gibi Kur'ân'ın muhteva ve üslup özelliklerinden bir kısmını zikereden Meydânî, *emsâlü'l-Kur'ân* konusuna değinmemiştir. Bununla birlikte söz konusu müstakil eserindeki Kur'ân misalleriyle ilgili uygulamalı örnekler ve izahlarından bu hususun Kur'ân'ın doğru anlaşılması noktasında ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır.

d. Nüh Aleyhisselâm ve Kavmühû fi'l-Kur'ân (نوح عليه السلام وقومه في القرآن)

Hız. Nuh'u (as) ve kavminin Kur'ân'daki durumunu anlatan bu eser konulu tefsir mahiyetinde kaleme alınmıştır.⁵⁵ 1990 yılında dârü'l-kalem tarafından basımı yapılan üç yüz yetmiş üç sayfalık bu eser 209 MEY. N tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde de bulunmaktadır.

⁵³ Meydânî, *Emsâlü'l-Kur'âni ve Suverun min Edebihi'r-Refi'*, ss. 59-60.

⁵⁴ Meydânî, *a.g.e.*, ss. 228-229-405-422-446-503.

⁵⁵ Konulu Tefsirle ilgili ülkemizde son zamanlarda yapılan kapsamlı bir araştırmaya örnek olması bakımından bk. Güven, Şahin, *Konulu Tefsir Metodu*, Düşün yay., İstanbul, 2012.

e. *Tedebbürü Sûrati'l-Furkân* (تدبر سورة الفرقان)

Meydânî, *Kavâ'idü't-Tedebbüri'l-Emsel* adlı eserini yazdıktan üç yıl sonra kâidelere uygun ilmî örnekleri içeren bu kitabını kaleme almıştır. Dört yüz elli sayfalık ilk baskısı 1994 yılında çıkmıştır. Bu kitapta müellif söz konusu sûre âyetlerinin odaklandığı konuyu açıklamaktadır. İtinâlı bir araştırma sonrasında birinci âyetin Furkân sûresinin konusunu açıkladığını ve sûrenin konusunun Allah, Kur'ân, Resul ve kendisine elçi gönderilen kimseler olmak üzere dört ana noktada odaklandığını belirtmektedir. Ayrıca Meydânî bu eserinde sûredeki Allah'a davet, davet usûl ve yöntemi, davetçinin görevleri, psikolojik durumu ve hareket tarzıyla ilgili hususları ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konularla ilgili rivâyetler ve müfessirlerin yazdıklarından yararlanılarak şu hususlar çerçevesinde tefsire başlanılmıştır:

- Sûrenin münhasır bir konusu ve bu konunun diğer âyet ve cümlelerin mânâsıyla irtibatının olduğu düşüncesine dayanan kapsamlı ve genel bir bakış açısı gözetilmiştir. Bu husus *Kavâ'idü't-Tedebbüri'l-Emsel* adlı kitabının ikinci maddesinde de anlatılmıştır.⁵⁶

- Zorunlu düşünce ve metnin muhtevassından sarîh ve gayr-i sarîh bir şekilde çıkarılan fikir ve düşünceler bilimsel kâide ve kurallara riayet edilerek açıklanmaya önem verilmiştir.

- Sûrenin ihtiva ettiği, Kur'ân'ın bazı konularıyla ilgili düşünce yapısı silsilesi, iniş süreci ve eğitim-öğretimdeki aşama dikkate alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

- *Kavâ'idü't-Tedebbüri'l-Emsel* adlı kitabındaki kâide ve kurallara bağlı kalınmaya çalışılmıştır.

Meydânî, kök, gövde ve dallarıyla bütünlük arzeden ağaç misâli Kur'ân sûrelerinin de konu bakımından şecerî bir yapıya sahip olduğunu düşünmektedir. Bu eserinde de sûrelerin konu birliğine vurgu yapmaktadır. Tefsir bilgini ve ilim talebelerinin bu tür Kur'ân çalışmalarından daha fazlasını bekledikleri düşüncesiyle de *Me'âricü't-Tefekkür* ismiyle meşhur tefsirini yazmaya yönelmiştir.

⁵⁶ Bk. Meydânî, *Kavâ'id*, s. 27.

f. *Sıfâtü İ'bâdi'r-Rahmân fi'l-Kur'ân* (صفات عباد الرحمن في القرآن)

Müellifin bu kitabı Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesindeki öğrenciler bazında iman ve amel konularında bir Müslümanda bulunması gereken özelliklerin bir kısmının kaleme alındığı yaklaşık doksan sayfalık küçük hacimli bir konulu tefsir araştırmasıdır.⁵⁷

1.4.4. Silsiletün Min Edebi'd-Da'veti'l-İslâmî

Zaman zaman davet ehli olanların yol ve yöntemlerine değinerek mesajlar veren ve kendisi de bir dâvâ insanı olan Meydanî'nin bu silsilede İslâm'a davet ve tebliğ metodunun ilkeleri bağlamında önemli bir unsur saydığı edebiyat, belagat ve şiir içerikli eserlerine yer verilmektedir.

a. *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü Üsüsühâ ve U'lûmühâ ve Suverün min Tabîkâtihâ* (البلاغة العربية (أسسها وعلومها وصور من تطبيقاتها))

Her kitap, sahip olduğu hususiyetleri itibariyle kâtibine delâlet etmektedir. Allah (c.c.) Kur'ân'ı, kendisine işaret eden büyük bir kelâmî mucize olarak indirmiştir. Kasıtlı veya kasıtsız söz konusu olabilecek her türlü eksiklik, fazlalık ve değişiklikten koruma mükellefiyetini de kendi üzerine almıştır. Hitabet, belâgat ve edebiyatın eşsiz numunelerini ihtiva etmesi onun muciz bir kelim olmasının delillerindendir. Meydânî'nin bu eserinde olduğu gibi pek çok bilim insanı Kur'ân-ı Kerîm'e hizmet açısından Kur'ân retoriğinin i'câz yönünü gösteren çalışmalar kaleme almışlardır. Müellif bu eserinde belâgat ilmi ve sanatının inceliklerini Kur'ân ve sünnet metinleriyle şiirlerden örneklemelerde bulunarak Arapça konuşan bir kimsenin ağızından kolayca anlayabilecekleri şekilde çağdaş nesle anlatmaya çalışmıştır.⁵⁸ Böylece onları söz ve yazılarında özgün anlatımlarda bulunmaya teşvik etmiştir. Meydânî, iki ciltten oluşan bu eserinde hitabette güzellik ve tarifi, belâgatın kelime ve terim anlamları, Arapça cümle yapısı ve çeşitleriyle meânî, beyan ve bedi' ilimlerinden bilimsel ve sâde bir üslup kullanarak ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir. Hikmet ve güzel öğütle Allah'a davette bulunanların bu tür unsurlardan faydalanmaları gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁹ Bu güne kadar

⁵⁷ 297. 2. MEY. S tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır.

⁵⁸ Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, I, 6.

⁵⁹ Meydânî, *a.g.e.*, I, 79.

edindiğimiz bilimsel kazanım neticesinde Meydânî'nin *el-Belâgatü'l-Arabîyyetü* adlı eserinin bu alanda kaleme alınan mütemâyiz eserlerden biri olduğu kanaatindeyiz.

Meydânî, bu eserinde belagat incelikleriyle ilgili verdiği örneklerde bazı tefsirî izahlarda da bulunmaktadır. Bu bağlamda yapılması veya terkedilmesi istenen davranışların açıklanması sonrasında vaad ve va'ide işaret eden, âyet sonlarındaki “ إِنَّ ” gibi ifade çeşitliliğine dikkat çekmektedir.⁶⁰ Aynı konuya kırk ilkededen oluşan “*Kavâid*” adlı eserinde de değinmektedir.⁶¹ Bir başka yerde Kur'ân'ın edebî i'câzı bağlamında ifadelerdeki nidâ harflerinin mahzûfluğunun, münâdânın dua edilene çok yakınlığına işaret ettiğini; hazfolunmadığı durumlarda ise dua(nida) edenin ciddi sıkıntılar içerisinde bulunması ve Allah'ın yardımına son derece muhtaç olduğuna delâlet ettiğini belirtmektedir. Bu nedenle Meydânî'ye göre Furkan sûresi 25/30. âyet ile Zuhrûf sûresi 43/88. âyet hariç Kur'ân'da Allah'a dua içeren bütün nidâlarda nidâ edatı mahzuftur.⁶² Bir diğer yerde de belagat açısından Kur'ân'daki tekrarların maksatlarına değinen Meydânî, Rahmân sûresi 55/13. âyetin otuz bir, Mürselât sûresi 77/15. âyetin dokuz, Kamer sûresi 54/ 17. âyetin dört, Şuarâ sûresi 26/8 ve 9. âyetlerin sekiz kez tekrarlandığını belirtmektedir. Şuarâ sûresindeki âyetlerin kıssada anlatılan konu muktezâsınca tekrarlandıklarını belirten Meydânî Kamer, Mürselât ve Rahman sûrelerindeki âyetlerin muhatapların düşünmesi, inkârcıların ısrarcı ve inatçı tavırları sebebiyle sûrelerin bölümleri arasında ritimsel özellikleriyle tekrarlanarak birer fâsıla vazifesi gördüklerini ifade etmektedir.⁶³ Aynı şekilde Kur'ân'ın i'câz ve icâzî güzelliklerinden biri olarak ifade türlülüğüne değinen Meydânî Kamer sûresi'nde Nûh, Hûd, Salih ve Lût peygamberlerin kıssalarının kısa ve özet bölümlerinin tek bir üslupla değil, genel yapıya benzerlikle beraber farklı üsluplarda anlatıldığını söylemektedir.⁶⁴ Meydânî'nin bu eserinde çoğunlukla Medenî sûrelerdeki âyetlerden örnek verdiği görülmektedir. Kelime yapıları ve anlamları,

⁶⁰ Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabîyyetü*, I, 76.

⁶¹ Bk. Meydânî, *Kavâ'id*, s. 429.

⁶² Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabîyyetü*, I, 242.

⁶³ Bk. Meydânî, *a.g.e.*, II, ss. 72-75.

⁶⁴ Bk. Meydânî, *a.g.e.*, II, ss. 332-334; Meydânî “*Kavâid*” adlı eserinin yirmi dördüncü maddesinde de Kur'ân'ın edebî üslûbundaki çeşitliliğe işaret etmektedir. Bk. Meydânî, *Kavâid*, s. 529.

edebî anlatım özellikleri vb. yönleriyle tefsirî değerlendirmelerde bulunan Meydanî'nin bir tefsir kitabı olmaması hasebiyle bu eserinde daha çok mevcut konuya bağlı kaldığı düşüncesindeyiz.

b. *Divânü 'Ekbâs' fî Menâhici'd-Da'veti ve Tevcihi'd-Dü'ât* (ديوان "أقباس" في منهاج الدعوة وتوجيه الدعوة)

Sözlükte bir şeyin inceliklerini bilmek, hissederek anlamak, sezmek, âhenkli ve ölçülü söz söylemek anlamlarına gelen şiir (الشِّعْرُ) bir başkasının hissedip anlayamayacağı duygularla söylenen, üstünlüğü vezin ve kâfiyeden kaynaklanan manzum söz demektir.⁶⁵ Kur'ân ve Hadis'te şiir ve şâirlere yönelik olumlu ve olumsuz yaklaşımlar bulunmaktadır. Hz. Peygamber, "بَازِي شِئْرِ بَازِي حِكْمَةٍ" – *bâzi şiirler hikmettir.*⁶⁶ buyurarak güzel şiirleri övmüş; insanları haksız yere hicveden şiirleri de nehyetmiştir. Mescide bir minber koydurarak Hassan b. Sâbit'in Allah Resûlünü müdafa eden ve öven şiirler okumasını sağlamış, pek çok şiir meclisinde de bizzat yer almıştır.⁶⁷

Şiirin insan ruhu üzerindeki etkisi büyüktür. Şiirle ifade edilen düşüncelerin hızlı öğrenildiği ve çabuk hatırlandığı bilinen bir gerçektir.⁶⁸ Şiir, düşüncelerin ifade edilmesi noktasında zaman zaman müfessirlerin de kullandığı bir edebî türdür. Meydânî, bu konuda müstakil eserleri olmakla beraber öğüt olması, söz ve mânâyı güçlendirmesi bakımından açıklayıcı misal olarak nadiren de olsa tefsirinde şiire yer vermiştir. Tefsirî anlamda istişhat⁶⁹ özelliği olmayan ve bir kısmı kendisine ait olan kullandığı şiirlerden birkaçı şöyledir:

⁶⁵ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfi (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Beyrut, 1374/1955, IV, 410, 'ş,a,r' md.

⁶⁶ Buhari, "Edeb", 90; *Divânü Ekbâsun fî Menheci'd-Da'veti ve Tevcihu'd Duâti Beyânün ve Şi'run*, I. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1982, s. 6.

⁶⁷ Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhâk (ö. 278), *Sünen(el-Câmiu'l-Kebîr)*, thk. Beşâr Avvâd Ma'ruf, I-VI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998, "Edeb", 70.

⁶⁸ Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyetü*, I, 82.

⁶⁹ İstişhâd bir sözün, genel bir kâide ve prensibin ardından onu pekiştiren ve doğruluğunu kanıtlayan atasözü, vecize ve temsil niteliğinde bir söz zikretme anlamında edebî bir sanattır. (Bk. Durmuş, İsmail, "İstişhâd" md. *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 397) Kur'ân açık ve anlaşılır bir Arap lisaniyle indirilmiştir. (Şuarâ 42/195) Fesâhatin bozulması sebebiyle hicrî II. asrın ikinci yarısından sonraki Arap söz ve şiirleriyle istişhâta bulunulması ilke olarak kabul edilmemiştir. İstişhâdın ilk örnekleri günümüze ulaşan ilk nahiv kitabı olan Basralı nahivcilerden Sibeveyh'in (ö. 182/798) *el-Kitâb*'ında ve onun hocası Halil b. Ahmed'in (v. 175/791) *Kitâbü'l-A'yn* adlı eserinde görülmektedir. (Bk. Öğmüş, Harun, "Tefsirde Şiirle İstişhat Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi" (Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü), İYV. Kur'ân ve Tefsir Akademisi, I. Baskı, İstanbul, Ağustos, 2009, ss. 347-350.)

أَمْرٌ مَنْ سَوَى النَّسَمِ	إِنَّنَا أُمَّةٌ 'إِقْرَأْ'
مَوْكِبُ الرُّسُلِ خُتَمِ	لِنَبِيِّ مَنْ بِهِ
نُتْمَ دِينِ اللَّهِ تَمِّ	أَوَّلُ النَّزِيلِ 'إِقْرَأْ'
بِرِ فِي بَالِي الرَّمَمِ	فَانْبُدُوا أُمَّيَّةَ الْعَا
أَهْلَ عِلْمٍ وَ قَلَمِ	نَحْنُ بِالْقِرَانِ صِرْنَا
فَرَّ وَ أَرْبَاصَ اللَّعَمِ	قَدْ طَرَحْنَا الْجَهْلَ وَالْقَ
وَ جَنَّمْنَا فِي الْقِمَمِ	وَ ارْتَقَيْنَا ذُرُواتِ

Biz, "oku" emri ümmetiyiz.

Bu, canlıları yaratan (Allah)ın emridir.

Bu, nübuvvet halkasının kendisiyle son bulduğu peygambere bir emirdir.

İlk inen Kur'ân âyetleri -oku- ile başlar.

Sonra Allah'ın dini tamamlanır.

O halde kokuşmuş eski ümmiliği bırakın.

Biz Kur'ân sayesinde ilim ve kalem ehli olduk.

Bilgisizlik, cehalet ve hayvanî duyguları attık.

Böylece zirvelere yükselerek tepelere yerleştik.⁷⁰

إِذَا نَطَقَ السَّفِيهُ فَلَا تُجِبُهُ فَخَيْرٌ مِنْ إِبَابَتِهِ السُّكُوتُ

"Bir akılsız konuştuğu zaman asla ona cevap verme.

Çünkü ona verilecek en hayırlı cevap susmaktır."⁷¹

Bazı tartışmalar olsa da câhiliye şiirinin bir delil olarak kullanımı Zehebî'ye göre de etbâu't-tâbiîn ve onlardan sonraki döneme kadar devam etmiştir. (Zehebî, Muhammed Huseyn (ö. 1977/1398), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-III, Mektebetü Vehbetü, Kâhire, ts., I, 58.) Yazılı kültürden ziyade sözlü kültürün egemen olduğu bir toplumda şiirin önemi büyüktür. Bir kelimenin hangi mânâyı ifade ettiği en güzel biçimde şiirlerden anlaşılır. Bu yüzden müfessirlerin zaman zaman te'lifatlarında şiiri kullandıkları görülür. Bu geleneğin bir devamı olarak istişhât amacı dışında, açıklayıcı misal kabilinden ilmî meselelere dair yazdığı bu tür şiirlere Me'âric ve diğer eserlerinde nadiren de olsa Meydânî de yer vermiştir.

⁷⁰ Meydânî'ye göre Alâk sûresinin ilk inen âyetlerinde okumanın emredilmesinden maksat ümmî, yani okuma yazma bilmeyen bir peygamberin ümmetinin bu durumdan kurtularak her alanda ilmen yükselmesidir. Meydânî bu düşüncesini teyit etmesi ve bir öğüt olması kabilinden Muhammed ümmetinin tekrarlaması gereken bu dizeler tefsirinde yer vermiştir. Şiir kısaltılarak alınmıştır. Devamı dipnotta işaret ettiğimiz yerdedir. Bk. Meydânî, *Me'âric*, I, 36.

⁷¹ Meydânî bu şiiri Müzzemmil sûresi 73/10. "Onların söyleyeceklerine sabret ve onlardan güzel bir şekilde uzak dur." âyette geçen "واهجروهم" onlardan güzel bir şekilde uzak dur." lafzını izah ederken bunun yüz çevirmek, karşılaşmamak, yüz yüze gelmemek, karşılık/cevap vermemek anlamlarına geldiğini ifade etmek için kullanmıştır. Bk. Meydânî, *a.g.e.*, I, 173. Râmeürmüzî, bu beytin kaynağı hakkında şu ifadeye yer vermektedir: "وَهَذَانُ وَالْبَيْتَانِ يُرْوَانِ لِعُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا" Bk. Râmeürmüzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd, (ö. h.360), *Emsâli'l-Hadîsi'l-Mervîyyi Ani'n-Nebîyyi Sallallahu Aleyhi Vesellem*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfî, Beyrut, h. 1409, s. 99.

اليوم يَبْذُو بَعْضُهُ أَوْ كُلَّهُ ... وَمَا بَدَا مِنْهُ فَلَا أَجْلُهُ

“Bu gün bir kısmı veya tamamı görünüyor

Ondan ne görünürse bunu da helal bulmuyorum.”⁷²

وَأَنْتَ الَّذِي دَسَّيْتَ عَمْرًا، فَأَصْبَحْتَ نِسَاؤُهُمْ مِنْهُمْ أَرَامِلٌ ضَيَّعٌ

“Amr’ın kabilesini bozan sensin. Böylece onlardan bazılarının kadınları mahvolmuş dullar olarak sabahladı. Perişan olmuş dullar olarak kaldılar.”⁷³

Yeri gelmişken değindiğimiz Meydânî ve şiirle ilgili bu kısa izahtan sonra bahse konu olan esere dönecek olursak şunu ifade edelim ki Allah yoluna davet ve tebliğ görevinin belirli kuralları ve metodu vardır. Bu alanda şiirin önemli bir açıklama ve ifade yöntemi olduğuna inanan Meydânî 1980 yılında “*Mebâdiü fi’l-Edebi ve’d-Da’veti*”, “*Divânü Ternîmâtün İslâmiyyetün*” ve “*Âmentü Billahi*” adlı nesir ve şiir eserlerini çıkarmıştır. Daha sonra bu silsilede ilk baskısı 1982’de dâru’l-kalem tarafından yapılan yaklaşık iki yüz atmış beş sayfalık söz konusu eseri gelmektedir. Müellif, otuz dört kasîde ve iki bin yüz seksen beyitten oluşan eserde davet ehli olanları yönlendirme ve yöntemlerine ilişkin Kur’ân ve hadislerden alıntılarda bulunarak kitabını iki kısma ayırmıştır. Birinci kısımda Allah’a davet yöntemiyle ilgili kasîdelerini; ikinci kısımda ise davet konusuyla ilgili farklı konuları toplamıştır. İkinci kısım, babasının tertiplemiş olduğu Mencek camiindeki akademi dernek toplantılarında (Cem’iyyetü’t-Tevcîhi’l-İslâmî) okuduğu ve farklı zamanlarda kaleme aldığı şiirlerini içeren iki bölüme ayrılmıştır.⁷⁴ Eserde müellifin hicrî 1404 yılında Türkiye’de kaldığı sırada İstanbul’un manevi yönünü ve hilafetin

⁷² Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmut Şehhâte, I-V, I. Baskı, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî- Beyrut, h. 1423, III, 125; Meydânî bu şiiri ise Â’raf sûresi 7/31. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ” -Ey Âdemoğulları! (hac olsun, namaz olsun) her türlü ibadetlerinizde, (açık ve çirkin yerlerinizi kapatacak ve) sizi güzelleştirecek olan kıyafetlerinizi giyin...-” âyet-i kerimenin nüzûl sebebi bağlamında cahilî arapların Kâbe’yi çıplak tavaf etmeleri ve kıyafet konusundaki tahrifatlarını anlatırken okuduklarını söyler. Nüzûl sebebi ve ortamını yansıtmaması bakımından önemlidir. Bk. Meydânî, *Me’âric*, IV, 184.

⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIV, 256, ‘d,s,y’ md.; el-Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980), *Tehzîbü’l-Lüga*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, thk. Muhammed Üd Mur’ab, 2001, VIII, 13; Meydânî tefsirinde, Şems sûresi 91/10. âyet-i kerîmedeki “دَسَّاهَا” lafzının “أفسد” و “أغوى” و “دسى- يدسى- و دسا- يدسو- دسوة” şeklinde “زكاها” kelimeleriyle aynı anlama geldiğini, iştikâk bakımından “دسى- يدسى- و دسا- يدسو- دسوة” şeklindeki “زكاها” kelimesinin zıddı olduğunu belirtir. Sonrasında da “- أو أنشد ابن الأعرابي لرجل من طيء” - *İbnu’l-A’râbî, Tay kabilesinden bir adam için söyledi-*” sözleriyle tefsirî açıdan şiirle istişhat kaynağı olmamasına rağmen Lisânü’l-Arab’tan bu şiiri nakletmiştir. Bk. Meydânî, *Me’âric*, II, 321.

⁷⁴ Meydânî, *Divânü Ekbâsun fi Menheci’d-Da’veti ve Tevcîhu’d Duâti*, ss. 6-88-101.

kaldırılmasıyla parçalanan Müslümanların eski kazanımlarını elde etmesi için nasihatlerini anlatan şiirlerine de yer verilmiştir.⁷⁵

Burada Kur'ân tefsiri bağlamında yaklaşık on beş âyete değinen Meydanî, eserinin mukaddimesinde Hz. Peygamberin Hayber savaşı öncesinde Hz. Ali'ye söylediği “ انْفُذْ عَلَىٰ رَسَلِكَ حَتَّىٰ تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ، ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ، وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ، فَإِنَّ اللَّهَ لَأَن يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلًا خَيْرٌ لَّكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ –Onların sahasına inene kadar yavaş ve ağır ol! Sonra da onları İslam'a çağır ve sorumluluklarını anlat. Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın senin vasıtanla bir kimseyi hidayete erdirmesi (sürü sürü) kırmızı koyuna sahip olmandan daha hayırlıdır-”⁷⁶ hadîsi nakleder. Daha sonra da Bakara sûresi 2/143. âyet bağlamında müslümanların âdil, dengeli, orta yolu izleyen bir millet olduklarını ve Allah'ın dinini tahrif, tağyir ve ondan sapma hususunda bütünüyle islâm toplumunun korunduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde burada Âl-i İmrân sûresi 3/110. âyeti aktaran Meydanî, el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-neh-y-i a'ni'l-münker vazifesi noktasında bütün müslümanların insanlar arasından çıkarılarak seçilmiş bir topluluk olduklarını, yani Allah'ın dinini yayma ve yaşatma görevinin bütün müslümanlara yüklenmiş bir görev olduğunu belirtmektedir.⁷⁷ Yine bu eserinde kendi yazdığı şiirle âyet âyet Duhâ sûresini anlatmaya çalışmıştır.⁷⁸ Aynı şekilde Bakara sûresi 2/13 ve 142. âyetler bağlamında “السفيه- es-sefih-” ve “السفهاء- es-süfehâü-” lafızlarıyla ilgili ‘sefih’i, dünya işlerinde ne kadar zeki olsa da büyük günah ve hatalarla kendisini Allah'ın azabı ve cezasına maruz bırakan eksik akıllı kişi olarak nitelendirir. Allah'a karşı günah işleme sefâhetinde bulunmanın yanlışlığını mısralarla izah eder.⁷⁹

1.4.5. Diğer Muhtelif Eserleri

Bu kısım Meydanî'nin babasının hayatı, mantık ilmi ve düşünme kuralları ile insanın halifeliği gibi çeşitli konularda kaleme aldığı eserlerinden oluşmaktadır.

⁷⁵ Meydanî, *Divânü Ekbâsun fi Menheci'd-Da'veti ve Tevcihu'd Duâti.*, ss. 247-249.

⁷⁶ Buharî, “*Cihâd ve's-Siyer*”, 142.

⁷⁷ Meydanî, *a.g.e.*, ss. 13-14.

⁷⁸ Meydanî, *a.g.e.*, ss. 130-134.

⁷⁹ Meydanî, *a.g.e.*, ss. 241-243.

a. *Davâbitü'l-Ma'rife ve Usûlü'l-İstidlâli ve'l-Münâzara Sıyâğatün li'l-Mantıkı ve Usûli'l-Bahsi Mütemeşşiyetün Maa'l-Fikri'l-İslâmî* (ضوابط المعرفة وأصول الاستدلال والمنظرة)

Hata ve yanlışla düşmeksizin doğru düşünebilmenin bazı kural ve kâideleri vardır. Allah Teâlâ, sevdiği parlak düşünce ve olgun akıl sayesinde *Davâbitü'l-Ma'rife ve Usûlü'l-İstidlâli ve'l-Münâzara* adlı eseriyle Meydânî'yi mantık ilmi ve İslâmî araştırma yöntemini formüle etmeye muvaffak eylemiştir. Bu eserde klasik ve modern mantığın içerdiği konular tablo ve şemalar eşliğinde, Kur'ân ve sünnetten örneklemelerle uygun bir dille ele alınmaktadır.⁸⁰ Söz konusu eser alt başlıkları içeren beş kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda delâlet ve çeşitleri, külliyyât-ı hamse; ikinci kısımda, bilgi ve bilgiye ulaşma yolları(yakiniyyât türleri); üçüncü kısımda, delil ve mertebeleri ile delil getirme yöntemleri(istikra, kıyas, tekâbül, benzetme...); dördüncü kısımda, düşünme ve anlamının genel kurallarıyla felsefî istilahlar; beşinci kısımda ise tartışma ilkeleri ve adabından söz edilmektedir.⁸¹

Meydânî'nin tefsir yönteminin bir aşaması da belli mevzudaki âyetlerin toplanmasıdır. Bu eserinde de İslâm'ın kavrama, düşünme ve anlamaya büyük önem verdiğini ifade eden Meydânî bu konuyla ilgili İsrâ, Sebe', Rûm, Haşr ve Bakara gibi Mekkî ve Medenî sûrelerdeki âyetleri toplayarak konuyu izah etmektedir.⁸² Bir başka yerde de kesin bilgi ifade eden ve etmeyen delillerle bunların dereceleri bağlamında tartışma/müzâkere(el-hucetü'l-cedeliyyetü) deliline Kalem sûresi 68/35-36. “أَفَنَجْعَلُ أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا ” 36 مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ 35 الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ” âyetlerle Sâd sûresi 38/28. “ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ” âyeti örnek göstermektedir. Meydânî, Allah Teâlâ'nın adalet sıfatıyla muttasıf olduğunu, bu sebeple dünya hayatında müslüman ile kâfir arasındaki eşitsizliğin ahiret hayatını zorunlu kıldığını ve bunun ahirete inanmayanların iddia ve düşüncelerini reddettiğini belirtmektedir.⁸³

⁸⁰ Meydânî, *Davâbitü'l-Ma'rife ve Usûlü'l-İstidlâli ve'l-Munâzara Sıyâğatün li'l-Mantıkı ve Usûli'l-Bahsi Mütemeşşiyetün Maa'l-Fikri'l-İslâmî*, IV. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1993, ss. 19-32-37; 1988 yılında Dârü'l-kalem tarafından basımı yapılan yaklaşık 470 sayfalık bu eser de 160 MEY. D tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır.

⁸¹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 460.

⁸² Meydânî, *a.g.e.*, ss. 11-13.

⁸³ Meydânî, *a.g.e.*, s. 299.

b. *el-Vâlidü'd-Dâ'iyetü'l Mürabbî eş-Şeyh Hasan Habenneke el-Meydânî*
Kıssatu Âlimin Mücâhidin Hakîmin Şucâ (الوالدُ الداعيةُ المربيُّ الشيخُ حسنُ حَبَنَكَةَ المِيدَانِي قِصَّةُ)
 (عالم مجاهد حكيم شجاع)

Müellifin bu eseri dört yüz altı sayfadan oluşmaktadır. Meydânî telif etmiş olduğu bu eserinde babası Hasan Habenneke el-Meydânî'nin otobiyografisini kaleme almıştır. Eserinde babasının hayatı boyunca karşılaştığı zorluklar, yaptığı mücadeleler, o yıllarda ülkede devam eden Fransız işgaline karşı direnişi ve halkı örgütlemeye üstlendiği rol ile eğitim hayatı, öğrencileri ve eğitim metodu hakkında kapsamlı bilgilere yer verilmektedir.⁸⁴

c. *Lâ Yesihhu En Yukâle'l-İnsânu Halîfetün Anillâhi fî Ardih Fehiye*
Mekûletün Bâtile (لا يصح ان يقال الإنسان خليفة عن الله في أرضه فهي مقولة باطلة)

Müellif, yaklaşık yetmiş sayfadan oluşan bu küçük eserinde “insanın, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğu” düşüncesinin yanlış anlaşıldığını, bu hususun bir akîde konusu ve kaygan bir zemin olduğunu izah etmektedir.⁸⁵ Meydânî’ye göre bu durum selefîn hiç ifade etmediği yeni bir iddiadır. Şer’î bir kaynağı da bulunmayan bu düşüncenin yanlış te’villere dayandırıldığı görülmektedir. Çünkü aklî ve naklî deliller de bunu reddetmektedir.⁸⁶

Müellif, Bakara sûresindeki⁸⁷ “*halîfe* -خَلِيفَةً-” lafzının “*et-tevkîl*-التوكيل-” ve “*el-inâbetü*-الإنابة-” anlamında olduğunu,⁸⁸ fakat insanın Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğu şeklinde toplumda kabul gördüğünü; hatta Mevdûdî, Seyyid Kutub⁸⁹ ve Reşid

⁸⁴ Dâru'l-Beşîr tarafından 2002 yılında yayımlanan bu eser de 922,97 HAS tasnif numarasıyla İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır.

⁸⁵ Meydânî, *Lâ Yesihhu En Yukâle'l-İnsânu Halîfetün Anillâhi fî Ardih Fehiye Mekûletün Bâtile*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1991, s. 34.

⁸⁶ Meydânî, *a.g.e.*, s. 37.

⁸⁷ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ “
 “Bir zamanlar Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir görevli(halife) atayacağım.’ dediğinde onlar: ‘Biz seni hamd(övgü) ile yüceltiyor(tesbih ediyor) ve her türlü noksanlıklardan uzak tutuyorken, yeryüzünde bozunculuk çıkaracak/ düzeni bozacak ve kan dökecek birini mi oraya getireceksin.’ demişlerdi de, Rabbin: ‘Şüphesiz ki ben sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum.’ demişti.” Bakara 2/30.

⁸⁸ Bk. Meydânî, *a.g.e.*, s.20.

⁸⁹ Seyyid Kutup, Allah’ın buyruğuna karşı meleklerin verdiği cevaptan, insanın yaratılış özellikleri ve yeryüzünün hayat şartları sebebiyle bu konuda daha önce bir yaşam tecrübelerinin olduğunu anlaşıldığını belirtmektedir. Bk. Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, I-VI, XVII. Baskı, Dâru’s-Şurûk, Beyrut, Kâhire, h. 1412, I, 56.

Rıza⁹⁰ gibi âlimlerin de bu hataya düştüklerini ifade etmektedir.⁹¹ Meydânî'ye göre Allah'ın Kur'ân'da halîfe olarak nitelediği kimseler, sonrakilerin yaratılmış olan önceki varlıklara halef olmaları mânâsındadır. Arap dilinde tekil ve çoğul olarak “فعليل” kalıbı ism-i fâil ve ism-i mef'ul mânâsında da kullanılmaktadır. Allah Teâla insan neslini tek bir zamanda ve tek seferde yaratmamıştır. Bu yüzden insan nesli hem “خالفة” hem de “مخلوفة” olarak birbirine halîfe olmaktadır. Her ne kadar Taberî'de yeryüzünün önceki sakinlerinin cinler olduğuna ilişkin seleften bazı görüşler zikredilse de Bakara sûresi 2/30. âyetteki hazifler ve meleklerin sualleri birlikte düşünüldüğünde söz konusu halîfe, kendisine üreme özelliği de verilen Âdem (a.s.) ve onun peşi sıra gelip ona halef olan zürriyettir.⁹²

Tefsirinde de Neml sûresi 27/62. âyetteki “وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ –sizleri ard arda yeryüzüne getiren-” mealindeki Allah'ın insanları halife kılması olayını onları kabile, millet ve nesil olarak birbiri ardınca getirmesi şeklinde yorumlamaktadır.⁹³ Meydânî'ye yakın dönemde nüzûl sırasına göre tefsir kaleme almış olan Abdülkâdir b. Molla Huveys (ö. 1978) de kiminin sultan kiminin emir olarak daha önce yeryüzüne yerleşmiş fakat inkârları sebebiyle helâk olup ayrılmış kavimlere sonrakilerin varis olmaları şeklinde yorumlamaktadır.⁹⁴

d. *Tashîhu Mefâhim Havle't-Tevekküli ve'l-Cihâd ve Vücûhi'n-Nasr* (تصحيح مفاهيم حول التوكل والجهاد ووجوه النصر)

1987 yılında Mekke'de basımı yapılan yaklaşık yüz yetmiş beş sayfalık bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Allah'a tevekkül ve sebeplere

⁹⁰ Reşid Rıza, insanın yaratılış olayı ve bunun keyfiyetinin Kur'an'ın farklı yerlerinde diyalog ve münâzara üslûbuyla anlatılan müteşâbih konulardan biri olduğunu, Selefin yöntemi olan “tefvîz” ve “teslîm” ile düşünülmesi gerektiğini belirtir. “İnsanın halîfeliği” konusunu meleklerle nazaran yaratılış özellikleri ve vazifelerindeki farklılıkla ilişkilendiren Reşid Rıza, Âdem ve insanoğlunun yeryüzünde meskûn ilk düşünen canlı olmadığı kanaatindedir. Bk. Reşid Rıza, Muhammed b. Ali (ö. h. 1354), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm(Tefsîru'l-Menâr)*, el-Heyetü'l-Âmmetü'l-Mısriyyetü li'l-Kitâb, I-XII, Kâhire, 1990, I, 215.

⁹¹ Meydânî, *Lâ Yesihhu En Yukâle'l-İnsânu Halîfetün Anillâhi fi Ardih*, s.7.

⁹² Meydânî, *a.g.e.*, ss. 39-41-63; Muhammed Esed, “halife” lafzının bir başkasının yerini almak anlamında “خلف-halefe-” fiilinden türediğini, En'am 6/165, Neml 27/62 ve Ahzâb 33/39. âyetlerde bütün insanlardan yeryüzünün halifeleri olarak bahsedilmesi sebebiyle Bakara sûresi 2/30. âyetteki halîfelik temsilini yeryüzünün kendisine emanet edilmiş olması hasebiyle mülkiyet ve hâkimiyetinin ona sahip çıkacak insana verilmesi şeklinde yorumlamaktadır. Bk. Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, I-III, İşâret yay., İstanbul, 1996, s.11-12.

⁹³ Meydânî, *Me'âric*, IX,137.

⁹⁴ Abdülkâdir b. Molla Huveys b. Mahmud Âli Ğâzî, *Beyânü'l-Meâ'nî*, I-VI, I. Baskı, Matbaatü't-Terakkî, Dîmeşk, 1965, II, 337.

sarılmak, ikinci bölümde Allah yolunda cihat, üçüncü bölümde de Allah'ın yardım türleri ve örnekleri konusunda İslâm'ın doğru anlayışından bahsedilmektedir.

Meydânî, tevekkül, cihat ve Allah'ın yardımını bağlamında Mekkî ve Medenî sûrelerden topladığı âyetlerle bir nevî konulu tefsir olarak da değerlendirebileceğimiz bir çalışma ortaya koymuştur.

Tefsirinde olduğu gibi burada da konuları alt bölmümlere ayırarak anlatmaktadır. Tevekkül ve sebeplere sarılma konusunu izahında diğer bölümlerden farklı olarak “*Kur'ân'dan deliller*” başlığı altında âyetlerin kelime anlamlarına ve gramer özelliklerine değinmektedir. Aynı şekilde nüzûl sıralarına göre âyetleri tasnifleyerek bunlar arasındaki mânâ irtibatına ve münasebete de vurgu yapmaktadır.⁹⁵

Meydânî tefsirinin özelliklerinden biri de nüzûl sırasına göre yazılmasıdır. Meydânî'nin bu eserinde de muhatapların durumundaki inkâr, nefret ve tartışmaya doğru seyreden değişme sebebiyle “*cihat*” konusunun Mekke döneminin ortaları ve öncesinde inen âyetlerde farklı üsluplarla ele alındığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda Furkân sûresi 25/51 ve 52, İsrâ sûresi 35/41 ve 89 ile Kehf sûresi 36/54. âyetlerde muhatapların durumu dikkate alınarak hatırlatma, öğüt ve ikna gibi değişik anlatım üslupları kullanıldığı ifade edilmektedir.⁹⁶

Meydânî'nin çeşitli konularda kaleme aldığı diğer eserleri ise şunlardır: “*التحريف المعاصر في الدين*” -*et-Tahrîfû'l-Muâsır li'l-Müslimi'l-Muâsır*”, “*بصائر المسلم المعاصر*” -*Besâiru li'l-Müslimi'l-Muâsır*”, “*منهج التربية النبوية للطفل مع نماذج تطبيقية من حياة السلف الصالح*” -*Menhecü't-Terbiyeti'n-Nebevî li't-Tıfli Me'a Nemâzice Tetbîkıyyetin min Hayâti's-Selefi's-Sâlih*” adlı eserleridir.

⁹⁵ Meydânî, *Tashîhu Mefâhim Havle't-Tevekküli ve'l-Cihâd ve Vücûhi'n-Nasr*, Mekke, 1987, ss. 33-56.

⁹⁶ Meydânî, *a.g.e.*, ss. 64-65.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN HABENNEKE el-MEYDÂNÎ'NİN KUR'ÂN'I DOĞRU ANLAMA VE TEFSİR ETME KONUSUNDAKİ KÂİDELERİ

İlâhî bir kelim olan fakat insanı ve onun hidayetini hedefleyen Kur'ân'ın doğru anlaşılması, kullandığı kelime ve kavramlarla bu anlamaya vesile olacak bazı kâidelerin göz önünde bulundurulmasına bağlıdır. Bu yüzden bu bölümde Meydânî'nin vurguladığı “tedebbür” vb. lafzlar ile doğru anlamayı kolaylaştırmak üzere tespit ettiği bazı kâidelere değinilecektir.

2.1. Bazı Kelime ve Kavramlar

Kelimeler, lafızların en küçük birimi olan harflerin bir araya getirilmesi ve seslendirilmesiyle oluşan insanlar arası sözlü iletişimdeki önemli objelerdir. Kavramlar ise bir fikri, bir düşüncüyü veya bir sistemi anlatmakta kullanılan, o fikir ve düşüncenin ifade edilmesini sağlayan önemli unsurlardır. Kavramlar kelimelerden farklıdır. Kavram kavramaktan gelir. Terimlerin önemli yapıtaşlarından biri olan mefhum lafzının Türkçe ifadesi kavramdır. Mantık ilminde kavram, idrak edilen bir objenin zihnimizdeki tasavvurudur. Kavramlar düşüncemizden bağımsız olan bir objenin soyutlanmasıyla elde edilirler.⁹⁷ Örneğin kavram olarak “tefsir” doğada yoktur. Dirâyet ve rivâyet türleri ile yani içtimaî, bilimsel, edebî, konulu, tasavvufî(işârî) ve modernist ekolleriyle farklı içerik ve hacimde doğada bulunanlar onun somut biçimleridir. Bu anlamda edat, ek ve zarflar dışında bütün kelimelerin bir kavramı temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Kavrama, terim veya mefhum da denilmektedir. Kavramların seçiklik/nitelik ve açıklık/içerik olmak üzere iki özelliği vardır. Seçiklik, var olanı diğer var olandan ayırır. Kavramların seçikliği değişmezken açıklığı/içeriği fert ve toplumlar ile zaman ve mekâna göre değişebilir. Değişme, kavramların içeriğinin insanlar tarafından

⁹⁷ Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, I. Baskı, Elis yay., Ankara, 2009, s. 56; Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedât(Klasik Mantık)*, I. Baskı, sad. Hasan Tahsin Feyizli, Fecr yay., Ankara, 1998, s.17; Bk. Meydânî, *Davâbitü'l-Ma'rife*, ss. 21-23.

doldurulması, anlamının daraltılıp genişletilmesi veya farklı anlaşılması şeklinde olabilir.⁹⁸

Bir objenin kavramı o şeyin bilgisi demektir. Kavramlar hakkındaki bu bilgi zamanla değişip gelişebilir. Kavramların anlamları yalnız başlarına değil, daima bir sistem veya sistemler bütünü içinde değer kazanır. Her kavramın kendine özgü bir anlamı vardır ki o sözcük bulunduğu sistem dışında kullanılsa da yine aynı sözlük anlamını taşır. Kavramların bu sürekli anlamına, esas mânâ/sözlük anlamı denir. Kavramların içinde bulunduğu sistemden doğan mânâyâ ise izafî mânâ/özel mânâ veya terim anlamı denir.

Kur'ân'ın bilgisi ve muhtevasının anlaşılması noktasında da bazı kelime ve kavramlar söz konusudur. Kur'ân kavramları, Kur'ân bütünlüğü içinde anlaşılmalıdır. Kur'ân ile ilgili kavramların içeriğinin değiştirilmesi, anlamlarının daraltılması veya genişletilmesi gerçeğin ortaya çıkmamasına ve metinlerin yanlış yorumlanmasına neden olur.⁹⁹

İnsanlar daha çok kelime ve kavramlarla düşünür ve anlaşılır. Duygu ve düşüncelerin aktarılmasında önemli unsurlardan biridir kavramlar. Anamlı bir iletişimden söz edebilmek için kelime ve kavramların rolü yadsınamayacak derecede önemlidir. Bu nedenle kavramlar konusundaki ayrıntıyı ilgili eserlere bırakarak araştırmamızda sıkça dile getireceğimiz bazı kelime ve kavramların ne anlam ifade ettiklerinin söz konusu araştırmamızın daha sağlıklı ve bilimsel sonuçlara ulaştıracağını düşünmekteyiz.

2.1.1. Tefsir-Te'vil

Tefsir ve te'vil, Kur'ân'ın anlaşılması bağlamında üzerinde durulması gereken iki önemli kavramdır. Tefsir, kelime anlamı itibariyle açmak, ortaya çıkarmak, açıklamak veya beyan etmek demektir.¹⁰⁰ Tefsir kelimesinin etimolojisi

⁹⁸ Bk. Ersöz, Muhammed, *Kur'ân'ın Dil Yapısı ve Kur'ân Kelimelerinin Terimleşmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014, s. 15.

⁹⁹ Karagöz, İsmail, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. yay., Ankara, 2010, s. 365; Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay., 1996, s. 620; Ece, Hüseyin Kerim, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan yay., İstanbul, 2000, ss. 13-15; Soysaldı, Mehmet, *İnançla ilgili Temel Kavramlar*, Çağlayanlar yay., İzmir, 1997, s.197.

¹⁰⁰ Kazvîni, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya b. Muhammed er-Râzî, (ö. 395/1004) *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, I-VI, m. 1979, IV, 504.

konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. “الفسر” veya taklîb¹⁰¹ yoluyla “سفر” köklerinden türemiş olduğu belirtilmektedir.¹⁰² Bundan dolayı doktorun hastalığı teşhis amacıyla baktığı suya “التَّقْسِيرَةُ”, bakmasına ise “الْفَسْرُ” denildiği gibi kadının yüzündeki peçeyi kaldırmasına da “سفرت المرأة” denilmiştir.¹⁰³ Çokluk ve artırma gibi mânâları içeren tef’îl kalıbında ise iyice izah etmek, gizli ve kapalı konumdaki bir şeyi ortaya çıkarmak, aydınlatmak ve keşfetmek mânâlarını kapsamaktadır.¹⁰⁴ Tefsir kavramı Kur’ân’da “-Onlar sana (inkâr ve eleştiri amacıyla) bir örnek getirmeye/benzetme yapmaya görsünler, biz hemen hakkı ve en güzel açıklamayı sana getiririz”¹⁰⁵ şeklinde “açıklama ve murâd edilen, kastedilen mânâyı ortaya çıkarma” anlamında tek âyette yalnızca bir defa kullanılmıştır.

Kelime olarak “أول” kökünden türeyen te’vîl ise sözlükte “tef’îl” kalıbında “geri dönme, döndürme, sözü iyice araştırıp varacağı son noktaya nakletme” mânâsındadır.¹⁰⁶ Mastar ve isim olarak te’vîl kavramı Kur’ân’da “بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِهٖ وَلَا يَكْتُمُونَ”¹⁰⁷ şeklinde kullanılmaktadır.¹⁰⁸ Tefsir ilminde te’vîl, zâhiri mutabık olan iki ihtimalden birine döndürmek/hamletmek veya âyetin muhtemel mânâlarından birine döndürülmesi şeklinde tarif edilmiştir. Yani âyetlerdeki olası anlamlardan birini, âyetin siyak-sibak ve bağlamı ile Kur’ân bütünlüğü dikkate

¹⁰¹ İştikak, lügat ve sarf kurallarına uygun kökü bulunan bir kelimenin aslını aralarındaki mânâ birliği dolayısıyla taklip yoluyla başka kelimedede aramak bir zorlamadır. Bk. Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan yay., Ankara, 1990, s. 21.

¹⁰² es-Sebt, Hâlid b. Usmân, *Kavâ'idü't-Tefsîr: Cem' ve Dirâse*, Dâru İbn Affân, Medîne, I-II, h. 1415, I, ss. 23-25.

¹⁰³ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö. 393/1003), *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve's-Sihâhu'l-Arabiyyeti*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, I-VI, Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut, m. 1987, h. 1407, II, 781; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, V, 55, ‘f,s,r’ md.; ez-Zebîdî, el-Huseynî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak (ö.1205/1791), *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmus*, thk. Komisyon, I-XL, Dâru'l-Hidâye, ts., XII, 41.

¹⁰⁴ Râğîb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtu Elfâzı'l-Kur’ân*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1997, s. 380; er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir (ö. 666/1267), *Muhtârus-Sihâh*, thk. Mahmud Hâtir, Hamza Fethullah, Müessesetü'r-Risâle Nâşirün, Dımeşk, h. 1367, s. 438; Zerkûr, Adnan Muhammed, *U'lûmü'l-Kur’ân (Medhalü ilâ Tefsîri'l-Kur’âni ve Beyânü İ'câzihî)*, I. Baskı, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1981, s. 400.

¹⁰⁵ Furkan 25/33.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, ‘e,v,l’ md. XI, 32,

¹⁰⁷ Yûnus 10/39.

¹⁰⁸ Benzer kullanımlar için bk. Yûnus 10/6; Yûsuf 12/21-100-101; Kehf 18/82.

alınarak tercih etmektir.¹⁰⁹ Tefsirde bir kesinlik ve Allah'ı (c.c.) murad edilen mânâ şudur şeklinde bir şahit kılma durumu söz konusu iken te'vilde böyle bir kesinlik yoktur. Lafza ve bağlama en uygun mânâyı tespit etme durumu söz konusudur.¹¹⁰ Faydası ibret ve öğüt almak olan tefsir, istilâh olarak birkaç şekilde tanımlanmıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Mânâya açıkça delalet edecek bir lafızla, âyetin mânâsı, durumu, kıssası ve iniş sebebini açıklamaktır.¹¹¹
- b) Müşkil olan lafızdan murâd edilen mânâyı çıkarmaktır.¹¹²
- c) Allah'ın muradına delalet etmesi bakımından insan gücü ve imkânı nispetinde Kur'ân metninin lafız ve mânâsından bahseden ilimdir.¹¹³

Tefsir ve te'vil bir ilim dalıdır. Bu ilim dalında Hadis, Fıkıh usûlü, Kıraat, İslâm tarihi ve Siyer gibi farklı bilim dallarıyla bazı bilimsel gerçeklerden faydalanılarak Kur'ân yorumlanmaktadır. Kelime ve cümlelerin anlamları, hüküm ve hikmetleri açıklanmaktadır. İstilâh olarak te'vilden daha önce kullanılan tefsir ile Kur'ân'ı savunma döneminden itibaren kullanılmaya başlanan te'vil kelimeleri farklı zamanlarda birbirlerinin yerine de kullanılmışlardır. Bazı kimseler bu iki kelimenin mürâdif ve aynı olduğunu savunsalar da tefsir, te'vilden daha kapsamlıdır. Her te'vil bir tefsirdir fakat her tefsir bir te'vil değildir.¹¹⁴ Râgıp el-İsfahânî (ö.502/1108)'ye göre de tefsir, te'vilden daha umumdur. Tefsir lafızlarda te'vil ise mânâlarda kullanılmaktadır.¹¹⁵

¹⁰⁹ Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh, *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IV, I. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire, 1957, II, 148; Bk. Işıcık, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem: Te'vil*, Esra yay., Konya, 1997, s. 21.

¹¹⁰ Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr es-Semerkandî (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Beslûm, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmye, Beyrut, Lübnan, m. 2005, I, 349; Duman, M. Zekî, *Beyânü'l-Hak Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Strasına Göre Tefsiri*, I-III, II. Baskı, Fecr yay., Ankara, 2008, I, 13.

¹¹¹ Cürcânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, (ö. 816/1413) *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, II. Baskı, Dâr en-Nefâs, Beyrut, 2007, s. 126.

¹¹² İbn Manzûr, *a.g.e.*, "f,s,r" md. V, 55; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, "f,s,r" md. XIII, 323.

¹¹³ Zürkânî, Muhammed b. Abdülazîm, (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-Irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, III. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, h. 1426/ m. 2005, I, 423; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, ss.13-15; es-Sebt, Hâlid b. Usmân, *Kavâ'idü't-Tefsîr*, I, 29.

¹¹⁴ Zürkânî, *a.g.e.*, I, 425

¹¹⁵ Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 148.

Meydanî, Kur'ân'ı anlamakla ilgili bu kelimelere tedebbürü de ilave etmektedir. Çünkü ona göre Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması için lafızların detaylı şekilde farklı yönleriyle incelenmesi gerekmektedir. Bunu tam anlamıyla karşılayan kelime ise tefsirden ziyade tedebbürdür.

2.1.2. Kâide-Kural-Metot

Kelime olarak “temel, asıl, esas” anlamlarına gelen kâide; maddî veya manevî herhangi bir şeyin muhtevası veya altındaki bütün unsurlarına uygulanabilen küllî ve genel bir kural demektir. Çoğulu “Kavâid”dir.¹¹⁶ Kâidenin bir başka tanımında ise bazı istisnaları olmakla birlikte kendisiyle özel hükümlerin anlaşılabilirdiği genel kural olduğu belirtilmektedir.¹¹⁷ Örneğin “Kelamda esas olan hakiki mânâdır” sözü genel bir kâidedir. Böylece lafızlar yorumlanırken bu kâideye göre değerlendirilerek hakiki mânâ mümkün iken mecâzî mânâyâ göre izah edilemez.¹¹⁸ “Kavâidü't-tefsîr” tabiri ise Kur'ân-ı Kerîm'deki murad olunan mânâların keşfedilmesine ve bunlardan nasıl istifade edileceğinin bilinmesine vesile olan kuralları ifade etmektedir. Aralarında umum-hususluk ilişkisi bulunan kavâidü't-tefsîr(tedebbür) ile Kur'ân'ı anlamaya yardım eden, ona dayanan ve onunla irtibatlandırılan ulûmü'l-Kur'ân ilkeleri bir müfessiri hatalı düşünce ve yorumlardan koruyan usûl ve kâideleri içermektedir. Bu açıdan bakıldığında tefsirin tefsir usûlü ve kâideleriyle ilgisi, Arapça konuşma ve yazmanın nahiv ilmiyle irtibatına benzerdir.¹¹⁹

Sözlükte “temel, esas dayanak ve kök” anlamlarına gelen “-usûl- أصول” lafzı da “-asıl- أصل” kelimesinin çoğuludur. Usûlün terim anlamı ise “herhangi bir ilim dalıyla ilgili bilgilerin sistemli bir şekilde yerleştirilmesinde kullanılan belirli esas ve metotlar” şeklindedir.¹²⁰

¹¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, III, 361, "g,a,d" md.; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 251.

¹¹⁷ es-Sebt, *Kavâ'idü't-Tefsîr*, I, ss. 23-25.

¹¹⁸ Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhat-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, I-VII, Bilmen Bs. yay., İstanbul, 1992, I, 15.

¹¹⁹ Bk. es-Sebt, *a.g.e.*, I/ ss. 30-33; Zürcânî, *Menâhil*, I, 24.

¹²⁰ el-Cevherî, *es- Sihâh*, IV, 1623, “e,s,l” md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, XI, 16, "e,s,l" md.; Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İFAV, İstanbul, 2007, ss. 22-23.

Kâinatta sünnetullah diye tabir edilen kusursuzca işleyen bir düzen vardır. Her şey belli bir ölçüye göre yaratılıp düzene konulmuştur.¹²¹ Afâkî ve enfûsî âlemdeki bu düzen ve intizamdan hareketle gerçek başarı ve sonuca ulaşabilmek için bir ilim ve hikmet üzere inşa edilen bu kuralların göz ardı edilmemesi gerekir. Unutulmamalıdır ki indiriliş amacına uygun olarak Kur'ân'ı doğru bir yorum ve anlamlandırmaya götüren yol, belli usûl ve esasların takip edilmesinden geçmektedir. Bu yüzden “Vüsulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzdendir” denilmiştir. Her ilim ve sistemin kendine münhasır bir metodolojisi /yöntem/yöntembilim vardır. İlimler gelişip bölüm ve dallara ayrılmaya başlayınca bunları kapsamlı bir şekilde kavrayabilmek de imkânsız hale gelmiştir. Bu yüzden bazı âlimler bu tür ilimleri anlamayı kolaylaştırmak, hatalara düşmemek, emek ve zamandan tasarruf etmek maksadıyla bazı kâide ve kuralları tespit etmişlerdir. Dolayısıyla bir ilmi layıkıyla öğrenmek için o ilmin konu ve meselelerinin dayandığı usûl ve kâidelerin bilinmesi kaçınılmaz olmuştur. Bir kavram olarak yukarda kısaca açıkladığımız, başlangıçtan günümüze Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlamayı hedefleyen çabalar ürünü olan “Tefsir” ilminin de bir takım kâide ve kuralları bulunmaktadır. Bir bina için temel veya bir ağaç için kök ne kadar önemliyse bir ilim dalı için, konusunun Kur'ân olması hasebiyle özellikle de tefsir ilmi için kavâid denilen ilkeler o derece önemlidir.

Kur'ân'ı doğru tefsir etme ve hakiki bilgilere ulaşma bağlamında Kur'ân'ın derinliklerine inerek onu nasıl anlayacağımızı ve anlamaya çalışırken hangi metotları kullanacağımızı ihtiva eden Kur'ân ilimleri ve ondan istinbat olunanlar (tefsir usûlü ilkeleri) birer âlettir. Bu âletler(ilkeler-kâideler) kullanılmadan amaca ulaşılması zordur. Bu ilkelere riayet etmeden yapılacak tefsirî değerlendirmeler de sübjektif yorumlardan ibaret olacaktır.¹²²

2.1.3. Anlama-Düşünme (tedebbür-tezekkür-tefekür)

Allah (c.c.) insana maddî manevî pek çok eşyanın hakikatini idrak ettiği, ilim öğrendiği, dünya ve ahirette kendisi için hayır ve şer anlamında tercihte bulunarak

¹²¹ Kamer 54/49.

¹²² Suyûtî, *el-İtkân*, s.180.

mesul olacağı bir yeteneği, akıl nimetini bahşetmiştir.¹²³ Doğru anlamaya, sağlıklı düşünmeye vesile olması ve insanların menfaatlerinin buna matuf olması sebebiyle akıl, zarûrât-ı hamse dedğimiz korunması gereken beş temel unsurdan biridir. Kur'ân'ın hedeflerinden biri de doğru ve yanlış birbirinden ayırabilen keskin bir idrake sahip insan yetiştirmektir. Anlama zihinde gerçekleşen bir faaliyet olduğu için o, akıl sahiplerine hitap etmektedir. Pek çok âyet ve delilleri zikrederken akıl sahiplerini bunlar üzerinde düşünmeye davet etmektedir. “Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var.”, “Akıl etmezler mi?”, “Ne kadar da az düşünüyorlar!”¹²⁴ mealindeki çoğu âyet-i kerîme Kur'ân'ın hikmet, öğüt ve hepsinden önemlisi ikna yöntemiyle muhataplarına yaklaştığını göstermektedir.¹²⁵

Kur'ân'ı anlama ve düşünme bağlamında müslümanların durumu büyük bir pınarın yanbaşıda bulunduğu halde susuzluktan ölen kimsenin durumuna benzemektedir.¹²⁶ Çünkü daha çok maddi varlığını yücelttiğimiz, sadece okuyarak sevap kazanmak için lafzında boğulup özünden ziyade kabuk ve iskeletiyle uğraştığımız Kur'ân'ın bizden istediği, öğrenilmek için okunması, anlaşılması ve âyetleri üzerinde derinlemesine, detaylı bir şekilde akıl yürütülmesidir. Kur'ân'ın âyet, sûre, hizb gibi kısımlara ayrılması, tecvit kuralları çerçevesinde, tane tane, dura dura okunmasını istemesi de anlama ve düşünmenin önemini göstermektedir.¹²⁷ Çünkü Kur'ân doğru okunmadıkça doğru anlaşılabilir, doğru anlaşılmadıkça da gönderiliş gayesine uygun olarak düzgün bir şekilde hayata uygulanamaz.¹²⁸

Çoğu zaman birlikte kullanılan anlama ve düşünme insana özgü bir durumdur. Tefekkür, tedebbür ve tezekkür, anlama ve düşünme ile ilgili olarak Kur'ân'da sıkça kullanılan kavramlardandır. Meselâ, dilbilimciler nezdinde tefekkür tedebbürle eşdeğerdir. Ancak tedebbürün kökeninde işlerin sonucu ve neticesini de ilgilendiren bir ince ayırım söz konusudur. Bu nedenle “tedebbür, hayır veya şerle sonuçlanması bakımından işlerin hakikatini, inceliklerini, neticesini, akıbetini ve arka

¹²³ Meydanî, *Davâbitü'l-Ma'rife*, s.11.

¹²⁴ Bk. Nisa 4/82; Sâd 38/29.

¹²⁵ Şimşek, M. Sait, *Yaratılış Olayı*, Beyan yay., İstanbul 1998, s. 123.

¹²⁶ Okumuş, Mesut, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 17.

¹²⁷ Bk. Furkan 25/32; Müzzemmil 73/4; Alak 96/1; el-A'râf 7/204.

¹²⁸ Bk. Çetin, Abdurrahman, “Kur'ân'ı Anlamanın Önemi ve Bu konudaki Çalışmalar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX, sy. 9 (2011), s. 193; Karlı, İbrahim Hilmi, “Kur'ân'ı Kutsarken Ona Yabancılaşmak”, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 276, Aralık 2013, s. 57.

yüzünü de düşünmektir.” diyebiliriz.¹²⁹ Türkçemizde de işlerin istenmeyen sonuçlar doğurmaması için başından sonuna kadar alınan önlemler için aynı kökten türeyen “tedbir” kelimesi kullanılmaktadır. Tefsir faaliyetinde tedebbür, Kur’ân âyetlerini derinlemesine düşünerek metinde(nass) işaret edilen uzak noktaları doğru anlamak ve yorumlayabilmektir.¹³⁰ Kur’ân’da da bu mânâda kullanılmıştır.¹³¹ Abdurrahman Habenneke el-Meydânî de mânâ detayı ve derinliği nedeniyle eserinde tefsir yerine “tedebbür” kelimesini kullanmıştır.¹³²

Kur’ân’ın isimlerinden biri de “ez-zikr”dir.¹³³ Bir diğer vasfı ise “tezkire”dir.¹³⁴ ez-Zikr, öğüt, hatırlama gibi anlamlara gelir. Tezkire ise ikaz ve uyarı demektir. Toplantı ve randevü gibi hatırlanması istenen şeyleri hatırlatmak için parmağa bağlanan ip veya kart gibi nesnelere ifade etmektedir.¹³⁵ Aynı kökten türeyen tezekkür ise önceki bir şeyi hatırlamak, hafızamızdaki bir şeyi çağrıştırmak, ondan ibret almak, dil ve kalp ile anmak gibi mânâlara gelir.¹³⁶ Meydânî, Enbiyâ sûresindeki “فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ” -*Eğer siz kendiniz bilmiyorsanız, önceki kitapların bilgisine sahip olanlara/işin uzmanlarına sorun!*-¹³⁷ meâlindeki ayeti tefsirinde de beşer olmalarıyla birlikte Allah’ın vahiyle üstün kıldığı önceki peygamberler hakkında herhangi bir bilginiz yoksa bu konuda tarihî bilgisi olanlara sorun mânâsında olduğunu belirtmektedir.¹³⁸ Dolayısıyla buradaki zikir ve tezekkür geçmişe ait bilgileri/haberleri anlamak, hatırlamak ve düşünmektir.

Kur’ân’ın anlaşılması bağlamında tefekkür zemininde değerlendirebileceğimiz bir diğer kavram da daha çok hâl-i hazırda mevcut olay ve nesnelere düşünmek, akıl erdirmek, bilmek, aklını kullanarak doğru ve tutarlı olmak

¹²⁹ Cevherî, *Sihâh*, II, 655; Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 117; el-Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (ö.175/791), *Kitâbu’l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî, Dâru ve Mektebetu’l-Hilâl, Beyrut ts. VIII, 33.

¹³⁰ Meydânî, *Me’âric*, III, 555.

¹³¹ “Bu, insanlar ayetlerini düşünüp gereğini yerine getirsinler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz bilgi yüklü (mübarek) bir Kitap’tır.” Sâd, 38/29; Benzer ayetler için bk. Muhammed, 47/24; Nisa 4/82; Mü’minûn 23/68.

¹³² Mecdü Mekki, *Lemhât*, s. 2.

¹³³ A’râf 7/63; Hicr 15/6-9.

¹³⁴ Müzzemmil 73/19; Tâha 20/2-3.

¹³⁵ Meydânî, *Me’âric*, VIII, 495.

¹³⁶ Cevherî, *a.g.e.*, “z,k,r” md. II, 664; Meydânî, *a.g.e.*, IX, 139.

¹³⁷ Enbiya 21/7.

¹³⁸ Meydânî, *a.g.e.*, XIV, 270.

mânâsında “يعقلون-ya'kilûn” veya “تتعقلون-ta'kilûn” şeklinde Kur'ân'da geçen taakkuldür.¹³⁹

Kur'ân'da geçen bu kavramların mânâ ekseninden hareketle Kur'ân'ın, anlama maksadıyla muhataplarından âyetleri üzerinde teferruatlı ve detaylı düşünmeleri, geçmiş ve geleceğe yönelik verdiği haberlerden gerekli mesajı almalarını istediğini söyleyebiliriz.

2.2. Meydânî'ye Kadar Anlama ve Yorumlama Kâidelerine Değinen Bazı Müellifler

İlk dönemde hadis külliyyatı içerisinde yer alan Kur'ân'a ve Kur'ân ilimlerine dair rivâyetler tedvin döneminde hicrî II ve III. asırlarda ayrı ayrı ilim dallarına dair eserlerin yazılmasıyla sistematik/normatif(usûl) ve konu eksenli bir yapı kazanmıştır.

Allah'ın muradını tespit etme ve Kur'ân'ı doğru anlama noktasında önemli bir yere sahip olan 'ulûmü'l-Kur'ân ve bu konuyla ilgili kural ve kâidelerin bir kısmı bazı müfessirlerin tefsir eserlerinin mukaddimelerinde bulunmaktaydı.¹⁴⁰ Daha sonraları Kur'ân'ı doğru tefsir etme ve anlama hususunda müstakil eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Abdurrahman İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) *Fünûnü'l-Efnân*'ı¹⁴¹, Süleyman b. Abdulkavî et-Tufî'nin (ö. 716/1316) *el-İksîr fi İlmi't-Tefsir*'i ve İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) *Mukaddimetü fi Usûli't-Tefsir* adlı eserleri bu eğilimin ilk örneklerindedir.

Bu süreçte Zerkeşî (ö. 794/1392), Bulkûnî (ö. 824/1421), Kâfiyeci¹⁴² (ö. 879/1474) ve onların öğrencileri Suyûtî (ö. 911/1505) ile devam eden eğilim yakın dönemde Meydânî ile kayda değer bir noktaya ulaşmıştır. Celalüddîn el-Bulkûnî'nin

¹³⁹ Bk. Bakara 2/73-242; Enam 6/15; Zuhruf 43/3; Enbiyâ 21/10; Yûsuf 12/2; Nur 24/61.

¹⁴⁰ Bulut, Ali, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009, s. 219-221.

¹⁴¹ İslâmî ilimlerin hemen her alanındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî el-Bağdadî'nin (ö. 597 /1201) *Fünûnü'l-Efnân fi 'Uyûni 'Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseri, *Zâdü'l-Mesîr* adlı tefsirinden sonra kaleme aldığı ulûmü'l-Kur'ân'ın belli başlı eserlerindedir. Kitapta müellifin diğer eserlerinde geniş olarak yer verilen konular özetlenmiştir. Eser otuza yakın ana konudan oluşmaktadır. Bk. Yavuz, Yusuf Şevki, Câsim Avcı, “İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec” md. *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 543.

¹⁴² Müellif, Cemâluddîn Ebi'l Amr, Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. el-Hâcib (ö. 646/1249)' in nahiv ilmindeki meşhur "Kâfiye" adlı eseriyle çok meşgul olduğundan kendisine bu lakâp verilmiştir. Bk. İbnü'l-İ'mâd, Abdü'l-Hay b. Ahmed b. Muhammed el-Akerî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmut el-Arnût, I-XI, Dâru İbn Kesîr, Dîmeşk, Beyrût, 1406/1986, VII, 326.

Mevâki 'u'l-Ulûm fî Mevâki 'i'n-Nücûm adlı eserini kaleme alması sonrasında Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî *et-Teysîr*'ini kaleme almıştı.¹⁴³ Bunların ardından gelen Suyûtî ise önce *et-Tahbîr*'i, bunun yeterli olmadığı kanaati sonrasında da *el- İtkân fî Ulûmi 'l-Kur'ân* adlı eserini yazmıştır.¹⁴⁴

Meydânî, kendisinin topladığı bu kuralları daha önce hiçbir müfessirin yazmadığını iddia etmektedir. Oysa Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm*'u, Suyûtî'nin *et-Tahbîr* ve *el-İtkân*'ı, Kâfiyecî'nin *et-Teysîr*'i ile bunlar öncesinde bu muhtevadaki en eski matbu eser kabul edilen Abdurrahman İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) *Fünûnü'l-Efnân*'ı¹⁴⁵, Süleyman b. Abdulkavî et-Tufî'nin(ö. 716/1316) *el-İksîr fî İlmi 't-Tefsîr*'i, İbn Teymiyye'nin(ö. 728/1327) *Mukaddimetü fî Usûli 't-Tefsîr*'i ve Zerkeşî'nin(ö. 794/1392) *el-Burhân*'ını incelediğimizde kırk maddeden oluşan bu konuların konu başlıkları ve içerik bakımından benzerlerine söz konusu eserlerde de yer verildiğini söyleyebiliriz.¹⁴⁶

Kur'ân ilimleri ve bunların kaynaklarından söz eden İbnü'l-Cevzî *Fünûnü'l-Efnân* adlı eserinin başında Kur'ân'ın faziletiyle ilgili hadislerle yer verirken tefsir ilminin tanımı, konusu, tefsire olan ihtiyaç ile tefsir ve te'vil gibi konuları ele almamıştır. Kur'ân'ın mahlûk olmadığı ile ilgili bir bölüm açarak bu konuda diğerlerinden de ayrılmıştır.¹⁴⁷ Kâfiyecî'nin *et-Teysîr* adlı eserine baktığımızda klasik bir yöntem olarak birinci bölümde tefsir, te'vil, Kur'ân vb. kavram ve terimleri ele aldıktan sonra ikinci bölümde âyetlerle örneklendirdiği kâidelere yer verdiğini görmekteyiz. Bu kâidelerde nüzûl sebepleri, Mekkî-Medenî, kıraatler, şiirle istişhat, nâsih-mensûh, delâlet türleri, muhkem-müteşâbih vb. konuları incelemiştir.¹⁴⁸

¹⁴³ Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, s. 125.

¹⁴⁴ Zürkânî, *Menâhil*, I, ss. 37-39

¹⁴⁵ İslâmî ilimlerin hemen her alanındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî el-Bağdadî'nin (ö. 597 /1201) *Fünûnü'l-Efnân fî 'Uyûni 'Ulûmi 'l-Kur'ân* adlı eseri, *Zâdü'l-Mesîr* adlı tefsirinden sonra kaleme aldığı ulûmü'l-Kur'ân'ın belli başlı eserlerindedir. Kitapta müellifin diğer eserlerinde geniş olarak yer verilen konular özetlenmiştir. Eser otuz yakın ana konudan oluşmaktadır. Bk. Yavuz, Yusuf Şevki, Câsim Avcı, "İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec" md. *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 543.

¹⁴⁶ Meydânî, *Me'âric*, I, 6; Bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Turgut, Ali, *Tefsîr Usûlü Ve Kaynakları*, İFAV, İstanbul, 1991, s. 15-34.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn, Abdurrahman (597/1201), *Fünûnü'l-Efnân fî 'Uyûni 'Ulûmi 'l-Kur'ân*, I. Baskı, Dâru'l-Beşâir, Beyrut 1987, ss. 149-195.

¹⁴⁸ Kâfiyecî, Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman, *et-Teysîr fî Kavâ'idî 'l-İlmi 't-Tefsîr*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, I. Baskı, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire, 1419/1998, ss. 28-39-64.

Osmanlı döneminde yazılan birkaç tefsir usûlü eserinden biri olan ‘*er-Risâle fî Kavâ‘id-i ‘ilmi‘t-Tefsîr*’ adlı eserinde de eş-Şeyh Osman (ö. 1200/ 1785) Mekkî-Medenî, nâsih-mensûh, ilk ve son inen âyet ve sûreler, Kur’ân’ın yedi harf üzere inzâlî, kıraatler, vakıf kuralları ve kellâ lafzı gibi konuları ele almıştır.¹⁴⁹

Abdurrahman b. Nâsır es-Sa’dî (ö. h. 1376) ve Hâlid b. Osman es-Sebt de bu konuda eser telif eden müelliflerdendir.¹⁵⁰ es-Sebt’in aynı zamanda doktora çalışması olan *Kavâ‘idü‘t-Tefsîr* adlı eseri Meydanî’ye göre daha kapsamlı ve sistematiktir.¹⁵¹ Yirmi sekiz bölümden oluşan eserindeki üç yüz seksen kâideyi yaklaşık yüz yirmi beş kaynaktan tahriç etmiştir.¹⁵² Sebeb-i nüzûl, Mekkî-Medenî, nesih, kasem, belagat ve dil konuları yönünden Meydanî ile benzeşirken emir- nehiy, istifham, nefy, zamirler ve Kur’ân’ı tefsir yolları gibi bazı farklı hususlara değinerek ondan ayrılmaktadır.

Meydânî’nin eseri bazı konularda tenkit edilmiştir. Meydânî’nin eserine yöneltile eleştirilerden biri de eserindeki söz konusu kâidelerin yeni olduğu iddiasıdır. Çünkü Meydânî’ye kadar pek çok âlim benzer kurallardan söz etmiştir. Tefsiri için bir mukaddime ve yol haritası niteliği taşıyan Meydânî’nin tespit ettiği bu kuralların benzerlerini daha kısa bir şekilde eserinin kırk ikinci bölümünde “*في قواعد*” *Bir müfessirin ihtiyaç duyduğu ve bilmesi gereken önemli kâideler/esaslar*” başlığı altında Suyûtî de ele almaktadır.¹⁵³ Bir başka yerde de “*في معرفة معاني الأدوات التي يحتاج إليها المفسر*” *Bir müfessirin ihtiyaç duyduğu araçların anlamlarını bilmek*” şeklindeki başlık altında bazı unsurlara değinmektedir.¹⁵⁴ Meydânî de eserinin otuz iki, otuz üç, otuz altı ve otuz dokuzuncu maddelerinde benzer edat ve tabirlere yer vermektedir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Özel, Mustafa, *Tefsir Usulü İle İlgili Bir Eser*, D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. XIII-XIV, ss. 309-312. İzmir 2001.

¹⁵⁰ Abdurrahman b. Nâsır es-Sa’dî (ö. h. 1376) *el-Kavâ‘idü‘l-Hisân li Tefsîri‘l-Kur‘ân* adlı eserinde örnekleriyle birlikte yetmiş bir kâideye yer vermektedir. Müellifin tespit etmiş olduğu bu kâideler incelendiğinde bunların bir kısmının tefsir kâideleri, bir kısmının Kur’ân’dan çıkarılan fikhî kâideler, bir kısmının da tefsir kâideleri olarak değerlendirilmesi mümkün olmayan fakat Kur’ân’ın yöntemini gösteren kurallar olduğu görülmektedir.

¹⁵¹ Bk. <http://www.ahlalhdeth.com/vb/showthread.php?t=115097> (Erişim tarihi, 28 Aralık 2016)

¹⁵² Bk. es-Sebt, *Kavâ‘idü‘t-Tefsîr*, I, ss. 3-4.

¹⁵³ Bu bölümde Suyûtî, zamirler, müzekkerlik-müenneslik, ma’rife-nekre, çoğul-tekil, soru-cevap, mastar, atf, terâdüf ve muhkem-müteşâbih gibi konulara yer veriyor. Bk. Suyûtî, *İtkân*, s. 448.

¹⁵⁴ Bk. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 357.

¹⁵⁵ Meydânî bu bu kâidelerde “*الراء ، وما ادراك ، الامام ، الراء*” gibi kelime ve tabirlere yer verir.

Aynı şekilde Kâfiyecî, *et-Teysîr*'inde “العلوم التي يحتاج إليها المفسر -Bir müfessirin muhtaç olduğu ilimler-” başlığı altında şunlara değinmektedir:

a) Sayısı farklı olmakla birlikte dünya ve âhirette insana faydalı olacak olan ilimleri itikâdî ve amelî olarak ikiye ayırabiliriz. Bunlara da ancak mevhîbî/vehbî, aklî ve lafzî ilimleri layıkıyla tahsil etmekle ulaşılır.

b) Kelimelerin delaletini anlamaya yarayan lügat/dil-gramer bilgisi

c) Müfret lafızların birbiriyle uyumunu anlamaya yarayan iştikak bilgisi

d) Kelimelerin kip/sîga ve kalıplarını gösteren sarf bilgisi

e) Aslî mânâyaya delaletine uygun olarak lafızların terkibi ve cümlelerin nahiv bilgisi

f) Meâ'nî, beyan ve bedî' ilmi

g) Alanı Kur'ân olan ve bizzat Kur'ân'la ilgilenen kıraat ilmi

h) Âyetlerin inme nedenleriyle alakalı, esbâb-ı nuzûl kitaplarından öğrenilebilecek olan sebab-i nuzûl bilgisi

ı) Peygamberlerin ve önceki nesillerin hatıralarını içeren târih, kıssa ve sünnet/siyer bilgisi

i) Nâsih-mensûh, umum-husus, muhkem-müteşâbih, mantûk-mefhûm, iktiza-işaret, icmâ', kıyas yapılabilen ve yapılamayan konulara ait bilgiler yani fıkıh usûlü bilgisi

j) Edep, ahlâk ve ilm-i siyaset bilgisi

k) Mantık ve Kelam ilmi

l) Allah'ın (c.c.), yalnızca öğrendikleriyle amel eden, takva ehli olan ve ihsan üzere hareket edenlere vereceği mevhîbî/vehbî ilimler.

Kâfiyecî'ye göre bu ilimlerin tamamını tahsil edip tamamlayanlar Kur'an'ı tefsir edebilir. Bu ilimlerde eksikliği olanlar ise ancak kendi reylerine göre Kur'an'ı tefsir etmiş olmaktadır.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 27.

Menna‘u‘l Kattan (ö. 1421/2001) ise müfessirin bilmesi gereken kuralları zamirler, ma‘rife-nekre, müfred-cem‘î, müterâdif olmadığı halde müterâdif zannedilenler ve atıf gibi dokuz ana başlıkta ele almaktadır.¹⁵⁷ Aynı şekilde beyânî tefsir metodunun çağdaş temsilcilerinden biri olan Salih es-Sâmerrâî de Kur‘ân‘ın anlatım üslûbuna dair kaleme aldığı eserinde bu açıdan Kur‘ân‘ı tefsir edeceklerin bilmesi gereken on beş kâideye yer vermektedir.¹⁵⁸

Oldukça geniş bir ilim havzası olan eklektik yapıdaki bu alana bazı tekrarlarla beraber her müfessir farklı ve yeni yorumlarla katkıda bulunmuş, eklenen yeni kâide ve kurallarla mesele olgunlaşmıştır. Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, tefsirine bir mukaddime sadedinde yazmış olduğu eseriyle şu an için bu silsilenin son halkası olmuştur.

Eleştiri ve tenkîde açık olmakla birlikte kâidelerin düzenli bir dizilişi olmadığı gibi bazen de birbiri içerisine girdirildiğini yani bir öncekinin alt başlığı olabileceken müstakil olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Örneğin, bir ve ikinci kâide Kur‘ân‘daki konu birliğinden, yedinci kâide nassın mânâsı konusunda rivâyet tefsirlerine müracaat edilmesi gerektiğinden, on birinci kâide sebab-i nüzûllere bakılma zorunluluğundan, yirmi bir, yirmi iki, yirmi üç ve yirmi dördüncü kâideler birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde Arap dili grameri kurallarından söz etmektedir. Aynı şekilde altı ve on beşinci kâideler küçük nuanslarla Kur‘ân‘daki tekrarlar konusunu anlatmaktadır. Oysa bunları diğerlerini de kuşatan bir ana başlıkta toplamak da mümkündür. Zira Suyûtî‘nin *el-İtkân*‘ı ve Zerkeşî‘nin *el-Bürhân*‘ında da benzer bir üslûpla bu mevzular anlatılmıştır.

Ayrıca araştırmamızın Kur‘ân‘ı anlamada şiir ve edebiyattan faydalanması başlığı altındaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Meydânî, tefsirinde kullanmasına rağmen Kur‘ân‘ın en doğru şekilde anlaşılmasıyla ilgili kâideleri arasında şiirin önemine dair bir maddeye de rastlayamamaktayız.

¹⁵⁷ Kattân, Mennâ‘ b. Halil (ö. h. 1421), *Mebâhis fi Ulûmi‘l-Kur‘an*, III. Baskı, Mektebetü‘l-Meârif li‘n-Neşr ve‘t-Tevzî‘ h. 1421- m. 2000, ss. 198-212.

¹⁵⁸ es-Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih, *A‘lâ Tarîki‘t-Tefsîri‘l-Beyânî*, Dâru‘l-Fikr, Amman 1434/2013. ss. 6-13.

2.3. Kur'ân'ı En Doğru Şekilde Anlamanın Kâideleri

Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın (c.c.) vahiy yolu ile Arapça olarak Hz. Peygamber'e peyderpey indirdiği, nesilden nesile tevatürle gelen, mushaflarda yazılı, Fâtiha ile başlayıp Nas sûresi ile sona eren, okunmasıyla ibadet edilip sevap kazanılan, lafiz ve mânâsıyla ilahî olan bir kitaptır.¹⁵⁹

Allah (c.c.) Kur'ân'ı tefekkür ve tedebbür edelim diye indirmiştir.¹⁶⁰ Buradaki düşünce ve anlamanın amacı onu bir hayat tarzı haline getirerek yaşamaktır. Kur'ân, bitip tüketilemez mânâları muhtevi bilgi yüklü mübarek bir kitaptır. Bu bitip tüketilemeyen mânâlara da ancak Allah'ın (c.c.) lütuf ve keremi yanında Kur'ân âyetlerini kendine münhasır kâide ve kurallar ekseninde tefekkür edenler ulaşabilirler.

Yukardaki tanımdan da anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın Allah'ın kelamı olması ve Arap lisanıyla indirilmesi onun ilâhî yönü yanında indirildiği dönem ve muhataplarıyla bağlantılı dilsel özelliklere sahip olduğunu da göstermektedir.¹⁶¹ Çünkü Allah (c.c.) her peygamberi kendi kavminin diliyle göndermiştir.¹⁶² Dil bir toplumun üyelerinin anlama aracı olarak müşterek söz işaretlerini kullanmalarından meydana gelen bir sistemdir.¹⁶³ Dil, anlama/anlaşma maksadıyla insanoğlunun kullandığı en önemli etkileşim ve iletişim aracıdır. Anlama ise gerek tasavvur gerekse tasdiklerden oluşan dilsel ve düşünsel faaliyetin bir neticesidir.¹⁶⁴ Kur'ân'ı anlamak demek, bir dili ve o dilde ifade edilmiş bir sözü anlamaktır. Söz ve lafzların lügat anlamlarından ulaşılabilen mânâyâ terim olarak *mantûk*; lafizden değil de onun mânâsı üzerinde düşünülerek, işaret ve karineler değerlendirilerek sözde geçmeyen bir başka hükme ulaşıyorsa buna da *mefhum* denir.¹⁶⁵ Allah'ın kelamı olan Kur'ân

¹⁵⁹ Kattân, Mennâ' b. Halil (ö. h. 1421), *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, s. 16; Karagöz, İsmail, v.dğr., *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, s. 386.

¹⁶⁰ *كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ* -Bu, insanlar âyetlerini düşünüp gereğini yerine getirsinler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz bilgi yüklü(mübarek) bir kitaptır.-" (Sâd, 38/29)

¹⁶¹ Bk. Ersöz, Muhammed, *Kur'ân'ın Dil Yapısı ve Kur'ân Kelimelerinin Terimleşmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014, s. 40.

¹⁶² İbrâhim 14/4.

¹⁶³ İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser yay., Ankara, 1975, s. 174.

¹⁶⁴ Bk. Meydânî, *Davâbitü'l-Ma'rife*, s. 18.

¹⁶⁵ Bk. Karaman, Hayrettin, v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB. yay., Ankara, I-V, 2007, I, 41; Mefhum ve mantûk terimleri bağlamında Meydânî, Tahrîm sûresi 66/6. âyetteki "لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا"

O'nun muradının bir ifadesidir. Bir âyetin nasıl ve niçin o anlama geldiği önemlidir. Bir metni anlamak o dilin genel özelliklerini ve sözün sahibinin muradını bilmeyi gerektirmektedir. Anlam ise hem lafzın konuşulan yerdeki delâletinde hem de konuşulan yerde geçmeyen delâletinde yani sözün sahibinin muradında aranmalıdır. Ayrıca Arapça ve Kur'ân'ın genel mefhûmuna muvâfık olmadıkça hiçbir söz Allah'ın muradını temsil edemez. Çünkü Kur'ân'ın lafzı ve mânâsı birbirinin lâzım ve melzûmudur.¹⁶⁶

Kur'ân, âyetleri tafsil edilerek açıklanan,¹⁶⁷ anlaşılabilir diye kolaylaştırılan bir kitaptır.¹⁶⁸ Kur'ân, dura dura dikkatlice okunsun,¹⁶⁹ mânâları üzerinde derinlemesine düşünülerek anlaşılın ve Hz. Peygamberin rol modelliğinde ahlâk olarak hayata tatbik edilsin diye gönderilmiştir. Aslında her insan bilgi, zekâ, anlayış ve kültür seviyesine göre Kur'ân'ı anlayabilir, anlamaya çalışmalıdır. Günümüze kadar yapılan muhtelif tefsir ve meâl çalışmaları da bunu göstermektedir.

Kur'ân'ın ilk muhatapları ümmî¹⁷⁰ olarak nitelenmekle beraber nüzûl ortamını bizzat yaşamaları, müphem noktaları Peygamber'e (s.a.v.) sormaları ve Kur'ân'ın, konuştukları dil ile hitap ediyor olması gibi nedenlerle O'nu anlama noktasında genel olarak herhangi bir problemle karşılaşmamışlardır. İbn Haldûn'a (ö. 808/1406) göre de o dönemdeki Arapların her biri Arap dili ve blagatını meleke ve sevk-i tabîileri ile bildikleri gibi Kur'ân'ı ve onun bütün kelime ve terkiplerini de anlayabiliyorlardı.¹⁷¹ Çünkü Kur'ân'ın ilk muhatapları O'nu davranışa dönük bir anlama faaliyetiyle okuyorlardı. Abdullah İbn Ömer (ö. 74/693) (r.a.) kelime kelime, âyet âyet anlayıp amel ederek Bakara sûresini sekiz yılda ezberlemişti. Übey b Ka'b (ö. 19/640), Abdullah İbn Mes'ûd (ö. 32/652), Zeyd b. Sâbit (ö. 45-55/612) ve

أَمْرَهُمْ...Allah'ın emrettiklerine asla karşı gelmeyen..." mealindeki ifadenin mantûken isyanı nefyettiğini, mefhûmen de meleklerin itaatkâr olduklarını ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabîyyetü*, II, 91.

¹⁶⁶ Cündioğlu, Düccane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'ân*, Kapı yay., İstanbul, 2011, ss. 10-12-78-87-172.

¹⁶⁷ Hûd 11/1.

¹⁶⁸ Kamer 54/17.

¹⁶⁹ İsrâ 17/106

¹⁷⁰ Ümmî: Hesap, kitap veya yazı hakkında herhangi bir malumat ve bilgisi olmayan, bu konularda annesinden nasıl doğmuşsa o şekilde cehâletini devam ettiren kimselerdir. Bk. Cum'a 62/2; el-A'râf 7/157.

¹⁷¹ İbn Haldûn (ö. 808/1406), *Mukaddime*, çev. Zâkir Kadiri Ugan, I-III, M.E. B. yay., İstanbul, 1996. II, ss. 464-465.

Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) gibi pek çok sahabi “Biz Kur’ân’ı onar âyet okurduk; her on âyeti iyice okuyup özümsemeden yeni bir on âyet almazdık” demişlerdir.¹⁷² Bu yüzden o dönemde istisnaları olmakla beraber genel bir anlama sorunundan söz edilemez. Ancak anlayış, idrak ve kabiliyetleri farklı olan insanların Kur’ân’ın açıklama ve tefsire ihtiyaç duyulan noktalarını aynı derecede anlayıp yorumlamaları de elbette mümkün değildir.

Kur’ân kendisini açık bir kitap olarak anlatmaktadır ancak muhkem ve müteşâbih âyetlerinin olduğundan da söz etmektedir.¹⁷³ Kur’ân-ı Kerîm’in, kılıçtan daha keskin bir silah olarak sözün kullanıldığı edip ve şâirlerle dolu bir topluma indirilmesi, müteşâbih âyetleri, salât ve zekât gibi kelimelere o günkü muhatap kitlenin terim olarak bilemediği yeni mânâ ve mefhumlar kazandırması, Hz. Peygamberin tebyin vazifesiyle görevlendirilmesi ve insanlar arasındaki anlayış farklılıkları Kur’ân’ın genel olarak doğru anlaşılıp tefsir edilmesi noktasında bazı usûl kitaplarında “Müfessirin bilmesi gereken ilimler ya da bir müfessirde bulunması gereken özellikler”¹⁷⁴ başlığı altında da ele alınan bir takım kâide ve kuralların gerekliliğini göstermektedir.

Farklı din ve kültürlerle karşılaşılması, değişen şartlar, yeni düşünce ve problemler, varlık ve insan bilgisi konusundaki hızlı ilerlemeler doğru anlama ve yorumlama(tefsir-te’vil) sorununu gündeme getirmiştir. Hatta Kur’ân’ı anlamak üzere yapılan muhtelif tefsirlerin Allah’ın muradını anlamaya etkisi dahi araştırılmıştır.¹⁷⁵ İlk zamanlarda Kur’ân’ın anlaşılması noktasında usûluddîn(Kelam) ve fıkıh usûlünün bilinmesi şartı yeterli görülürken zamanla müfessirde aranan ölçüler genişletilerek çoğaltılmıştır. Öyle ki bu durum kendisini “Açık bir kitap” olarak tanımlayan Kur’ân’ın sanki hiç anlaşılabilir ya da anlaşılması sadece belirli kişi ve grupların tekelindeymiş izlenimini doğurmuştur. Örneğin Prof. Dr. Sait

¹⁷² İbn Kesir, Ebu’l- Fidâ İmamüddin İsmail b. Ömer, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, Çağrı yay., İstanbul, 1993, I, 4; Suyûtî, *İtkân*, s. 189.

¹⁷³ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁷⁴ Kâfiyecî, *et-Teyşîr*, s. 27; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 448; Meydânî, *Kavâ’id*, (bütün kitap); Abacı, Harun, “Kavâ’idü’t- Tedebbürî’l- Emsel li- Kitâbillâh/Kur’ân-ı Kerîm’i Tefekkür Etmenin Kuralları”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIII, sy. 23, s. 321-332, (2011/1).

¹⁷⁵ Bk. Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur’ân’ı Anlamaya Katkısı*, Ankara Okulu yay., Ankara, 2010.

Şimşek, Kur'ân'ı tefsir edecek kimsede bulunması gereken özellikleri kısaca şu şekilde sıralamaktadır:

a) Bir metni iyi anlayabilmek için öncelikle onun dilinin iyi bilinmesi gerekir. Bu nedenle bir araştırmacı Kur'ân hakkında söz söyleyebilmek için Arap dilini iyi bilmelidir.¹⁷⁶ Ancak bu düşünce hiçbir zaman kutsal olan metin dolayısıyla onun dilinin kutsanması anlamına da gelmemelidir. Çünkü böylesi bir anlayış o metnin anlamının buharlaşmasına neden olmaktadır.¹⁷⁷

b) Tebliğ edilen âyetlerin tebyîn edilip açıklanmasıyla da vazifelendirilen Hz. Peygamber'in sünneti iyi bilinmelidir. Sünneti iyice özümsememiş olanların Kur'ân tefsirinde başarılı olmaları mümkün olamaz. Çünkü Kur'ân'ı açıklamak için sünneti, sünneti anlamak için de Kur'ân'ı iyi bilmek gerekmektedir.

c) Etkisini vicdanında hissedebileceği sağlam bir itikada ve Kur'ân bilgisine sahip olmalıdır.

d) İçinde yaşadığı çağın insanını, sorunlarını, hâkim düşünce ve sistemini iyi bilmelidir.¹⁷⁸

İbn Abbas'a (ö. 68/687) nispet edilen bir rivâyette tefsirin dört kısım olduğu dile getirilmektedir: a) Dillerinden dolayı Arapların bildikleri tefsir. b) Kimsenin onu bilme konusunda mazur görülemeyeceği tefsir. c) Derin âlimlerin bileceği tefsir. d) Allah'tan (c.c.) başkasının bilmesine imkân olmayan tefsir.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Pek çok âlim gibi Gazzâlî (ö. 505/1111) de 'Hz. Peygamberden duyulan ilahî kelimadan Allah'ın muradını anlama' problemini ele almış, İmam Şâfi'i'nin (ö. 204/819) er-Risâle adlı eserinin girişinde de 'beyan' konusuna değindiği gibi Arapça'yı bilmenin gereği üzerinde durmuştur. Gazzâlî, eğer bir lafız başka bir mânâya ihtimali olmayan anlamında "nass" ise sadece Arapça bilmek yeterlidir. Başka mânâlara ihtimali olması durumunda ise aklî, işârî bazı karînelerin olması gerektiğini söylemektedir. Bk. Gazzâlî (ö. 505/1111), *el-Mustasfâ min i'lmî'l-Usûl*, I-II, Bulak, 1322. (çev. Yunus Apaydın, İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, Kayseri,1994), I, 339-340.

¹⁷⁷ Her ne kadar öze ulaşmaya engel olduğu için lafzın kutsanması istenmemiş olsa da Kur'ân'ın nazım ve üslûbunun üstün olması kullandığı lafızların da böyle bir özelliğe sahip olmasını gerektirir. Lafızlar, üstün ve edebî bir eserin tuğlaları mesabesindedir. Dolayısıyla bayağı tuğlalarla mükemmel bir yapı inşa edilemeyeceği gibi böyle lafızlarla da üstün bir üslûp ortaya konamaz. Bu nedenle kullanılan lafızların da bazı özelliklere sahip olacağı muhakkaktır. Bk. Şimşek, M. Sait, *el-Câhiz ve Eserlerindeki Kur'ân ve Tefsirine Ait Görüşleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1984, s. 121.

¹⁷⁸ Şimşek, Mehmet Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, İstanbul, 1995, s. 25-27.

¹⁷⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 867; Zürcânî, *Menâhil*, I, 430.

Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve tefsiri bağlamında dördüncü maddede Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği, insanların hatta alanında uzmanlaşmış kimselerin dahi anlayamayacağı bazı hususların bulunduğu ifade edilmektedir. Oysa akıl sahipleri olarak her defasında bizi düşünmeye teşvik eden ve kendisini “mübîn” bir kitap olarak tanımlayan Kur'ân'da bu tür âyetlerin olması muhaldir. Muhtemelen bu maddede İbn Abbas (r.a.) müteşâbihlerin te'vil edilmesinden söz etmektedir. Çünkü Kur'ân'daki kullanımlarından da anlaşılacağı üzere ilk dönemde te'vil, tefsir anlamından ziyade sonuç ve akıbet mânâsında kullanılıyordu. Ayrıca huruf-ı mukataa ve müteşâbihler gibi tefsirini ancak Allah'ın bilebileceği iddia edilen hususlarda İbn Abbas'tan (r.a.) pek çok rivâyet nakledilmektedir. Bu nedenle İbn Abbas'ın (r.a.) müteşâbihlerin tefsiri değil te'vilinden söz ettiğini, Kur'ân'da sadece Allah'ın bildiği herhangi bir âyetin olmadığını, şayet böyle olsaydı Allah'ın o âyeti indirerek bizlerden üzerinde düşünmemizi istemesinin anlamlı olamayacağını söyleyebiliriz.¹⁸⁰ Belki de burada anlaşılmama sorunundan ziyade doğru anlaşılama konusunda söz edilmelidir. Bu nedenle şunu ifade etmeliyiz ki her seviyeden insana hitap eden Kur'ân'ın doğru anlaşılması için Kur'ân ruhuna da muvafık olan bazı kâide ve kurallara riayet edilmesi gerekmektedir.

Meydânî, kâidelerden oluşan eserinde Kur'ân'ın nasıl anlaşılıp tefsir edileceğinin kurallarını anlatmaktadır. Kâidelerde de âyetlerden örneklendirmelerle ekseriyetle Kur'ân'ın kendisini nasıl açıkladığını göstermektedir.

Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, uzun uğraşları ve gayreti neticesinde Kur'ân'ı en doğru şekilde anlayıp tefsir etme bağlamında müfessirlerin eserlerinde dağınık halde bulunan bazı kâideleri bir araya getirmiştir. Söz konusu kâidelerin ayrıntılarına geçmeden önce kendi tefsirine de uygulamaya çalıştığı bu kuralları bazı ana başlıklar altında tasnif etmenin, müfessirin metodu ve Kur'ân'ın anlaşılması bağlamında araştırmamızı kolaylaştırması açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.¹⁸¹

¹⁸⁰ Bk. Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 26.

¹⁸¹ Kâideleri tasnif ederek altında sıraladığımız ana başlıklar tamamen kendi tercihimizdir. Farklı başlıklar altında toplamak mümkün olmakla birlikte bu tercihimizde daha çok Meydânî'nin tespit ettiği bu kâidelerin anlam ve muhtevaları bakımından birbirlerine yakın olmaları unsuru göz önünde bulundurulmuştur. Mukayese yapılabilmesi için başlıklarda kâidelerin Arapça metinlerine de yer verilmiş olup ilgili kaynaktaki yer ve sayfa numarasına da dipnotta işaret edilmiştir.

2.3.1. Belâgat ve Edebî Sanatlarla İlgili Meydânî'nin Kâideleri

Kur'ân yazıdan ziyade sözlü kültürün yaygın olduğu, din, siyâset, ticâret, savaş vb. sosyal alanlarda şiirin etkin güç olarak kullanıldığı bir ortamda indirilmiştir. O dönemin Cahilî Arap yarımadasında Mekke yakınlarında Zülmecâz ve Ukâz gibi panayırlar kurulmaktaydı. Buralarda düzenlenen yarışmalarda İmruülkays b. Hucr, Antere, Lebîd b. Rebîa ve Nabîga ez- Zübyanî gibi beğenilen şâirlere ait şiirler eleştiri süzgecinden geçerek seçilip, keten bezinden yapılmış tomarlara yazılarak kesin olmayan bir rivâyete göre herkesin görebileceği bir yere ya da Kâbe'nin duvarına asılarak sergilenmekteydi.¹⁸²

Nâzil olduğu zaman bu şâirlerin şiirlerini duvardan indiren Kur'ân gerek nazım gerekse nesir açısından her türlü edebî eserin zirvesinde yer almaktadır. Bu yüzden belâgat incelikleri ve söz sanatlarını baskın biçimde kullanan Kur'ân metninin gerektirdiği mânâlar, bunun fikrî bağlamları, îcâz gereği yapılan hazf ve tazminler, belâgat ile ilgili bölümlerin fikrî maksatları ve Allah'ın hitap tarzının düşünülmesi gibi Meydânî'nin tespit etmiş olduğu kâideler Kur'ân'ın doğru anlaşılması bağlamında önemlidir.

1. Yüce Kur'ân'daki belâgat ile ilgili bölümlerin fikrî maksatları ve bunların özelliklerinin araştırılması (حول البحث عن الوجوه البلاغية والغرض الفكري من الصور البلاغية في القرآن المجيد)¹⁸³

Terim olarak belâgat, yoruma gerek kalmaksızın, zorlama ve yapmacıktan uzak bir şekilde, kolay, anlaşılır ve insanı etkileyecek tarzda durumun gereğine göre (muktezâ-i hâle mutâbık) söz söylemektir.¹⁸⁴ Buna sözü yerinde, zamanında, doğru ve güzel söylemek de denilebilir. Beyan, meâni ve bedî' kısımlarına ayrılan belâgatın mecâz, kinâye, teşbih, istiâre gibi edebî unsurları Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde yer almaktadır. Meydânî, Kur'ân'daki bu tür edebî unsurların özellikleri ve maksatlarının bilinmesinin onun doğru anlaşılması bağlamında önemli olduğunu

¹⁸² Râfi'î, Mustafa Sâdık (ö. 1356 / 1937), *Târîhu Âdabi'l-A'rab*, Mektebetü'l-Îman, Mansûra-Kâhire, ts. ss. 80-81; Tülücü, Süleyman, "Muallakât", md. *DÎA*, İstanbul, 2005, XXX, 310; Azizova, Elnure, "Zülmecâz", md. *DÎA*, XLIV, 570.

¹⁸³ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 503.

¹⁸⁴ Cürcânî, *et- Ta'rifât*, s. 25; Taşköprizâde, Ahmet Efendi (ö. 968/1561), *Mevzû'atü'l-U'lûm*, İstanbul, 1313, I, ss. 228-242; el-Cârim, Ali, Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdîha*, I. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2006, s.7; Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, I, 129.

savunmaktadır. Bu yüzden “*el- Kavâ'id*” adlı eserinde Kur’ân âyetlerinden farklı örneklerin de yer aldığı on sayfalık bir bölüme yer vermektedir.

Müddessir sûresinin 74/49-50 ve 51. âyetlerini örnek verirken bir belagat özelliği olarak teşbih yapıldığını ifade ederek “*قسورة - kasvere -*” kelimesini izah eder. “Kasvere”, “kasr” kökünden türetilmiş bir kelime olarak “*فاعولة - f'aveletün*” kalıbında bir şeyi zorla yakalamak, almak mânâlarındadır. Yırtıcı dişleri ve pençesiyle avına saldırıp zorla yakaladığı için bu kelime aslana ad olmuştur. Aynı şekilde oklarıyla kara hayvanlarını sinsiçe zorla avlayan nişancı, avcı topluluğuna da “*قسورة - kasvere -*” denilmektedir. Bu kelimenin seçilmesinden anlıyoruz ki Kur’ân’ın öğüt ve delilleri tıpkı bir aslanpençesi gibi güçlü ve kuvvetlidir. Muhataplarını, düşünüp tefekkür etmeye zorlayarak neticede iman etmeye mahkûm etmektedir. Bu ise inkârda ısrar edenlerin nefis ve gafletleri dolayısıyla istemedikleri bir durumdur. Bu yüzden onlar Kur’ân davetinden şiddetle ürkererek kaçmaktadırlar.¹⁸⁵

Burada yapılan benzetme, inkârcıların Hz. Peygamber ve onun mesajı karşısında gösterdikleri tepkinin normal bir insandan beklenmeyecek kadar bilinçsiz, ahmakça, kaba ve edep dışı olduğunu ortaya koymaktadır.

Salt bir benzetme olması yanında buradaki fikrî maksatlar şunlardır: İnsan akıllı bir varlıktır. İslâm’ın çağrısı ve Kur’ân’ın getirdiği hakikatler, insan vicdanı ve düşüncesinde bulunan gerçekleri sürekli düşünme ve öğrenmeye sevkeden hakikatlerdir. Bu tavsiye ve öğütler kendisine sunulduktan sonra insan kabul veya reddetmekte muhayyerdir. Düşünebilen bir varlık olan insan kendisine sunulan öğütlerden asla kaçmamalıdır. Kaçtıklarına göre demek ki bu İslâm daveti ve Kur’ân öğüdü bir şeyi zorla elde etmek isteyen bir saldırganın saldırması gibi değildir. Avcı veya aslanın yaptığı gibi bunların gayesi avlamak veya yakalayıp parçalamak da değildir. O halde Allah ve resulü kendilerini hayat bulacakları ilkelere davet ederken bu insanlar niçin öğütten/Kur’ân kaçıyorlar. Bu nedenle hiçbir baskı ve zorlama olmayan hatırlatmalardan kaçan bir toplumun durumu için en güzel benzetme aslan veya avcı topluluğundan korkup kaçan zavallı yabanî varlıkların durumudur. Çünkü onları kaçısa sürükleyen durum akıl, mantık ve delile dönük öğütlerle aslan veya kara avcısının yaptığı zorla yakalama ve parçalama arasındaki farkı anlamayan eşekler

¹⁸⁵ Meydânî, *Me'âric*, I, 145.

gibi olmalarıdır. Yabanî eşeklerin kaçıışı tehlike dolayısıyla çaresizliktendir. Bunda bir fayda mülâhaza edilebilir. Oysa bu insanlar akıl ve düşünme nimetiyle mücehhezdirler. Böyleyken bu münkirlerin kaçışmaları emniyet, hakiki huzur ve kurtuluştan yok oluş ve tehlikeye kaçış olmaktadır.¹⁸⁶

Meydânî'nin işaret ettiği teşbih gibi belagat unsurlarının mânâ ve maksatlarının bilinmesinin bu tür unsurların çokça kullanıldığı Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılıp tefsir edilmesi bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz. Bu maksatların göz ardı edilmesi ilahî mesajın yanlış ya da eksik yorumlanmasına (tefsir) sebep olacaktır. Bu konunun önemli olduğuna işaret eden Meydânî, tefsirinde zaman zaman “... حول بلاغيات في السورة...” başlığıyla sûrelerdeki belagat konularına değinmektedir.¹⁸⁷ Ancak bunlardaki edebî maksatları her zaman izah etmez. Ömrünün son anlarında kaleme aldığı eserini tamamlayamayacağı endişesi, sağlığı veya tekrar kabilinden olmaması gibi sebeplerin bu konuda müessir olduğu kanaatindeyiz. Örneğin Hakka sûresi'ndeki “*Köklerini Sıçırma Üzerine Sığdırma* لَيَالٍ وَتَمَانِيَةٍ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ” *Köklerini kurutan o uğursuz rüzgârı Allah, tam sekiz gün boyunca üzerlerinde estirdi. Görmeliydin bir, içleri boş hurma kütükleri gibi nasıl devriliyorlardı insanlar.*”¹⁸⁸ meâlindeki âyette müşebbeh müşebbeh bih ve teşbih edatının zikredildiğini ancak benzetme yönünün zikredilmediğini bu yüzden mücmel mürsel teşbih olduğunu söyler fakat bu teşbihin maksatlarına hiç değinmez.¹⁸⁹

2. Kur'ân metninin gerektirdiği mânâlar, bunun fikrî bağlamları ve icâz gereği yapılan hazf ve tazminler. (حول اقتضاءات النص ولوآزمه وروابطه الفكرية، ومحاذيفه.)¹⁹⁰ (التي حذفتم للإيجاز والتضمينات التي يضمنها.)

Kur'ân-ı Kerîm kimi zaman ancak derin düşünce ve ince bakış açılarına sahip kimselerin anlayabileceği icâz örneklerine yer vermektedir. Mutâbakat, tazammun

¹⁸⁶ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 504; Zemahşerî, Ebu'l- Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144) *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdusselam Şâhin, I-IV, V. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmî, Beyrut, 2009, IV, 642.

¹⁸⁷ Bir örnek olmak üzere Bk. Meydânî, *Me'âric*, II, ss. 171-620; XI, 783.

¹⁸⁸ Hakka 69/7.

¹⁸⁹ Meydânî, *a.g.e.*, XIV, 671.

¹⁹⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 239.

ve iltizam olmak üzere lafızların mânâya delaleti üç türdür.¹⁹¹ Mânânın doğru iletilmesi bakımından bir sözde aslanan haziflere yer verilmemesidir.¹⁹² Kur'ân metninde nassın delâletiyle doğrudan çıkarılabilecek anlamlar olduğu gibi kendilerine işaret eden özel lafızlar olmaksızın dil ve mantık gereği iktizasından çıkarılabilecek mânâlar da bulunmaktadır. Kur'ân'ın derinliği diye de isimlendirebileceğimiz bu durumu ancak keşfedici bakış ve geniş ufuk sahibi olanlar anlayabilir.¹⁹³ İcâz gereği yapılan haziflerle nassın zâhir- bâtın veya lâzım ve melzûm gibi farklı yapıları barındırması Kur'ân'ın mânâ derinliğinin nedenlerinden birkaçıdır. Zikredilen lafızlardan bir mânâ, hazfedilenlerle birlikte de farklı bir mânâ çıkarılabilmektedir. Bunlar göz ardı edildiğinde mânâ bütünlüğüne ulaşamaz ve Kur'ân'da bir takım çelişki ve âyetler arasında uygunsuzluk olduğu yanlışlığına düşülebilir.¹⁹⁴

Kur'ân-ı Kerîm yüksek edebî metinlerin zirvesindedir. Sabır ve teenni ile âyetler üzerinde düşünenler önceki yorumları olgunlaştırıp bu hakikatlere eklemelerde bulunabilirler. Her insanın basireti ve nasslara bakış açısı farklıdır. Kur'ân gibi edebî bir metni inceleyen kimse aklını iyi çalıştırmalı, muhtevayı çözme noktasında kendini bütünüyle odaklamalı ki icâz gereği yapılan hazifleri, iktiza gibi delâlet yollarını ve tazmin gibi edebi unsurları doğru anlayabilsin. Bunlar Allah'ın ilmî anlamda temayüz etmiş kimselere özel kıldığı bir durumdur. Meydânî bu kuralı üç aşamada izah etmektedir.

Birincisi: Nassta zikredilmemesine rağmen siyak sibak veya Kur'ân muhtevasından zihnen varlığı söz konusu olan soru-cevap ve itirazlar ile metinde sessiz kalınmasına rağmen aklî olarak zorunluluğu kabul edilen ilave ve eklemelerle fâ-i fasîha, vezin ve icâz gibi gerekçelerle yapılan hazifler nassın iktizasını bağlamında değerlendirilebilir. Örneğin “فانجست-*fişkirdi*”¹⁹⁵ ifadesindeki “ف” “Musa asası ile taşa vurdu.” anlamını iktiza etmektedir. Aynı şekilde Ahzab sûresi 33/45. âyette Allah Teâlâ Hz. Peygamberi “شاهدا-*şâhit*” şeklinde niteleyerek kıyamet gününde

¹⁹¹ Meydânî, *Davâbitü'l-Ma'rife*, ss. 26-33; Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, II, 130; Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedât (Klasik Mantık)*, Fecri yay., s. 15.

¹⁹² Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, II, ss. 312-336.

¹⁹³ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 239.

¹⁹⁴ Meydânî, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁹⁵ A'râf 7/160.

ümmetine şahitlik edeceğini bildirmektedir. Ayrıca bu âyette elçilik görevinin tebliğ içerikli önemli bir unsurunu ve peygamberliğin ayırıcı bir özelliğini de dile getirmiş olmaktadır. Burada tabiri caiz ise melzûm zikredilip lâzım irade edilmektedir. Yani Hz. Peygamberin şahit olabilmesi için kendisine bildirilenleri kusursuzca tebliğ etmiş olması gerekmektedir. Allah Resulü şahit olarak nitelenmesi gereği bu âyette aynı zamanda bir mübelliğ ve davetçi olmaktadır. Zira ondan sonra bir peygamber gelmeyeceği gibi onun döneminde de fiilî anlamda bu göreve talip bir kimse bulunmamıştır. Aklî olarak bu zorunlu bir durum ki şahit olabilmesi için vazifesini yapmış olması gerekmektedir. İlk vazifesi de Rabbinden bir elçi olduğunu bildirmesidir. Bu şahitliğin dünyada olmaması da ceza günü ve kıyamette olacağını göstermektedir. Böylece bazı zihni eklenti ve düşünce bağlantıları farklı mânâlara işaret etmektedirler. Diğer insanların fark edemediği bu mânâlara ancak ince zekâ ve derin düşünce sahipleri ulaşabilirler.

İkincisi: Fikrî zorunluluk, nassın muktezası, mânâlardaki mükemmellik veya nasstaki vezin ve uyum gibi nedenlerle yapılan haziflerdir. Nassın mânâsının gerektirdiği gibi çoğunlukla cümlelerde hazifler yapılmaktadır. Bazen “لو” veya “لولا”nın cevabı, bazen de muzâaf hazfedilip muzâfun ileyh onun yerine getirilmektedir. Bir başka yerde de mevsuf, fiil, mübteda, temyîz, hal, cevâbü'l- kasef veya mef'ul hazfedilmektedir.¹⁹⁶ Örneğin, “احمد طالب يجتهد” -Ahmet çalışan bir öğrencidir.-” cümlesinde sözü gereksiz uzatmamak ve muhatabın zihnine ihtiram olmak üzere mef'ulün “دروسه” olduğu zaten mânâdan anlaşıldığından îcâz gereği hazfedilerek zikredilmemiştir.¹⁹⁷

Üçüncüsü: Kur'an'ın edebî îcâz unsurlarından biri olan tazmin olgusudur.¹⁹⁸ Hazif türlerinden biri olan tazmin, uygun harf-i cerlerle kelimelerin başka anlamlarda kullanılması veya mef'ul eklenerek fiilin müteaddî (geçişli) yapılmasıdır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 252; Meydânî, 250 ve 290. sayfalar arasında diğer konulardan daha geniş bir bölüm ayırıyor bu konuya. İbn Hişam Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb adlı eserinde otuzdan fazla hazf çeşidinden söz ediyor; Ayrıca bk. Kutbettin Ekinci, *Kur'an'da Hazf*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

¹⁹⁷ Eren, Cüneyt, M. Vecih Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar(Belagat)*, Sütun yay., İzmir, 2006, s. 102.

¹⁹⁸ Tazmîn(التضمين), kelime olarak içermek, mecbur etmek demektir. Terim olarak da konuşanın kendi sözüne başka bir beyit, cümle veya daha fazlasını katması, lafzı başka bir lafzın anlamına sokması veya bir fiilin başka bir fiilin mânâsını içererek onun geçişli olduğu harf-i cer veya mefulle

Tazmîn (التضمين) kuralında bir fiil, benzer veya yakın bir başka fiille aynı cümlede kullanılırken biri zikredilirken diğeri hafzedilir ve hafzedilen fiilin mamulü bırakılır. Örneğin Meydânî'ye göre Mâide sûresi 5/48. âyetteki “ولا تتبع أهوائهم عما جئتك” ifadesinde اتبع fiilinin على ve فى ile geçişli olması mümkündür. Bu anlamda مذهبه veya اتبعه فى أمره denilir. Dolayısıyla عن harf-i ceriyle müteaddî/geçişli olmaz. O nedenle bu fiilin عن harf-i ceriyle geçişli olmasını tazmin kuralıyla irtibatlı olarak düşünüldüğünde cümlenin aslının ما جئتك فى أحكامهم الباطلة فتتصرف عما جئتك من الحق şeklinde olduğu anlaşılır. Böylece birinci fiilin ما جئتك من الحق kısmı ile ikinci fiil yani ما جئتك فى أحكامهم الباطلة hafzedilir. Ancak ما جئتك kalır. Birinci fiilin ikinci fiilin mânâsını gerektirmesi durumu devam eder. Böylece iki cümle birlikte zikredilmeden tek cümleyle yetinilir ve cümlenin takdiri ولا تتبع أهوائهم şeklinde olur.²⁰⁰ Kur'ân çeşitli anlamlara elverişli bir metindir. Görüldüğü üzere zikredilen ve hafzedilen kelimelerden farklı mânâlar çıkarılabilmektedir. Bu incelikler göz ardı edildiğinde mânâ bütünlüğüne ulaşamaz ve Kur'ân âyetleri arasında bir takım tezat ve uygunsuzluklar olduğu vehmine düşülebilir. Bu nedenle hafz çeşitlerinden biri olan tazmin konusu bilinmeden âyetlerin doğru bir şekilde anlaşılamayacağı ortaya çıkmaktadır.

3. Allah'ın hitap tarzının düşünülmesi (حول النظر في توجيه الخطاب الرباني).²⁰¹

Mutlak anlamda Allah'ın hitabı olan Kur'ân, nüzûlünden itibaren kıyamete kadar kendisine muhatap olmaya ehil herkese seslenmektedir. Kur'ân'da “Ey insanlar!”, “Ey Kitap ehli!”, “Ey iman edenler!”, “Ey inkâr edenler!” veya “Ey Nebi!” formlarında farklı kişi ve gruplara hitap edilmektedir. Aynı şekilde Kur'ân'da insanlar dışında melek, cin, yer ve gökler gibi başka bazı varlıklar da muhatap alınmaktadır.²⁰² İnsanlara hitap ettiğinde mânânın umûmî, ehl-i kitap veya inananlara hitap ettiğinde husûsî, inananları da kapsadığına dair herhangi bir karine

kullanılmasıdır. Meydânî, Kur'ân karşısında kalplerin ürperdiğini, neticede Allah'ı zikretmekle kalplerin mutmain olacağını ifade ederek sözlükte “لأن له” şeklinde “ل” harf-i ceriyle kullanılan “لأن” fiilinin “لأن إليه” şeklinde “إلى” harf-i ceriyle tazmin olarak “إطمأن” fiili anlamında kullanıldığını ifade eder. Bk. Meydânî, *Me'âric*, XII, 207.

¹⁹⁹ Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, II, ss. 49-50; Meydânî, *Kavâ'id*, s. 296.

²⁰⁰ Bk. Meydânî, *Kavâ'id*, s. 300.

²⁰¹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 611.

²⁰² Bor, Adil, *Kur'ân Belâgatinde Hitap ve Muhatap*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013; Naz, Mehmet Selim, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hitap Şekilleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

olmadığı sürece Hz. Peygambere hitap ettiğinde ise ona mahsus bir mânânın olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'ân'daki ferdî hitaplar, muhatap olmaya uygun herkese şâmidir.²⁰³ Bunlar, 'Ey yavrucuğum!' şeklinde oğluna seslenerek o ortamdaki bütün muhatapların hissedar olmasını arzulayan kimsenin hitabı türündendir.²⁰⁴

Bazen de Kur'ân'ın, emir ve nehye riayet hususunda dinleyeni tahrik ve teşvik için iltifat sanatı da diyebileceğimiz bir yöntemle kimi insan topluluklarından söz edilerek: "Ey insanlar!" hitabıyla gâib sîgasından muhatap sîgasına geçtiği görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, içerisinde bulunulan duruma uygun olarak mümin, kâfir ve münafıklara farklı muhtevalı bir hitap kullanmaktadır.²⁰⁵ "Ey iman edenler!" Hitabı emir, nehiy, tavsiye veya kaçınmaları gereken hususları ihtiva etmektedir. Müdâyene²⁰⁶ âyeti hariç "Ey iman edenler!" hitabının geçtiği âyetler Medine'de inmiştir. Münafıkların muhatap alındığı âyetler de daha çok Medine'de inmiştir. Kâfir ve münafıkların muhatap alındığı âyetlerde olumsuz davranışları nedeniyle çoğunlukla acıklı bir azapla tehdit olunduklarını müşahede edebiliriz.

Dörtten fazla kadınla evlenebilme hükmünde olduğu gibi herhangi bir karîne²⁰⁷ olmadığı sürece Hz. Peygambere hitap, doğal olarak ümmetini de kapsar. Örneğin, bazı münafıkların dünya psikolojisini yansıtan "*Onların ne malları ne de çocukları seni imrendirsin! Çünkü Allah (c.c.) mal ve çocuklarıyla sırf onlara dünya hayatında azap etmek istiyor ve onların kâfir olarak can vermelerini diliyor!*"²⁰⁸ meâlindeki âyette her ne kadar ikinci tekil şahıs olarak "*seni' imrendirmesin*" buyrulsa da O ve O'nun ümmetinden çocuk ve mal gibi bir değerlere imrenme yöneliminde olan herkes kast olunmaktadır. Dolayısıyla bu tür âyetleri düşünürken

²⁰³ Meydânî, tefsirinde de bu konuya işaret etmektedir. Ona göre Allah'ın İsra sûresi 17/23. âyetteki "*O'ndan başkasına kullut etmeyin* - أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ -" emri, yeryüzünde buna muhatap olmaya layık olan herkesi kapsamaktadır. Bk. Meydânî, *Me'âric*, IX, 597.

²⁰⁴ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 624.

²⁰⁵ Meydânî, *a.g.e.*, s. 621.

²⁰⁶ Bakara sûresi 2/283. âyet-i kerîmeye verilen isimdir.

²⁰⁷ خَالِصَةٌ لَكَ - *sadece sana has olmak üzere-* Ahzâb, 33/50.

²⁰⁸ Tevbe 9/55.

cüz'ün(ferdin) zikredilmiş olmasından, küllî ve geneli kapsayan bir hükmün çıkartılamayacağı yanılığısına düşmemelidir.

Meydânî, bu kural bağlamında Müddessir sûresini tefsir ederken Allah'ın hitabının O'nun elçisine dönük olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁹ Müzzemmil sûresinin tefsirinde de hitap yönünün Hz. Peygambere dönük olduğunu belirterek Allah'ın kullarına yakınlığıyla birlikte Rab ile kul arasındaki menzili mesafenin uzaklığına işaret eden uzaktaki münâdâya hitapta kullanılan “يَا-” harfinin kullanıldığını belirtmektedir.²¹⁰ Kâfirûn sûresinin tefsirinde ise hitap şekli ve yönüyle ilgili hiçbir edebî izahta bulunmamaktadır.²¹¹

Meydânî'nin tefsirinde zaman zaman işaret ettiği ve hakkında araştırmaların yapıldığı bu tür inceliklerin Kur'an'ın daha doğru şekilde anlaşılabilmesi bağlamında bilinmesi gerektiği kanaatindeyiz.

2.3.2. Filoloji ve Dilbilimsel Alanla İlgili Meydânî'nin Kâideleri

İnsan ve cinler birleşse dahi dili, üslûbu, ifade tarzı, ihtiva ettiği prensip ve mesajlarıyla taklidi mümkün olmayan bir kitaptır Kur'an.²¹² Her kelime ve harfinde mânâlar yüklüdür. Bu yüzden pek çok tefsirde Kur'an'ın ilk âyeti olan ve dört kelimededen oluşan 'Bismelenin' sayfalarca tefsiri yapılmaktadır.

Arap dilinde ilk filolojik faaliyetler Kur'an'ı doğru okuma ve anlama gayesiyle başlamıştır.²¹³ İlk tefsirlerde genellikle belagat, fesâhat, meânî, i'râb ve garîbu'l-Kur'an gibi dildeki incelikler ön plâna çıkmıştır. Bu nedenle Kur'an'ın kelime mânâları, delâlet yönleri, eş anlamlı veya yakın anlamlı kelimelerinin izahı, metinlerdeki ifade farklılıkları ile sarf ve nahiv özelliklerinin incelenmesi Kur'an'ın doğru anlaşılması bağlamında önemli kâidelerdendir.

²⁰⁹ Meydânî, *Me'âric*, I, 84.

²¹⁰ Meydânî, *a.g.e.*, I, 157.

²¹¹ Meydânî, *a.g.e.*, I, 704.

²¹² Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, IV. Baskı, Ankara Okulu yay., Ankara, 1998, s. 165.

²¹³ Bulut, Ali, *Filolojik Tefsirle Rivâyet Tefsirlerinin Buluşma Noktası: Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'an'ı*, (Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü), İYV. Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2009, s. 313.

1. Kur'ân'daki kelimelerin mânâlarının dilbilimsel olarak araştırılmasının zorunluluğu (حول ضرورة البحث في معاني الكلمات القرآنية بحثاً علمياً)²¹⁴(لغوياً)

Her alanın ve disiplinin kendine has bir dili ve üslûbu vardır. Kur'ân'daki bir kelimenin filolojik olarak incelenmesi Kur'ân'ın en doğru şekilde tefsir edilmesini sağlayan ciddi ve önemli bir iştir. Kur'ân kelimeleri araştırılırken en doğru anlama ulaşmak için *Lisânü'l-Arab*, *Kâmûsu'l-Muhît*, *es-Sihâh*, *Esâsu'l-Belağa* ve *Misbâhu'l-Münîr* gibi ana kaynaklara, temel sözlüklere müracaat edilerek kelimelerin farklı mânâlarına bakılmalı, bütün boyutlarıyla nüzûlü sırasındaki hakiki ve mecâzî kullanımlar göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü Arapçadaki asıl mânâsına bakmaksızın Kur'ân'ı tefsir etmeye çalışan pek çok kimse bu konuda hata etmiştir. Kelimenin, delâlet etmediği, Arap dilinde kullanılmayan bir mânâyâ izafe edilmeden incelenmesi kişiyi metinden murat edilen en doğru anlamaya ulaştırır. Bazen de salât, savm, hac, zekât ve fitne kavramlarında olduğu gibi kelimelerin dinî nasslar yoluyla farklı bir anlam kazandığı da görülür. Bu durumda kelimelerin lügavî delâletlerine dikkat etmeksizin sonradan kazandığı anlam ya da ıstıhlara takılmak doğru anlama ulaşmaya engel olur. Bu yüzden Kur'ân'daki bir kelime araştırılırken onunla ilgili tefsircilerin görüşlerine, tefsirlerdeki sahih rivâyetlere ve Kur'ân'daki farklı kullanımlara bakılarak kelimenin yaygın olarak bilinen anlamından ziyade Kur'ân'ın işaret ettiği özel anlamına ulaşılabilir.²¹⁵ Kur'ân bağlamında bu tür bir filolojik yaklaşım bilimsel bir araştırmanın da vazgeçilmezidir. Çünkü fotoğrafın bütününe görebilenler detaylardaki farklılıklara dikkat ederek daha doğru, genel ve kapsamlı bir anlayışa ulaşabilirler.

Meydânî eserinde bu konuya yüz on bir sayfalık geniş bir yer ayırmaktadır.²¹⁶ Tefsirinin pek çok yerinde filolojik tahliller yapan Meydânî, Fâtiha sûresini tefsir ederken meâllerde çoğunlukla “yol” anlamı verilen “صراط-*sirât*” kelimesini derinlikli düşünce ve bilimsel bir yaklaşımla inceleyerek Kur'ân'ın her yerinde “Allah'ın insanlar için seçtiği din” anlamında olmadığını, aralarında bazı ince

²¹⁴ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 317.

²¹⁵ Meydânî, *a.g.e.*, s. 319.

²¹⁶ Bu rakam kırk maddeden oluşan kitabının 1/8' ine tekabül ediyor.

ayrımların bulunduğunu söylemektedir.²¹⁷ Örneğin, A'râf sûresi 7/86. âyette kişiyi gideceği yere ulaştıran, inanların üzerinde yürüdükleri maddî anlamdaki yol olarak kullanılırken, Saffat sûresi 37/21 ve 23. âyetlerde inkâr ve zulmedenlerin sürülüp götürülecekleri sonu azap yurdu ve cehennem olan yol mânâsında kullanılmaktadır. Bu bağlamda “-sırât- صراط-، -minhâc- منهاج، -sebîl- سبيل، ve -tarîk- طريق” kelimelerinin Allah'ın dini ve ahkâmı anlamına delâlet ederken muhakkak tekil kullanıldığını;²¹⁸ dünyevî yollar, rızık yolları ve batıl yollar kastedildiğinde ise çoğul yapı kullanıldığına işaret etmektedir. Çünkü dinî anlamda (سبيله - طريقته - منهاجه - صراط الله) kelimeleriyle anlatılan Allah'ın yolu bir ve tektir. Bütün peygamber ve müminler aynı yolun yolcuları, aynı ideolojinin savunucularıdır. O da Allah'ın rızasıdır.²¹⁹ Özetle ifade etmeye çalıştığımız bu tür ayrıntılara dikkat etmek kişinin Kur'an'ı en doğru şekilde anlamasını sağlayacaktır.

2. Yakın anlamlı ya da eş anlamlı lafızların mânâlarının araştırılması (حول النظر في الألفاظ المتقاربة المعنى أو المترادفة).²²⁰

Kur'an kelimeleri konusundaki eş anlamlılık düşüncesi her ne kadar uzak görülse de bunun Kur'an'ı doğru anlama ve tefsir etmede yöntem olduğu bir gerçektir. Edebî yönden Kur'an belagat ve îcazın zirvesinde olduğu için Kur'an'ın farklı yerlerde yakın ya da eş anlamlı kelimeleri kullanmasının muhakkak bir sırrı ve sebebi vardır. Düşünen ve araştıran bazı kimseler zamanla bu inceliklere vakıf olabilirler. Örneğin “المس” ve “الإصابة” kelimelerine baktığımızda her ikisinin de farklı yerlerde farklı maksatlarla kullanıldığını görmekteyiz. Müminlere göre münafıkların durumunun açıklandığı “Size bir iyilik dokunduğunda bu onları üzer; başınıza bir musibet geldiğinde ise bu onları sevindirir...”²²¹ meâlindeki âyette Allah Teâlâ müminlere inen/dokunan iyilik açısından “مس”, onlara dokunan musibet ve kötülük açısından da ‘إصابة’ kelimelerini kullanmıştır. Dikkatlice düşündüğümüzde

²¹⁷ Meydânî, *Me'âric*, I, 320; (Kur'an'da kırk üç yerde geçiyor. Hepsisi tekil formda kullanılıyor. Üç yer hariç genelde -Allah'ın yolu- anlamında kullanılıyor.)

²¹⁸ Meydânî, *a.g.e.*, I, 340.

²¹⁹ Dini ritüeller, emir ve yasaklar anlamında ma'rife ve nekre olarak kullanılan ‘sebîl-sübül’ ifadeleri lafzatullah ile beraber bazı âyetlerde kullanıldığında, özü itibarıyla bir olan peygamberlerin yolunu veya kavimlerinin baskı ve zulümleri karşısında Allah'ın onlara gösterdiği farklı kurtuluş ve mücadele yollarını ifade eder. Bk. (İbrâhim, 14/12; Ankebût, 29/69.) Bazı âyetlerde ise dünyevî ve batıl yollara işaret eder. Bk. (Tâha, 20/53; Enâm, 6/153; Zuhuruf, 43/10; Nahl, 16/15; Nuh, 71/20)

²²⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 435.

²²¹ Âl-i İmrân 3/120.

müminlere dokunan en küçük bir iyilikle münafıkların üzüldüğünü, çok bile olsa onlara dokunan kötülükle de sevindiklerini görmekteyiz. Edebi tabirdeki çeşitlilikle birlikte “الإصابة” ifadesinde mutlak dokunma “المس” anlamından daha güçlüdür. Farklılığı gerektiren bir durum söz konusu olmadığında pek çok kez her ikisi de hayır ve şer bağlamında tek başlarına kullanılmışlardır.²²²

Bunun gibi “التقوى -*takvâ*”, “البر -*birr*”, “الإحسان -*ihsân*”, “المشي -*meşy*” ve “السعي -*sa'y*” kelimeleri yakın anlamda farklı yerlerde kullanılmışlardır. Bu inceliklerin göz önünde bulundurulması Kur’ân’ın en doğru şekilde tefsir edilip anlaşılabilmesi için oldukça önemlidir.

3. Kur’ân metninin iki ya da daha fazla anlama delâlet etmesi (حول تردد النص القرآني بين دلالتين أو أكثر)²²³

Meydânî’ye göre Kur’ân metni lügavî, örfî, mecâzî ve Kur’ân veya Hz. Peygamberin açıklamalarında yaygın olan mânâlardan biri ya da birkaç mânâyâ delâlet edebilir. Bu durumda metnin mânâsını anlamada dayanılacak veya gerekli görülecek delâlet ancak realiteye, kuvvetli aklî delillere, Kur’ân’ın ruhuna, metnin siyak ve sibakına, müşkil olmayan ve te’vile ihtiyaç duyulmayan bir delâlet olmalıdır. Delâletler eşit değerde olduklarında ise lügavî-aslî delalet tercih edilmeli, kendilerini kuvvetlendirecek deliller bulununcaya kadar diğerleri muhtemel tercih olarak bırakılmalıdır. Bir lafzı aslî delaletinden çıkarmaya ihtiyaç duyulduğunda da aslına en yakın mânâyâ gidilmelidir.²²⁴

Sözlük anlamı “bir işi gizlice düzenlemek” olan “المكر -*el-mekr*” kelimesine baktığımızda gizlice düzenlenen şeyin mutlak kötü olması gerekmemektedir. Aksine iyi bir şey de gizlice plânlanabilir. Bu lafzın genel kullanımda ve zihinlerde “salt gizlice kötü plânlar yapmak, tuzaklar kurmak” anlamına tahsis edilmesi tefsircileri zor durumda bırakmıştır. Onlar sonradan kelimeye yüklenen bu anlam sebebiyle “المكر -*el-mekr*” lafzının Allah’a nispet edilmesini uygun bulmayarak bazı te’villere başvurmuşlardır. Mesela bazı tevillerden sonra Râzî “المكر -*el-mekr*” lafzının müteşâbihliği, kötülük yapmak için hile ve hainlikte bulunmaktan ibaret olduğu ve

²²² Meydânî, *Kavâ'id*, s. 442.

²²³ Meydânî, *a.g.e.*, s. 453.

²²⁴ Meydânî, *a.g.e.*, s. 454.

Allah hakkında bunun muhal olacağı konusunda görüşlere yer vermiştir.²²⁵ Hâkeza, Bursevî de gizli olanın, aksiyle ortaya konması şeklinde hîle ve kurnazlık anlamında “المكر-el-mekr-” in Allah için câiz olamayacağını söylemiştir.²²⁶ Oysa aslî anlamı göz ardı edilmeseydi iyi şeyleri plânlamanın da bu kelimenin delâlet ettiği anlamlardan biri olduğu fark edilebilecekti. Örneğin bir hâkim suçluları adalet önüne getirmek için iyi bir plân/hîle yapabilir, tedbir alabilir. Aynı şekilde aslî anlamı “hîle yapmak, savaşmak, istemek, çalışmak, iyi veya kötü bir iş için düzen kurmak” anlamlarına gelen “المكر-el-mekr-” lafzı konusunda halk arasında yaygın olan “tuzak kurarak kişiyi hoşlanmadığı bir duruma düşürmek” anlamı dolayısıyla Allah’ın sıfatlarına uygun olmadığı düşüncesiyle zorlama ve te’vil yoluna gidilmiştir.²²⁷

Kelimelerin birkaç mânâya delâletiyle ilgili pek çok örnek vardır. Bu realiteden hareketle kelimelerin sonradan kazandıkları anlamlar metni anlamada müşkil durum oluşturduğunda aslî anlamlarına bakmanın zorlama te’villere yönelmekten daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.

4. Sözün birden çok mânâ ile birlikte kullanılması (حول استعمال الكلام في أكثر) (من معنى معا)²²⁸

Mânâlar, sâhili, sathı ve farklı derinliği olan büyük denizler gibidir. Yüzeyin altında bir derinlik, onun altında da başka bir detay vardır. Bazı insanlar kıyıdan, bazıları içine girerek, bazıları da derinliklere dalarak detaylardan farklı mânâlara ulaşabilirler. Her kişinin imkânı, kabiliyeti ve yeteneği oranında o mânâ denizinden çıkaracağı bir şeyler vardır.²²⁹ Meydanî’ye göre İmam-ı Şafi’î (ö. 204/820), Kâdı Abdülcebbar (ö. 415/1025), İmam-ı Gazzâlî (ö. 505/1111) ve gibi bazı fakîh ve usülcüler bir sözün, çelişki olmaksızın aynı anda iki ya da daha fazla mânâ ifade edebileceğini söylemişlerdir. Hakiki veya mecâzî olarak her sözün bir maksadı ve muradı vardır. Aslında bu durum edebi sanatlardan mecâz olarak da bilinen, bir kelimenin bir alâka veya karîne sebebiyle cümledeki hakiki mânâsı dışında bir

²²⁵ Bk. er-Râzî, Fahrüddîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Huseyn et-Teymî (ö.606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, I-XXXII, III. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, h. 1420, VIII, 236.

²²⁶ Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa el-Hanefî el-Halvetî (ö. 1127), *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts, III, 206.

²²⁷ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 455.

²²⁸ Meydânî, *a.g.e.*, s. 567.

²²⁹ Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, I, 53.

anlamda kullanılmasıdır. Söze güzellik, parlaklık, kuvvet ve zarafet vermek için kullanılan mecâzî kelime ve terkipler Kur'ân'da çoktur. Bunları anlamadan bir kimsenin tam anlamıyla Kur'ân'ı anlayabildiği söylenemez.²³⁰

Aynı şekilde hakiki mânâyı düşünmeye engel olacak bir karine bulunmamak şartıyla bir sözü gerçek manasına da gelebilecek şekilde başka bir mânâda kullanma sanatı olan kinâye de bu kabildendir. Yani söylenen ibarenin mecâzî ve hakiki iki anlamı vardır; her iki anlamda kullanılması da ifade açısından uygun olabilir. İsrâ sûresi'ndeki “*Elini* – وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا” boynuna bağlayacak kadar cimri olma! Büsbütün de saçıp savurma; yoksa kınanmış ve üzülmüş bir halde ortada kalırsın.”²³¹ meâlindeki ayette elin boyna bağlanması cimrilikten kinayedir. Çünkü bir kimse boynuna bağlanan bağı esiri olup istenen yönde hareket ettirildiği gibi cimrilik ve bencilliğin esiri olan kişiler de bu duygular müvacehesinde hareket ederler.²³²

Meydânî'ye göre Kur'ân'daki kelime ve cümleler birden çok manaya delâlet edebilir. Bu yüzden Kur'ân'ın anlaşılmasında en doğru ve uygun yaklaşım bir nassın akla ve realiteye uygun olan manalara hamledilebilmesidir.²³³ Benzer durumu vücûh ve nezâir konularını izah ederken Suyûtî de açıklamıştır.²³⁴ Mukâtil b Süleyman (ö. 150/767) ise bu vecihler bilinmeden Kur'ân'ın tam anlamıyla anlaşılamayacağını ifade etmektedir.²³⁵

Kur'ân'ın edebî özelliği olarak bir sözün birden çok manada kullanılabilmesi bağlamında bu konuyla ilgili olarak Necm sûresi'ndeki “*Küstahça yüz mü çeviriyorsunuz?*”²³⁶ meâlindeki âyette geçen “سامدون” kelimesine baktığımızda, Meydânî, bu kelimenin “oyun oynayan, gaflet ve eğlenceye dalan, kibirlenen, hiçbir şeyden etkilenmeden donup kalan, kaba, şaşkın ve mütereddit davrananlar”

²³⁰ Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, s. 568; Ayrıca bk. Cürcânî, Ebu Bekr Abdülkâhir b. Abdîrrahman b. Muhammed (ö. 471/1078-79), *Delâilü'l-İ'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, III. Baskı, I-III, Matbaatü'l-Medenî, Kâhire, 1992, I, 293.

²³¹ İsrâ 17/29.

²³² Meydânî, *Me'âric*, IX, 605.

²³³ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 570.

²³⁴ Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, s. 346

²³⁵ Bk. Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Belhi (ö. 150/767), *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hâtîm Salih ed-Dâmin, I. Baskı, Merkezü Cum'ati'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Türâs, Dubâi, 2006, s.10.

²³⁶ Necm 53/61.

anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.²³⁷ Kur'ân'ın inkârcı ve müşrik muhataplarının gerçek durumuna baktığımızda da bu anlamların onları bütünüyle ifade ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü o inkârcı müşriklerden kibirlenen, tereddüt içerisinde olan, Kur'ân'ın tehdit ve motive anlamında müjdelerinden bir türlü etkilenmeyen kaba kimseler bulunmaktadır. Bu örnekten de anlaşıldığı gibi kelimelerin hakiki, mecâzî veya diğer başka anlamlarının göz ardı edilmemesinin Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılmasında önemli olduğu kanaatindeyiz.

5. Muhtelif metinlerdeki(nusûs) tâbir ihtilâfının maksatlarının araştırılması (حول البحث عن أغراض الاختلاف في التعبير في مختلف النصوص)²³⁸

Tabirlerdeki farklılıklar Kur'ân üslûbunun bir özelliğidir. Ancak bunun böyle olması salt bir edebi çeşitlilik olmaktan ziyade farklı maksatları ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır. Kur'ân metinlerinin kapsadığı birbiriyle aynı, benzer veya yakın konulardaki tabirlerin farklılıklarının maksatlarının incelenmesi Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına yardımcı olacak bir başka kuraldır. Fiillerin farklı harf-i cerlerle müteaddî olmaları da bu bağlamdaki tabir farklılıklarına örnektir.²³⁹

En'am sûresinde “إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمْ” -Şüphesiz ki Allah tohumu/ çekirdeği pörtletip yeşertendir. O ölüden diriye çıkarır. Diriden ölüyü çıkararak da odur. Böyleyken nasıl oluyor da aldanıp (O'ndan) uzaklaşıyor/yüz çeviriyorsunuz.”²⁴⁰ buyruluyor. Bu âyette ölüden dirinin çıkartılması anlatılırken dil bilimcilerin açıklamalarına göre teceddüt ve yenilenme ifade eden “يخرج” muzari fiil kalıbı kullanılmıştır. Diriden ölünün çıkarılması anlatılırken ise durağanlık ve sâbitlik özelliği olan “مخرج” yani ism-i fâil kalıbı kullanılmıştır.²⁴¹

Bu tür kelime ve tabir izahlarına tefsirinin pek çok yerinde değinen Meydânî'ye göre buradaki tabir farklılığı, ölüden diri çıkarılırken aşama aşama ve bir

²³⁷ Meydânî, *Me'âric*, II, 6170.

²³⁸ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 535.

²³⁹ “-âmene-” fiili bazı yerlerde “ب- bâ-” harf-i ceriyle müteaddî olurken bazı yerlerde de “ل- lam” harf-i ceriyle müteaddî olmaktadır. Dil bilimcilere göre her birinde de farklı mânâlar ihtiva etmektedir.

²⁴⁰ En'am 6/95.

²⁴¹ Meydânî, *Me'âric*, XI, 345.

zaman sürecinde meydana gelmeye; diriden ölünün çıkarılması durumunda ise tek sefer ve tek zamandaki oluşuma işaret etmektedir.²⁴²

Aynı şekilde Sâd sûresinde, “*كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ*” –*Bu, insanlar âyetlerini düşünüp gereğini yerine getirsinler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz bilgi yüklü(mübarek) bir kitaptır.*”²⁴³ buyruluyor. Nahl sûresinde de “*وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ*” –*Bu Kitabı sana biz, anlaşmazlığa düştükleri konuları kendilerine açıklayasın diye, doğru yolu gösteren bir kılavuz ve inanan/ inanacak olan bir toplum için rahmet olarak indirdik.*”²⁴⁴ buyrulmaktadır.

Bu iki âyette parça parça inen ve daha sonra ezberlenip mushaf haline getirilecek olan Kur’ân’ın indirilmesiyle ilgili iki farklı cer harfiyle geçişliliğin(ta’diye) sağlandığını görmekteyiz. Allah Teâlâ bazı metinlerde “*أَنْزَلْنَا*”, bazılarında ise “*أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ*” şeklinde indirme fiilini farklı cer harfleriyle vahyetmiştir. Kur’ân’ın doğru anlaşılmasına bağlı olarak bu çeşitliliğin elbette bir hikmeti ve gayesi olmalıdır. Meydânî’ye göre “*أَنْزَلْنَا*” durumunda Kur’ân’ın Allah katındaki hâliyle Hz. Peygambere indirilmiş olmasına delâlet söz konusudur. “*أَنْزَلْنَا*” halinde ise Kur’ân’daki teklifi emirlerin Hz. Peygamber ve ona inananlar tarafından benimsenip güzel davranışlarla sorumluluğunun yerine getirilmesine delâlet söz konusudur. Bu, onlara verilmiş değer ve yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur.²⁴⁵

Meydânî’nin önemine işaret ettiği ve maksatları üzerinde düşünülmesini ifade ettiği tabir farklılıklarının örneklerinden biri de Yunus sûresi 10/35. âyet-i kerimedir. “*De ki: Var mı sizin (Allah’a) ortak koştuğunuzdan hakka götürebilen? Ve de ki: Ama Allah hakka/doğruya ulaştırıyor...*”²⁴⁶ Meydânî’nin belirttiği gibi bu âyetteki “*يَهْدِي*” fiili “*إِلَى*” ve “*لِ*” harf-i cerleri ile kullanılmıştır. Allah’ın kitabı ve elçisinin hidayet üzere gönderildiği ve mutlak hakka ilettikleri ifade edildiğinde “*لِ*” kullanılırken; buna

²⁴² Meydânî, *Kavâ'id*, s. 539.

²⁴³ Sâd 38/29.

²⁴⁴ Nahl 16/64.

²⁴⁵ Meydânî, *Me'âric*, III, 553.

²⁴⁶ Yûnus 10/35.

kıyasla uzun zaman, sebep ve imkânlarının fazlalığıyla beraber müşriklerin ilahlarının bu husustaki âcizliğini ifade etmek için “إلى” harf-i ceri kullanılmıştır.²⁴⁷

6. Arap dilinin kuralları ile sarf formlarının mânâlarının kavranması ve durum gereği i'râba aykırı olmanın hikmetlerinin araştırılmasının zorunluluğu
(حول ضرورة ملاحظة قواعد اللغة العربية ومفاهيم الصيغ الصرفية. ولزوم البحث عن سر مخالفة الإعراب (لمقتضى الظاهر)²⁴⁸

Meydânî'ye göre hangi bölümü olursa olsun Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması için sarf ve nahiv gibi Arap dili gramer kurallarının bilinmesi zorunludur. Çünkü metnin manasıyla Arapçanın sarf ve nahiv kuralları birbiriyle bağlantılıdır. Cümledeki kelimeler ve bunların farklı kalıpları/sarf formları lügatlerden araştırılmalıdır. Kelimeye eklenecek her bir harf, yeni bir anlama işaret eden ek bir mana demektir. Bu yüzden, 'عَلِمَ \ عَلِمَ \ عَلِمَ \ عَلِمَ \ عَلِمَ \ عَلِمَ' gibi aynı kökten türeyen kelimelerin her biri farklı bir anlam detayına sahiptir. Fiil ve fâil gibi cümle unsurlarıyla takdim tehir durumları da iyi bilinmelidir. Çünkü bir cümlede âmil ma'mülüne tekaddüm ederse hasr, tahsis veya onun önemine işaret etmektedir. Aynı şekilde kelime sonlarındaki işaretlerin/hareke veya kelimelerin buldukları mahal dediğimiz konumların (fiil, fâil, meful, mübteda, haber, nasb, ref', cer) değişmesiyle işaret edilen anlamların farklılaşacağı da bilinmelidir.²⁴⁹

Bazen belâgat ve edebî anlatımdaki güzellik gereği duruma aykırı ifade tarzı tercih edilmektedir. Kur'ân'ı en doğru biçimde anlama gayreti içerisinde olanların detaydaki bu tür incelikleri mânâya yansıtma gayretinde olmaları gerekmektedir. Örneğin, Kasas sûresi 28/2. âyette ve Kur'ân'ın farklı yerlerinde karşılaştığımız “تِلْكَ” ifadelerinde yakındaki nesne için uzağa delâlet eden bir ism-i işaret (تِلْكَ) kullanılması bu tür inceliklerdendir. Aslında âyet ve sûreleriyle Kur'ân her an yanibaşımızda ve okumakta olduğumuz bir kitaptır, fakat bu üslûp kullanılarak Meydânî'ye göre

²⁴⁷ Meydânî, *Me'âric*, X, 114.

²⁴⁸ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 551.

²⁴⁹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 551; Meydânî'ye göre nahivciler açısından القمر \ القمر طلع \ القمر ما طلع القمر \ القمر طلع \ القمر طلع \ القمر طلع \ القمر طلع ifadelerinin hepsi muhtemel cümle tipleridir. Fakat belâgatçılar açısından her biri farklı mânâları ifade etmektedir. Muhatabın durumuna göre tekit, hasr, tahsis, inşâ, haberî vb. hususlar düşünülerek cümle içerisindeki kelime unsurlarının sıralanışı değişiklik arz etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın anlaşılması noktasında bu tür inceliklerin bilinmesi gerekmektedir. Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, I, 145.

Kur'ân âyetlerinin lafız ve mânâsıyla mûcize bir kelam olup yüksek bir konumda olduğuna işaret edilmektedir. Aynı şekilde lafızlarda birinci tekil şahıs yerine üçüncü çoğul şahıs(nefs-i mütekellim me'a'l-ğayr) ifadesinin kullanılması da duruma aykırı olarak mânâ detayındaki güzellikleri anlatan örneklerden biridir.²⁵⁰

7. Sürekli var olan, fiilen yaşanan, gelecekte uygulanacağına hükmedilip karara bağlanmış olup kesin gerçekleşme zamanını bekleyen ve zorlama(cebr) olmaksızın Allah'ın ilmi doğrultusunda gelecekte tahakkuku kesin olan durumlar hakkında mâzi fiilin kullanılması (حول استعمال الفعل الماضي فيما) له الكينونة الدائمة و فيما حصل فعلا , و فيما هو مقتضي مقدر, فهو متحقق الوقوع في المستقبل و ينتظر الزمن الذي يكون فيه واقعا منجزا , و فيما هو معلوم لله وقوعه في المستقبل ولو لم يكن له إرادة جبرية في وقوعه , إنما له به علم وتمكين و تسخير²⁵¹

Kur'ân-ı Kerîm'de mâzi fiilin birkaç kullanım alanı vardır. Mazi fiilin kullanımındaki bu anlam inceliklerinin bilinmesi Kur'ân muhataplarının onu yanlış yorumlamalarına engel olacaktır. Meydânî'ye göre bunları birkaç maddede şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Hakkında konuşulan varlığın ezelden ebede kadar her daim var olması durumu. Bu duruma Allah Teâlâ hakkında olması(îcabî) veya olmaması (selbî) gereken sıfat ve fiilleri anlatmada kullanılan 'كان' fiilini örnek verebiliriz. 'وما كان ربك ' و ما كان ربك '... إن الله كان عليما حكيمًا ' âyeti ile 'Ve Rabbin hiçbir şeyi unutmaz'-²⁵² 'Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilen ve yerli yerince yapandır.'²⁵³ meâlindeki âyetlerde Allah Teâlâ her an ve zaman için kesin olarak unutkanlıktan tenzih edilirken, ilim ve hükmünün ezelden ebede kadar daimi ve sürekli olacağı anlatılmaktadır.

b) Olumlu veya olumsuz hakkında konuşulan varlığın özelliğinin herhangi bir zaman ve mekânla sınırlı olmadığı durumlardır. Varlıkların tabiatları ve istemli yönelişlerinden söz eden ifadeler buna örnek verilebilir. 'İnsan ne

²⁵⁰ Meydânî, *Me'âric*, IX, ss. 340-500.

²⁵¹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 601.

²⁵² Meryem 19/64.

²⁵³ Nisa 4/17.

Mantikî kurallar çerçevesinde isnat yaygın bir dil kullanımıdır. Fiillerin isnâdı lafzî, aklî veya diğer karinelerle anlaşılabilir. Herhangi bir âyetteki fiilin isnâdı konusunda ihtilaflar ve farklı görüşler de olabilir. Isnâtla beraber bulunan aklî karineler ve fiilin isnat edildiği durumlar farklı farklıdır. Bunlar bazen fiilin ifade ettiği olayla ilgili fâilin cümlede açıkça bulunması durumunda olur. Tâha sûresindeki 20/121 “*Böylece Âdem, Rabbine isyan etmiş, yanlış yola gitmişti*” meâlindeki âyette “*هذه -hâzihi*” ism-i işaretiyle muayyen bir ağacın veya türün yenilmesinin yasaklanması olayında Allah’ın emrine hür iradesiyle karşı gelen ve yanlış yola sapan Âdem’ (a.s.) dir.

Bazen de cümlenin hakiki fiili zikredilmeden veya gerçek failine herhangi bir işaretle bulunulmadan müsned-i ileyh, fiilin kendisi veya manasından anlaşılır. Bu daha çok mutavaat özelliği olan fiillerde ortaya çıkmaktadır. Bakara sûresindeki 2/161 “*Kâfir olan ve kâfir olarak ölenlere gelince, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerindedir*” meâlindeki âyette kâfir olarak ölenleri öldüren kendileri değil, onların ecellerini tayin eden Allah’tır. Ve görevlendirdiği meleklerle onların ruhlarını kabzetmiştir.

Bazen de isnat, o fiilin muhtevasının meydana gelmesine müsned-i ileyh’in sebep olmasından anlaşılır. Bakara sûresindeki 2/49 “*Hani Ey İsrail oğulları, bir zamanlar size işkencenin en acısını tattıran Firavun oğullarından sizi kurtarmıştık. Onlar erkek çocuklarınızı boğazlıyor, kız çocuklarınızı ise sağ bırakıyorlardı. Doğrusu bunda sizin için Rabbinizden ağır bir imtihan vardır*” meâlindeki âyette de İsrail oğullarına azap eden, erkeklerini öldürüp kadınlarına dokunmayanlar “askerler” olmasına rağmen fiil onlara bu emri verip sebep olan firavun ailesine (آل فِرْعَوْنَ) yani müsebbibine isnat edilmiştir.

Isnâdı anlamının bir başka işareti de fiilin mânâsı veya içerdiği duruma müsned-i ileyh’in davet edip onu yapmaya yol göstermesiyledir. Hac sûresi’ndeki 22/4 “*Hâlbuki şeytan hakkında şöyle yazılmıştır: o kendisini dost edinenleri şüphesiz ki yoldan çıkarır ve çılgın alevli azaba götürür.*” meâlindeki âyette de her inatçı şeytanın kendisini dost edinen kişiyi

sapıklığa çağıracağı, süslü sözlerle, hevâ ve hevesine uydurarak yaptıklarını ona süslü göstereceği ve yavaş yavaş cehenneme sürükleyeceği anlatılmaktadır.

Bazen de isnat müsned-i ileyhin, fiilin içerdiği durumu veya manasını onu yapana yani failine nispetinden anlaşılır. İbrâhim sûresi'ndeki 14/27 “يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا -*Allah iman edenleri, dünyaya hayatında da ahirette de sağlam söz(kelime-i tevhit, İslam) ile ayakta tutar; zalimleri ise (işledikleri yüzünden) şaşırır. Allah dilediğini yapar-*” mealindeki âyette Allah'ın (c.c.) zalimleri şaşırtdığı belirtilmektedir. Bu hususa tefsirinde de işaret eden Meydanî, zalimlerin ebedi olarak cehennemde kalmalarına Allah Teâlâ'nın hükmettiğini ve hükmü gereğince de onlara azab edeceğini ifade etmektedir.²⁵⁹ Yani Allah (c.c.) zalim oldukları bilgisine istinaden, zulmetmeleri sebebiyle şaşırma vasfını onlara nispet etmiştir. Bu onları zulme zorlaması anlamına gelmemektedir. Bilakis dalâlet ve hidayet yolunu hür iradeleriyle tercih etmeleri için onları serbest bırakmıştır.

Bazı durumlarda ise isnat, müsned-i ileyhin, fiilin içeriğinin onu yapan veya yapılan şeyde var olan bir nitelik olarak bulmasından anlaşılır. Kehf sûresi 18/28. âyette kalbi (Allah'ı) zikirten gafil olarak bulunan kişi için “وَلَا تُطِيعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا -*Kalplerini bizi anmaktan ilgisiz kıldığımız hevâlarına uyan, işleri/buyrukları aşırılık olan kimselere uyma*” buyrularak kalplerinin ilgisiz kılınmasında, o kimsenin gafletine hükmedenin Allah olduğu bilinmekle birlikte gafletin o anda onların kalplerinin bir niteliği yani kalplerinin gaflet içerisinde bulunduğu anlatılmaktadır.

İsnât olduğuna dair bir başka fikrî alaka da fiilin ifade ettiği konuda müsned-i ileyhin istekli olması durumudur. Örneğin “هل تأكل-*yer misin?*” cümlesinde, هل أنت ,*ya*ni “*yeme konusunda istekli sen misin, yemek istiyor musun*” manası mündemiçtir.²⁶⁰

Meydânî'ye göre müfessirlerin pek çoğu, fiillerin isnadıyla ilgili bu tür farklı incelikleri anlayamadıkları için Kur'ân ve hadis metinlerini tefsir ederken açıkça hata etmişlerdir. Bu fâhiş hataları kaza ve kaderle ilgili Kur'ân âyetlerini tefsir ederlerken

²⁵⁹ Meydanî, *Me'âric*, XIV, 61.

²⁶⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 679.

onların cebriyeci yorumlarında görebiliriz.²⁶¹ Çünkü onlar bir fiili fâiline isnat ederken *dolaysız bir yapma ve icra etme* manasının anlaşılacağını söylemektedirler. Bir cümlede Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri fâil olarak bulunduğu fiilin işaret ettiği konuda Allah'ı (c.c.) icbar edici bir yaratıcı konumunda değerlendirerek kulun sorumluluğunu ortadan kaldırmaktadırlar. Kaza ve kaderle ilgili nasların tefsirinde cebriyeci bir yaklaşıma sapmaktadırlar. Örneğin, Enfal sûresi'ndeki “ فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ –Onları (Bedir savaşında) siz değil Allah öldürmüştü. Ve attığın zaman sen değil Allah atmıştı. O, (düşmanları yok etmeye kendisi kâdirken) bununla sırf iman edenleri güzel bir imtihandan geçirmişti. Şüphesiz ki Allah, her şeyi işiten ve bilendir”²⁶² meâlindeki âyette görünüş itibarıyla avuçladığı çakıl taşları Hz. Peygamberin atma fiiliyle hedeflerine ulaşmıştır. Ancak onun zahirdeki atma fiilinin arkasındaki asıl fâil Allah Teâlâ'dır. Bu yüzden ispat ve nefy burada tek bir isnadî alaka ile birlikte gelmemiştir. Burada iki farklı alaka söz konusudur.²⁶³

9. Küllî mânâ ve cüz'î yorumlar (حول التفسيرات الجزئية والمعنى الكلي)²⁶⁴

Meydânî Kur'ân'ı anlamada uygun olan yaklaşımlardan birinin de âyetin kapsamlı ve genel bir manaya hamledilmesi olduğunu söylemektedir. Ona göre tahsisini gerektiren bir durum olmadığı sürece âyet metinlerinin tefsirlerde zikredilen cüz'î, özel ve sığ manalarla sınırlandırılıp tek bir anlama indirgenmesi doğru değildir. Kur'ân araştırmacısı için en doğru olan her ne kadar müfessirler nezdinde ihtilaf edilse de nassın öncesi, sonrası ve Kur'ân'ın farklı yerlerine dağılmış olan bu konuyla ilgili diğer âyetlerin işaret etmiş olduğu uygun manaların tamamının toplanılarak en doğru genel manayı tespit noktasında düşünülmesidir. Örneğin İnşirah sûresi yedinci âyetteki “فانصب” ifadesini Mücahit b. Cebr (ö. 103/ 721) “ihtiyaçların Allah'a arz edilmesiyle meşgul olunması” şeklinde tefsir etmiştir. Oysa âyetin din veya dünya ile ilgili herhangi bir işle kayıtlanması doğru olmaz. Burada da dikkat edilecek husus âyetin muhtemel manalarının düşünülerek “فانصب” emrinin

²⁶¹ “Cebriye, insanların kendilerine has bir iradeye sahip olmadığını, zihnî ve amelî bütün fiillerinin ilahî gücün zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan grupların ortak adıdır.” Bk. Yavuz, Yusuf Şevki, Ünal, Zeki, “Cebriyye” md. *DİA*, İstanbul, 1998, VII, 205.

²⁶² Enfal 8/17.

²⁶³ Meydânî, *Kavâ'id*, ss. 681-682.

²⁶⁴ Meydânî, *a.g.e.*, s. 59.

Allah Teâla için yapılabilecek zikir, tesbih, tebliğ, çalışma, öğrenme ve üretme gibi dinî ve dünyevî uygun olan her tür meşguliyetin emredilmiş olmasıdır. Böylece önemli bir iş bitince hemen diğerine yönelmek sûretiyle bütün vakitler bereketli ve verimli geçirilmiş olacaktır.²⁶⁵

Aynı şekilde Furkan sûresi 25/17 ve 18. âyetlerde müşriklerin taptıkları varlıkların kendilerine tapanlar aleyhinde kıyamette şahitlik edecekleri, Allah Teâla'nın bunları kendi huzurunda toplayacağı ve bu şekilde konuşturacağı ifade edilmektedir. Bazı müfessirler konuşturulacak varlıkların âyetin siyak ve sibâkından hareketle cansız putlar olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da Kur'ân'ı rasyonelleştirme çabasıyla burada cansız varlıkların değil tanrılaştırılan ve insanları arkalarından sürükleyen peygamberler, azizler, velîler ve inanç grupları olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶⁶ Sözün bağlamı açısından birinci görüş doğru iken evrenselliği açısından da ikinci görüşün doğru olduğu ifade edilebilir. Ancak en doğru olan, Kur'ân'ın bütün bu görüşleri şâmil olması ve bir kısım özel anlamlandırmalarla sınırlandırılmaması gerektiğidir.

10. On kıraat (حول القراءات العشر).²⁶⁷

Kur'ân, anlaşılın ve âyetleri üzerinde düşünölsün diye açık ve anlaşılır bir Arap lisanıyla indirilmiştir.²⁶⁸ Kur'ân'ın kendine özgü bir dili, üslûbu ve anlatım özelliği vardır. Kur'ân güzel ses ve kendisine has bir eda ile okunmaktadır. Kıraat, sözlükte “tilavet etmek, telaffuz etmek ve okumak” anlamında mastar; “sesli, sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma” anlamında ise isimdir. Aynı kökten gelen “Kur'ân” mastarı da kıraat ile aynı mânâyâ gelmektedir.²⁶⁹

²⁶⁵ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 62; Bu kâidenin misallerini çoğaltmak mümkündür. Örneğn, Meydânî Â'râf sûresi 7/26. âyetteki “ریشا” lafzının mal, ev eşyası, süs eşyası, maaş ve yaşam için gerekli olan her şey olarak anlaşıldığını belirtmektedir. Fakat ona göre lafzın en güzel şekilde tefsiri ve yorumu bu mânâların tamamını kapsamı şeklindedir. Çünkü Allah Teâlâ lafzın delâlet ettiği bütün bu mânâlarda insanlara lütufta bulunmuştur. Tahsis vb. yollarla bu mânâlardan bir kısmının diğerlerine üstünlüğü iddia edilemez. Bk. Meydanî, *Me'âric*, IV, 167; Bir başka yerde de “مسجد” lafzının ism-i mekân, ism-i zaman ve mastar-ı mîmî olarak secde anlamında kullanılabileceğini, kelimenin her üç anlma da delâletinin mümkün olduğunu belirtmektedir. Bk. Meydanî, *a.g.e.*, IV, 180.

²⁶⁶ Bk. *Kur'ân Yolu*, IV, 114.

²⁶⁷ Meydânî, *Kavâ'id*, 709.

²⁶⁸ Yusuf 12/2.

²⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, I, 128, "k,r,e" md.

Doğru anlamının en önemli ön koşulu doğru okuyabilmektir. Bu bağlamda kelimelerdeki med, kasır, sükûn, hareke, nokta ve i'rab bakımından değişiklikleri ifade eden kıraatlerle, vecih ve rivâyetler Kur'ân'ın anlaşılmasında önemlidir. Büyük çoğunluğu anlamı etkileyen ve kelimelerin açıklanması, noktalama, hareke veya aynı mânâda farklı bir kelimenin kullanılması gibi lafızlardaki bazı değişiklikler zamanla muhtelif kıraatleri, Basra, Kûfe ve Şam gibi farklı kıraat ekollerini oluşturmuştur. Sahabe-i kirâm zamanında da meşhur kâriiler vardı. Onların tefsirlerindeki bir birine zıt gibi görülen durumlar da çoğunlukla kıraat farklılıklarından kaynaklanmaktaydı.²⁷⁰ Kıraatlerin tevkîfî, ihtiyarî veya icthadî olduğu hususu ihtilafli bir konudur.²⁷¹ Telaffuz kolaylığı, mana zenginliği ve Kur'ân'ın i'câzı ile fikhî hükümlerin istimbâtı bakımından kıraat farklılıklarının Tefsir, Arap dili ve Fıkıh gibi pek çok ilimlerle de yakından ilgisi bulunmaktadır.

Hız. Peygambere dayandığı kabul edilen okuma şekilleri(vucûhu'l-kırâa') için kıraat-ı seba'(yedi kıraat)²⁷² ve kıraat-ı aşere(on kıraat)²⁷³ gibi tabirler kullanılmaktadır.²⁷⁴ Kıraat farklılıklarının önemli bir dayanağı da Kur'ân'ı okumayı kolaylaştıran 'yedi harf'²⁷⁵ ruhsatıdır. Hız Peygamber aldığı vahyi hassasiyetle ve kusursuz şekilde tebliğ etmiş, vahiy kâtiplerine kaydettirmiş, her ramazan ayında da Cebrâil (as) ile karşılıklı okumuştur(arz-mukabele). Vefatından sonra da sahâbiler

²⁷⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 449; Ögmüş, Harun, *Kur'ân'ın Sıhhati Bağlamında Kıraat Farklılıklarının Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi, c. XXXIX, sy. 2 (2010/2), s. 5-26.

²⁷¹ Birişik, Abdülhamit, "Kıraat" md. *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 430.

²⁷² İbn Âmir (ö. 118 / 736), İbn Kesîr (ö.120 / 738), Âsım (ö. 127 / 745), Ebû Amr (ö. 154 / 771), Hamza b Habîb (ö. 156 / 773), Nâfi (ö. 169 / 785) ve Kisâî (ö. 189 / 805) adlı kıraat imamlarının tercih etmiş oldukları okuyuş şekilleridir.

²⁷³ Yedi kıraat imamına ilaveten Ebû Cafer el-Kâri (ö. 130 / 747-748), Yakup el Hadramî (ö. 205 / 821), Halef b Hişam (ö. 229 / 844) adlı kıraat imamlarının tercih ettikleri Kur'ân okuma şeklidir.

²⁷⁴ Kıraatle ilgili eserler için bk. Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf Ve Kırâatler*, Ensar nşr., İstanbul 2010, s. 256-272; Birişik, *Kıraat İlmi Ve Tarihi*, Emin yay., Bursa 2004, s. 151-162; Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr yay., İstanbul, 2005.

²⁷⁵ Harf, kelime olarak lügat, lehçe ve vecih gibi mânâlara gelir. Müşterek bir lafız olduğundan karine ve duruma göre farklı anlamlar verilmiştir. Yedi harfin Arap lehçelerinden Kureyş, Kinâne, Huzeyl, Sakif, Hevâzin, Temim ve Yemen olduğu şeklinde yorumlar da yapılmıştır. Zürkânî'ye göre de yedi harf(vecih) takdim, tehir, ibdâl, fiillerin mazî, muzari ve emir olarak çekimi, isimlerin tekil, tesniye ve cem'i, müzekker ve müennes olarak değişmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Hakkında pek çok görüş olmakla birlikte yedi harften maksadın rakamdan ziyade yakın anlamdaki muhtelif lafızlar ya da lafızlardaki farklılıklar olduğunu söyleyebiliriz. Yedi kıraat II. asrın başlarında meşhur olmuş, III. asrın sonlarında da tedvin edilmiştir. (bk. Zürkânî, *Menâhil*, I, 143; Sâbunî, Muhammet Ali, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dersâdet, İstanbul, ts. s. 303.; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 99; Zerkûr, *U'lümü'l-Kur'ân*, s.110.

Kur'ân ve kıraati konusunda aynı ihtimamı göstererek farklı okuyuş ve rivâyetleri muhafaza etmişlerdir. Rivâyetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber kıraat ihtilaflarına müsaade etmiş,²⁷⁶ ashabını Kur'ân'ı doğru öğrenmeye ve okumaya teşvik ederken aynı zamanda Übey b Ka'b (ö. 19 / 640), İbn Mes'ud (ö. 32 / 652) ve Zeyd b Sâbit (ö. 45 / 665) gibi özel bir gayret sarf ederek kıraatlerini güçlendirenleri de toplumda öne çıkarmıştır.²⁷⁷

Meydânî'nin tefsirinde karşılaştığımız önemli ayrıntılardan biri de her sûrenin tefsirinin başında kıraatlere yer vermesidir. Anlama ve tefsir etme konusunda tefsirine mukaddime sadedinde kaleme aldığı kâideler arasında en hacimli bölümlerden biri de on kıraat meselesidir.²⁷⁸ Kur'ân'ın edebi özelliklerinden biri olarak da değerlendirebileceğimiz “on kıraat” Kur'ân kelime ve harflerinin okunması konusundaki muhtelif rivâyetlerdir. Bir gruba göre sadece yedi kıraat mütevâtirdir. Onların dışında Ebû Cafer (ö. 130 / 747-748), Yakup (ö. 205 / 821) ve Halef (ö. 229 / 844) ise meşhurdur. Bu rivâyetlere göre Kur'ân okumanın caiz olduğu doğrudur. Bunların dışındakiler ise şâzdir. O rivâyetlere göre Kur'ân okunmaz.²⁷⁹ On kıraat, kıraat imamlarından isnatla alınırken ihfa ve süresi gibi en küçük ayrıntıya kadar her şey kaydedilerek günümüze kadar gelmiştir. Allah (c.c.) nesiller boyu kitabını ve onu ezberleyenleri korumuştur.²⁸⁰

Meydânî, bu kâidede *Sahih-i Müslim*'deki “*Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Siz kolay gelenini okuyun*”²⁸¹ hadisini de ‘Kur'ân kelimelerini Arap lehçelerinden yedi vecih üzere okuma izninin Allah tarafından indirildiği şeklinde yorumlayarak Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle indirildiğini izah eden hadis-i şerife yer vermektedir. Yedi harf ile ilgili on hadis-i şerifi sıraladıktan sonra onlardan şu sonuçları çıkarmaktadır:

²⁷⁶ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 712; Meydânî, *Me'âric*, XII, ss. 202-203.

²⁷⁷ Birişik, “*Kıraat*” md. *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 429.

²⁷⁸ Meydânî, on kıraat imamı ve râvileriyle onların rivâyet örneklerinin de içerisinde bulunduğu doksan sayfalık bir bölüm ayırmıştır. Bk. Meydânî, *a.g.e.*, ss. 710-801.

²⁷⁹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 710.

²⁸⁰ “إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذُّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ” -Şüphesiz ki zikri (Vahyi/Kur'ân'ı biz indirdik ve onu koruyacak olan da yine biziz.” Hicr 15/9.

²⁸¹ Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc, el-Kuşeyrî en-Neysabûrî, *Sahihu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1954, “*Salâtu'l-Müsâfirîn*”, 48. (Farklı varyantlarla gelen hadisin metni şöyledir: “ان هذا القرآن أنزل على سبعة احرف فافروا ما تيسر منه” - Gerçekten bu Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Size kolay gelenini okuyun.-”

- a) Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Yedi harften maksat Kur'ân'ın tamamının o şekiller üzere indiği farklı telaffuz biçimleridir. Harf bir şeyin yanı "طرفه" anlamındadır. Okumayı kolaylaştıran on kıraat tam olarak bu harflerdir. Başka ihtimaller üzerinde zihnî tahlillerde bulunmaya gerek yoktur.²⁸²
- b) Yedi harf ve farklı okuyuşlarla ilgili hadisler sağlam olup tevâtüre dayanmaktadır.
- c) Yedi harften maksat Kur'ân'ın indirilişi esnasındaki ümmî olan müslümanlar için kolay telaffuzu sağlayan farklı lehçelerdir.
- d) Mütevâtır olan "on kıraat" mana olarak birbirleriyle çelişmezler.
- e) Yedi harfin Kur'ân'ın farklı edebî ve î'câzî yönlerini gösteren etkili bir yönü vardır.
- f) Yedi harften herhangi biri on kıraat ile ilgili bir rivâyete tahsis edilmiş değildir.
- g) Edebî, fikrî ve telaffuz (التَّفْصِيَةُ) açısından ihtiyaç duyulmadığından bu vecihler her âyet için söz konusu olamaz. Çünkü genel olarak Kur'ân âyetlerinin çoğunun tek bir kıraat yönü vardır.²⁸³

Meydânî'nin on kıraatle ilgili bu maddeye eserinde yer vermesindeki gaye, kıraat ihtilaflarının edebî ve fikrî maksatlarının araştırılması konusunda bir yol göstermek ya da zemin oluşturmaktır.²⁸⁴ Bu nedenle bir araştırmacı Kur'ân'ın î'câzıyla ilgili farklı edebî üslupları ve bunların maksatlarını araştırmalı, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması bağlamında tefsire etki eden kıraat farklılıklarını dil kurallarına göre açıklayarak âyetlerin bu türlü okunuşlarındaki mevcut anlam zenginliğini izah etmelidir.

Meydânî, bir araştırmacının bunu yaparken kısır düşüncelerle şurada burada rastladığı görüşleri toplayarak değil, sabır ve itina ile kapsamlı çalışmalar yaparak bu yolda ilerlemesi gerektiğini savunmaktadır. Kendisi Bakara sûresi ile ilgili mütevâtir

²⁸² Cerrahoğlu'na göre kıraat ile yedi harf farklı şeylerdir. Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 56.

²⁸³ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 717; Sabûnî'ye göre على سبعة احرف ifadesindeki على harf-i ceri Kur'ân'ın bütünüyle yedi harf üzere indirilmediğini gösterir. Şayet öyle olsaydı ان هذا القرآن أنزل سبعة احرف denilirdi. Bk. Sâbunî, *et-Tibyân* s. 289.

²⁸⁴ Meydânî, *a.g.e.*, s. 719.

kıraatleri araştırmış, Şekil ve mana açısından bir nasstaki kıraat farklılıklarının maksatlarını Şöyle sıralamıştır:

a) Fikrî gelişim ve mana bütünlüğü sağlamak. Bu Şekilde bir kıraatin ifa edemediği manayı diğer bir kıraat tamamlar.

b) Bir nassta bazen gâib bazen de muhatap üslûbunun veya ma'lum ve meçhul kalıplarının kullanılması gibi edebî, beyânî gelişim ve bütünlüğü sağlamak.

c) Bazı kıraatlerde Şart fiilinin mazî bazılarında da muzari okunması gibi edebî sanatlardaki çeşitlilik.

d) Kavim ve kabilelerin karışmasıyla birlikte dilcilerin Arapça'nın esaslarını kaydetmek üzere sarf, nahiv ve belagat Şeklinde tasniflerde buldukları gibi Arapça'nın vecihlerinin birbiriyle uyumu ve denk olduklarını göstermek.²⁸⁵

Meydânî'nin tefsirine baktığımızda sûrelerin metninden sonra öncelikle kıraatlere yer verdiğini görmekteyiz. Bu durum "on kıraate" verdiği önemi göstermektedir. Meydanî, Alak sûresini tefsirinde "إقرأ", "أن رءاه", "أرأيت" ve "خاطئة" ifadelerini Ebû Cafer (ö. 130 / 747-748), Hamza (ö. 156 / 773), Nafi' (ö. h. 169), Kisâi (ö. 189 / 805), Verş (ö. h. 197) ve Kunbul (ö. h. 291) gibi kıraat imamları ve onların râvilerinin farklı okuduklarını belirtmektedir.²⁸⁶

Aynı Şekilde Nebe sûresini tefsirinde de "عم", "يتساءلون", "عن النبأ", ve "و فتحت" ifadelerini Hamza (ö. 156 / 773), Yakup (ö. 205 / 821), Hişam (ö. h. 245) ve Bezzî (ö. h. 250) gibi kıraat imamları ve râvilerinin farklı okuyuşlarına yer vermektedir.²⁸⁷ Bu kâidenin önemi ve uygulaması bağlamında Meydânî'nin kıraatlere yaklaşımını tezimizin üçüncü bölümdeki *Kıraatler* başlığı altındaki örneklerden anlayabiliriz.

²⁸⁵ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 722.

²⁸⁶ Meydânî, *Me'âric*, I, 33.

²⁸⁷ Meydânî, *a.g.e.*, XV, 7.

2.3.3. Kur'ân'ın Muhteva ve Üslûp Özellikleriyle İlgili Meydânî'nin Kâideleri

1. Kur'ân'daki bir cümlenin, sûrenin konusu ve Kur'ân'ın farklı yerlerine dağılmış âyetlerle konusal bağlantısının kurulması (حول ارتباط الجملة)²⁸⁸ القرآنية بموضوع السورة وارتباطها الموضوعي بما تفرق في القرآن المجيد

Kur'ân-ı Kerîm'i inceleyip araştıran kimsenin herhangi bir âyetten edindiği kazanım ile Kur'ân'ın farklı yerlerindeki aynı konudaki manalar arasındaki irtibata dikkat etmesi gerekmektedir. Çünkü Kur'ân'da her âyetten edinilen kısmî mananın, içerisinde bulunduğu sûre ve Kur'ân'ın farklı yerlerindeki pasajlarla kuvvetli bir bağı bulunmaktadır. Bir cümlenin âyet veya diğer sûrelerdeki pasajlarla irtibatı ara cümleler(cümle-i mu'teriza) haricinde pek çok yerde görülebilmektedir. Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması için bu irtibatın göz önünde bulundurulmasının önemi büyüktür. Meydânî'ye göre bu irtibatın birkaç yönü bulunmaktadır.

Birincisi: Kur'ân'daki bir cümlenin manasının bir araya getirildiğinde müstakil bir konu oluşturabilecek farklı pasajlardaki manalarla irtibatıdır. Araştırdığı konuyu tamamlayan husus incir çekirdeği değerinde bir parça dahi olsa araştırmacı bilimsel ve doğru bir yöntem takip ederek bu manayı ortaya çıkarmalıdır. Çünkü bu tür tekrarlar sûrenin konusu itibariyle gerekli görüldüğü gibi eğitim öğretim amacıyla âyet ve sûrenin uyguladığı veya savunduğu bir konu gereği de olabilir.

İkincisi: Kur'ân'daki bir cümlenin manasının aynı âyet veya sûredeki başka manalarla ilişkisidir. Araştırmacı âyetin dokusu ve sûredeki konu bütünlüğünden bu hususu anlamalıdır. Kur'ân âyetleri ve taşımış olduğu manalar mükemmel bir gerdanlığa dizilmiş kıymetli mücevher taneleri veya usta bir kuyumcu tarafından şekillendirilmiş mükemmelce işlenmiş süs eşyası gibidir. Böylesi bir mücevher veya süs eşyası parçalarının bir inci tasarımına sahip olma zorunluluğu yoktur. Ayrıca bu farklılıktaki mükemmel uyumu da ancak keskin zekâ, berrak bir zihin ve geniş ufuk sahibi kimseler anlayabilir. Meydânî'ye göre bu büyük gerçeğin ihmal edilmesi, araştırmacının Allah'ın kelimeleri hususunda pek çok mana ve açık î'câz yönlerinin gizli kalmasına ve ilahî murattan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Özel ya da genel bir

²⁸⁸ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 13.

anlamı olan Kur'ân cümlesi için daha pek çok irtibat yönleri bulunabilir. İnsanların anlaması için gönderilmiş olan ancak ilahî bir kaynağa dayanan Kur'ân'daki bu anlam örüntüsünü bütünüyle anlamak insanların kolay kolay üstesinden gelemeyecekleri bir husustur. Günümüze dek tespit edilenler nasslar arasında var olan ilişki ağlarından sadece birkaçıdır. Bütün irtibatlar tespit edilecek olsaydı derin muhtevalı ciltlerce kitaplar yazılırdı. En doğru tefsîrin kurallarından biri de lafzen açık ya da gizli olan bu irtibatın anlaşılmasına çalışılmasıdır.²⁸⁹ Meydânî, zor olmakla birlikte sonuca ulaşmayı pratikleştiren bu yöntemi ahlâk, ibadet, inanç ve diğer konulardaki çalışmalarında da kullanmıştır.

Kur'ân'daki pek çok âyet ve sûrede görülebilen uyum ve konusal bütünlük olgusunu aralarında fikrî bir konu birlikteliği bulunan Mekke döneminde inen En'am sûresi 6/68. âyet ile Medine'de inen Nisa sûresi 4/140. âyete baktığımızda anlayabiliriz.²⁹⁰ Şöyle ki En'am sûresinde Allah'ın âyetleri hususunda çirkin sözlere, alaycı ve eleştirici konuşmalara dalan kâfirlerin davet amacıyla dahi olsa dost edinilmemesi ve onlardan yüz çevrilmesi açıkça beyan edilmiştir. Nisa sûresinde ise Allah ve elçisi aleyhinde konuşulanlara tepki göstermeyerek Yahudilere karşı sevgi ve muhabbet besleyen Medine dönemindeki müslüman görünümlü münafık topluluğa hitap edilerek En'am sûresi 6/68. âyet hatırlatılarak âyetlerin inkâr edildiği ve alaya alındığı ortamlarda oturulmaması, başka söze geçilinceye kadar oradan uzak durulması gerektiği, onlara benzeme tehlikesi dile getirilerek anlatılmıştır.²⁹¹ Bu nedenle her iki sûredeki cümlelerin buldukları sûrelerin unsurlarıyla olduğu gibi birbirleriyle dahi mükemmel bir konusal uyum gösterdiğini söyleyebiliriz.

Sûre ve âyetlerinin mana ve muhteva açısından birbirleriyle irtibat ve uyum içerisinde olması Kur'ân'ın i'câzî yönlerinden biridir. Edebî hususiyetleri olan her

²⁸⁹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 13-14.

²⁹⁰ وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِى “ وَفَدَّ نَزَلَ “ (En'am, 6/68); “ عَلَيَّكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَمِيعًا –Şüphesiz ki O size kitapta şunu da indirdi: Allah'ın âyetlerinin (kâfirler tarafından) inkâr edildiğini ve hafife alınıp alay edildiğini duyduğunuzda, başka bir konuşmaya geçinceye kadar onların yanından ayrılın. Yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Şüphe yok ki Allah, münafıklarla kâfirleri hep birlikte cehennemde toplayacaktır.” (Nisa 4/140)

²⁹¹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 18.

metinde kelime ve cümleler hatta paragraflar arasında bile muhakkak bir anlam ve yapı irtibatı vardır. Sûrelerin nuzül sırasını gözeterek bazı kurallar çerçevesinde Kur'ân'ı en doğru şekilde anlamayı hedefleyen Meydânî söz konusu bu irtibata yeri geldikçe tefsirinde de işaret etmektedir. Sureleri tefsir etmeye başlarken konu veya konuları sıralayarak aralarındaki bağ, irtibat ve uyuma değinmiştir.²⁹² Meydânî'nin bu kâide bağlamındaki yaklaşımını dirâyet yönünden tefsirini incelediğimiz üçüncü bölümdeki *belagat ve i'câz* başlığı altındaki örneklerden anlayabileceğimiz kanaatindeyiz.

2. Kur'ân sûrelerinin konu birliği (حول وحدة موضوع السورة القرآنية)²⁹³

Kıyamete kadar her zaman ve zeminde farklı yönleri keşfedilebilecek apaçık sonsuz bir mucize olan Kur'ân ilahî ve rabbanî bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm, manalarının derinliği ve genişliğiyle sonsuz bir deryadır. Bu güne kadar yapılmış tefsir, tercüme ve açıklamalar o sonsuz denizden yalnızca bir katredir. Lafız, mana ve anlatım üslûbuyla benzersiz bir sanat eseri olan Kur'ân-ı Kerîm, sûreleri ve kapsadığı manaları itibarıyla hoş meyveler, çiçekler ve yapraklarla bezenmiş farklı dallara ayrılan ancak tek bir kök üzere toplanıp yükselen bir ağaç veya birbiriyle uyumlu düzgün uzuvları olan bir varlık gibidir.

Bu nedenle Meydânî'ye göre Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlamaya çalışan kimse sûreyi bütünüyle kapsayıcı küllî ve derin bir düşünce yapısına sahip olmalı, sûrenin konusu ile cümle ve âyetlerin genel manaları arasındaki ilişkiyi ve konu çerçevesini açıkça ortaya koyabilmelidir. Çünkü eğitim-öğretim açısından konu birliği ve düşünce silsilesine sahip yüce bir metnin(Kur'ân) çerçevesi belli olmayan sığ ve kısır düşünceyle anlaşılması söz konusu olamaz.

Meydânî'ye göre bu kâide bağlamında ilk nazil olan Alak sûresine baktığımızda konusunun kısaca insanın dine olan ihtiyacı, dine karşı görevleri ve dinî bakımdan insan türleri olduğunu görürüz. Alak sûresinde muhteva farklı bir edebî üslupla sunulmuş ve sûreye öğrenmenin önemli bir vesilesi olan okuma emriyle başlanılmıştır. Bunda da ilk amaç dinin öğrenilmesidir. Çünkü imtihan için yaratılan insanoğlu bu dünyada öncelikle Rabbine karşı sorumludur ve dinini öğrenmekle

²⁹² Bk. Meydânî, *Me'âric*, III, 319.

²⁹³ Meydânî, *a.g.e.*, s. 27.

mükelleftir. İmtihan ve mükellefiyet ise ceza gününde sorgu ve mükâfatı gerektirmektedir. Rabbini, dinini ve sorumluluklarını bilmeyen insan ise zamanla kendini müstağni hisseder ve neticede azgınlaşır. Meydânî, konu birliği ve düşünce silsilesinin uyumunu görebilmek adına söz konusu sûreyi bölümlere ayırdığımızda da dört kısma ayrıldığını söylemektedir:

O'na göre birinci kısım şu hususları kapsamaktadır:

- Özellikle Allah katından indirilenlerin okunup yazılmasıyla öğrenilmesine vesile olan okuma emri “إِقْرَأْ-ikra-.”

- Okumaya her şeyi bir düzen ve özen içerisinde yaratan yaratıcının ismiyle başlanması yani “إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ” – *Oku Yaratan Rabbinin adıyla*-²⁹⁴ emri.

- İnsanın alâktan yaratılması olgusuyla tek olan yaratıcıya işaret edilmesi. “خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ” – *O insanı alâktan yarattı*-²⁹⁵

- Okuma emrinin tekrarlanması yani ikinci “إِقْرَأْ-ikra-” ki bunda manaların düşünülmesi ve anlaşılmasıyla birlikte büyük mükâfat vardır. “O - وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ” – *cömertliğinin sonu olmayan Rabb'indir*-²⁹⁶

- Kazanımların kalemle kaydedilmesine bir teşvik, Kur'ân ve ondan elde edilecek manaların tedvinine de bir işaret söz konusudur. “عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا 4 الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ” – *Kalemle öğretti. İnsana bilmediğini O öğretti*-²⁹⁷

İkinci kısım şunları kapsamaktadır:

- Dâimî ihtiyaçları olan insanın Rabbine karşı sorumluluklarını bilmesine, doğru yolu farketmesine yönelik olarak kalemle kaydetme ve edinilen manaların tedvinine çağrı. Çünkü insan ne zaman doğru yolun gereğine ve kendini koruyacak şeylerin önemine inanmazsa Rabbinin ikramına karşı kendini müstağni hisseder ve azar. “7 أَنْ رَأَهُ اسْتَعْتَى 6 كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِيَطْغَى” – *Şüphesiz ki insan azgınlaşır. Büyüklenip de kendini yeterli üstün gördüğü zaman*-²⁹⁸

²⁹⁴ Alak 96/ 1.

²⁹⁵ Alak 96/ 2.

²⁹⁶ Alak 96/ 3.

²⁹⁷ Alak 96/ 4-5.

²⁹⁸ Alak 96/ 6-7.

- İnsanın mevcut özellikleriyle yaratılması imtihan içindir. İmtihan neticesinde de hesap ve ceza için Allah'a dönüş kaçınılmazdır. Yani, “ إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرَّجْعَىٰ –Şüphesiz ki dönüş Rabbine'dir.”²⁹⁹

Üçüncü kısım şu hususları içermektedir: İnsanlar Rabbanî risâlet karşısında üç kısma ayrılırlar:

- Kendi dünyasında inkârcı olup insanları da inkâra çağıran ve onları Allah'a kulluk etmekten men eden bu konudaki lokomotif kimseler. “ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ –Görmedin mi sen, o engel koyanı”³⁰⁰

- Kendi dünyasında inanmış ve doğruya yönelmiş kimseler. “ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَىٰ – Ne dersin ya o doğru yolda ise?”³⁰¹

- İç dünyasında inanmış ve insanları da Allah'tan sakınıp ona saygı duymaya çağıran davetçi ruhlu kimseler. “ أَوْ أَمَرَ بِالنَّفْوَىٰ –Ve çağrısı takvaya/korunmaya ise?”³⁰²

- Kendi dünyasında inkâr edip, aktif inkâr faaliyetinde bulunmayan yalnızca yalanlayıp yüz çevirmekle yetinen kimseler. “ أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ –Peki ya öbürü gerçeği yalanlıyor ve yüz çeviriyorsa?”³⁰³

Dördüncü kısım şu hususları içermektedir:

- Aktif ya da pasif olarak inkâr içerisinde bulunanları Allah'ın gördüğü, bildiği ve onlara hikmet ve adaletiyle muamele edeceğidir. “ أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ – Bilmiyor mu ki o, Allah yaptıklarını görüp duruyor.”³⁰⁴

- Aktif inkârda bulunanları men etme tehdidi ve alçaltıcı azabıyla onları yıldırması. “ كَلَّا لَنْ لَّمْ يَنْتَه لَنْسَفَعَا بِالنَّاصِيَةِ –Vazgeçmezse eğer, alınıdaki kâkülünden yakalayacağız elbet biz onun,”³⁰⁵

- İnanan ve inancının gereği olarak namaz kılan kimseyi inkârcılara itaat etmekten men etme durumu. “ كَلَّا لَا تُطِغُهُ... –O halde sen asla itaat etme ona...”³⁰⁶

²⁹⁹ Alak 96/ 8.

³⁰⁰ Alak 96/ 9.

³⁰¹ Alak 96/11.

³⁰² Alak 96/12.

³⁰³ Alak 96/13.

³⁰⁴ Alak 96/14.

³⁰⁵ Alak 96/15.

İstisnaları olmakla beraber Kur'ân sûreleri, âyetleri ve cümleleri arasındaki kapsamlı konu bütünlüğü ve düşünce silsilesinin uyumlu bir örüntü oluşturmasını Kur'ân'ın diğer sûrelerinde de müşahede edebiliriz. Tefsirinin pek çok yerinde de görüleceği üzere Meydânî'nin ifade ettiği bu durumun Kur'ân sûrelerinin bütüncül ve doğru bir şekilde anlaşılması noktasında önemli olduğu kanaatindeyiz.

3. Kur'ân metinlerinin birbiriyle uyum içerisinde olması, âyetlerin bütüncül bir düşünce dizisinde toplanması, hakkında açık ve kesin bir delil bulunmadıkça âyetin neshedildiği hükmüne gidilmemesi (حول تكافؤ النصوص القرآنية) ووجوب الجمع بينها في نسق فكري متكامل وعدم اللجوء إلى الحكم بالنسخ إلا فيما ثبت نسخه بدليل صحيح صريح³⁰⁷

Kur'ân'ı doğru anlamak ve ondan hükümler çıkarabilmek için Tefsir ilminde bilinmesi gereken esaslardan biri de âyetlerin birbirini neshi(النسخ) konusudur.³⁰⁸ Meydânî daha sonra inen âyetin öncekini neshetmediği sürece Kur'ân âyetlerinin birinin diğerinden daha değerli ve üstün olamayacağını söylemektedir. Bununla birlikte Meydânî'ye göre muhkem olarak anlaşılmasını imkânsızlaştıran bir neden bulunması haricinde Kur'ân âyetlerinde nesh hükmüne gidilmemesi temel bir kuraldır. Bu yüzden bir araştırmacı manaları arasında çelişki gibi görülen hususları cem edip birleştirmeyi bilmelidir. Ona göre genel İslâmî anlayışa uygun olarak âmmın tahsisi yaklaşımı, âyetler arasındaki çelişki addedilen hususların çözümlenmesinde kullanılan yöntemlerden biridir. Bir konuda âmm ve hâss iki âyet gelmiş olsa hüküm açısından ittifak ederlerse herhangi bir sorun yoktur. Şayet ihtilaf ederlerse hükme kaynaklık etmesi açısından hâssın delâleti âmmın delaletinden daha kuvvetlidir.³⁰⁹

Meydânî, nesholunduğu konusunda kesin ve yeterli delil bulunmamasına rağmen Kur'ân âyetlerinin çoğunda nesh olduğu düşüncesinin bazı müfessirlerce dillendirilen bir iddia olduğunu söylemektedir. Ancak Kur'ân âyetlerinin delalet

³⁰⁶ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 40-42.

³⁰⁷ Meydânî, *a.g.e.*, s. 139.

³⁰⁸ Tenâsüh ve istisnâh kelimelerinin de aynı kökten türediği "nesh-النسخ" kelimesi yok etmek, gidermek, değiştirmek ve tebdil etmek mânâsına gelmektedir. Terim olarak da bir nassın hükmünü daha sonra inen bir nass ile kaldırmaktır. Bir başka ifadeyle şer'î bir hükmün başka bir şer'î delil ile kaldırılması veya değiştirilmesidir. Bk. Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 163.

³⁰⁹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 139.

ettiği bütün konularda hükümlerinin sürekliliği de bir gerçektir. Kur'ân'ı anlamaya çalışan bir kimse murat olunan genel geçer bir manayı hükümsüz kılmamak için titiz ve hassas bir çalışma yapmalıdır. Zâhirde çelişkili olan âyetin manasını siyaka ve genel olarak şer'î hükümlerin mefhumuna uygun bir şekilde anlamaya çalışmalıdır. Bütün boyutlarıyla düşünmeden, kısır görüşler, zayıf ve şüpheli delillerle, sabit olan bir nassın delaletini ortadan kaldırarak neshe yönelmek asla uygun değildir.³¹⁰ Dolayısıyla nesh düşüncesine götürecektir bir yöntemle âyetlerin anlaşılmasının Kur'ân'ın ruhuna yakışan doğru bir yaklaşım olmadığını söyleyebiliriz.

Meydânî'ye göre bir Kur'ân araştırmacısı nesh konusunda şu hakikatlerin bilincinde olmalıdır:

a) Öncelikle hükümlerin indirilmesinde tedricî bir yol izlenmesi nesh anlamına gelmez.

b) Esas itibariyle nesh daha önceki hükmün süresinin sona ermesidir. Ancak bu süre daha önceki hüküm nazil olduğunda ilan edilmiş değildir. Bu süre ancak süresi ilan edilmeyen temel prensibin doğru bir şekilde değerlendirilmesi kapsamında anlaşılabilir.³¹¹

Kur'ân âyetlerinin birbiriyle uyumu ve zahirî aykırılıklar söz konusu olduğunda aralarının cem edilmesinin zorunluluğuyla ilgili Meydânî şu örneklerle yer vermektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ -Ey iman edenler siz(öncelikle) kendinize bakın(çünkü başkalarının hesabı sizden sorulmayacaktır)! Eğer siz doğru yolda olursanız, yanlış yolda olanlar size(sizin hak yoldaki çabalarınıza) zarar veremezler...³¹² meâlindeki âyet-i kerîme, zahirine bakılarak anlaşılırsa cihad, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehyi a'ni'l-münker gibi görevlerin delâletini ortadan kaldırmaktadır. Oysa diğer âyetlerle birlikte bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde genel konu kapsamında sınırı aşan bir durumun olmadığı anlaşılmaktadır.

³¹⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 140.

³¹¹ Meydânî, *a.g.e.*, ss. 140-141.

³¹² Mâide 5/105.

Meydânî'ye göre bu âyetin anlaşılmasındaki hatalı yaklaşım, bir mümine yüklenen görev ve sorumlulukların iptal edilecek şekilde mananın genelleştirilmesidir. Yani bir mümin, inkâr eden ve sapıklıkta olana elinden geldiği ve gücü yettiğince tebliğde bulunacaktır. Dönmemekte ısrarcı olması durumunda ise zorla hidayete yöneltmekle sorumlu değildir. Allah Teâlâ doğru ve yanlış ayırt edecek yetenek ve kabiliyetlerle insanı donatmış, dileyen inkâr, dileyen de iman etsin³¹³ buyurmuştur.³¹⁴

Meydânî, hükmü sabit olduğu halde sığ düşüncelere dayanılarak nesholunduğu yargısına varılan âyetlerden birinin de Bakara sûresindeki “ لَا إِكْرَاهَ فِي دِينِكُمْ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ -Dinde asla zorlama yoktur! Çünkü doğru ile eğri(hak ile batıl) birbirinden kesinlikle ayrılmıştır. Artık kim tâğutu (kendi sapık yoluna insanları zorlayan kişi ve kurumlar) reddeder de Allah'a iman ederse, o hiç kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah'tır her şeyi işiten ve bilen.”³¹⁵ meâlindeki âyet-i kerîme olduğunu söylemektedir. Ona göre bazı te'vil ehli kimseler doğru ve detaylı bir inceleme yapmadan söz konusu âyetin Allah resulü ve arkadaşlarının uygulamaları, cihat ve savaşı emreden âyetler ve Sahih-i Buharî ile Müslim'de Ebû Hureyre (ö. 678)'den (r.a.) rivâyet edilen hadis-i şerife³¹⁶ dayanarak neshedildiği görüşünü savunmaktadırlar. Oysa buradaki “ed-dîn -الدين” kelimesini geniş boyutlarıyla düşündüğümüzde içsel ve kalbî bir durum olan iman ile başladığını söyleyebiliriz. İsteğe bağlı bir kabullenme ve buna uygun davranış imanın ana unsurlarındandır. Dinin özü budur. Bunlarda asla bir baskı ve zorlama söz konusu olamaz. Hiçbir kimse kalbin derinliklerinde bulunup, imanın ana unsurlarından biri olan tasdike baskı uygulamak sûretiyle bir başkasına hükmetmeye yeltenemez. O halde bu açıdan

³¹³ Kehf 18/29.

³¹⁴ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 143.

³¹⁵ Bakara 2/256.

³¹⁶ Hadis-i şerifin metni şu şekildedir: “أَمَرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّىٰ يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ،» «*Namaz kılincaya, zekât verinceye, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun elçisi olduğunu bilinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Şayet bunu yaparlarsa İslâm hakkı için mal ve canlarını benden korumuş olurlar, onların hesabı da Allah'a kalmıştır.*” Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, Dâru Tavkî'n-Necât, h. 1422, “*İman*”, 25; Müslim, “*İman*”, 8; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, I-IV, Mektebetü'l-Asriyye, Sayda, Beyrut, ts., “*Zekât*”, 1.

dinde zorlama yoktur. Bahsetmiş olduğu irade hürriyetini elinden almak sûretiyle ancak Allah (c.c.) insana hâkim olabilir. Din, sevgi ve nefret gibi diğer kalbî duygulardan biridir. Bu nedenle özgür irade sahibi kimseye zorlama(ikrah) söz konusu olamaz. O halde Allah Teâlâ'nın kaza ve kaderince insan hür bir iradeye sahip olduğu sürece burada nesh nasıl söz konusu olabilir?

Meydânî, cihad ve kâfirlerle savaşmanın emredilmesinin bir zorlama olamayacağını da şöyle izah etmektedir. Öncelikle cihat ve savaş, harbedilen kimseye karşı misliyle mukabelede bulunmaktır. Çünkü Müslümanlara tuzak kuran, onları ev ve yurtlarından çıkarmaya çalışanlara haddi aşmaksızın benzer bir karşılıklı bulunmaya izin verilmiştir. Bu, insanlar arasında serbest bir ortamda dinin yayılmasına imkân hazırlama mücadelesidir. Çünkü genellikle yeryüzündeki pek çok otorite hak dine daveti engellemeye ve insanların inkâr etmeleri için çaba sarf eder. İslâm, insanların baskı ve zorlamanın olmadığı bir ortamda diledikleri dini seçmeleri ve İslâm davetçilerinin güvenli bir ortamda vazifelerini yapabilmeleri noktasına onlarla mücadele etmeyi emretmektedir. Bu yönüyle savaş zalim ve zorba idarecilerin halk üzerindeki baskılarını kaldırmaya yönelik de bir mücadeledir.

Hz. Peygamberin savaşla ilgili sözü ise dine girmeleri bağlamında insanları zorlamakla görevli olduğunu ifade etmek için söylenmemiştir. Şayet böyle olsaydı ehl-i kitaptan cizye almayı kabul etmez inanç noktasında onları zorlardı. Bu anlamda hadis-i şerifin son kısmındaki “*وَحَسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ* -onların hesabı Allah'a kalmıştır-” ibaresi dikkat çekicidir.³¹⁷

Bu örneklerden Meydânî'nin neshe sıcak bakmadığını, aslında muhkem olan âyetlerin iyi anlaşılardan mensuh sayılmayacağını anlamaktayız. Ancak şunu ifade edelim ki özellikle amelî konulardaki hükümlerde Kur'ân'da neshin varlığı pek çok âlimin kabul ettiği bir gerçektir.³¹⁸ Meydânî'nin de bu kâideyle dikkat çektiği üzere Kur'ân'ı doğru anlayabilmek ve âyetleri hakkında doğru hükümler verebilmek için bir araştırmacının muhakkak sûrette nesh meselesini bilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

³¹⁷ Meydânî, *Kavâ'id*, ss. 145-146.

³¹⁸ Farklı değerlendirmelerle sayıları, beş ile iki yüz arasında değişen mensuh âyet sayısını Suyûtî yirmiye kadar indirir. Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, s. 532.

4. Bir âyetin dizin ve bağlamına uygun olarak anlaşılmasının gerekliliği³¹⁹(حول لزوم فهم الآية وفق ترتيب نظمها)

Hem nazım hem de nesir özelliklerine sahip olan Kur’ân âyetleri, bulunduğu bağlam ve edebî örüntüden koparıldığında doğru bir şekilde anlaşılabilir. Meydânî’ye göre âyet-i kerîmelerin kelime ve cümle bazında takdim ve tehir edilmek sûretiyle yerlerinin değiştirilerek delaletinden uzak bir şekilde nassın anlaşılmasına çalışılması yanlış anlamların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Aslında hassas bir incelemeyle meseleye yaklaşılması böylesi bir değişime de imkân tanımaz. Çünkü Allah hakîmdir. Kur’ânî düşünce ve cümle düzeniyle bunların içerdiği işaret ve manaların hikmetini keşfetmek için bir araştırmacının inmiş olan âhenk ve örüntüye uygun olarak Kur’an’ın delâlet ettiği manaları buluncaya kadar sabır ve sebatla hassas bir çalışma yapması gerekmektedir. Örneğin, Tevbe sûresi 9/55. âyet-i kerîmede³²⁰ Allah’ın mal ve evlatlarla dünya hayatında (münafıklara) azab edeceği belirtilerek onlara imrenilmemesi istenmektedir. Bazı müfessirler mal ve evladın nimet ve mutluluk vesilesi olmasına rağmen Allah’ın onların bir kısmına bu şekilde azap etmesi durumunu tartışmışlar, takdim-tehir ve hazf yoluna gitmişlerdir. Hâlbuki Meydânî’nin de tercih ettiği yoruma göre dünyadaki bu azap dünya hırsı, mal toplama telaşı ve yorgunluğudur. Allah mutlu olmaları için değil, nifak ve inkârda ısrar etsinler ve bu şekilde vefat etsinler diye vermiştir. Bu yüzden inananların ilki olması hasebiyle Hz. Peygamber nezdinde bütün müslümanlara dünyanın bir imtihan yeri, mal ve evlatların ise bir imtihan aracı olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca nice çok mal ve servet sahipleri var ki iflas edince, kaybedince veya malları telef olunca acı ve dert içerisinde hastalanmıştır. Aynı şekilde evlat sahibi nice anne babalar var ki onlar sebebiyle dünyaları zindan olmuştur. Dolayısıyla bu açıdan baktığımızda indiriliş düzenine de uygun olarak bir takdim ve tehire gerek olmadığı anlaşılmaktadır.³²¹

Râzî bu âyetin “إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا” kısmı ile ilgili dört meselede konuyu ele alarak tâbiînin önde gelen müfessirlerinden Mücâhit (ö. 103/721), Katâde

³¹⁹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 207.

³²⁰ Âyetin meâl ve metni şöyledir: “فلا تعجبك أموالهم ولا أولادهم إنما يريد الله ليُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ -Onların ne malları ne de çocukları seni imrendirmesin! Çünkü Allah malları ve çocuklarıyla sırf onlara dünya hayatında azap etmek istiyor ve onların kâfir olarak can vermelerini istiyor.”

³²¹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 210.

(ö. 117/735) ve Süddî'nin (ö. 127/745) de takdim-tehir olduğunu belirttiklerini nakleder. Hatta bazı nahivcilerin bu âyette hazif söz konusu olduğu ve takdirinin “إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُمَلِّيَ لَهُمْ فِيهَا لِيُعَذِّبَهُمْ” şeklinde olabileceğini söylediklerini de ifade etmektedir. Fakat kendisi bu konuda Meydânî ile aynı görüşe sahiptir. Kendisi mal ve evladın dünyada imtihan unsuru olduğu konusunda hadisleri nakletmeyi de ihmal etmemiştir.³²²

5. Mekke’de inen sûrelerde Medenî, Medîne’de inen sûrelerde de Mekkî âyetlerin bulunmasının hikmeti (حول الحكمة من وضع آيات التنزيل في سور مكية،)³²³ (ووضع آيات مكية التنزيل في سور مدنية).

Kur’ân sûrelerinin elli üçü Mekke’de, yirmi iki tanesi de tamamıyla Medine’de indirilmiştir.³²⁴ İçerisine Medine’de inen âyetlerin serpiştirildiği Mekkî sûre sayısı otuz üç; Mekke’de inen âyetlerin serpiştirildiği Medenî sûre sayısı da yalnızca üçtür.³²⁵ Kur’ân âyetlerinin tertibi tevkîfidir. Hz. Peygamber inen her âyetin hangi sûreye yerleştirileceğini Cebraîl’in (a.s.) bildirmesiyle vahiy kâtiplerine söylemiştir.³²⁶ Bununla birlikte çoğu âyeti Medine’de inen sûrelerde Mekkî âyetlerin; çoğu âyeti Mekke’de inen sûrelerde de Medenî âyetlerin bulunması bu konunun hikmet ve gayelerinin araştırılıp keşfedilmesini gerektirmiştir.

Meydânî’ye göre sûrelerdeki bu tür bir dağılımı gerektiren iki sebep vardır. Birincisi, konusal ve düşünsel zorunluluk(objektif düşüncenin gereksinimi). İkincisi ise pedagojik yani eğitim ve terbiye maksatlı zorunluluktur(tedricîlik). Meydânî fikrî zorunluluğu şöyle izah etmektedir: Âyetlerin inmeye devam etmesi ve peygamberlik vazifesi yönüyle bu şekilde dinin tamamlanıyor olması âyetlerinin çoğu Mekke’de inen sûrelerde Medenî âyetlerin bulunmasını gerektirmiştir. Ayrıca dinin mefhum ve ahkâmını tebliğ bağlamında o zamanki muhatapların durumuna uygun hareket etme ve islâm ümmetinin nüvelerini oluşturan ilk müslüman toplumun inşa edilmesiyle Medine zamanına kadar âyetlerin inişinin geciktirilmesi uygunluk arz etmektedir. Meydânî bu konunun izahını Mekkî bir sûre olan Kâf sûresiyle örneklendirmiştir.

³²² Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, ss. 71-73.

³²³ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 185.

³²⁴ Bu rakamlar Meydani'nin Mısır kıraat âlimlerinin temel tefsir ve kıraat kitaplarından tespit etmiş oldukları bilgilere dayanarak eserine eklediği listeden alınmıştır. (Meydânî, *a.g.e.*, s. 176.)

³²⁵ Meydânî, *a.g.e.*, s. 185.

³²⁶ Zürkânî, *Menâhil*, I, 309; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 56.

Kâf sûresi Kur'ân'daki sıralamada elli, nüzûl sırasına göre de otuz dördüncü sûredir. Medine döneminde indirilen otuz sekizinci âyetin³²⁷ bu sûreye girdiğini görmekteyiz. Meydânî'ye göre bu âyet Medine dönemindeki Yahudilerin müslümanlar arasında söyleyegeldikleri, "Allah yeri, gökleri ve arasındakileri altı günde yarattı. Bunların ilki Pazar, sonuncusu da Cuma günüdür. Cumartesi günü ise dinlenmeye çekilmiştir." sözlerini reddetmek amacıyla indirilmiştir. Allah (c.c.) bu âyetteki "*bir yorgunluk duymadık*- لغوب وما مسنا من لغوب" sözüyle onların bu düşüncelerini yalanlamıştır. Medine Yahudilerinin öne sürdükleri bu düşünce, ilk insan ve kâinatın yaratılışı, Hz. Âdem'in işlediği suç yüzünden yeryüzüne inişi ve evlatlarının hikâyesi ile Tufan olayı ve İsrailoğullarının Mısır'a gelişleri gibi konuların yer aldığı tahrif ettikleri Tevrat'ın tekvin kitabında da yer almaktadır.³²⁸ Daha önceki kutsal kitapları gözetken Kur'ân-ı Kerîm, müntesiplerinin onlardaki tahrif ettikleri bölümleri yalanlayarak doğru olan kısımlarını da tasdik etmiştir. Tasdik bağlamında "ولقد خلقنا" ve ایام kuşkusuz ki biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattık.-" buyrulurken; tekzip bağlamında da âyetin devamında "وما مسنا" ve bir yorgunluk duymadık(da sizi mi yeniden diriltemeyeceğiz)!" buyrulmaktadır.³²⁹ Meydânî, Allah Tealâ hakkında Yahudilerin dillerine doladıkları bu sözleri ve ileri sürdükleri düşüncelerin bu âyetin Medine döneminde inmesine uygun bir gerekçe ve zemin oluşturduğunu ifade etmektedir.³³⁰

Ne var ki Mekke döneminde inmiş olan Kâf sûresi insanların düşünmeleri için göğün sağlam bina edilmesi, Allah'ın yeryüzünü nimetleriyle donatması, orada dağlar dikip hoşla giden her türden çift çift var etmesi, bahçeler, biçilecek taneler, birbirine girmiş küme küme tomurcukları olan uzun boylu hurma ağaçları yetiştirilmesi gibi hakikatlerden söz etmektedir. Meydânî'ye göre bu muhtevadaki âyetlerin konusuna uygun olarak Yahudilerin düşüncelerini reddeden bu âyetin(otuz sekizinci âyet) bu sûreye yerleştirilmesi konusal ve düşünsel zorunluluğa riayetinin bir

³²⁷ Âyetin metin ve meâli şöyledir: "وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ" – Kuşkusuz ki biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattık ve bir yorgunluk duymadık(da sizi mi yeniden diriltemeyeceğiz.-" Kâf 50/38.

³²⁸ Bk. Tekvin, II: 1-3.

³²⁹ Ma-i nafiye "ما" den sonra gelen min "من" zâittir. Ayrıca yorgunluk anlamındaki "لغوب" kelimesi marife olarak zikredilmemiştir. Bu incelikler Yahudilerin düşüncelerini reddetme bağlamında daha kuvvetli bir ifadeyle 'hiçbir yorgunluğun' söz konusu olamayacağını anlatmaktadır.

³³⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 196.

başka göstergesidir. Allah Teâlâ'nın, elçisi için söylediği “فاصبر على ما يقولون -onların söylediklerine sabret-” sözünden hemen önce konuldu ki “Allah'ın yorgunluktan dinlenmesi” gibi Yahudilerin söylediği yakışıksız sözler elçisi için bir önem taşımasın. Çünkü Allah (c.c) bir şeyin olmasını istediği zaman yalnızca ona “ol” der, oluverir.³³¹

Âyetlerin bu şekilde yerleştirilmesiyle Allah (c.c.), eğitim ve terbiye açısından pedagojik hikmetin gelişimsel süreci (tedricîlik) zorunlu kıldığına göstermiştir. Uygun bir olay gerçekleşinceye, inanç noktasında sağlam temeller atılıncaya, fer'î hükümlerin temel esasları belirleninceye, o hükümlere cevap verebilecek sosyal bir toplum oluşuncaya veya İslâm devletinin idarî güç ve yönetimini kuvvetlendirinceye kadar fikhî, ilmî ve dinî pek çok konuda teklifi hükümlerin inmesinin geciktirilmesi bu pedagojik hikmetin bir gereğidir.³³²

Bu durumun bir başka örneği mushafta yedi, nüzûl sırasına göre de otuz dokuzuncu sûre olan ve Mekke'de inen el-A'râf sûresidir. Kapsamlı bir muhtevaya sahip olan bu sûre iki yüz altı âyettir. Bununla birlikte yüz atmış üçten yüz yetmişinci âyete kadar içerisine Medine'de inen âyetler eklenmiştir. Bu âyetler tamamıyla fikrî siyakın muhtevasına uygun olarak konulmuştur. Çünkü önceki ve sonraki âyette israiloğulları olaylarından söz edilmektedir. Bu sûre ilk asırlarından itibaren israiloğullarının büyük çoğunluğunca yapılmakta olan yoldan çıkma olaylarını ve Allah'ın emirlerine karşı sergiledikleri serkeşliklerini anlatmaktadır. Bu durum Allah Teâlâ'nın onları maymun şekline dönüştürme cezasına kadar götürmüştür. Ne var ki bu âyetlerin indirilmesi uygun bir olayın meydana gelmesini beklemekteydi. Çünkü bu âyetler deniz kenarında bulunan şehir halkının durumunu Allah'ın elçisine Yahudilerin sormasının teklifiyle başlamıştır. Allah (c.c.) avlanmalarını yasaklamışken o şehrin halkı olan israiloğulları cumartesi gününde aşırılık yapıp, avlanmışlardır. Mekke'de Yahudilerle bizzat karşı karşıya gelinmesi söz konusu

³³¹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 197; *Kavâ'id* adlı eserindeki örneklerin yanında Meydânî, tefsirinde bu kâideye yer yer işaret etmiştir. Fikrî ve devam eden bir sürecin gerekliliği dolayısıyla âyetler farklı dönemde inen sûrelere yerleştirilmiştir. Bk. Meydânî, *Me'âric*, IX, ss. 160-610; I, 200.

³³² Meydânî, *a.g.e.*, s. 186; Sûre ve âyet olarak Kur'ân'ın parça parça indirilmesinin hikmeti konusunda şu kaynaklarda ikna edici bilgiler olduğu kanaatindeyiz. Zürkânî, *Menâhil*, I, 313; Sâbunî, *et-Tibyân*, s. 49; Subhî, Sâlih, *Mebâhis fî Uluûmi'l-Kur'ân*, Dersâadet, İstanbul, ts., s. 55; Zerzûr, *U'lümü'l-Kur'ân*, ss.74-79.

değildi. Bu şekilde bir karşılaşma ancak Medine’de mümkün olabilmiştir. Uygun bir olayın meydana gelmesi, dolaylı anlatım ve konusal zorunluluk neticesinde bu âyetler indirilerek el-A'râf sûresindeki yerine konulmuştur.³³³

İlk âyetlerinde kendisinde hiçbir şüphe bulunmadığını söyleyen, zaman zaman da bir sûre ya da âyet bile olsa bir benzerini getirmeleri hususunda muhataplarına meydan okuyan Kur’ân bölüm bölüm indirilmiştir. Âyet veya âyetler grubu indiği zaman Hz. Peygamber onu şuraya, bu sûreye koyun diye uyarıyordu. Bir beşer olarak kendisi gelecekte neler olacağını, hangi durum ve şartlarla karşılaşacağını, hangi âyetlerin ineceğini de bilmiyordu. Zaman ilerliyor, ömür geçiyor âyetler de birbiri ardınca iniyor ve Kur’ân tamamlanıyordu. On üç yıllık Mekke ve on yıllık Medine dönemi boyunca geniş bir zamana yayılmış olan nüzûl sürecinde âyet ve sûreler arasında büyük bir irtibat, ince bir insicam oluşmuştu.³³⁴ Bu şekilde indirilmesinin hikmet ve sebebi âyet-i kerîmelerde şöyle izah edilmektedir: “Öyle bir Kur’ân ki insanlara ağır ağır/ dura dura/ tadrîcen okuyasın diye açık ve anlaşılır bir şekilde bölüm bölüm (âyet âyet) yaptık ve parça parça indirdik.”³³⁵; “İnkâr edenler dediler ki: Kur’ân ona (önceki zamanlarda olduğu gibi) bir defada toptan indirilmeli değil miydi? Biz onunla yüreğini güçlendirmek için böyle (bölüm bölüm) indiriyor ve onu sana ağır ağır okuyoruz.”³³⁶

Âyet-i kerîmelerde sebebi açıkça ifade edilen ve önceki kutsal kitaplarda rastlanmayan bu tür indirilme(inzal) yöntemi Kur’ân’a özgüdür.³³⁷ Farklı zaman ve mekânlarda inen âyetlerin farklı yerlere yerleştirilmesindeki hikmeti Meydânî, konusal ve düşünsel zorunluluk ile eğitim ve terbiyevî zorunluluk başlıkları altında incelemektedir. Meydânî’nin örneklerle izah ettiği bu durumun Kur’ân’ın en doğru bir şekilde tefsir edilip anlaşılması açısından önemli olduğu kanaatindeyiz. Kur’ân’ın indirilmesinden maksat bütünüyle muhkem olan âyetlerin Allah’ın elçisinin açıkladığı üzere doğru bir şekilde anlaşılmasıdır. Bu anlamanın sağlıklı olmasında âyet ve sûreler arasındaki insicamın, nüzûl sebebi ve yeri konusundaki bilgiler ile fikrî ve düşünsel irtibatın önemi büyüktür. Ancak, ‘Kur’ân sûrelerinin konu birliği ve

³³³ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 198.

³³⁴ Sâbunî, *et-Tibyân*, s. 49.

³³⁵ İsrâ 17/106.

³³⁶ Furkan 25/32.

³³⁷ Birişik, Abdülhamit, “Nüzûl” md. *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 308.

bir âyetin bulunduğu bağlama uygun olarak anlaşılmasının gerekliliği' gibi diğer kâidelerle yakından ilgili olan bu konunun farklı bir maddede ele alınmasına gerek olmadığını da söyleyebiliriz.

6. Kur'ân'ın içerdiği konularda âyetlerinin birbiriyle tamamlanması ve Kur'ân'daki tekrarların salt te'kit için olduğu ihtimalinin mümkün olduğunca uzak görülmesi (حول تكامل النصوص القرآنية في الموضوعات التي اشتمل عليها القرآن ، واستبعاد) ³³⁸(احتمال التكرار لمجرد التأكيد ما أمكن)

Kur'ân âyetlerinin birbirini tamamlaması hususu onu anlamının temelini oluşturan mevzulardan biridir. Kur'ân'daki bazı konularla ilgili âyetler farklı maksatlara yönelik olarak muhtelif bağlamlarda tekrar edilmektedir. Aralarında herhangi bir kopukluk, hesapsızlık ya da boşluk bulunmayan Kur'ân âyetleri bu özelliği sebebiyle birbirlerini desteklemektedir. Bu nedenle Kur'ân'da herhangi bir konu çalışılırken onunla ilgili bütün âyetlerin toplandığı bir çalışma süreci izlenmelidir.³³⁹

Meydânî, Kur'ân'da tekrarlanan pek çok âyetin salt te'kit için değil aynı zamanda aralarında herhangi bir irtibatsızlık bulunmayan ölçülü bir anlam örgüsünün ilmekleri olduğunu belirtmektedir. Bu durum bilimsel ve objektif bir araştırmayla da anlaşılabilir. Onun da ifade ettiği gibi Kur'ân'ın eğitim hedeflerinin bir yönünü oluşturan bu anlam örgüsünde herhangi bir kusur yoktur. Çünkü her öğretmen önceki konuları tekrar ederken sürekli onlara yeni düşünceler ilave eder. Her basamak diğerinin bir benzeridir; ancak zirveye götürürken sunmuş oldukları manzara keyfi diğerlerinden farklıdır. Bütünlükteki birlik esasını anlayamayan, ikinci metnin kapsadığı ek manalara dikkat etmeyen parçacı yaklaşımlar tablonun tamamını algılamakta yanılgıya düşerler. “...-...Biz مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ” *kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık, sonunda herkes Rabbinin huzurunda toplanacaktır.*³⁴⁰ buyuran Allah Teâlâ, dinin genel konularıyla ilgili bütün ilkeleri

³³⁸ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 67.

³³⁹ Bk. Meydânî, *Me'âric*, IV, 174.

³⁴⁰ En'am 6/38; Buradaki “kitap” lafzını Kur'ân'a hamlettiğimizde Kuran'da hiçbir eksiklik ya da hesapsızlığın olmadığı söylenebilir. Tekrar edilen âyetin içerisinde bulunduğu bağlama göre Kur'ân'ın eğitim hedefleri açısından muhakkak ana konuyla bir ilişkisi ve irtibatı vardır. Bu konudaki tereddütler sadece araştırmacıların o irtibatı yeterince ve gereğince anlayamamış olmalarındandır.

Kur'ân'da bildirmiş, davranışa dönük tatbikatları ve ayrıntılı açıklamaları da Hz. Peygamberin söz ve hayatına havale etmiştir.³⁴¹

Meydânî'ye göre Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yönteminde bir konuyla ilgili toplanan bütün âyetlerin tek bir mânâyâ işaret ettiği düşüncesi de doğru değildir. Çünkü ilgili konu bağlamında Kur'ân'ın muhtelif yerlerine serpiştirilen her bir âyet o konuyla ilgili bir boşluğu ve eksikliği kapatarak birbiriyle tamamlanmaktadır. Örneğin, “Dinde zorlamanın olmadığı” inkâr edilemez bir dini hakikattir. Doğrudan ya da dolaylı olarak kasıtlı zararı olmadığı sürece davranış, düşünce ve inancı konusunda insan özgürdür. Bununla birlikte insanın doğruya yönelmek veya hakkı inkâr etmek gibi tasarruflarının sonuçlarına er ya da geç katlanması gerekir.

Allah (c.c.) yaratılışının temelinde insana seçme ve tercih etme hürriyetini vermiştir.³⁴² Bilgi edinebilme vb. bazı yeteneklerle donatmasının ardından ceza ve mükâfat olarak davranışlarının karşılığını vermek üzere imtihan meydanına göndermiştir. Tamamlayıcı eğitim hedeflerini yerine getirecek şekilde iniş süreci ve sebepleriyle beraber bu hakikat Kur'ân-ı Kerîm'de açıklanmıştır. İnsan için bir zorlamanın olmadığı, insanın iradî davranışlarından sorumlu olduğu ve Kur'ân'ın bir hatırlatmadan ibaret olduğu birbirini tamamlar nitelikte âyetlerde şöyle açıklanmaktadır:

a) Mushafta yetmiş üç, nüzûl sırasına göre de üçüncü sırada yer alan Müzzemmil sûresinin 73/19. âyetinde³⁴³ Rabbine bir yol tutup gitmek isteyenler için Kur'ân'ın baskıcı ve zorlayıcı bir mesaj değil, hatırlatma (tezkire) ve bir öğüt olduğu açıklanmaktadır.

b) Bundan sonra Kur'ân'ın edebî hikmeti, onlara arz edilen üzerinde düşünmeleri için şaşırma ve hayret üslubuyla anlamlı çağrıya nefretle karşılık verenlerden söz ediyor. Sanki Kur'ân hidayete ulaştıran aydınlatıcı ışıyla onları avlamaya çalışan bir avcı yahut onları dişleyip parçalamak isteyen bir aslan iken

³⁴¹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 68.

³⁴² وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَعِينُوا يُلَاعَنُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ “ Ve de ki: Hak Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki onun duvarları kendilerini çepre çevre kuşatmıştır...” (Kehf 18/29.)

³⁴³ “İşte bu şüphesiz bir öğüttür. Artık kim dilerse Rabbine (varan) bir yol tutar.” (Müzzemmil 73/19.)

onlar da avcı veya aslandan nefretle ürküp kaçan yaban eşekleri gibiler. Bununla birlikte yüz çevirip nefretle kaçtıkları şey onlara bir öğüt, hatırlatma ve mesajdır. Onda ne bir zorlama ne de nefret ettirip mecbur bırakma söz konusudur.³⁴⁴

c) Daha sonra da Kur'ân kendisinden söz ediyor. Çünkü Kur'ân, Cebrail (a.s.) tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vahiyile indirilen ilahî kelimedir. Onun âlemlere bir hatırlatma olması bunu gerektirir. Doğruyu bulmak isteyen ondan faydalanır.³⁴⁵ Yani o temelde bir açıklama ve bilgi kaynağı olmakla birlikte devam eden süreçte dileyen için yalnızca bir hatırlatmadır.

d) Sonrasında da Allah'ın, elçisini terbiye sadedinde Allah resulünün bazı müşriklerin ileri gelenleriyle ilgilenip kendisine gelen görme engelli sahabiyi umursamaması, hatta yüzünü ekşitmesi neticesinde vazifesinin zorlamayla düşünceleri değiştirme değil sadece hatırlatma olduğunu belirtmek için Abese sûresindeki âyetler zikrediliyor.³⁴⁶

e) Daha sonra da Allah Teâlâ, hak dini terk etmeleri ve önceki dinlerine dönmeleri için ehl-i küfrün inananları zorlamalarını örnek veriyor. Hz. Şuayb'ın (a.s.) kavmiyle olan mücadelesini anlatıyor.³⁴⁷ Yani itikadî, imanî ve fikrî ekollere bağlılık zorlama ve baskıyla olmaz. Bu tür düşüncelere yönelme ancak hür irade ve kişisel tercihlerle söz konusu olabilmektedir.

f) Kavminin inkârı ve yüz çevirmelerinin had safhaya ulaşması, âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah'ın elçisinin içini sızlatıyordu. Oysa Allah Resulü kavminin inanmasını çok arzuluyordu. İşte bu durumda Tâha sûresi'nin ilk âyetleri nazil olmaya başladı.³⁴⁸ Yani bir anlamda denildi ki: Ey Muhammed! İnsanlar hak ve batılı ayırabilecek kabiliyet ve yeteneklerle donatılarak hür iradeleriyle baş başa bırakılmıştır. Onları zorlamaya gerek yoktur. Kendilerine gerçek açıklandıktan ve

³⁴⁴ “Böyle iken onlara ne oluyor ki âdeta aslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi öğütten yüz çevirip kaçıyorlar! Öğüt almak bir yana onlardan her biri, kendisine, açılmış sahifeler verilmesini istiyor. Hayır! Aslında onlar âhiretten korkmuyorlar. Asla! Ama bilsinler ki bu gerçekten bir öğüttür, uyarıdır! Dileyen ondan öğüt alır.” (Müddessir 74/49-55.)

³⁴⁵ “O herkes için bir öğüttür. Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için.” (Tekvir 81/27-28)

³⁴⁶ “Hayır! Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır.” (Abese 80/11-12)

³⁴⁷ “Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler: ‘Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kentimizden kesinlikle çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!’ Şuayb dedi ki: ‘İstemek de mi?’” (A'râf 7/88)

³⁴⁸ “Tâ-hâ. Biz Kur'ân'ı sana mutsuz olası diye indirmedik. Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik.” (Tahâ 20/1-2-3)

hatırlatıldıktan sonra kendi istekleriyle inkâr yolunu tercih etmeleri nedeniyle sakın kederlenerek onların bu hallerine üzülp acı çekme. Çünkü Allah Teâlâ bu Kur'ân'ı sana kendisinden korkanlar için ancak bir hatırlatma ve öğüt olsun diye indirmiştir. Burada elçilik görevi çerçevesinde Allah resulü ve her hak davetçisi için doğrudan doğruya davet eğitiminin önemli bir prensibi dile getiriliyor. Aynı zamanda yüz çeviren inkârcılara karşı da üstü kapalı bir söylemde bulunuluyor.

g) Daha sonra da Allah Teâlâ Medine'de inen ilk sûrede inkârı mümkün olmayan dini bir gerçeği yani dinde hiçbir zorlamanın olmayacağını net bir şekilde açıklıyor: “ لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْأَوْثَقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ -Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.-”³⁴⁹

h) Son olarak da Allah Teâlâ Müzzemmil sûresinden başlanılarak anlatılan dinde zorlamanın olmadığı ve insanın hür irade sahibi olduğu konusunu İnsan sûresinde şu şekilde nihayete erdiriyor: “-Şüphesiz ki bu bir öğüttür artık dileyen Rabbine bir yol tutar.-”³⁵⁰

Meydânî'ye göre konu bu birkaç âyetle örneklendirildiği şekliyle ilmik ilmik, nakış nakış dokunmaktadır. İhtiyaca ve zamanın gereklerine muvafık olarak aşama aşama eğitim açısından âyetler birbirini tamamlamak sûretiyle rollerini yerine getirmektedirler.³⁵¹

Görüldüğü üzere cüz'î bir konu silsileli bir şekilde, tenzilî aşamaya uygun olarak Kur'ân'ın farklı sûrelerindeki âyetlerle farklı dönemlerde muhatapların durumuna uygun olarak düşünsel bir çerçevede her yönüyle ele alınmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bunlar salt bir tekrar değil ana konu ekseninde farklı bağlamlarda genel bir düşüncenin anlatılmasıdır. Tezimizin sınırlarını zorlaması endişesiyle yetindiğimiz tek bir örnekten de anlaşılacağı üzere en doğru bir şekilde Kur'ân'ı anlamak ve tefsir etmek için bu kuralın da göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz.

³⁴⁹ Bakara 2/256.

³⁵⁰ İnsan 76/29.

³⁵¹ Meydânî, *Kavâ'id*, ss. 83-90.

7. Kur'ân'da tekrar ve maksatları.(حول التكرير وأغراضه)³⁵²

Gerek cümle ve kelime gerekse harf bazında pek çok manalar ihtiva eden Kur'ân'daki harfî tekrarların, bu tekrarlarda görülen harf ve kelime gibi küçük değişikliklerin manaya etkisi muhakkaktır. Meydânî, Kur'ân'daki tekrar olduğu düşünülen âyetlerin çoğunun hakikatte tekrar olmadığı görüşündedir. Bir önceki maddede de değinildiği gibi siyak ve sibakından anlaşılacağı üzere bunlar buldukları bağlam içerisinde ana konuya bir ya da birkaç yönden işaret edip mana yönünden birbirini destekleyip tamamlayan unsurlardır.³⁵³ Münasebet gereği siyakın durumuna göre her defasında tekrarların farklı amaçları vardır. Meydânî, Kur'ân'daki tekrarların maksatlarından bir kısmını şu şekilde sıralamaktadır:

a) Bir konu etrafında açıklanması istenen düşüncelerin kısımlara ayrılması. Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzî ve edebî bir unsuru olarak ana düşünceyi vurgulamak üzere metinlerin kendi içerisinde birbirini desteklemesi.

b) Daha önce tekrar tekrar meydana gelmiş veya gelecekte vaki olacak azap ve helak gibi olayların tembih, tehdit ve va'idlerle mükerreren hikâye edilmesi.

c) Tedavi ve eğitimde kullanılan farklı dozdaki ilaçlar gibi takva, emir, nehiy, terğîb ve terhible ilgili metinlerin destekleyip kuvvetlendirmek üzere birbirini izlemesi.

d) Durum ve şartlara uygun olarak Kur'ân'ın yüksek edebi ve belâgî yönünün gösterilmek istenmesi.

e) Öncesiyle sonrası arasındaki münasebet ve bağlam gereği tekrar edilen her bir yerdeki metinde ibret, öğüt, bilgilendirme, uyarma ve delil gösterme gibi farklı amaçların gözetilmesi.

Bunun en güzel örneği farklı uzunluk ve ayrıntılarda değişik yerlerde tekrarlanan kıssalardır. Çünkü maksadı millet ve memleketlerin tarihçelerini çıkarmak olmayan kıssalar, ibret dersi olmak üzere farklı yerlerde tekrar edilmiştir. Kur'ân'da altı yerde³⁵⁴ tekrar edilen Hz. Âdem'in (a.s.) kıssası Bakara sûresinde

³⁵² Meydânî, *Kavâ'id*, s. 307

³⁵³ Meydânî, *a.g.e.*, s. 317.

³⁵⁴ Bakara, A'râf, Hicr, İsrâ, Kehf, Tâha sûrelerinde tekrarlanmaktadır.

Allah'ın nimetlerini, Tâha sûresinde ise insanın zaafı ve bu konuda Allah'a muhtaç olduğunu hatırlatmak üzere tekrar edilmektedir.³⁵⁵

“*Andolsun ki biz bu Kur'ân'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık; var mı öğüt alan-*”³⁵⁶ meâlindeki âyet-i kerîme Kamer sûresinde dört kez tekrar edilmektedir. Bu kâide bağlamında bu âyeti tefsirinde “*التيسير-teysîr-*” ve “*الذكر-zikir-*” kelimelerine dikkatleri çeken Meydânî, Kur'ân'ın kelime ve cümlelerinin uygun dizilimiyle, terkiplerinin delalet ve işaretlerinin insan duygu ve aklına hitap etmesiyle kolaylaştırıldığını, böylece suhûtle okunup ezberlenerek ibret alınması gerektiğini anlatmaktadır. Ayrıca bu âyetin Kur'ân'ın okunup, ezberlenip öğüt alınması için kolaylaştırılması gibi farklı hikmetlere binaen önceki kavimlerin helakinin anlatıldığı olaylara edebî bir üslupla tekrarlanan fâsılalar yapıldığını da ifade etmektedir.³⁵⁷

8. Âyetlerin, sonlarıyla olan irtibatlarının sağlanması (حول الربط بين الآيات) (وخواتيمها)³⁵⁸

Bu konuyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Kur'ân'ın pek çok âyetine baktığımızda âyet sonlarının muhtevaya ışık tuttuğunu görebiliriz. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılabilmesi için bir araştırmacının âyetlerin içeriğiyle sonlarındaki genel düşünce arasındaki irtibat ve uyumu iyi tespit etmesi temel kurallardan biridir. Örneğin Mekke döneminde inen el-A'râf 7/200 ve Fussilet sûresi 41/36. âyetlerde şeytanın dürtüsü karşısında Allah'a sığınılması istenmektedir.³⁵⁹ Bu her iki âyette de Allah'a sığınma(istiâze) emredilerek son cümlelerinde Allah'ın işiten ve bilen olduğu anlatılmaktadır. Meydânî'ye göre şayet şeytanın dürtülerinden korunulmak isteniliyorsa hem dil hem de kalp ve akılla istiâze yapılmalıdır. Çünkü Allah Teâla dille yapılan istiâzeyi işiten, kalple yapılanı da bilendir.³⁶⁰

³⁵⁵ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 310.

³⁵⁶ Kamer 54/17-22-32-40.

³⁵⁷ Meydânî, *Me'âric*, III, 372.

³⁵⁸ Meydânî, *a.g.e.*, s. 429.

³⁵⁹ “*Eğer şeytandan bir dürtü seni kaşırtırsa hemen Allah'a sığın; şüphesiz ki o her şeyi duyan ve bilendir.*” (A'râf 6/200); “*وَإِذَا يَنْزَغُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ*” -*Eğer şeytandan bir dürtü seni kaşırtırsa, sen hemen Allah'a sığın! Kuşkusuz ki her şeyi işiten ve bilen yalnız o'dur.*” (Fussilet 41/36)

³⁶⁰ Meydânî, *a.g.e.*, V, ss. 122-127; XII, 513.

Meydânî, âyet muhtevalarıyla şayet varsa onların sonlarındaki küllî kâideler arasındaki irtibata Müzzemmil sûresi'ndeki âyet-i kerîmenin³⁶¹ tefsirinde de değinmektedir. Ona göre günâhın affedilmesi kulun onlardan muâheze edilmeyeceğinden kinayedir. Bu âyetin sonunda Allah'ın isimlerinden bu iki ismin(*Ğafûr ve Rahîm*) hatırlatılıp zikredilmesinin hikmeti, günahlarını affetmesi için Allah'tan talepte bulunma konusunda günahkâr kimseyi teşvik etmektir. ‘ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ -çünkü Allah'tır ancak çok esirgeyen, çok bağışlayan- cümlesi ise aff talebinde olan kimseyi Allah'ın affedeceği ümidiyle istiğfar ve bağışlanma talebinde bulunmak için bir sebep ve gerekçe konumundadır.³⁶²

9. Kur'ân'daki yeminlerin araştırılması(حول القَسَمِ فِي الْقُرْآنِ)³⁶³

Allah (c.c.) Kur'ân'da yemin edilen nesnenin önemine dikkatleri çekmek, muhatabın tereddüt etmesi veya inkârcı olması gibi durumlarda güneş, ay, yıldız, zaman, gece, gündüz, incir ve zeytin gibi farklı nesnelere yemin etmektedir. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılabilmesi için adıyla yemin edilen(muksemün bih) ile üzerine yemin edilen(muksemün aleyh) arasındaki irtibatın, kasemlerin üslûb ve maksatlarının, farklı kasem ifadelerindeki hikmet ve gayelerin, kesemle te'kit edilmesi gereken metinde bütün insanlar ya da mümin, kâfir gibi özel bir grubun mu kastedildiğinin incelenmesi gerekmektedir.

Tefsirinde bu konuya farklı açılardan değinen Meydânî, Beled sûresini tefsir ederken saygın şehir olan Mekke ve insanoğlunun dünyada karşılaşacağı zorluklar konusunda insanın atası/soyu adına yemin edildiğini, nefy harfiyle kasem üslûbunun yedi sûrede sekiz kez kullanıldığını, zâid olması veya mukadder cümleyi nefyetmesi gibi farklı görüşlerin olduğunu ve bu üslupla anlatılan konunun gerçek ve doğruluğuna dair muhatabın dikkatinin çekildiğini ifade etmektedir.³⁶⁴

Aynı şekilde Necm sûresini tefsir ederken birkaç manası olmakla birlikte Allah'ın (c.c.), inen yıldızlara yemin ederek müşrikleri ikna bağlamında kasem üslûbunu kullandığını, nesnelere hareket ve intikalleri sırasında ses ve ışık gibi çok

³⁶¹ “...وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ...” Bir de, günahlarınız için Allah'tan bağışlanma dileyin; çünkü Allah'tır ancak çok esirgeyen, çok bağışlayan.” Müzzemmil 73/20.

³⁶² Meydânî, *Me'âric*, I, 192.

³⁶³ Meydânî, *Kavâ'id*, 463.

³⁶⁴ Meydânî, *a.g.e.*, III, 179.

farklı hıza sahip olduklarını, bu nedenle göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede gökten vahiy indirme veya gece-gündüzün bir anında elçisini göğe çıkarma konusunda Allah'ın âciz olamayacağını ifade etmektedir.³⁶⁵ Yani Allah (c.c.) elçisinin şaşırıp sapıtmadığı ve haber verdiği şeylerin doğru olduğunu, kayıp inerken hızlarına onların bizzat şahit oldukları yıldızlara yemin ederek anlatmaktadır.

Kıyâmet sûresinin tefsirine baktığımızda da öldükten sonra toz toprak olmuş et ve kemikleri Allah'ın diriltmesi konusunda şüpheleri olan muhataba konunun kasem üslûbuyla anlatıldığını ifade etmektedir. Meydânî burada “لَا أَقْسِمُ” ibaresinin Kur'ân'ın orijinal edebî üslûbu olduğunu ve muhatabın durumuyla ilişkili haberi tekit için vurgulu bir kasemin kullanılmış olması veya buna gerek duyulmaması gibi birbiriyle çelişen iki hususun söz konusu olduğunu belirtmiştir. Ona göre kasem ve bu kasemle dikkat çekilenin, olumsuzluk edatı olan “لَا” ile birlikte gelmesi orijinal bir durumdur. Diğer yandan böylesi bir üslûb, ifade edilen hususun kesinlikle gerçekleşeceğine de bir işarettir. Zaten bu üslûbun devamında da yeniden dirilişi inkâr edenlerden bahsedilmektedir.³⁶⁶ Yani vahyin üslûbu ve dili muhatabın durumuna göre şekillendirilebilmektedir. Yâsin sûresi tefsirinde de Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik bağlamında, henüz hür iradeleri ve inançlarında ümitsizlik derecesine düşmemiş olanlar için Kur'ân'ın da şahadetiyle Kur'ân'a yemin edilmektedir.³⁶⁷ Kur'ân'ın doğru anlaşılması bağlamında bu farklılığın ve hikmetlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

10. Kur'ân'daki beyânî/edebî üslûbun kendisiyle hedeflenen gayeye uygunluğunun araştırılması(حول النظر في ملائمة الأسلوب البياني للهدف منه)³⁶⁸

Düşünce ve fikir ihtiva eden her bir metnin hedeflerine uygun üslûbu vardır. Kur'ân metninin hedefleriyle bunların üslupları arasındaki uyum konusu Kur'ân'ı anlama noktasında dikkat etmemiz gereken bir diğer kuraldır.

Meydânî, duygu ve düşünceler ifade edilirken konuşmanın durumuna göre biri diğerine nazaran daha etkili olan uygun ve muhtelif üsluplar kullanıldığını ifade etmektedir. Ona göre bu üslupların kimisi ikna alanlarında kimisi kanun maddelerini

³⁶⁵ Meydânî, *Me'âric*, II, 101.

³⁶⁶ Meydânî, *a.g.e.*, II, 467.

³⁶⁷ Meydânî, *a.g.e.*, VI, 17.

³⁶⁸ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 499.

tanımlama ve belirlemede veya yasal hükümlerin açıklanmasında faydalıdır. Kimisi tartışma ve eleştiride kimisi de övgüde daha faydalıdır. Bu hedeflerden herhangi biri için doğru olan üslûb diğeri hakkında uygun olmayabilir. Sözün üslûbu ve hedefleri arasındaki bu uyumu ancak ince anlayış ve kavrayış sahibi olanlar anlayabilir.

İnsanlar farklı farklıdır. Zenginlik, fakirlik, yalnızlık, sosyallik, dinginlik ve karmaşıklık gibi muhatapların özel durumları vardır. Durumlar değıştikçe üsluplar da farklılaşır. Kimi insana korku(terhîb) üslûbu etkili olurken kimisine de teşvik(terğîb) etkili olmaktadır. Kur'ân'ın beyânî üslûbu her edebî metnin zirvesinde olduğundan sözün genel hedeflerine, muhatapların genel ve özel durumuna uygun olmalıdır.

Meydânî'ye göre sözün edebî üslûbundan maksat şunlardır:

- a) Bir düşüncenin bildirilmesine yönelik olan açık ve doğrudan anlatım.
- b) Muhatabın zekâ seviyesine dayanan dolaylı anlatım. Bunun ta'riz, telmih, gizli işaret gibi türleri vardır.
- c) İtnap üslûbu ki her yönüyle konuyu uzatarak geniş geniş anlatmaktır.
- d) İdareci konumundaki zeki kimseler için kullanımı daha doğru olan az ve öz anlatım üslûbu.
- e) Kahramanlık ve hamâset durumlarında duyguları harekete geçirip yönlendiren üslûb.
- f) Bazı insanlar için uygun olan katı ve sert üslûb.
- g) Pek çok kişide olumlu sonuçlar veren ince ve nazik üslûb.
- h) Pek çok insanın fitratına da uygun olan terğîb ve terhib üslûbu.
- ı) İlim, ahlâk, inanç ve sosyal konularda daha uygun olan ikna üslûbu.
- i) Bazı düşünce ve muhataplar için daha uygun olan münâzara ve tartışma üslûbu.³⁶⁹

Kısacası her muhataba sözün hedefleri çerçevesinde farklı durumlarda kullanımı uygun olan hitap ve konuşma üslûbu vardır. Bu durumu mekkî- medenî sûrelerdeki üslup farklılığı ile kâfir, mütereddit ve mümin olanlara yönelik hitap

³⁶⁹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 501.

farklılıklarında müşahede edebiliriz. Bu yüzden daha doğru bir yorum ve anlayış için bir araştırmacı sözün genel hedefi ve muhatabın özel durumlarına göre değişen hedeflerle üslûplar arasındaki uyuma dikkat etmelidir.

11. Kur'ân'ın, aralarındaki edebî mükemmelliği gösteren birbirine benzer şekilde dağılmış farklı tabirlerle dolu olması ve bu tabirlerin bir arada kullanılması (حول الاستغناء في الأداء البياني بتعبيرات مختلفات موزعات على الأشباه)³⁷⁰ والنظائر للدلالة على التكامل البياني فيما بينها وطرده استعمالها في سائرهما

Özel mânâ ifade eden tabirlerle yetinerek metinde birbirine benzeyen fakat farklı mânâlar ihtiva eden özel üslûbu kullanması Kur'ân'ın üstün edebî özelliklerindedir. İbarelerdeki birbirini tamamlayan bu dağılımla tekrara düşmeksizin daha az kelimeyle düşünceyi anlatmaya yarayan bu üslûb Kur'ân'ın mûcizevî yönlerinden biridir.

Örneğin Hucurât sûresi 49/11 ve 12. âyetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Ey iman edenler! Hiçbir topluluk hiçbir topluluğu küçümseyip alaya almasın; çünkü belki alaya aldıkları kendilerinden daha hayırlıdır. Ve hiçbir kadınlar topluluğu da hiçbir kadınlar topluluğunu küçümseyip alaya almasın. Çünkü belki alaya aldıkları kadınlar kendilerinden daha hayırlıdır. Birbirinizi kınayıp karalamayın ve birbirinize kötü lakaplar takmayın. Çünkü iman ettikten sonra fasıklık sıfatını almanız- fasıklıkla nitelendirilmeniz- müminlerin kötü adlar ile yaftalanması ne kadar çirkindir. Kim bundan vazgeçip tövbe etmezse onlar zâlimlerin ta kendileridirler.*” “*Ey iman edenler! Zandan çokça (bilhassa insanlar hakkında kötü zandan) kaçının. Çünkü zannın öylesi vardır ki günahdır. İnsanların gizli hallerini de araştırmayın ve birbirinizin gıybetini yapmayın; çünkü siz ölü kardeşinizin etini yemek ister misiniz? Nasıl da tiksindiniz değil mi? Allah'ın emirlerine muhalefet etmekten sakının bilin ki O, tövbeleri çok kabul eden ve çok acıyandır.*”

Meydânî'ye göre Allah Teâlâ bu âyetlerde bizatihi başkalarına eziyet ve zarar veren, kin, nefret ve düşmanlık tohumu ekerek insanın kendi kardeşine zulmetmesine sebep olan altı toplumsal kötülükten inananları men etmektedir. Bu altı kötülük alay etmek, kınamak, lakap takmak, müminlerin korunamayacakları kötü zanlar beslemek, tecessüs ve gıybet etmektir. Bu yasaklardan her biri diğerlerinden farklı

³⁷⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 515.

görülse de aralarındaki yakın alakadan dolayı birbirlerini kapsayıcı ve tamamlayıcı özel bir tabire sahiptir. Âyette benzer kullanımlar olduğu şekliyle alay konusunda mesela “ولا يسخر بعضكم من بعض; ولا تتساحروا; ولا تسخروا من انفسكم” –*biriniz diğeriyle alay etmesin, karşılıklı ve birlikte alay etmeyin, birbirinizle alay etmeyin.*” denilebilir. Kınama ve tecessüs konularında da buna benzer tabirler söylenebilir. Bu, birinde gelen tabirin diğelerinde tekrar edilmediği zengin bir üslûbtur. Böylece farklı delaletlerle maksadı anlatan tabirler birbirini tamamlar, biri diğeriyle bütünlenir. Her bir yasağı en güzel şekliyle anlatacak edebî tabirler kullanılır. Başkaları da gülerek alay konusunda alaycının davranışına katıldığından “لا يسخر قوم من قوم” –*hiç bir topluluk hiçbir topluluğu küçümseyip alaya almasın-*” ve “ولانساء من نساء” –*ve hiçbir kadınlar topluluğu da hiçbir kadınlar topluluğunu...*” tabirleri kullanılmıştır. Aynı şekilde inananlar tek bir vücut gibi kabul edildiğinden “ولا تلمزوا انفسكم” –*birbirinizi kınayıp karalamayın-*” tabiri kullanılmıştır. İnsanların birbirlerine zarar verdikleri âşikar olan bir toplumsal olgu/fenomen olması nedeniyle de “ولا يغتب بعضكم بعضا” –*birbirinizin gıybetini yapmayın-*” tabirleri kullanılmıştır.³⁷¹ İşte bu şekilde birbirine benzeyen farklı tâbirler bir arada kullanılarak edebî bir bütünlük oluşturmaktadır.

12. Kur’ân’ın edebî anlatım üslûbundaki çeşitlilik (حول التنوع في أساليب الأداء)³⁷² (البياني)

Kur’ân’ın doğru anlaşılmasını sağlayan bir başka kural ise muhatabın dikkatini çekerek sürekli düşünmesini sağlayan soru, tehdit ve ikna gibi farklı şekillerde tezahür eden edebî anlatım üslûbundaki çeşitliliğidir. Araştırmacının bu üslûb farklılıklarına dikkat etmemesi delilsiz uzak yorumlarda bulunmasına, metnin konu bütünlüğü ve fikrî irtibatını anlamamasına neden olmaktadır. Örneğin Mekke döneminde nazil olan Mâun sûresinde yetimi itip kakmaları, onları doyurmaya teşvik etmemeleri, namaz konusunda gafil olmaları, gösteriş yapmaları ve en küçük bir yardımı engellemeleri gibi ceza gününü yalanlayanların bazı özellikleri iki farklı edebi anlatım üslûbuyla açıklanmaktadır. Meydânî’ye göre bunlardan ilkinde uygun olmayan özelliklere soru üslûbuyla dikkat çekilmektedir. Âhirete imanın kişinin şahsı ve toplum ahlâkındaki düzelmeye etkisi ve yetimi doyurmaya teşvik konusunda

³⁷¹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 516.

³⁷² Meydânî, *a.g.e.*, s. 529.

oluşturduğu duyarlılık ikna edici bir şekilde anlatılmaktadır. Diğerinde ise namazda gaflet ve gösteriş yapmaları, en küçük yardımcı engellemeleri gibi uygun bulunmayan özellikler için tehditkâr bir üslûb kullanılmaktadır.³⁷³ Bu üslûb çeşitliliğini cennet ve cehennemden söz eden âyetlerde, aynı şekilde Mekke veya Medine’de inen âyetlerdeki muhteva ve hitap tarzlarındaki farklılıklarda da görebilmek mümkündür.

13. Sözdizimine önem vererek âyet fâsıllarına riayet edilmesi (حول رعاية فواصل الآيات اهتماما بالنسق اللفظي)³⁷⁴

Âhenk ve insicam, edebî bir metnin vazgeçilmez iki özelliğidir. Kur’ân âyetlerinin tertibinin tevkîfi olduğunda âlimler arasında konsensüs ve görüş birliği oluşmuştur.³⁷⁵ Nâzil olan her âyetin hangi sûreye, hangi âyetin önü veya sonuna yerleştirileceğini Hz. Peygamber vahiy kâtiplerine söylemiştir. Sûrelerin tertibi konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır.³⁷⁶

Kur’ân âyetlerinin son kelimesine, içinde bulunduğu âyetle onu takip eden âyeti birbirinden ayırdığı için “fâsıla”, son harfine de “harfû'l-fâsıla” adı verilmiştir.³⁷⁷ Bazı âlimlere göre ise fâsıladan maksat kelimenin tamamı değil sadece son harfidir.³⁷⁸

Fâsıla aynı zamanda noktalama işaretlerinin bulunmadığı mushaflarda durulması gereken yerleri, cümlelerin başlangıç ve sonlarını göstermek üzere yapılmış düzenlemelerdir. Fâsılların meydana getirdiği üstün âhenk, tenasüp ve insicam zihin ve gönüllerde derin bir tesir bırakır; dolayısıyla âyetlerin hafızada daha kolay yer etmesine ve Kur’ân’ın kolaylıkla ezberlenmesine yardımcı olur.³⁷⁹

³⁷³ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 532; *Me'âric*, I, 695.

³⁷⁴ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 557.

³⁷⁵ Bk. Zürcânî, *Menâhil*, I, 309; Suyûtî, *el-İtkân*, s.159.

³⁷⁶ Sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğu, sahabe içtihadıyla belirlendiği veya bir kısmının tevkîfi bir kısmının da içtihadî olduğu şeklinde üç görüş bulunmaktadır. Âlimlerin çoğunluğuna göre sahabenin içtihadıyladır. Bk. Suyûtî, *a.g.e.*, s.164; Yılmaz, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB yay., Ankara, 2009, ss. 144-149.

³⁷⁷ Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 53; Polat, F. Ahmet, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, Ünlem Ofset, Karatay, Konya, 2010, s. 62; Yavuz, Yusuf Şevki, Çetin, Abdurrahman, “Âyet” md. *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 243.

³⁷⁸ İki yüz yirmi yedi âyet-i kerîmeden oluşan Şuarâ sûresinin âyetlerinin tamamına yakını “ن -nûn” harfiyle sona ermektedir. Mahreç olarak nûn harfine yakınlığından dolayı yirmi dokuz âyeti “م -mîm” harfiyle biter. Aynı şekilde ses/fonetik ve çıkış yeri bakımından bu harflere yakın olduğu için dört âyet de “ل -lâm” harfiyle sona ermektedir. Sûrenin bütün âyetlerini düşündüğümüzde bu fâsılların/dizilim yani 227. âyetin sadece bu üç harfle birbirinden ayrılmasının Kur’ân’ın edebî i’câzını göstermesi bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz. Bk. Meydânî, *a.g.e.*, s. 565.

³⁷⁹ Çetin, Abdurrahman, Tevfik Rüştü Topuzoğlu “Fâsıla” md. *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 209.

Edebiyatta paragraf ve mısraların sonuna rastlayan secî ve kâfiyeler de “fâsıl” terimiyle ifade edilmektedir. Ancak bunlarda mana bütünlüğünden ziyade kelimeler arasındaki armoni, sözün kulağa verdiği zevk ve dinleyende oluşturacağı etki düşünülmüştür. Kur’ân’daki fâsılalarda ise anlama öncelik verilmiş, armoni kendiliğinden oluşmuştur. Bu nedenle Kur’ân’ın anlaşılmasında âyet fâsıllarındaki düzen ve söz dizimi önemlidir. Şayet fâsılanın öncesi ve sonrası arasında âmil ma’mûl veya sıfat mevsuf gibi kuvvetli bir düşünce bağı varsa söz dizimi ve fâsılların önemini Kur’ân-ı Kerîm’i okuyan bir kimse açıkça anlayabilir.

Meydanî’ye göre âyetin sonrası ya da devamı okunmadan ses kesilse veya fâsılda durulsa bazen mana bozulur. Bunun bazı örneklerinden anlarız ki mananın tamamlanabilmesi için cümle veya önceki âyetle sonrakinin kelimelerinin birleştirilmesi gerekir. Sözün etkileyici ve güzel olması amaçlanarak bazen de söz dizimi ve âyetin vezni uygun fâsılda durmayı gerektirir. Özellikle Mekkî sûrelere baktığımızda Arap edebiyatı ve belâgati gereği yani sanat için bazen mana tamamlanmasa bile uygun fâsılda âyeti bölmenin tercih edildiğini müşahede ederiz. Sözün dinleyendeki etkisi gereği bazen de bunun tam tersi söz konusu olur. Bu nedenle bir araştırmacı fâsıllardan etkilenmeden âyetler arasındaki irtibat ve anlam bağını anlamaya gayret etmelidir.³⁸⁰ Örneğin Sâd sûresi 38/79-85. âyet aralığına bakalım. Bu âyetlerde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ 79 قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ 80 إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ 81 قَالَ فَبِعِزَّتِكَ
لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ 82 إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ 83 قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ 84 لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ
تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ 85

“Dedi ki: O halde ey Rabbim, diriltilecekleri güne kadar bana süre ver.(79) Buyurdu ki: Tamam, sen süre verilenlerdensin(80). Belirlenen o vakte kadar(81). İblis dedi: İzzetin hakkı için söylüyorum ki onların hepsini azdıracağım(82). Ancak içlerinden(kötülüklerden) uzak kalabilen seçkin kulların hariç(83). Ve Rabbin buyurdu: İşte gerçek bu! Ve ben ancak gerçeği söylerim(84). Andolsun ki Ey İblis, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanlarla dolduracağım(85).”³⁸¹

³⁸⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 558.

³⁸¹ Sâd 38/79-85.

Konunun benzer örneklerini³⁸² Kur'ân'da bulabileceğimiz bu âyetlere baktığımızda Meydânî'ye göre seksen birinci³⁸³ âyet ile sekseninci³⁸⁴ âyet arasında âmil- ma'mûl ilişkisi vardır. Ona göre kendisinden sonraki âyet câr ve mecrûr olarak 'المُنْظَرِينَ' -*el-munzarîn*' lafzına müteallik olduğu halde sekseninci âyet 'المُنْظَرِينَ' -*el-münzarîn*' kelimesiyle bitirilerek edebî güzellik ve âyetlerin vezin düzenine riayet edilerek sonraki âyetten ayrılmıştır.³⁸⁵

14. Nassın hedeflenen vecihleri hakkında (حول أوجه النص التي يهدف إليها)³⁸⁶

Pek çok edebî metinde olduğu gibi özellikle Allah'ın insanlardan sınımsız sarılmalarını istediği ilahî bir kelim olan Kur'ân'ın va'd, vaîd, teselli/moral gibi eğitsel, bilişsel, fikrî, siyasî ve sosyal yönlerden farklı özellikleri olan bazı hedefleri vardır. Irk ve renk açısından çok farklı ve renkli bir hedef kitlesine sahip olan, kıyamete kadar da bir benzeri gelmeyecek olan Kur'ân metninin bu hedeflerden her birini amaçlamış olması muhtemel bir durumdur. Meydânî'ye göre farklı grup ve muhtelif hedef kitlelerinin bulunduğu toplumlarda kapsamış olduğu bu tür hususiyetlerin tespit edilmesi bir metnin doğru anlaşılmasını sağlamaktadır. Yarattığını en iyi şekilde kendisinin bildiği Allah (c.c.) bütün insanları doğruya ve güzele yöneltecek prensipleri Kur'ân'da sunmuştur. İnsan, cin ve en azılı inkârcıdan en inatçı kimseye varıncaya kadar her kişi ve grubun bilgi, terbiye ve eğitim gibi farklı hedefleri ihtiva eden Kur'ân'dan durumlarına göre alacakları dersler bulunmaktadır. Bu bağlamda Meydânî, muhaliflerine yönelik tehdit içeren Kur'ân lafızlarında iki hususun hedeflendiğini söylemektedir. Bu hedeflerden birincisi karşı gelenlerin tehdit edilmesi diğeri de psikolojik olarak elçinin desteklenmesi, yardım edilmesi ve görevini en güzel şekilde yapması noktasında motive edilmesidir.³⁸⁷

Meydânî'ye göre bu tür vecihler edebî bir metnin güzellik unsurlarından biridir. Tefsirinde ve diğeri bazı eserlerinde bu tür vecihlere ve bunların hedeflerine

³⁸² Bu kâideyle ilgili zikrettiği örnekler arasında Müddessir sûresi 74/40-41, Mâun sûresi 107/3-4 ile Mü'minûn sûresi 23/99 ve 100. âyetlerde de benzer irtibatın söz konusu olduğunu ifade eden Meydânî, bu âyetlerin tefsir edildiği *Me'âric* adlı eserinde her ne kadar özel olarak bu konuya değinmemiş olsa da söz konusu âyetler arasındaki anlam ilişkisini yeterince izah etmiştir. Bk. *Me'âric*, I, ss. 131-132-693; XIV, 500.

³⁸³ "إلى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ" -*Belirlenen o vakte kadar!*"

³⁸⁴ "قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ" -*Buyurdu ki: Tamam sen mühlet verilenlerdensin!*"

³⁸⁵ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 561.

³⁸⁶ Meydânî, *a.g.e.*, s. 45.

³⁸⁷ Meydânî, *a.g.e.*, s. 46.

değinen Meydanî Enfâl sûresindeki 7/59 “*Hak tanımaz kâfirler, bize üstün geleceklerini ve elimizden kaçıp kurtulacaklarını sanmasınlar! Onlar bizi asla âciz bırakamaz/ elimizden kaçıp kurtulamazlar.*” mealindeki âyette güçlü olsalar bile kâfirlerin kalplerine korku salmak; müminlerin kalbindeki manevî güç düzeyini yükselterek bir sonraki âyette belirtildiği üzere inkâr edenleri yenebilecek kuvvet hazırlamaya yöneltmek gibi yönlerin hedeflendiğini belirtmektedir.³⁸⁸

Allah (c.c.), Alak sûresi 96/15-18, Müddessir sûresi 74/11-26, Kalem sûresi 68/1-4, Mesed sûresi 111/1-5, Tekvir sûresi 81/22 ve Duha sûresi 93/1-5. âyetlerde müşrikler ve onların önderlerinden Ebû Cehil, Velid b Muğîre, Ebû Leheb ve onun karısı Ümmü Cemîl gibilerine karşı elçisi Hz. Peygamberi savunmaktadır. Aynı şekilde bu bağlamda Meydânî, Duhâ sûresinin ilk âyetlerinde birkaç hedefin gözetildiğini ifade etmektedir.

Birincisi, büyük bir gelecek va'dederek teskin ve teselli ettiği elçisine yöneliktir.

İkincisi, müşriklerin, ‘Rabbi Muhammed’i terk etti.’ sözlerine karşı elçisine inanan müminlerin kalplerini rahatlatmak ve desteklemeye yöneliktir.

Üçüncüsü de bu yalan haberi yayan yalancıların plânlarının Allah (c.c.) tarafından boşa çıkarılmasına yöneliktir.³⁸⁹

Duhâ sûresinin ilk âyetlerinin kapsamış olduğu bu farklı yön ve hedeflerin, imkânı ölçüsünde araştırmacı tarafından düşünülüp tespit edilmesi Kur’ân metninin daha doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Çünkü sadece kelime tercümesiyle yetinilen, bu tür vecih ve hedefleri göz ardı eden tefsir anlayışı asla doğru ve yeterli olamaz. Meydânî’nin “tedebbür” kelimesiyle anlatmak istediği konulardan biri de muhtemelen budur. Bu nedenle Meydânî’nin işaret etmiş olduğu, tefsirinde de sık sık kullandığı bu yöntemin Kur’ân’ın anlaşılması hususunda önemli olduğu düşüncesindeyiz.

³⁸⁸ Meydanî, *el-Belâgatü'l-Arabîyyetü*, I, ss. 81-82.

³⁸⁹ Meydânî, *Me'âric*, I, 564-565.

15. Kur'ân'ın anlaşılması için rivâyet tefsirlerinin araştırılması (حول تتبع التفسير المأثور لمعنى النص)³⁹⁰

Âyetlerin tefsiri esnasında başvurulmuş kaynaklar ve izlenen yöntem bakımından tefsirler rivâyet ve dirâyet olarak ikiye ayrılmaktadır. Rivâyet tefsiri, tefsir için kaynak olarak sadece Kur'ân-ı Kerîm'i, Resul-i Ekrem'in sünnetini, sahabeyi ve sahabeden faydalanan nesli esas alan ve "me'sur tefsir" diye de adlandırılan tefsir türüdür. Bu tefsirin savunucularına göre âyetlerin anlaşılmasında bu dört kaynak bağlayıcıdır. Ancak şu var ki Hz. Peygamber'in açıklamaları metnin umumunu kapsadığı gibi işaretlerinden bir kısmını hatta herhangi birini de kapsayabilir. İslâmî anlayışa göre bilgi kaynaklarından biri de nakildir. Bu nedenle Kur'ân'ın anlaşılması bağlamında güvenilir müfessirlerin görüşlerine ve itibar edilebilecek ehl-i te'vil kimselerin sözlerine de bakılmalıdır. Bu yaklaşım araştırmacının hatırlayamadığı ya da kendisine gizli kalan noktaların keşfedilmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda bu yöntem onların etkisi ve gölgesinde hareket etmek değil; düşünüp araştırarak kabul gören ve reddedilen görüşleri birbirinden ayırt edebilmektir.

Meydânî, bazı ilim adamlarının bir araştırmacının önemi ve büyüklüğünü ilgili meselede müteahhas kişilerin yorum ve görüşlerinin toplanmış olmasıyla değerlendirdiklerini söylemektedir. Oysa bir araştırmacının değeri hakikatin bütünüyle anlaşılması mümkün olmadığı durumlarda ona en yakın olanın bulunup ortaya çıkarılmasıyla ölçülmelidir.³⁹¹ Bunun dışındakilere gelince düşünce ve yazın alanında onlara yer verilmemesi, üzerlerinde enerji ve vakit harcanmaması daha iyidir. Ancak batıl ehli ve karşıt görüşlü bir kişiye aidiyeti kesin olan düşüncenin çürütülmesi ve sâfî zihinlerin bulandırılmaması için kullanılmalarda bir sakınca da yoktur. Meydânî, bu konuyla ilgili olarak Hicr sûresinin Medine'de inen seksen yedinci âyetindeki "سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي" ve "وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ" lafızları hakkında farklı yorumların yapıldığını belirtmektedir.

Birinci görüşe göre tekrarlanan yedi, Fâtiha sûresidir. Selefin büyük çoğunluğu da bu görüştedir.

³⁹⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 133.

³⁹¹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 134.

İkinci görüşe göre o, es-sebu't-tivâl denilen Bakara, Âl-i İmrân, Nisa, Mâide, En'am, el-A'râf ve birbirinin devamı gibi olan Enfal ile Tevbe sûreleridir. Bu görüş İbn Abbas'tan (ö. 68/687) (r.a.) rivâyet olunmuştur.

Üçüncü görüşe göre ise o, Ahzab sûresidir.

Dördüncü görüşe göre de Dahhâk (ö. 105/723) ve Tavus'tan (ö. 106/725) rivâyet olunan ve "Kur'an'ın bütünü" olduğuna dair görüştür. Bunlar gibi daha başka görüşler de vardır.

Meydani, bu konuda Hz. Peygamberden rivâyet edilen sözlere bakıldığında birinci görüşün daha isabetli olduğunu söylemektedir. Çünkü bu, Übey b K'ab (ö. 19/640), Hz. Ömer (ö. 23/661), Abdullah İbn Mes'ûd (ö. 32/652), Hz. Ali (ö. 40/644), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Mücâhit (ö. 104/721), Katâde (ö. 117/735) ve Ebû'l-Âliye (ö. 90/709) gibi sahâbe ve tâbiînin önde gelen simalarından rivâyet olunan görüştür.³⁹²

Aynı şekilde Kevser sûresinde geçen "الْكَوْثَرُ -el-kevser-" lafzı hakkında peygamberlik, Hz. Peygamberin şânının yüceltilmesi, havz-ı kevser ve Kur'an-ı Kerîm gibi İbn Abbas'a (ö. 68/687) (r.a.) nispet edilen farklı görüşlerin tefsirlerde yer aldığını müşahede etmekteyiz.³⁹³ Meydânî'ye göre bu görüşler Hz. Peygamberin açıklamalarına da ters düşmemektedir. Çünkü daha önce de anlatıldığı üzere tefsirlerde Hz. Peygamberden nakledilenler genel olarak lafzın bazı cüzlerini ve işaretlerini hatırlatmaktadır. Meydânî, hasr murad edilmediğinde lafzın umûma şamil olarak kalacağını fakat bu görüşlerin tamamının Allah Teâlâ'nın Hz. Peygambere verdiği "الخير الكثير -pek çok hayır-" ifadesi altında da toplanabileceğini belirtmektedir.³⁹⁴ Bu nedenle bir araştırmacı Kur'an'ın zû vücûh/çok yönlü bir söz olduğuna inanarak arap dilinin kurallarına, Kur'an'ın rûhu ve genel düşünce yapısına aykırı olmadığı sürece rivâyet tefsirlerinde nakledilen bu hedeflerden her birini göz önünde bulundurmalıdır. Meydânî, Kur'an'ın anlaşılması noktasında rivâyet tefsirlerine müracaat edilmesi bağlamında bu kâideye yer verdiği halde tefsirinde vech(yüz) ve yed(el) gibi haberî sıfatlarla ilgili olarak rivâyet tefsirlerinde sahabi ve

³⁹² Meydânî, *Kavâ'id*, s. 136

³⁹³ Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., VIII, 648; Kasımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd, (1866-1914) *Mehâsinü't-Te'vil*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, I-IX, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1418, IX, 554.

³⁹⁴ Meydânî, *Me'âric*, I, 656.

tabîinden nakledilen “kudret, zât, ilim, hükümranlık, ilâhî emir” gibi görüşlere yer vermemiştir.³⁹⁵

16. Kur’ân’da hiçbir çelişkinin bulunmaması, Kur’ân’ın insan ürünü sabit ilmî gerçeklere muhalif olmaması (حول أن القرآن لا اختلاف فيه ولا تناقض ، وأنه لا)³⁹⁶
(تناقض بينه وبين الحقائق العلمية الثابتة بالوسائل الإنسانية)³⁹⁶

Bu kâidede Kur’ân’da hiçbir ihtilaf ve çelişkinin olmadığı ve Kur’ân’ın bilimsel gerçeklere aykırı olamayacağı gibi iki düşünce birlikte zikredilmektedir. Ne nassların birbiriyle ne de rasyonel gerçeklerle Kur’ân arasında hiçbir tezat söz konusu olamaz. Bir araştırmacının sathî bir bakışla Kur’ân’da çelişki gibi görülen noktaları nassın siyak ve sibakına bakarak derin bir tefekkürle ayrıntılı olarak düşünmesi, bunları birbirini tamamlayan bir silsile içerisinde düzenlemesi gerekmektedir.

Kur’ân’ın mana bütünlüğüne sahip olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Kur’ân birbirini tamamlayan bölümlerden/cüz oluşmaktadır. Bu bölümler birbiriyle asla çelişmemektedir. Kur’ân, kendisinde şüphe bulunmayan, rasyonel gerçeklerle çelişmesi mümkün olmayan bir kitaptır. Çünkü Kur’ân Allah (c.c.) katından gönderilen kopmayan sağlam bir kuldür.³⁹⁷ Meydânî’ye göre Kur’ân’da çelişki olduğu iddiası aslı itibariyle demagoji ve hataya dayanan yalan ve kuruntudan ibarettir. Pek çok düşünceden müteşekkil karmaşık ve organize bir konunun kendine özgü belli sınırı, boyutu ve ölçüsü vardır. Bu alanın ölçülerini gereğinden fazla daraltıp genişletmek hataya sürükler. Ona göre Kur’ân araştırmacısı ihtilaf söz konusu olabilecek hususları tek bir konu etrafında toplayarak her bir âyet veya cümlenin manasını olması gereken uygun yere yerleştirmelidir. İstenilenden daha fazla genellemek veya tahsis edip özelleştirmek doğru olmaz. Her nassa olması gereken miktar takdir edilerek konu plânındaki ölçüsü oranında tam bir uyum içerisinde aralarının telif edilip birleştirilmesi gerekmektedir. Örneğin Nisa sûresi 4/78-79. âyetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

³⁹⁵ Bk. Meydânî, *Me’âric*, I, 541.

³⁹⁶ Meydânî, *Kavâ’id*, s. 225.

³⁹⁷ Bakara 2/256.

أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّسْتَوِيَةٍ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا 78 مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ وَأَنْ سَأَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا 79

“Nerede olursanız olun ölüm size yetişir! Hatta göklerde kurulu sağlam burçlarda olsanız bile! Onlar bir iyiliğe kavuştuklarında ‘Bu Allah katındandır.’ bir kötülüğe uğradıklarında ise: ‘Bu senin yüzündendir!’ derler. Onlara de ki: ‘Hepsi Allah’tan/Allah’ın yaratması ve izniyledir!’ bu insanlara ne oluyor da bir sözü doğru düzgün anlamaya yanaşmıyorlar? (78) ‘Sana gelen her iyilik Allah’tandır. Başına gelen her musibet ise (başkası yüzünden değil) kendi yüzündendir. Seni biz, insanlara (onları zorla imana getirmek için değil) ancak bir elçi olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter!’ (79)”

Bu âyetlerdeki *مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ* ile *كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ* sözleri arasında bir çelişki olduğu zannedilebilir. Ancak Meydânî’ye göre mantıklı ve objektif düşünebilen bir kimse mananın şu şekilde olduğunu anlayabilir: İnsanların hoşlandıkları nimetler ve hoşlanmadıkları musibetlerle karşılaşmaları Allah’ın kaza ve kaderiyedir, bu yönüyle hepsi Allah’tandır. Güzel ve hoş olan nimetlere gelince bunlar Allah’ın lütuf ve keremindedir. Kötülüklerle gelince bunlar da insanın bizzat kendisinin sebep olmasıyla. Bunlar gerek işlediği günahlar gerekse imtihan vesilesi olarak insanın başına gelmektedir. İşlediği günahları ya da eğitim ve terbiye nedeniyle imtihan edilmesi olgusu, hoş olmayan elem ve acılarla karşılaşmasına sebep olabilir. İnsanoğlunun hayatta hoşuna gitmeyecek musibetlerle imtihan edilmesi de haddi zatında kendi iyiliği içindir.

Kur’ân’da Allah Teâla’nın her şeyi yarattığı, âdil ve hakîm olduğu, insanların hür iradeleriyle yaptıkları davranışlarıyla ilgili olup bitmiş, olmakta ve olacak olan her şeyi bildiği, insana gücünün üstünde yük yüklediği, irâdî davranışlarından sorumlu olduğu ve hiç bir kimsenin başkasının günahını yüklenemeyeceği gibi konulara yer verilmektedir. Bunlarla, Allah’ın genel olarak iradesi, hikmeti ve adaletinden bahseden âyetler kendi sınırları içerisinde bir arada düşünülmelidir. Ehl-i sünnet ve selefın yaklaşımı da böyledir. Meydânî’ye göre bütün bunlar konu plânında olması gereken yerde ve bir biriyle bağlantılı olarak düşünülmediğinde bazı çelişki ve yanlışlara neden olmaktadır. Dolayısıyla bu, Kur’ân’ın değil insanların

yanlış yaklaşımları ve Kur'ân'ı doğru anlayamamalarının neticesidir. Bunun olumlu ve olumsuz örneklerini ehl-i sünnet, selef ve mutezilî yaklaşımlarda görebiliriz.³⁹⁸

Bu kâidenin ifade ettiği ikinci düşünce ise insan ürünü sabit bilimsel bilgilerle Kur'ân âyetleri arasında çelişkinin bulunmaması konusudur.³⁹⁹ Öncelikle şunu söyleyelim ki Kur'ân lafız ve manasıyla kesin olarak Allah katındandır.⁴⁰⁰ Cebrail (a.s.) onu Hz. Peygambere ulaştırmıştır. Hz. Peygamber mu'cizelerle Allah tarafından desteklenmiştir.⁴⁰¹ Allah Resulü Kur'ân'ı harf harf, kelime kelime yazdırmış, asırlardır hafızlar ezberlemiştir. Kur'ân her şeyi yaratıp en iyi bilen Allah'ın kelimidir.⁴⁰² Onun her şeye gücü yeter. O her tür noksanlıktan münezzehtir. Yalancılık ise ihtiyaç, âcizlik ve abesten olur. Allah Teâlâ bütün bunlardan uzak ve münezzehtir. Bu yüzden Kur'ân'da kâinattaki herhangi bir realiteye aykırı açıklamada bulunulması akla aykırıdır.

Allah Teâlâ bilgiyi ve bilgi edinme yollarını insana bahşetmiştir. Onları kullanmakla insanı mükellef kılmış, o bilgiye kesin bir şekilde insanî yol ve metotlarla ulaştıracak bilim adamları var etmiştir. Allah'ın insana bahşettiği bilgi vasıtalarına Nahl sûresinde şöyle işaret edilmektedir: “Sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmez bir halde çıkardı ve size kulaklar, gözler ve kalpler verdi ki (bu nimetleri kullanarak) karşılığında üzerinize düşeni yapasınız (şükredesiniz)”.⁴⁰³ Yani siz annelerinizin karnından hiçbir şey bilmiyorken çıkarıldınız. O sizin için bilgi edinme vasıtaları olarak kulak, göz ve gönüller verdi. Yarattığı diğer varlıklardan üstün kıldı ki böylece ona şükredesiniz. Bu yüzden şartlarına uyararak, aklını gönlünü ve gözünü kullanarak aklî, duyusal ve yakinî bilgiye ulaştığında insanın elde ettiği bilgi gerçek ve bilimsel bilgidir. Allah (c.c.) insana verdiği bilgi edinme vasıtalarıyla dinî ve dünyevî görevlerini ifa edebilmesi için gerekli olan ilmî çalışmayı yapmasını,

³⁹⁸ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 228.

³⁹⁹ “الله نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابِي...” –Allah, sözlerin en güzelini, gerçekleri her yönüyle anlatan kendi içinde tutarlı bir kitap olarak indirdi.” (Zümer 39/23)

⁴⁰⁰ “أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا” –Eğer o, Allah'tan başkasının katından olsaydı kesinlikle onda birçok çelişki ve tutarsızlık bulurlardı.” (Nisa 4/82); Ayrıca bk. Meydânî, *Meâric*, II, 391.

⁴⁰¹ “Kur'ân, harikulade dili ve başka dillere çevrilmesiyle Peygamberin tek mu'cizesidir. Kur'an, Peygamberin Kur'ân'la şereflenmesi dışında hiçbir mu'cize göstermediğini söylerken İslâm geleneği sanki diğer dinî geleneklerle yarışır şekilde ona sayısız mu'cizeler atfetmiştir. ” Bk. Fazlurrahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu yay., Ankara, 1997, ss. 42-52.

⁴⁰² İbn Haldûn (ö. 808/1406), *Mukaddime*, s. 460.

⁴⁰³ Nahl 16/78

Kur'ân ve kevnî âyetler üzerinde düşünmesini istemektedir. İsrâ sûresi 17/36. âyette de göz, kulak ve kalbin dinî ve dünyevî vazifelerin yerine getirilmesi için gerekli olan bilgiyi elde etmede hep birlikte sorumlu olduklarından söz edilmektedir.⁴⁰⁴

Meydânî bütün bunlardan hareketle herhangi bir konuda deney ve gözleme dayanan yani göz, kulak ve akıl gibi duyu organlarıyla elde edilen bilgi ile vahiy bilgisi arasında kesin ve doğru yollarla elde edildikleri takdirde bir çelişki ve karşıtlığın söz konusu olamayacağına işaret etmektedir. Şayet herhangi bir çelişki var ise ya ortaya atılan tez ispatlanmamış, neticesine ulaşmamış, tashih edilmemiş bir bilgidir veyahut da müfessirin yorumu yeniden üzerinde düşünülmesi gereken, doğru olmayan yanlış bir iddiadır.

Meydanî, bu anlamda bilimsel bilgi ile vahiy arasındaki çelişki ve karşıtlığın şu sebepler kapsamında değerlendirilebileceğini söylemektedir:

Birincisi: İnsanî bilgi edinme yollarıyla elde edilen bilgi henüz bilimsel ve kesin bir hakikat konumuna ulaşmamış, değişip gelişmeye açık bir nazariye durumunda olabilir. Bilim adamları o konuda henüz nihaî sözü söylememiş, son noktayı koymamış olabilirler. Vahiyle çeliştiği ifade edilen söz konusu bilgi kesin olarak temellendirilmemiş, birkaç tercihi bünyesinde barındıran bir faraziye de olabilir. Bu yüzden ne inişi esnasında ne de sonrasında kendisine bir bâtılın yaklaşmadığı vahiy bilgisi karşısında bunların tutunabilmesi mümkün değildir.

İkincisi: Vahye dayanan bilgi haber-i âhad⁴⁰⁵ gibi yakînî olmayan nazari ve zannî bilgi olabilir.

Üçüncüsü: Vahye dayanan haberin anlaşılması henüz kesinlik derecesine ulaşmamış içtihadî ve zannî bilgi olabilir.

404 *Bilmediğin şeyin ardından gitme!* - وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا. -”
Çünkü kulak, göz ve kalp evet hepsi bundan sorumludur.”

405 Kelime olarak “bir” mânâsına gelen “âhad” tek kişinin rivâyet ettiği şey demektir. Terim anlamı itibariyle de tevâtür derecesine ulaşamamış haber anlamına gelir. Bazı usûlcü ve kelâm alimleri nakledilen bütün haberleri mütevâtir ve âhad olarak iki kısma ayırmışlardır. Hadisçiler sahih, hasen ve zayıf olmak üzere hadisleri taksim ederken aslında haber-i âhadı taksim etmişler, mütevâtiri bu taksime dâhil etmemişlerdir. Çünkü mütevâtir olarak Hz. Peygamberden nakledilmiş hadisin senedi hakkında tartışmaya ihtiyaç dahi hissetmemişlerdir. Hüküm itibariyle haber-i âhad, yakînî bilgi değil nazari, zannî yani araştırma, inceleme ve delile dayanan bilgiyi ifade etmektedir. Bk. el-Askalânî (ö. 852/1449), Ahmed b Ali b Hacer Ebu'l-Fadl, *Nüzhetü'n-Nazar Fî Tevdîhi Nuhbetü'l-Fiker Fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Abdullah er-Ruheylî, I. Baskı, Matbaatu Sefir, Riyâd, 1422, ss.44-45; et-Tahhân, Ebû Hafs Mahmud b Ahmed, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Dersâadet, ts., s. 22; Koçyiğit, Talat, *Hâdis Usûlü*, IV. baskı, A.Ü.İ. F. yay., Ankara, 1993, s.86.

Kur'ân'ın daha doğru anlaşılabilmesi için bu inceliklere dikkat edilmesi zorunludur. Nasslar üzerinde düşünen bir kimse nassın desteklediği bir konuda geniş ufuklu olmalı ve kapsamlı düşünebilmelidir. Bu bakış açısı araştırmacıyı ihtimalleri daha iyi değerlendirerek, hakkında nihaî söz söylenmiş ve kanıtlanmış hakikatlere aykırı yorumların üzerini çizebilmesini sağlayacaktır. Bazı kimseler henüz faraziye ve nazariye konumunda olup ilmî gerçeklik kazanmayan kaygan zeminlerde Kur'ân nassları hakkında onun şanına yakışmayan te'villerde bulunmaktadır. Bununla Kur'ân nassları konusunda ilmî gelişmeler ekseninde yeni yorumlamalara engel olmaktadır. Elbette bu durum insanlığın araştırma ve incelemesine izin verdiği, bir kısmına işaret ederken bir kısmının genel kâidelerini verdiği kevnî âyetlere özel bir durumdur. Çünkü ibadet ve akaid gibi nass bulunan konularda zaten te'vile mahal yoktur.

Aynı şekilde bazı felsefî ve beşerî akımlar gölgesinde Kur'ân nasslarına yapılan yorumlar da Kur'ân'ın muhtemel mana ve yorumlarının doğru anlaşılmasını engellemektedir. Çünkü doğru ve bilimsel bir araştırma taassup ve heva gibi etkenlerden soyutlanmış yaklaşımlarla ortaya çıkmaktadır.

Bu konuda izlenmesi gereken yöntemi kısaca şöyle özetleyebiliriz: Bilimsel metotlarla kanıtlanmış hakikatlerle Kur'ân nassı çeliştiğinde Kur'ân'ın gereğince anlaşılmaya özen gösterilmesi, Arapça gramer ve dilbilgisi kurallarına göre yoruma açık bir şekilde faraziye ve nazariyelere muvafık olarak tefsir edilmesi gerekmektedir. Yani kesin bir karar ve hüküm olmadığı sürece nassın muktezasınca anlaşılmasını mümkün kılan ihtimallerden birine göre yorumlanmasına engel bir durum yoktur. Bununla birlikte öngörülebilir ihtimaller de ucu açık bırakılır, kesin ve kararlı bir şekilde son söz söylenilmez ki yeni yöntem ve tekniklerle kesin bilgiye yaklaşılabilir. Çünkü kendi dönemlerinin bilgi birikimiyle dünyanın düz olduğunu, yedi kat gökten maksadın yedi gezegen olduğunu söyleyen müfessirlerin görüşleri günümüzde tashih edilmiş, böyle olmadıkları anlaşılmıştır.

Aynı şekilde Kur'ân metninin açıkladığı herhangi bir konuyla çelişen henüz teori ve kuram seviyesine ulaşmamış bazı muhtemel bilgilerle metnin anlaşılması noktasında diğerlerinden daha fazla değer verilmemelidir. Hipotez ve teorilere uygun manaya göre Arapça metinlerin anlaşılmasıyla ilgili kurallara hamledilmesi mümkün olmayan Kur'ân nassı söz konusu olduğunda Allah'ın kelamını araştıran bir kişinin

kabul veya reddetme hususunda kişisel görüşlerine/hevâ tabi olma hakkı yoktur. Beşerî ilimler alanında yapılan hipotez ve varsayımlara yardımcı olması, onları desteklemesi için Kur'ân nasslarının zorlanması, oyuncak haline getirilmesi de asla uygun değildir.⁴⁰⁶

Şunu da ifade etmeliyiz ki bilimsel sonuçlarla Kur'ân âyetleri arasında birtakım bağlantılar kurulabilir. İnsanlığın bilim alanında ilerleyişiyle doğru orantılı olarak Kur'ân'ın anlaşılması artar ve derinleşir. Ancak Kur'ân'ın hedefi bilimsel buluşlar konusunda inanlara rehberlik etmek değil doğru bilgiyle insanları eğiterek onların inancını ve sosyal hayatını düzenlemek yani hidayettir.⁴⁰⁷

Meydânî'ye göre farklı bilimsel hükümler ihtiva eden âyetlerin doğru anlaşılmasında ilmî tefsir yani kanıtlanmış bilimsel verilerle Kur'ân'ın incelenmesi zaruridir. Ona göre asırlar öncesinde bazı keşiflere Kur'ân'ın işaret etmiş olması onun mu'cize oluşuyla ilgilidir. Kendisi de gökyüzü, sulb ve terâib gibi kelimeler hakkında oldukça bilimsel izahlar yapar ve bunun Kur'ân'ın mucizevî yönlerinden biri olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁸ Bu bağlamda *Emsâlü'l-Kur'ân* adlı eserinde Nur sûresi 24/35. âyeti tahlil ederken Allah'ın (c.c.) yer ve göklerin nûru olduğunu ifade eder ve nüzûl esnasındaki insanlar tarafından günümüz elektrikli lambalarının bilinmediğini ve bu âyette bunların icat edilmesine yönelik bir teşvik söz konusu olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁹

2.3.4. Kur'ân'ın Nüzûlü ile İlgili Meydânî'nin Ortaya Koyduğu Kâideler

Yaratılışı gereği insan toplu halde yaşamaya meyyal bir varlıktır. Kur'ân, sosyal bir varlık olan insana indirilmiştir. Bu bakımdan sosyal bir çevre içerisinde yaşayan insanın dünya görüşü, çevresi, duyguları, düşünce ve değerleri önemlidir. En yalın tarifıyla sosyoloji insan topluluklarını inceleyen bir bilim dalıdır. Dinin, yani yüce bir otoriteye dayanan emir ve hükümlerin sosyo-kültürel hayatla, cemiyet

⁴⁰⁶ Meydânî, *Kavâ'id*, ss. 236-238.

⁴⁰⁷ Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 109; Şimşek, M. Sait, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan yay., İstanbul, 2011, s. 14.

⁴⁰⁸ Gökyüzündeki galaksilerden, gazlardan, buharlaşma, yoğunlaşma ve yer çekimi kanunundan; yumurta ve sperm gibi tıbbî kavramlardan söz eden Meydânî ifade ettiği bu bilgilerle ilgili herhangi bir kaynak gösteriminde de bulunmaz. Ona göre Kur'ân'ın bu konuları ihtiva etmesinin esas gayesi bu âyet ve işaretlere bakmak, sebepleri ve bağlantı noktalarını teemmül ve tefekkür ederek ibret almaktır. Bk. Meydânî, *Me'âric*, III, ss. 267-275; XI, 701.

⁴⁰⁹ Meydânî, *Emsâlü'l-Kur'ân*, s. 507.

hayatıyla münasebeti ve bunların karşılıklı etkileşimi dinî metinlerin doğru anlaşılmasında göz önünde bulundurulması gereken bir unsurdur.⁴¹⁰ Çünkü “Kur’ân’a geniş kronolojik gelişimi içerisinde bakmadan mesajının tam ve etkili bir şekilde anlaşılmasına imkân yoktur.”⁴¹¹ Bu bağlamda Kur’ân’ın doğru anlaşılması ve yorumlanabilmesi noktasında Meydânî’nin tespit etmiş olduğu nüzûl ortamı, âyetlerin iniş merhaleleri ve nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlerin araştırılması gibi kâideler son derece önem arz etmektedir.

1. Mekân, zaman, insan, birey ve toplum düşüncesi açısından âyetin indiği çevrenin dikkate alınması (حول بيئة نزول النص والنفسية والفكرية الفردية والاجتماعية) (البشرية والزمانية والمكانية)⁴¹²

Kaynaklar arası mesajın ulaşması, yazılı veya sözlü olarak amacına uygun bir iletişimin gerçekleşmesi bağlamında Kur’ân metninin/âyetlerin indiği insanî, fikrî, siyasî ve sosyal çevrenin/nüzûl ortamının dikkate alınması oldukça önemlidir. Belagat, muktezâ-i hâle mutâbık söz söylemektir.⁴¹³ Öncelikle kılıç kadar etkin bir silah olarak sözün kullanıldığı bir topluma inen Kur’ân, küçük bir sûresi bile olsa benzerinin getirilememesi gibi pek çok bakımdan bütünüyle belîğdir diyebiliriz. Yazılı veya sözlü herhangi bir ifadenin maksadı, niçin ve neden söylendiği, muhatabı, mekânı ve zamanı önemlidir. Hz. Peygamberin, “Allah Teâlâ’nın en çok sevdiği amel hangisidir?” sorusuna verdiği birkaç farklı yanıt bunun önemini anlatmaya yeterlidir. Bu nedenle Meydânî’ye göre Kur’ân’ı anlamaya çalışan kimsenin eğitim, öğretim, rehberlik ve terbiye amaçlarına bağlı olarak Kur’ân’ın indiği toplumsal yapı ve kapsamı itibarıyla baskın olan düşünce ve zihniyet çevresini göz önünde canlandırması, İslâm’ın ilk asrını düşünmesi gerekmektedir. Çünkü böylesi bir bakış açısı âyetlerin indiği coğrafya ve iklim şartlarına ilişkin araştırmacıya doğru bir anlayış sunacak, ince anlayışların keşfedilmesi ve murâd-ı ilâhinin doğru bir şekilde tespit edilmesi gibi pek çok faydayı da beraberinde getirecektir.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Er, İzzet, *Din Sosyolojisi*, I. Baskı, Akçağ yay., Ankara, 1998. ss. 7-9.

⁴¹¹ Fazlurrahman, *Allah’ın Elçisi ve Mesajı*, s. 53.

⁴¹² Meydânî, *Kavâ'id*, s. 53.

⁴¹³ Cürcânî, *T’arîfât*, s. 25.

⁴¹⁴ Meydânî, *a.g.e.*, s. 54.

Meydânî'ye göre Kur'ân'ın doğru anlaşılması bağlamında araştırmacının yaşamış olduğu kendisini çevreleyen çağın şartlarıyla âyetleri anlamaya çalışması çoğunlukla içerisine düşülen hatalardan biridir. Çünkü terbiye ve talim bakımından âyetlerin hedeflediği nüzûl asrındaki şartlarla araştırmacının içerisinde bulunduğu şartlar aynı değildir. Bu bağlamda genel olarak Kur'ân'a bakıldığında Mekkî ve Medenî sûrelerdeki üslûb farkı müşahede edilebilir. Örneğin Mekkî sûrelere bakıldığında çok zeki kimselerin keşfedebileceği özlü ifadelerin seçildiği, azgın ve isyankârların isimlerinin zikredilmediği ve birbirinden fâsılalarla ayrılan kısa cümlelerin tercih edildiği gözlemlenmektedir. Çünkü Kur'ân, şirk ve isyan içerisindeki herkese seslenir ve sadece sıfatları zikrederek ta'rîz üslûbunu kullanmaktadır. Kişilerin isyan ve azgınlıkları doğrudan Allah ve resulünü hedef alarak açıkça onları incitmediği sürece bizzat isimlerini zikretmez. Kur'ân böyle bir üslûbu her asırdaki muhtemel azgın kimseler ve benzerlerine uygun olarak kullanmaktadır. Çünkü sözleri, davranışları, niyetleri ve psikolojik yapılarıyla her asırda insanlar çoğunlukla birbirlerine benzemektedir. Ayrıca böylesi bir üslup azgınlara kolayca cezalandırılması, tehdit ve uyarıların uygulanması gibi imkânları da sunmaktadır. Hz. Peygambere reva görülen eziyet ve hakaret neticesinde inen Leheb sûresinde böylesi bir üslup vardır. Şayet en yakın akrabalarından olan amcası Ebû Leheb ve onun eşi Ümmü Cemîl bu halde bırakılsaydı başkaları da böylesi davranışlara yeltenebilirlerdi. Çünkü o günkü Arap toplumu ölümden çok zemmedici sözlere muhatap olmaktan korkmaktaydı.

Mekkî sûrelerde icmâlî bir üslup tercih edilirken Medine döneminde inen âyet ve sûrelerin uzun cümlelerden oluştuğu ve ayrıntılı açıklama içerdiği farkedilmektedir. Medine döneminde, daha önceki kitaplardan ayrıntılı bilgi sahibi olan üç kabilenin de içerisinde bulunduğu Medine çevresinin düşünce sistemi hitabet üslûbu olarak tercih edilmiştir. Çünkü onlar önceki kitapların pasajlarındaki ayrıntılı açıklama yöntemini biliyorlardı. Kur'ân Medine dönemi başlangıcından itibaren Bakara sûresinde İsrâiloğullarından, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Harun aleyhimüsselamın mücadeleleri gibi olayların kayıtlarının yer aldığı uzun âyetlerde bu üslûbu kullanmıştır. Böylesi bir üslûb Mekke dönemi çevresinde bulunmaz. Çünkü Kureyş nezdinde önceki milletlerin tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgiler yoktur.

Kureyşliler kısa cümlelerin yer aldığı kısa şiirlerle tarihî olayları hafıza ve dillerinde muhafaza etmekteydiler. Aynı şekilde savaş vb. olayların anlatıldığı Medine dönemi âyetlerde veciz üslûbuyla beraber işaret yoluyla da olsa açıklama gerektirecek benzersiz kelimeler seçilerek hikmet, öğüt, emir, nehiy, korkutma ve teşvik etme gibi yollarla tafsilata gidildiği görülmektedir. Meydânî'ye göre bu durum müslümanların, anlaşılması zor metinlerden hüküm çıkarma hususunda bilgi ve beceri kazanmalarını sağlamıştır. Dinî ilimler ve onların yorumlanması noktasında da oldukça ileri düzey bir çevrede yaşamaktaydılar. Bu bilme ve anlama gücünü kazanma hususunda farklı merhalelerden geçmişlerdi. Uzun metinlerin iç yüzünden ince manalar çıkarma ve sûrelerdeki farklı âyetleri sentezleme konusunda son derece yetenekli kimselerdi. Öyle ki Hz. Ebû Bekir (r.a) Kur'ân'ın iniş bakımından son sûresi olan Nasr sûresinde henüz gerçekleşmemiş olmasına rağmen Allah'ın, elçisinin ölümünü haber verdiğini söylemiş ve yakın zamanda aralarından ayrılacağını düşünerek ağlamıştır.⁴¹⁵ Dolayısıyla insanların anlaması ve yaşaması için insanlara indirilen Kur'ân'ın doğru anlaşılması noktasında Mekkî ve Medenî sûrelerde açıkça görülen bu üslûb farklılığından hareketle insan unsuru ve ona bağlı çevresel şartların tahlilinin metnin daha iyi anlaşılmasında son derece önemli ve bu konuda katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

2. Kur'ân'ın İniş Merhalelerinin Araştırılması (حول تتبع مراحل التنزيل)⁴¹⁶

Meydânî'ye göre önce ve sonra inen âyetler arasındaki sıralama ve silsileye dikkat edilmesi hatalı anlayışlara engel olacak bir başka kuraldır. Çünkü Kur'ân'ın Mekkî ya da Medenî iniş silsilesini takip etmek önceki âyetin sonra inen âyete karşı bir konumda olduğu düşüncesine düşmekten koruyacaktır. Özellikle akâid ve dinin temel esasları gibi konulardaki bilgilendirici âyetlerde sonra inen, öncekinin bir parçasıdır. Sanki aynı vakitte inmiş gibi delalet ve işaret yoluyla birbirlerini tamamlarlar. Çünkü gerçekte muhtevalarında teklifilik ve eğitsel tedricilik söz konusu değildir. Hüküm ve kanun koyma bağlamında sonra inen âyetler nihaî hükümlerin dayanağı olmaya daha layıktır. Gerçek şu ki sonra inen âyetler istenen manayı açıklayabilir, mutlak olanı kayıtlayabilir, âmm olanı tahsis edebilir. Yeni bir

⁴¹⁵ Meydânî, *Kavâ'id*, ss. 55-56.

⁴¹⁶ Meydânî, *a.g.e.*, s. 151.

hüküm koyabilir. Önceki hükmün nihaî açıklamasını verebilir veya eğitim ve terbiye merhalelerinin hikmetini izah edebilir. Bir araştırmacının eğitime yönelik âyetlerin iniş merhalelerini takip etmesi, eğitimde izlemesi gereken adımların keşfedilmesini sağlamaktadır. Kur'ân'ın tedricî yapıdaki eğitici metinleri kendisine muhatap olan birey ve toplumun ruh haline uygunluk arz etmektedir. Aynı şekilde davranışa dönük ıslah ve düzeltme yolundaki metinler, davet üslûbu ve mücadele/cihat şekilleri de söz konusu toplumun ruh haline uygunluk arz etmektedir. Kur'ân âyetlerinin iniş silsilesi ve zamanına dikkat edilmesi konusuna düşünce bazında yer verilmesi bazı müfessirlerin düştüğü hatalardan korunmayı sağlamıştır. Çünkü onlardan bazıları Medine'deki bir olayı Mekke'de inen bir âyetle açıklamışlar. Mekke'de bir olayı ilgisiz olmadığı halde getirip Medine'de inen bir âyete sebep göstermişlerdir. Böylece Kur'ân metnine taşıyamayacağı manaları yükleme gibi ciddi hatalara düşmüşlerdir.⁴¹⁷

Meydânî'ye göre aşamalı yöntem daimi olarak sonraki âyetin öncekini neshettiği anlamına da gelmez. Bilakis bu, İslâm'ın insanları hakka ve ortağı olmayan tek Allah'a yöneltmede davranış ve eyleme dönük bir yöntem izlediğini göstermektedir. Bu metotta İslâmî kuralların tatbikine çağrılan toplumun durumuna uygun olarak aşamalı bir yöntem uygulanmıştır. Faizin yasaklanması, cihat, eğitim ve terbiye vasıtalarıyla şer'î hükümlerin açıklanmasında tamamen Kur'ân'ın nüzûl sürecine uygun bir yol izlenmiştir. Özellikle cihat konusunda olmak üzere davetçiler bu metottan istifade ederek saadet asrı gereğince davranmalıdır.

Meydânî'nin tespit ettiği bu kâide bağlamında içkinin yasaklanmasındaki teşriî faaliyet ve tedriciliğe bakalım. İçki bir anda haram kılınmamıştır. Mekke döneminde Allah Resulünün temizi helal, pis ve necisi de haram kılmasına işaret edilmiştir. Bu duruma Mekke döneminde inen el-A'râf sûrenin 7/157. âyetinde şöyle değinilmektedir:

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي النَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَا أُولَئِكَ هُم بِالْمَعْرُوفِ وَيُنْهَاهُمْ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ
آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

⁴¹⁷ Meydânî, *Kavâ'id*, ss. 152-155.

“Onlar yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları okumamış yazmamış elçiye uyarlar. O elçi ki: onlara iyiliği emreder, kötülükten onları alıkor; kendilerine bütün temiz ve güzel şeyleri helal kılar; her türlü zararlı/murdar şeyleri onlara yasaklar...”

Bu durumla bağlantılı olarak yine Mekke döneminde daha kuvvetli bir şekilde şu âyet inmiştir: “ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ -Hurma ve üzümünden de hem içenlerin akıllarını başından gideren kötü bir içki; hem de güzel bir rızık yaparsınız! Bunda da akılı başında bir toplum için (gerçeği gösteren) bir işaret vardır.”⁴¹⁸ Bu âyette güzelliğin rızkın bir özelliği olduğu vurgulanarak hurmadan elde edilen içekte bir güzellik olmadığı ve bunun rızık olamayacağına zımnen işaret edilmektedir. Çünkü onda bir fayda olsaydı rızık olurdu ve rızık kapsamına girerdi. Âyette rızkın güzellikle nitelendirilmesine rağmen ondan elde edilen içkide bu özelliği görememekteyiz. Bu durum içkinin güzel olmadığına ve bütün kötülüklerin ana unsuru olduğuna bir işarettir. Bu meyvelerin sarhoşluk veren maddelere dönüştürülmesinde kâinatı düzenleyen bütün kanunların Allah’ın tedbirinde olduğuna da bir işaret vardır. Bunun için âyet, “ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ - Gerçekten bunda düşünen bir toplum için işaretler vardır.-” şeklinde sonlandırılmıştır.

Sağlıklı bir zihinle düşünüldüğünde akıllı bir kimse içkinin haram olduğu kanaatine varabilir. Kâr- zarar hesabını bilen akıllı ve derin düşünce sahibi herkesin zararı faydasından fazla olan şeylerden uzaklaşması gerekir. Bu yüzden Allah Teâlâ Medine döneminin başlangıcında içkinin fayda ve zararlarına işaret eden âyeti, “ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ -işte Allah size düşünesiniz diye âyetlerini böyle açıklıyor”⁴¹⁹ şeklinde sonlandırmaktadır. Bundan sonra da yasaklanmasına dair apaçık bir ön hazırlık düzenlemesiyle namaz vakitlerinde yasak olduğunu ifade eden Nisa sûresindeki “ لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى -içkiliyken namaza yaklaşmayın”⁴²⁰ âyeti inmiştir. İşte bu âyet bütünüyle içkiden uzaklaşılmasına işaret etmekle birlikte özellikle belirli vakitlerde, namaz vakitlerinde içkinin haram olduğunu göstermektedir. Önceki âyette her ne kadar açıkça içkinin haramlığı söz konusu edilmese de bu âyette sarih bir hükme muhalefet olmasa da sanki bir günah

⁴¹⁸ Nahl 16/67.

⁴¹⁹ Bakara 2/219.

⁴²⁰ Nisa 4/43.

işlenmişçesine af ve bağışlanmaya telmih yapılmaktadır. Daha sonra da açıkça haramlığı ifade eden bu konudaki nihaî hükmü belirleyip son noktayı koyan Mâide sûresindeki âyetler inmektedir.⁴²¹ Bütün bunlardan sonra Hz. Ömer (r.a.) “Bitirdik Ya Rabbi, bitirdik, sona erdirdik - انتهيئا انتهيئا! - قال عمر: انتهيئا انتهيئا! -” demiştir.⁴²²

Meydânî bu kâidenin sonuna Mekke ve Medine’de inen sûrelerin nuzûl sıralamasına göre isimlerini içeren bir tablo eklemiştir. Mısır kıraat âlimlerinden Muhammed Ali Halefû’l-Hüseynî Hocanın temel tefsir ve kıraat kitaplarına dayanarak bazı küçük farklılıklarla beraber tespit ettiklerini bu tabloya kaydetmiştir.⁴²³ İbn Abbas (ö. 68/687), İkrime (ö. 105/723) ve diğer sahâbîlerden gelen rivâyetlere ve kendi aklî içtihatlarına dayanarak bu nuzûl sıralamasını kendisi de uygun bulmuş, tefsirinde de bu sıralamayı gözetmiştir.

Tasdik etmiş olduğu kendisinden önceki kutsal kitapların bir anda inmesinin aksine Kur’ân-ı Kerîm, muhataplarının durumları gözetilerek uzun bir sürede aşamalı olarak indirilmiştir. Söz konusu kural bağlamında Kur’ân’ın bu özelliğinin göz ardı edilmesinin özellikle ahkâm âyetleri açısından bazı hatalı ve çelişkili yorumlara sürükleyeceği kanaatindeyiz.

3. Âyetlerin Nüzûl Sebepleriyle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi(حول النظر فيما ورد من أسباب النزول)⁴²⁴

Nüzûl sebeplerine ilişkin sahih rivâyetleri incelemek, murad olunan mânânın anlaşılmasında araştırmacıya çoğu zaman ışık tutmaktadır. Bununla beraber dikkat edilmesi gereken bir başka husus, “*sebebin hususi olmasına rağmen hükmün umumî olduğu*” ilkesidir. Önemli olan, karîne olmadığı sürece herhangi bir olayla ilgili nassın genel ve kapsamlı olmasıdır. Bu nedenle nüzûl sebebi olan özel olayın genel olan nassın delâletini tahsis ettiğini söylemek doğru değildir.

⁴²¹ Mâide 5/90-91. âyetler.

⁴²² Bk. Taberî, Ebû Câ’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî (ö. 310/923), *Câmiu’l-Beyân An Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, thk. Ahmet Muhammed Şakir, Müessesetü’r-Risâle, Dımeşk, I-XXIV, 1420/2001, X, 566; el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (ö. 671/1273) *el-Câmi’u li ‘Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Etfîş, I-XX, Dâru’l-Kütübî’l-Mısırî, Kâhire, 1384/1964, VI, 286; Ayrıca bk. Yılmaz, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 359.

⁴²³ Meydânî, *Kavâ’id*, s. 178.

⁴²⁴ Meydânî, *a.g.e.*, s. 203.

Meydânî'ye göre bazı insanlar âyetin bir cümlesini cımbızlayıp siyakından kopararak ondan genel bir mânâ veya bütünüyle siyakta gelen mânânın dışında bir anlam çıkararak bu kâidenin uygulanmasında hata etmektedirler. Cümle genel bir kural olarak gelmediği halde sınırları zorlayarak nassın siyakını hususi bir sebep zannetmektedirler. Nass, bir bütünlük arz etmesine rağmen o cümleyi siyakından kopararak önemli olan nassın umumiliğidir, sebebin özel olması değildir, onun bir kısmı bir kısmına sebep olmaz demektirler. İşte bu yüzden âyetin bütününde gelen her cümle ve düşüncenin parçalanması doğru olmaz. Bu nedenle Meydânî'ye göre Kur'ân araştırmacısının âyetleri bağlamlarından koparmama noktasında son derece dikkatli davranması gerekmektedir. Çünkü âyetlerin siyak-sibak bağlamından koparılması murat olunan mânânın tespiti noktasında son derece etkili rol oynamaktadır. Sürenin bir kısmının konusuyla Kur'ân'daki diğer âyet topluluklarının irtibatı vardır. Âyetlerin mânâlarının irtibat ve delaletlerinin doğru tespiti için topluca değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bunların buldukları bağlamdan koparılması ve müstakil bir nass olarak anlaşılması doğru olmaz.⁴²⁵

Bununla birlikte bazı müfessirler çoğunlukla sahih senedi bulunmayan bir rivâyeti nüzûl sebebi olarak değerlendirmektedirler. Hatta aralarındaki uzun zaman farkına rağmen Mekkî bir olayı Medenî; Medenî bir olayı da Mekkî sûreye nüzûl sebebi olarak zikretmektedirler. Bu nedenle müfessirlerin nüzûl sebebi olarak zikrettiği her malumata sahih bir senede dayanmadığı, âyetin indiği tarih ve mekânla çeliştiği ve açıkça nassın işaret ettiği mânâlara uyumsuzluk gösterdiği sürece güvenmemekte fayda olduğu düşüncesindeyiz.

2.3.5. Kur'ân'da Geçen Bazı Tâbirlerle İlgili Meydânî'nin Kâideleri

Mastar edatı olan “أن-en”, istisna-i munkat'ı, “lealle-لعل” ve “vemâ edrâke mâ-وما أدراك ما-” ifadeleriyle, “belâ-بلى” ve “kezâlik-كذلك” lafızları da Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına yardımcı olan ilkeler bağlamında Meydânî'nin tespit ettiği kâideler arasında yer almaktadır. Meydânî'ye göre çoğu tefsirciler eserlerinde anlam bakımından bu ifadelere gereken önemi verememişlerdir.

⁴²⁵ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 205.

d) Mastar edatı olan “en -أن-” ve sonrasında gelen ifadenin Allah’ın yaratma olgularından herhangi bir şey için sebep bildirmesi durumu.

e) Mastar edatı olan “en -أن-” ve sonrasında gelen ifadenin Allah’ın hükmüyle tamamlanıp bitmiş bir olaydan haber vermesi durumu.

f) Mastar edatı olan “en -أن-” ve sonrasında gelen ifadenin insanların tasarruflarından herhangi biri için sebep bildirmesi durumu.⁴²⁸

Mesela Şuarâ sûresinde 26/3 “أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ” -Böyleyken sen onlar iman etmeyecek diye neredeyse canına kıyacaksın!” meâlindeki âyet-i kerîmede “أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ” -onlar iman etmeyecek diye-” kısımlarını nasıl birleştirebiliriz?” sorusunu soran Meydânî burada Allah resûlünün doğal durumu, bütün karîmeler ve bu konudaki diğer nassların⁴²⁹ delâletinden hareketle حسرة عليهم بأن لا يكونوا مؤمنين yani ‘onları davet ettiğin imana icabet etmemeleri yüzünden üzülerek...’ cümlesini takdir etmektedir. Burada mastar edatı olan “en -أن-” ve sonrasında gelen ifadenin, gerçekleşmesinden korkulan bir olay için sebep bildirdiğini söylemektedir.⁴³⁰

Aynı şekilde Hucurât sûresinde 49/6 “يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن” -Ey iman edenler! Buyruktan çıkmış/dini kâle almayan(fâsık) bir kimse size herhangi bir haber getirecek olursa, onu inceleyip araştırın; yoksa bilmeden birtakım kimselere zarar verirsiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.-” meâlindeki âyette Allah (c.c.) doğru olma ihtimaline karşın fâsığın haberinin reddedilmemesi ve sıhhatinin araştırılmasını emretmektedir. Bu emrin illeti de “أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِيبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ” ibaresiyle açıklanmıştır. Meydânî’ye göre buradaki mastar edatı olan “en -أن-” ve sonrasında gelen ifadenin, yapılması emredilen davranışlardan herhangi biri için sebep bildirmesi durumu söz konusudur. Buradaki illeti doğru anlayabilmek için ise “en -أن-” den önce “خشية , حذر” gibi mahzuf ifadelerin takdir edilmesi gerekmektedir.⁴³¹

⁴²⁸ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 581.

⁴²⁹ Fâtır 35/ 8

⁴³⁰ Meydânî, *a.g.e.*, s. 588; *Me'âric*, VIII, 565.

⁴³¹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 585.

Birkaç örneğini aktarmakla yetindiğimiz maddelerden her biri için misaller veren Meydânî aynı zamanda mastar edatı olan “en -أن-” ve ondan önce hazf takdirinin zorunluluğu konusunda da ayrı bir başlık açmıştır.

Bazen de nasslar asıl kullanımlarına uygun olarak kelime ve cümle takdirine gerek duyulmadan açık bir delâletle gelmektedir. Örneğin İsrâ sûresindeki 17/59 “ وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأُولُونَ وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا -*Ve bizi mucize göndermekten alıkoyan tek şey öncekilerin onu yalanlamış olmalarıdır. Nitekim Semut kavmine gerçeği gösteren bir mucize olarak dişi deve göndermiştik; ama onlar o deve(yi öldürmek) sebebiyle kendilerine zulmettiler...*” meâlindeki âyette Allah Teâlâ’nın insanların beş duyuyla algılayabilecekleri mucizeler göndermemesinin sebebi daha öncekilerin benzer tabiatları gereği mucizeler gelince onları yalanlamış olmaları ve neticede helak olmaları şekliyle anlatılmaktadır. Semud kavminin Hz. Salih’in (a.s.) mucizesi olarak gönderilen deveyi inkâr ederek kesmeleri yüzünden helak olmaları da bunu göstermektedir.⁴³²

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Kur’ân’ın daha doğru bir şekilde anlaşılması için mastar edatı olan “en -أن-” ve sonrasında gelen ifadenin sebep bildirmesi konusuyla önceki maddelerde de sözü geçen ifade takdiri konusunun iyi araştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

2. (لعل-لعل) Şeklinde Kur’ân’da geçen ‘Lealle-لعل-’ ifadesi (حول كلمة (لعل))⁴³³(الواردة في القرآن في مثل (لعلكم تتقون))

Kur’ân-ı Kerîm’de yüzden fazla yerde düşünme, korkma, doğru yolu bulma, şükretme, hatırlama ve sakınma gibi bağlamlarda “lealle-لعل-” ifadesi kullanılmaktadır. Filologlar “lealle-لعل-” ifadesinin ümit, arzu, istek ve şüphe manalarına işaret etmektedirler. Bazı müfessirler de bu ifadenin Kur’ân’da “kerîm ve cömert bir kimsenin umutlandırıp teşvik etmesi, dileme, rica etme, endişe duyma ve sebep gösterme” gibi anlamlarına işaret etmektedirler.⁴³⁴

⁴³² Bu konunun pek çok örneği olmakla birlikte aynı şekilde Tevbe sûresi 9/54. âyette Allah’ın elçisini inkâr etmeleri, namaza üşenerek gelmeleri ve isteksizce infakta bulunmaları sebebiyle böylesi kimselerin yaptıkları infakın asla kabul edilmeyeceği açıkça belirtilmektedir.

⁴³³ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 627.

⁴³⁴ Meydânî, *a.g.e.*, s. 627; İsfahânî, *Müfredât*, s. 741; Çanga, Mahmut, *Kur’ân-ı Kerîm Lugatı*, İstanbul, Timaş yay. 1994, s. 457

Meydânî, nasların çoğunda veya hemen hemen hepsinde bu kelimeye verilebilecek tartışmasız tek mananın “teşvik ve ümitlendirmekten” ziyade “sebepe göstermek” olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda “لعلكم تتفكرون” ibaresinin “Âyetler sizi düşünmeye yöneltmesi için ki böylece özgür iradenizle düşünme yolunu tercih edersiniz, öyleyse Allah’ın âyetlerini tefekkür ediniz” manasında anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Aynı şekilde Âl-i İmrân sûresindeki 3/200 “وَإِنَّمَا اللَّهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ” –*Alah’ın buyruklarına sınıksız sarılıp korunun ki umduğunuza ulaşıp korktuğunuzdan emin olun*-⁴³⁵ meâlindeki âyette de “umulur ki kurtuluşa erersiniz” mânâsından çok “kurtuluşa ermeniz için ki, her kim Allah’tan hakkıyla korkarsa kesinlikle onun rahmetine erer. Bu Allah’ın bir va’didir ve Allah va’didinden dönmez” anlamında olduğunu belirtmektedir.⁴³⁶

Meydânî bir başka eserinde de bir cümlede bu tabirin kullanılmasının maksatlarını şu şekilde ifade etmektedir:

- a) Sözün sıhhati ve o söz gereğince amel etmenin faydası konusunda muhatabı ikna etmek.
- b) Cümlede anlatılan düşünce doğrultusunda davranmaya veya ondan kaçınmaya yönelik kendiliğinden itici ve harekete geçirici bir etki meydana getirmek.
- c) Lafızda zikredilmeyen fakat zihinlerde mukadder olan bir soruya cevap olmak.
- d) Sözün hikmeti, delili ve sebebini zikretmek sûretiyle muhatap nezdinde daha fazla kabul görmesini sağlamak. Çünkü her ne kadar bu şekilde söz uzatılmış olsa da bir olay veya heberin sebebi zikredilmeden nakledilmesi durumunda muhatap üzerinde fazla etkisi de olmayacaktır.⁴³⁷

Meydânî aynı şekilde tefsirinde de bu lafza değinerek “lealle-لعل” lafzının cümlede “إِنَّ” gibi amel eden bir harf olduğunu ve genel olarak tevekku’ (التَّوَكُّعُ) ifade ettiğini belirtmektedir. Nahivcilere göre de bu lafız sebep bildirmektedir. Şayet bu beklenti, korku ve endişe durumu (الْمُتَوَكِّعُ) Allah’a (c.c.) nispet ediliyorsa maksat onun lâzımıdır. Yani ümit edilen veya endişe duyulan şey Allah’ın razı olacağı ve istediği

⁴³⁵ Âl-i İmrân 3/200.

⁴³⁶ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 628.

⁴³⁷ Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, II, 94.

bir şey ise kesinlikle onun yapılmasını istemektedir. Allah'ın istemediği ve razı olmadığı bir şey ise bundan da maksat Allah'ın o kimseyi o davranışı yapmaktan sakındırmasıdır. Bu, Arapça'da ve Kur'ânî kullanımlarda çokça rastlanan mecâz-ı mürsel kabîlinden olan melzûmu zikredip lâzımı irade etmek gibidir.⁴³⁸

Teşvik ve ümit manası bazı müfessirlere göre tartışmalı bulunmuştur. Umulur ki şükrederler, düşünürler, kurtuluşa ererler vb. ifadelerin olup bitmiş, hâlen olmakta ve gelecekte olacak olan hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığı, her şeyi bilen Allah tarafından söylenmiş olması yüzünden bu mananın verilmesini tartışmalı bulmuşlardır. Bu konuda Meydânî şunları söylemektedir: Allah (c.c.) insanı yaratmayı murat ettiği zaman itaat ve isyan konusunda onu kendi hür iradesiyle tercihte bulunabilecek yeteneklerle donatarak imtihan meydanına göndermiştir. Bir kısmından da olsa mükelleflerin kabulünü ümit ettiği için onlara emir ve yasaklar, âyet ve hatırlatmalarda bulunmuştur. Sonuçta ümit kesilmiş olsaydı bunlardan hiçbirini yöneltmeye ve imtihan etmeye gerek kalmazdı. Allah bunları bilmiyor muydu, biliyorsa bunun manası nedir? Sorusuna da şu cevap verilebilir: Allah (c.c.) iman, inkâr, küfür ve şirkten dilediklerini tercih etme imkânı vererek kullarını imtihan meydanına koymuştur. Önceden bilmiş olması onları tercih edecekleri konuda zorlayıcı olmamıştır. İradelerini de ilga edip ortadan kaldırmamıştır. Geçmiş ve geleceği bilen bilgi, ilahî ve rabbanî bir bilgidir. Buna göre kullarının durumunu bilir ve ona göre hitap etmektedir. Bu ilahî bilgi her ne kadar kesin olan bir şeyi ortaya çıkarmış olsa da asla zorlayıcı değildir. Kulların iradelerinde baskıcı rol oynamamaktadır. Kısacası bu ifade, onlardan bir kısmının kendilerini diriltecek, dünya ve âhirette mutlu edecek çağrıya kulak verecekleri hayır ve iyiliklerinin umulduğu konusunda onlara değer vermektir.⁴³⁹

Bu ifade konusunda en doğru anlamanın “sebeplendirme” olduğunu söyleyen Meydânî'nin, “إشكال و دفعه -problem ve çözümü-” başlığı altında Allah'ın bilmesi, dilemesi ve yaratmasıyla ilgili Kur'ân'daki diğer âyetleri de göz önünde bulundurarak farklı değerlendirmelerde bulunduğunu görmekteyiz. Bu yorumdan bu

⁴³⁸ Meydânî, *Me'âric*, VIII, 334.

⁴³⁹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 630; *Me'âric*, X, 604.

ifadeye “umulur ki...” şeklinde mânâ verilmesinin de mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.

3. İstisnâ-i Munkatı‘ olarak isimlendirilen hususlar(حول ما يسمى بالاستثناء) (المنقطع)⁴⁴⁰

İstisnâ edatı, müstesna ve müstesna minh kavramları istisna konusunun ana unsurlarındandır. Munkatı‘ ve muttasıl olmak üzere dil bilginleri (nahivciler) istisnayı iki kısma ayırmaktadır. Bir de ما جاء إلا زيد –*Zeyd hariç kimse gelmedi-* anlamındaki cümlesinde olduğu gibi müstesna minhi hazfederek anlatıma daha kapsamlı bir mana katmak isterler. Bunu da “müferrağ istisna” olarak isimlendirirler.⁴⁴¹

Meydânî, istisnâ konusunda düşünülmesi gereğini ifade ederek şu soruyu sorar: Edebî bir gaye dışında akl-ı selim sahibi bir kimse müstesnayı istisna edilen(müstesna minh) cinsinden olmayan bir şeyden istisna edebilir mi? Cevabını da şöyle izah eder: Edebi bir maksat olmaksızın böyle bir istisnanın yapılması gereksizdir. Belagat ehli ve söz ustası kişinin bu tür bir istisnada bulunması da muhakkak bu üslupla ulaşmak istediği edebî bir gayenin varlığını göstermektedir. Bu maksat bazen mecâzî bir genelleme bazen de bir toplumu ahmaklıkla yerme olabilir. Örneğin “جاء بنوا فلان إلا حمرا-*merkepleri hâriç falan oğulları geldi-*” cümlesinde falan oğlu diye kendilerinden eşeğin istisna edildiği kimselerin ahmaklıkta merkebe benzedikleri anlatılmak istenmiştir. Yani “Bir eşek hariç ahmaklıkta merkebe benzeyen falan oğulları ve hayvanlarının hepsi geldiler.” denilmektedir. Aslında bu cümlenin maksadı muttasıl istisna kabilinden mecâzî olarak müstesna minhi genellemektir. Hakikatte de bu, istisna-i muttasıldır.⁴⁴² Bu yüzden istisna-i munkatı‘ gibi görülen istisnaları bir araştırmacının hassasiyetle incelemesi gerektiği kanaatindedir. Böyle bir inceleme ve bakış açısı bazı yeni ve farklı düşüncelere ulaşılmasına vesile olacaktır.

⁴⁴⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 683.

⁴⁴¹ Bk. Meydânî, *a.g.e.*, s. 683; Müstesna, müstesna minhten farklı bir türden olursa istisna, “munkatı‘ istisna” olur. Şayet müstesna, müstesna minh ile aynı cinsten olursa o zaman da muttasıl istisna olur. Bk. er-Râcihî, Abduh, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, I. Baskı, Dâru'n-Nehdati'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 2004, s. 306.

⁴⁴² Bk. Meydânî, *a.g.e.*, s. 684.

Mesela Nisa sûresindeki 4/29 “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ ” *-Ey iman edenler! Birbirinizin malını (hırsızlık, gasp, kumar, faiz, rüşvet gibi) batıl yollarla alıp yemeyiniz; ancak (dini kurallara uygun şekilde ve) karşılıklı rıza ile yaptığınız ticaretlerle birbirinizden mal almanız helaldir. Yine (Ey müminler), birbirinizi ve kendi kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz ki Allah size çok acıyandır.*” âyetteki istisna Meydanî’ye göre çoğu müfessir tarafından munkatı‘ istisna kâbilinden değerlendirilmiştir. Ancak muttasıl istisna sayılması da mümkündür. Çünkü herhangi bir beceri göstermedikleri veya çaba sarf etmedikleri halde tüccarlara mali fayda ve kâr sağlayan ticaretler de bulunmaktadır. Meseleye bu açıdan bakıldığında karşılıksız olarak yani haksız yere malı almak gibidir. Fakat malı kontrol etme sıkıntıları ile mal ve servetin insanlar arasında dolaşması gibi toplumsal zorunluluklar insanları bu ruhsatı kullanmaya yöneltmektedir. Aldatma, kandırma, satışa mani olma ve neceş⁴⁴³ gibi gerçek anlamda rızayı ortadan kaldıran bâtil durumlar olmaması şartıyla da Allah (c.c.) genel olarak ticarete izin vermiştir. Sünnette de bu tür satışları yasaklayan rivâyetler vârit olmuştur. Bu yüzden ashâb-ı kirâm, malların insanlar arasında haksız yollarla yenilmesi yasağı hususunda bir umumiyet anlayışına vardıkları zaman, “Yiyecekler mallarımızın en değerlileridir. Biz birbirimizden bir şey yediğimizde herhangi bir karşılık ödemiyoruz ve bu yüzden bu durum helal değil ise insanlar ne yapacak?” dediler. Bunun neticesinde de “...kendi evlerinizden yemenizden dolayı size nasıl ki bir sakınca/günah yoksa (oğullarınızın), babalarınızın, annelerinizin, erkek kardeşlerinizin... evlerinden ve anahtarları size emanet edilmiş olan evlerden ve arkadaşlarınızın evlerinden yemenizde de herhangi bir sakınca/günah yoktur.”⁴⁴⁴ meâlindeki Nur sûresi 24/61. âyet indirildi.

Aynı şekilde İsrâ sûresi 17/33. âyetteki “ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ” *-Haklı bir neden olmadan Allah'ın yasak kıldığı bir canı öldürmeyin...*”⁴⁴⁵ istisnâ da pek çok müfessir tarafından munkatı‘ olarak yorumlanmıştır. Ancak önceki cümlelerin açıkladığı mahzûf cümleden istisna edilmesi de mümkündür. Bu durumda cümlelerin

⁴⁴³ Neceş, müşteri kızıştırarak fiyatın yükselmesini sağlamak; bir malın fiyatını yükseltmek amacıyla, o malı almaya niyetli olmadığı halde alacakmış gibi davranmaktır. (Karagöz, İsmail, v.dğr., *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s. 522.)

⁴⁴⁴ Nur 24/61.

⁴⁴⁵ İsrâ 17/33.

ولا تقتلوا النفس التي حرم الله قتلها لا تقتلوا النفس إلا بالحق الذي أذن الله بقتلها فيه كالقصاص، takdiri, “Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Öldürülmesi hususunda Allah’ın izin verdiği kısas gibi bir hak olması durumu hariç bir cana asla kıymayın.” şeklinde olmaktadır. Burada “حَرَّمَ” fiilinin mahzûf mefulünden de istisna edilmiş olabilir ki o zaman da cümlenin takdiri *ولا تقتلوا النفس التي حرم الله قتلها إلا بالحق* şeklinde olur.⁴⁴⁶

Âdem’e (a.s.) secde etmeyen İblis’in meleklerden olup olmadığı tartışılırken Kur’ân’ın bazı sûrelerinde anlatılan olayda istisna konusuyla ilgili olarak Meydânî, örneğin Sâd sûresindeki istisnânın munkatı’ değil muttasıl istisnâ olduğunu söylemektedir. Meydânî’ye göre “مَلَائِكَةٌ-melâiketü-” lafzının cin ve melekleri kapsadığı düşüncesi hatalı olmakla birlikte kesin olan nassların delâletine de aykırıdır. Ona göre burada Allah’ın (c.c.) secde etmelerini emrettiklerinden İblis’in mecâzî genellemeyle istisnâsı söz konusudur. Allah’ın (c.c.) secde emri de mel-i a’lânın meleklerine ve nifakıyla onların arasına sızan, onlara karışan ve kendini onlardan biri sayan İblis’e yöneliktir. Emrin umumî olması İblis’in onlardan bir tür olduğunu göstermez. İblis, Allah’ın yaratmasıyla itaat ve isyanda bulunma gücüne sahip olan ve alevli ateşten yaratılan cinlerdendir. Allah’a aslâ isyan etmeyen ve yalnızca kendilerine emredilene yapan Melekler ise saf nurdan yaratılmışlardır. Bu imtihan, iblisi ortaya çıkararak, Rabbinin ilahlığı karşısındaki inkârını açıklamasını sağlamıştır. Böylece İblisin kökeninin meleklerinkinden farklı olduğu da ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁷

4. Kur’ân’daki ‘Belâ-بلى-’ Lafzı (حول لفظ (بلى) في القرآن)⁴⁴⁸

Cümlelerde cevap edatı olarak gelen “belâ-بلى-” lafzı, olumsuz soru cümlelerine olumlu yanıt vermek için kullanılır. İçerisinde “belâ-بلى-” lafzının geçtiği Kur’ân metinlerini incelediğimizde “belâ-بلى-” lafzının önceki menfî cümleyi nefyettiğini ve olumlu hale getirdiğini düşünerek atfın yani önüne “belâ-بلى-” lafzı gelmiş olan olumlu cümlenin kendinden önceki olumsuz cümleden ayrılmış olduğunu görmekteyiz.

⁴⁴⁶ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 694.

⁴⁴⁷ Meydânî, *Me'âric*, III, 628; Meydânî, *a.g.e.*, IX, 671; IV, ss. 109-110.

⁴⁴⁸ Meydânî, *a.g.e.*, s. 633.

âyetlerle anlaşılabilir. Zâhiri, bâtını ve daha pek çok edebî yönüyle bir mûcize olan Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılması için bu hususa dikkat edilmesi gerekmektedir.

Morfolojik olarak “kezâlik - كذلك” lafzı gayet açıktır. Lafzın başındaki “kâf-ك” harfi teşbih içindir. “zâl-ذ” harfi ism-i işaretidir. İşaret edilenin uzak olması durumunda ise “lam-ل” harfi ilave edilir. Sondaki “kâf-ك” ise tekil şahsa hitap içindir. Ancak, işaret edilenin ne olduğu, kendisine benzeyen ve benzetilenin durumları ile teşbihten ne kastedildiği gibi hususlar bir araştırmacının ısrarla üzerinde durup düşünmesi gereken konulardır.⁴⁵⁷

Tefsirinin pek çok yerinde bu lafzı hakkıyla değerlendiren Meydânî, Mürselât sûresi on sekizinci âyette fesadı ve kötülükleri dünyaya yayılmış önceki suçlara yapılan helakin aynı şekilde sonrakiler ve bu ikisi arasındakilere de uygulanacağını, çabucak cezalandırma ve yeryüzünü bozgunculardan temizleme gibi farklı ilahî helak yollarıyla onların da cezalandırılacaklarına değinmiştir.⁴⁵⁸ Aynı şekilde kırk bir ve kırk üçüncü âyet aralığında Rablerinin buyruklarıyla korunanların/muttakiler gölgelikler altında ve pınar başlarında olacaklarını, canlarının çektiği yemişleri yerlerken onlara “afiyetle yiyin” denileceğinden söz edilmektedir. Meydânî, kırk dördüncü âyette geçen “kezâlik - كذلك” lafzının yorumunda, iyilik mertebesine eren muhsinlerin de muttakilerinkine benzer şekilde mükâfatlandırılacağını, Allah Teâla'nın takva sahiplerine fazlından verdiği mükâfattan muhsinlere de vereceğini, emir ve yasaklara riayet ederek takva mertebesinin gereklerini yerine getirmeleri sebebiyle bu konuda onlardan aşağı olmayacaklarını belirtmektedir.⁴⁵⁹ Kısacası “kezâlik - كذلك” lafızları bu şekilde geniş ve derin boyutlarıyla düşünüldüğünde farklı inceliklerin ortaya çıkacağı muhakkaktır.

6. Kur'ân'daki 'Vemâ edrâke mâ- وما أدراك ما- İfadeleri(وما أدراك) حول عبارة (وما أدراك) 460
 (ما...؟) في القرآن

Mekke döneminde inen Kur'ân âyetlerindeki kalıplardan biri de on üç kez tekrar edilen “vemâ edrâke mâ- وما أدراك ما-” ifadeleridir. Müddessir, Kadr, Kâria,

⁴⁵⁷ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 695; Muhammed et-Tayyip, el-İbrahîm, *I'rabu'l-Kur'âni'l-Kerîm el-Müyyesser*, IV. Baskı, Dâra'n-Nefâis, Beyrut, Lübnan, 2009, s. 580.

⁴⁵⁸ Meydânî, *Me'âric*, II, 574.

⁴⁵⁹ Meydânî *a.g.e.*, II, 608.

⁴⁶⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 637.

Hümeze, Mürselât, Beled, Târik, Hakka, İnfîtâr ve Mutaffifin sûrelerinde geçmektedir. Bu ibaredeki “mâ- ما-” istifham ve soru içindir. Mahiyeti öğrenilmek istenen nesnenin son derece ilginç, dehşet verici ve büyük olması durumlarında bu kalıp kullanılmaktadır. Meydânî'nin de ifade ettiği gibi bu lafız, Yüce Kur'an'ın hayret uyandıran eşsiz üslûbundan biridir. Yani muhatap açısından daha önce kıyaslanıp hakkında fikir yürütülebilecek bir tecrübe edinilmeyen söz konusu nesnenin ne kadar düşünülse de Allah tarafından bildirilmediği sürece asla bilinemeyeceğini anlatmaktadır.⁴⁶¹

Meydânî, bu ibarenin manayı anlamaya etkisine tefsirinde de yer vermektedir. Örneğin Kâria sûresindeki “me'l-kâriatü - مَا الْقَارِعَةُ” ifadesindeki “mâ ما”nın aniden meydana gelecek olan gürültü ve kapı çalacak olan hadisenin ne kadar şaşırtıcı ve dehşet verici olduğunu anlatan istifham-ı taaccubî olduğunu anlatmaktadır. *Vemâ edrâke me'l-kâriatü - وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ* - âyetindeki kalıpta ise daha önce benzerine hiç şahit olmadığı dehşet verici o olayın hakikat ve mahiyeti hakkında hayali kendisini ne kadar uzaklara taşısa da Allah Teâlâ bildirmediği sürece muhatabın(Hz. Peygamber) hiçbir malumatının olmadığını ifade ettiğini söylemektedir.⁴⁶² Aynı şekilde Kadr sûresinde de kadir gecesinin muhatabın bilemeyeceği hatta hayal edemeyeceği derecede değerli ve faziletli olduğunu anlatmak için kullanıldığını, Arapçada *أعظم به* ve *ما أعظمه* kalıplarının muhatabın hakikat ve mahiyetini idrak edemeyeceği dehşetli ve önemli olguları anlatmada kullanıldığını belirtmektedir.⁴⁶³

7. Erâde-yürîyü fiilin Kur'an'daki müteaddî/geçişliliği (حول تعدية فعل)
(أراد- يريد) في القرآن⁴⁶⁴

Meydânî'nin gayesi Kur'an'ın en doğru şekilde anlaşılıp yorumlanmasıdır. Meydânî daha önceki ilkelerden hatırlanacağı üzere Kur'an'ın farklı hedef ve yönlerinin olduğunu, bir âyetin dizin ve bağlamına uygun olarak değerlendirildiğinde haziflerle ilgili ifade takdirlerine gerek duyulmayacağını belirtmişti.⁴⁶⁵ Bununla

⁴⁶¹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 639.

⁴⁶² Meydânî, *Me'âric*, II, 446.

⁴⁶³ Meydânî, *a.g.e.*, II, 294.

⁴⁶⁴ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 641.

⁴⁶⁵ Meydânî, *a.g.e.*, ss. 207- 499.

birlikte yine *Kavâid* adlı eserinin yirmi dokuzuncu maddesinde mastar edatı “-en-أن” ve onun öncesinde ifade takdirinin zorunluluğuna değinmişti.⁴⁶⁶ Bütün bunlardan Meydânî’nin Kur’ân âyetlerinin doğru tefsîri bağlamında anlam bütünlüğünün sağlanmasına yönelik olarak her iki yolun da kullanılabileceği düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuyla bağlantılı olarak burada da Meydânî, yapılan araştırmalar neticesinde farklı takdirlerde bulunarak “-erâde-yürîydü- أراد-يريد” filinin Kur’ân’da beş farklı durumda müteaddî/geçişli olduğunu ifade etmektedir:

Birincisi: Mefû’lün bihin/tümleç bitişiyle yani cümlede tümlecini ifade edilmesiyle geçişli olmaktadır. Bu durumda mefulün bih Âl-i İmran sûresi 3/152. “-أراد- يريد- erâde-yürîydü-” âyetinde olduğu gibi açık veya genellikle “-erâde-yürîydü- أراد-يريد-” şeklinde müevvel mastar olarak gelmiştir.

İkincisi: Bakara sûresi 2/253. âyetteki “-لَٰكِنَّ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ- lâkin Allah dilediğini yapar.-” ifadesinde olduğu gibi fiilin mefulünün lâfzen mahzup (cümlede zikredilmemiş) ancak zihnen takdir edilmiş olması durumunda olmaktadır. Burada da mefulün te’vili “-يفعل ما يريد فعله-” şeklindedir.

Üçüncüsü: Enbiyâ sûresi 21/70. âyetteki “-وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا- ona böyle bir tuzak kurmak istediler.-” ifadesinde olduğu gibi fiile mahzup (cümlede zikredilmeyen) bir “-en-أن-” ve muzari’ fiil takdiriyle geçişli olmaktadır. Bunun takdiri de “-وَأَرَادُوا أَنْ يَنْزِلُوا-” şeklindedir.⁴⁶⁷

Dördüncüsü: Mمصابا , ملتبسا ve ممسوسا şeklinde başka âyetlerde açık lafızlarla kullanılmış bir meful/tümleç takdiriyle olabilir. Örneğin Yâsin sûresi 36/23. âyetteki “-إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ- eğer Rahman bana bir zarar vermek isterse,-” ifadesinin takdiri “-ان يردن الرحمان مصابا بضر-” şeklindedir.

Beşincisi: Nîsa sûresi 4/26. âyetteki “-اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ- Allah, size(hükümlerini) açıklamak istiyor.-” ifadede olduğu gibi “-erâde-yürîydü- أراد-يريد-” fiillerinin

⁴⁶⁶ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 581.

⁴⁶⁷ Her ne kadar burada bir fiille mastar edatı olan (أن) meful olarak takdir edilse de ilgili kaynaklara baktığımızda buna gerek duyulmadığını ve âyette geçen (كيدا) ifadesinin mefulün bih olarak tespit edildiği görülmektedir. Bk. ed-Dervîş, Muhyiddîn, *Î'arâbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhu*, I-IX, VII. Baskı, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, m. 1999, h. 1430, V, 52.

mef'ûlünün mahzûf olup bu fiilden sonra gelen fiile (ليبين) mahzûf mefû'le işaret eden bir ta'lîl (lâm-ل-) ın eklenmesiyle olmaktadır.⁴⁶⁸

Tefsirinde bu kurala da yer yer değinen Meydânî Kıyâmet sûresini tefsir ederken “erâde-yürîydü -أراد- يريد-” fiilinin muzârî/şimdiki zaman kalıbında gelerek insan iradesindeki sürekliliğe işaret ettiğini, bütün aşırı davranışları kapsayabilmesi için mef'ûlün hazfedildiğini ve aslında müteaddî olan “yürîydü -يريد-” fiilinin lâm harfiyle geçişlilik kazandığını anlatmaktadır.⁴⁶⁹ Dolayısıyla anlam bütünlüğünü sağlayan bu nevi hazif ve takdirlerin âyetlerin yorumlanmasında göz önünde bulundurulması manaya dâhil edilmesinin Kur'ân'ın daha doğru şekilde tefsir edilmesini ve Allah'ın muradının muhataplar nezdinde daha doğru yankı bulmasını sağlayacağı kanaatindeyiz.

8. Kur'ân'daki 'min beyni yedeyhi - من بين يديه - ve min halfihî - ومن خلفه -' حول تعبيرات : من بين يديه ومن (الوراء - el-verâe, 'el-emâme - الأمام -', 'el-verâe - الورااء) gibi tabirler (خلفه ونحوهما - الأمام الورااء)⁴⁷⁰

“Beyne yedeyy -بين يدي-”, bir şeyin önünde ve huzurunda anlamında bir zarftır. Meydânî'ye göre Kur'ân'da geçen “min beyni yedeyhi -من بين يديه-”, “ve min halfihî- ومن خلفه” ifadelerini araştırdığımızda bunların zaman veya mekâna delalet ettiklerini görmekteyiz. Zamana delalet ettiği durumlarda sözün muhatabı öncesindeki zaman türü mâzidir. Gelecek bilinmediği, gayb hükmünde ve meçhul olduğu için kendisine nispetle görünen geçmiş zamandır. Muhatabın yüzü, gözü ve bütün duyguları arkasındakilere dönüktür. Muhatap gelecek ile değil, meydana gelen ve geçmiş olanla görüp düşünmektedir. Örneğin Fussilet sûresi 41/14. âyette “إِذْ جَاءَتْهُمْ الرُّسُلُ مِنْ - Elçiler onlara her taraftan (hem kendilerine hem de komşu toplumlara) art arda gelip: Allah'tan başkasına tapmayın! Dediklerinde onların (elçilere) cevabı şöyle olmuştü: Eğer Rabbimiz dileseydi (peygamber olarak sizi değil de) melekleri gönderirdi. Onun için biz sizin getirdiklerinizi tanımıyoruz-” buyrulmaktadır. Bu âyet-i kerîmedeki “من -بين يديه ومن خلفه” tabiri zaman veya mekân zarfı olarak anlaşılabilir. Meydânî'ye göre

⁴⁶⁸ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 643.

⁴⁶⁹ Meydânî, *Meâric*, II, 475.

⁴⁷⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 657.

mekân zarfı olarak değerlendirdiğimizde kendi memleketlerine ve yurtlarına gelip muhatapların gözü önünde Allah'ın dinini elçilerin onlara tebliğ etmesi anlaşılmaktadır. Diğer kavimlere gönderilen peygamberlerin haberleri de söz konusu olabilir. Bu durumda da o kavimlerin elçileri bu sözün muhataplarına göre kendilerinin arkasındadır. Ona göre bu tabiri zaman zarfı olarak da düşünebiliriz. Atalarına elçiler gelmiştir. Bu elçiler kendilerinden haber veren için öndedirler. Veyahut da o elçilerin ardından başka elçiler gelmiştir, böylece önceki elçilerle beraber ecdat ve atalarının gerisinde olmuşlardır. Kısacası her iki durumda da Kur'ân'ın diğer kullanımlarına uygun olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷¹ Bir araştırmacı hangi durumda olursa olsun Allah'ın inayetiyle bu kâideye göre hareket ederse herhangi bir sorunla karşılaşmaz. Aynı şekilde Fussilet sûresinde 41/42, “ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ ” -Ona hiçbir şekilde batıl/yanlış bulaşmaz!” buyrulurken zaman ve mekân mefhumu göz önünde bulundurularak ne ilmî keşif ve kazılarla tespit edilen tarihî olgular ne de müstakbelde gelecek hakikatlerin bütünüyle hak olan Kur'ân'ın hükümlerini iptal edebileceği anlatılmaktadır.⁴⁷²

⁴⁷¹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 663.

⁴⁷² Meydânî, *a.g.e.*, s. 668.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDURRAHMAN HABENNEKE el-MEYDÂNÎ'NİN TEFSİRİ VE METODU

3.1. Meydânî'nin Kur'ân'ı Tefsir Metodu

Dinler tarihine ve kaynaklarına bakıldığında Kur'ân kadar hakkında sayfalarca eser yazılan, geliştirilen farklı yöntemlerle üzerinde çalışılan başka bir kitabın olmadığı görülmektedir. Müslümanlar, vahyin nüzûlünden itibaren bilgi ve hayat kaynağı olan Kur'ân'ı anlamaya ve yaşamaya gayret etmişlerdir. Son dönemdeki nüzûl sıralamasına göre yapılan tefsir çalışmaları da bu gayretin bir devamıdır. Söz konusu anlama ve yorumlama faaliyetinin bir boyutu olarak Kur'ân'ın sûre ve âyetlerinin iniş zamanlarının tespiti hususu ilk dönemden beri Müslümanların üzerinde düşündükleri konulardan biri olmuştur.

Farklı zaman ve ortamlarda nâzil olan Kur'ân âyetlerinin kronolojik bir sıra gözetilmeksizin Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından sıralandığı hususu ilim adamlarının ittifak ettikleri bir konudur.⁴⁷³ Tefsir geleneğinde mevcut mushaf düzeni egemen olmakla birlikte sûrelerin nüzûl sırasına da birçok kaynakta değinilmiştir. Örneğin, ed-Dureys (ö. 294/906) Mekke ve Medine döneminde nâzil olan sûrelere ilişkin “*sümme-*” atıf harfini kullanarak bir zaman sıralaması vermektedir. Bu süreli sıralamaya göre Mekke'de inen sûrelerin ilki Alak sûresi, sonuncusu ise Mutaffifin sûresidir. Medine'de inen sûrelerin ilki Bakara, sonuncusu da Tevbe sûresidir.⁴⁷⁴ Ayrıca her ne kadar bu sıralamanın muhataplara etkisinden söz etmemiş olsalar da bazı müfessirler sûre ve âyetlerin hangi sûre ve âyetten önce veya sonra indirildiğine de eserlerinde işaret etmektedirler.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Zürkânî, *Menâhil*, I, 28; Hamidullah, Muhammed (ö. 2002), *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İFAV yay., s. 50, İstanbul, 1993.

⁴⁷⁴ Dureys, Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb (ö. 294/906), *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Ğazvetü Bedîr, I. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, h.1408- m. 1987, s. 33.

⁴⁷⁵ Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 68; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 377; Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, XVII/312; Kurtubî, (ö. 656/1258) *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 352; el-Merâġî, Muhammed b. Mustafa b. Muhammed (ö. 1945), *Tefsîru'l-Merâġî*, I-XXX, I. Baskı, Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1946, XI, ss. 58-167; XIII, 60; İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tunûsî (ö. 1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't-Tunûsî li'n-Neşr, Tunus, 1984, I, 202; Derveze, Muhammed İzzet (ö.1984), *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I-X, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire, h. 1383, I, 20.

Çağdaş tefsir ekollerinin çoğunda İslâm toplumunun bilinçlenmesi ve ıslahına yönelik vurgular müşahade edilmektedir. Metot bağlamında nüzûl sırasına göre yapılan tefsir çalışmalarında gözetilen gaye de Mekkî-Medenî ayrımı ve bunun faydaları hakkındaki mülâhazaların derinleşerek genişlemesidir.⁴⁷⁶

Kur’ân tefsirinde geliştirilen her yöntem doğal olarak kendi döneminin değerler sisteminden izler taşımaktadır. Bu bağlamda Prof. Dr. Mesut Okumuş’a göre Derveze’nin (ö.1984) tefsirinde daha çok Mısır’da hâkim olan İslah ekolünden beslenilerek görüşler ortaya konulmuştur. *el- Beyanu ’l-Meâ ’nî* adlı eseriyle Kur’ân’ı baştan sona nüzûl sırasına göre tefsir eden ve Nakşibendî tarîkatına mensup olan Abdülkâdir b. Molla Huveyş (ö.1978) ise daha çok tasavvufî bir yöneliş sergilemiştir.⁴⁷⁷ Aynı şekilde okuduğu kitaplar, icra ettiği vaizlik vazifesi, yetiştigi ortam ve ders aldığı hocalar *Rûhu ’l-Beyân* müellifi İsmâil Hakkı Bursevî’nin (ö. 1137/1725) eserindeki tasavvufî eğilimi öne çıkarmıştır.⁴⁷⁸ Hâkezâ hâricî, mutezilî, şîi ekolleri ve batının islâm dünyasında meydana getirdiği fikrî değişimin yansıması olarak Hindistan’daki “*Kur’âniyyûn*” ekolü mensupları bilim ve felsefe gibi etkilendikleri unsurlar ekseninde Kur’ân’ı tefsir etmişlerdir.⁴⁷⁹

Hikmet Koçyiğit’e göre de bu yönüyle nüzûl sırasına göre yazılan tefsirlerin pozitivismden etkilendiği sezilmektedir. Çünkü ona göre âyet ve sûrelerin iniş sürecinde gerçekleşen temel değişimlerin sebebini araştırarak çeşitli toplumsal yasalara ulaşmak pozitivist bir bakışı anımsatmaktadır.⁴⁸⁰

Nüzûl sırasına göre tefsir yapılması bir bakıma Kur’ân’ı anlamının onu yaşamayla birlikte ele alınması gereğini ihsas ettirmektedir. Bu yöntemde öne çıkan eğilim Kur’ân’ın canlı bir hitap ve mahza hidayet kaynağı oluşudur.

⁴⁷⁶ Nüzûl sırasını önemseyen ve bu yönüyle yazılan Kur’ân meâllerinden birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz: Eliaçık, R. İhsan, *Nüzûl Sırasına Göre Yaşayan Kur’ân Türkçe Meâl/Tefsir*, İnşa Yay, İstanbul, 2011; İslamoğlu, Mustafa, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur’ân Gereğeli Meâl-Tefsir*, Düşün yay., İstanbul, 2012; Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli (İniş Sıralı)*, Yeni Boyut yay., İstanbul, 2012.

⁴⁷⁷ Okumuş, Mesut, *Kur’ân’ın Kronolojik Okunuşu*, s. 25- v. dğr. ; Bk. Koç, Zafer, *Kur’an Tefsirinde Yöntem Arayışları*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 212.

⁴⁷⁸ Bk. Namli, Ali, “Rûhu’l-Beyân” md. *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 211.

⁴⁷⁹ Bk. Birişik, “Tefsir” md. *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 288.

⁴⁸⁰ Koçyiğit, Hikmet, “Kur’ân’ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1, c. 12, sy. 23, s. 199.

Nüzûl tertibine göre yapılan bir tefsir Kur'ân'ın bütünlük içerisinde anlaşılmasına vesile olacaktır. Aynı şekilde nüzûl ortamının tahlili de Kur'ân dilinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. Çünkü bu yöntemle kaleme alınan bir kısım tefsirlerde her âyete numaralarına göre müstakil birer âyet olarak değil, belli bir manayı, maksadı ya da hükmü ifade eden âyetten/âyetlerden oluşturulmuş tematik paragraflar hâlinde ve Resulullah'a (s.a.v.) bir vahiy hâlinde/celsede indirilen pasaj bütünlüğü göz önünde bulundurularak mana verilmiştir. Özellikle bu yöntem sebebiyle pek çok müfessirin düştüğü anlama hatasına düşmekten korunulmuş ve birçok meâl ve tefsirdeki hatalar da düzeltilmiştir.⁴⁸¹

Muhammed Âbid el-Câbirî (ö. 2010) de bu yöntemin bir müfessiri temel metodolojik hatalardan kurtarabileceğini ve Kur'ân'ın bütünlük içerisinde tefsir edilmesine katkı saylayacağını söylemektedir.⁴⁸²

Seyyid Kutub'a (ö. 1385/1966) göre İslâmî hareketin aşama ve merhalelerini öğrenme bakımından bu yöntemle Kur'ân'ın anlaşılmasının muhakkak bir anlamı ve değeri vardır ancak sûrelerin nuzûl sıralamasındaki güçlü, güvenilir ve kesin bilginin bulunmayışı işi zorlaştırmaktadır. Ulaşılabilecek sonuçların şüphe ve zann sebebiyle kesin olarak nihayete erdirilemeyişi ve bunlar üzerine yeni düşüncelerin bina edilebilmesi müfessiri yeni bir tehlikeye düşürmektedir.⁴⁸³ Bu yüzden Seyyid Kutub her sûrenin tarihî ve sosyal çevre koşullarıyla ilişkisini göz önünde bulundurmakla birlikte Hz. Osman mushafındaki sıralamaya göre tefsirini kaleme aldığı ifade etmektedir.⁴⁸⁴

Yukarıda olduğu gibi sûrelerin nuzûl sıralamasına göre Kur'ân'ın tefsiri yöntemine karşı çıkan, bazı eleştiri ve düşüncelerini dile getirerek bir müfessirin düşebileceği tehlikeleri sıralayanlar da bulunmaktadır. Onlara göre bu yöntemle yapılan tefsirlerde âlimlerin ortaya atıp vurguladıkları sûreler arası münasebet, uyum ve i'câz ile Kur'ân'ın anlaşılıp tanınmasının üzeri örtülmektedir. Sûrelerin sıralaması konusunda müfessirler arasında ihtilaf ortaya çıkmaktadır. Bir sûrenin âyetleri farklı

⁴⁸¹ <http://zekiduman.com/kitaplar.html>, (Erişim Tarihi: 2 Mart 2013)

⁴⁸² Câbirî, Muhammed Âbid, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Muhammed Coşkun, Mânâ yay., İstanbul, 2011.

⁴⁸³ Örneğin Bakara sûresi yaklaşık on yıllık bir sürede inmiş, bu süre zarfında diğer Medenî sûreler nazil olmuştur. Zannîlik hala devam ettiğinden dolayı nuzûl sırasına göre Kur'ân'ın tefsiri Kur'ân'ın davet sürecindeki tedriciliği kesin olarak anlamaya yardımcı olamamaktadır.

⁴⁸⁴ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1429.

zamanlarda inmesine rağmen müfessirler bütünüyle bir sûreyi bu yöntemle tefsir etmektedir. Ayrıca ümmetin çoğunluğunun icma' ettiği mevcut mushaf tertibi konusunda bu yöntemle onlara muhalefet edilmiş olmaktadır.⁴⁸⁵

Hız. Peygamberin zihin dünyasını okumaya yönelik olarak XIX. yüzyıl başlarında Oryantalistlerin ortaya attığı Kur'ân'ı kronolojik okuma yöntemi Hindistan'da ve çağdaş Mısır âlimleri arasında revaç bulmuş, bazı âlimler de bu alanda çalışmalar yapmışlardır.⁴⁸⁶ Bilimsel anlamda bu alanda eser telif eden müellif ve eserlerini şöyle sıralayabiliriz: 1. Muhammet İzzet Derzeze (ö. 1984) '*et-Tefsîru'l Hadîs*⁴⁸⁷' 2. Abdülkâdir b. Molla Huveyş (ö.1978) '*Beyânü'l-Meâ'nî*⁴⁸⁸' 3. Muhammed Âbid el-Câbirî (ö. 2010) '*Fehmu'l-Kur'ân et-Tefsîru'l- Vâdih Hasbe Tertîbi'n-Nuzûl*' 4. Prof. Dr. M. Zeki Duman (ö. 2013), '*Beyânu'l-Hak Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri*' 5. Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, '*Me'âricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür Tefsîrun Tedebbüriyyun li'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n-Nuzûli Vifka Menheci Kitabi Kavâ'idi't-Tedebbüri'l-emsal li Kitâbillâhi Azze ve Celle*'

Sûrelerin nuzûl sıralamasına göre Kur'ân'ın tefsiri ve yöntemi hakkındaki bu izahattan sonra Habenneke el-Meydânî'nin Kur'ân'ı tefsir metoduyla ilgili düşüncelerine değinelim. Bir ilim, fikir ve dava insanı olan Meydânî, Kur'ân mesajının indirildiği sosyal ortam şartlarında anlaşılması ve eğitim psikolojisi açısından daha doğru olacağı tezinden hareketle tefsir tarihinde yakın bir geçmişte olan "Kur'ân sûrelerinin nuzûl sırasına göre tefsiri/kronolojik tefsirini" esas alarak çağdaş bir yöntemle eserini (*Me'âricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*) kaleme

⁴⁸⁵ Bk. en-Nusayrât, *a.g.m.*, c. XL, sy. 2, s. 494.

⁴⁸⁶ Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 17.

⁴⁸⁷ Bazı araştırmacılara göre tefsir tarihinde Kur'ân'ı Kerîm'i nuzûl sırasına göre ilk tefsir eden M. İzzet Derzeze (ö.1984), dir. Bk. Okumuş, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁸⁸ Araştırmalarımız sonucunda söz konusu eser ve müellifi hakkında ulaştığımız bilgi şöyledir: Abdülkâdir b. Molla Huveyş b. Mahmud Âli Gâzî el-Â'nî (1880-1978), Bağdat'ta ders görmüş, sonrasında da ilim öğrenmek üzere Suriye'deki Deyrezûr'a seyahat edip oraya yerleşmiş ve yaklaşık doksan sekiz yaşlarında bu şehirde vefat etmiştir. Aralıksız ve ısrarcı bir şekilde Hasan el-Ezherî Hoca'nın derslerine devam ederek ondan icâzet almıştır. Kur'ân sûrelerini nuzûl sırasına göre tefsir ettiği "*Beyânü'l-Meâ'nî- بیان المعاني*" adlı meşhur eseri haricinde "*Husnü'l-Beyân fi Tecvîdi'l-Kur'ân- حسن البيان في تجويد القرآن*" ve "*I'lmü'l-Ferâiz- علم الفرائض*" gibi pek çok kitabı bulunmaktadır. Bk. en-Nusayrât, *a.g.m.*, s. 497; Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 22; bk. <http://almerja.net/reading.php?idm=38909> [Erişim tarihi: 17 Haziran 2017].

almıştır. Bu sayede Fâtiha'dan başlayıp Nâs sûresinde son bulan geleneksel tefsir yöntemi anlayışının dışına çıkan sayılı müfessirlerden biri olmuştur.

Konuya önyargıyla yaklaşan bazı kimseler bu yöntemi uygularken Meydânî'nin müslümanlarca benimsenen mevcut Kur'ân sûrelerinin sırasını değiştirmeye çağırdığını ileri sürmüşler. Delil karşısında böylesi bir iddiada bulunmak hakikaten utanç verici bir durumdur. Hâlbuki Meydânî, gerek tevkifi gerekse sahabeden bir kısmının içtihadıyla olsun sahabilerin icma' ettiği Kur'ân sûrelerinin sıralamasının gözetilmesinin zaruri bir konu olduğunu vurgulamaktadır. Bu metodun dışına çıkmayı da dinde bid'at olarak görmektedir. Fakat O'na göre mushaf basımı ve ibadet niyetiyle okunmasında müslümanların ittifakla kabul ettikleri tertip hiçbir şekilde nüzûl sırasını gözeterek Kur'ân'ı tefsir etmeye engel olmamalıdır.⁴⁸⁹ Esas itibariyle tefsir, tilavet edilen bir Kur'ân olmadığı için âyet ve sûrelerinin tertibine riayet edilmesi de gerekmez. Dolayısıyla nüzûl sıralamasına göre tefsir yazmak mevcut Mushaf tertibine zarar vermez. Zira mevcut Mushaf tertibinin mühim sayılması 'bu tertibin vahye dayandığı ve bu hususta insanların görüş belirtmelerine imkân verilmediği' düşüncesinden ileri gelmektedir.⁴⁹⁰

"Kur'ân sûrelerinin nüzûl sırası konusu tefsir ve kıraat kitaplarına değil nakledilen hadislere dayanır, bazı sûrelerin Mekkî ya da Medenî olduğu hususu da ihtilaflıdır." düşüncesini savunan kimseye şu cevap verilmelidir: Tertibi konusunda müslümanların hemfikir oldukları mevcut Mushaf ile Hz. Osman zamanındaki İslâm beldelerine dağıtılan Mushaf nüzûl aşamalarına göre değildir.⁴⁹¹ Bakara, Âl-i İmrân, Nisa ve Mâide gibi sûrelerin Medîne'de, Alâk sûresi gibi pek çok sûrenin de Mekke'de indiği bilinen bir gerçektir. Bazı sûreler hususunda da zayıf rivâyetlere dayanılarak ihtilaf edilmiştir. Ancak Meydânî bir kısmı zannî rivâyetlere dayansa da eğitim-öğretim aşamalarında kendisine yardımcı olan nüzûl sırasına göre yaptığı çalışma sürecinde bu sıralamanın çoğunun doğru olduğunu keşfetmiştir. Bu yüzden

⁴⁸⁹ Mecdü Mekkî, *Lemehât*, s. 5.

⁴⁹⁰ Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âlu Selman, I-VII, I. Baskı, Dâru İbnu 'Affan, Mısır, h. 1417 - m. 1997, IV, 266.

⁴⁹¹ İslâm beldelerine gönderilen Mushaf sayısı hakkında ihtilaf edilmiştir. En meşhuru ise sayılarının beş olduğudur. İbn Ebî Dâvûd'un Ebû Hâtim es-Sicistânî'den işittiğine göre bu Mushafların sayısı yedidir. Mekke, Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kûfe şehirlerine gönderilmiş bir tanesi de Medine'de bırakılmıştır. Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, s.159; Meydânî, *Meâric*, XII, 203.

nüzûl sırası konusunda kesin deliller bulunmasa bile mushaf olarak basımı ve ibadet maksadıyla okunmasındaki düzene riayet edilmesi kaydıyla Kur'ân'ın nüzûl sıralaması gözetilerek tefsiri ve anlaşılmaya çalışılması daha uygundur. Nasıl ki bir müfessirin Amme cüzü veya Mülk sûresi gibi bazı sûre ve bölümleri seçerek tefsir etmesi yadsınmıyorsa Meydânî'nin, tefsirde nüzûl sıralamasını tercihi de makul karşılanmalıdır. Özellikle derinlikli çalışmasındaki pratik uygulama pek çok müfessirin keşfedemediği bilimsel anlayış ve gerçeklerin açığa çıkarılmasını sağlamıştır.⁴⁹²

Meydânî gibi Muhammet İzzet Derveze (ö.1984) de nüzûl sıralamasıyla ilgili yöntemin en verimli yöntem olduğuna inanmış ve bu konuda şunları söylemiştir: “Biz Kur'ân'ı anlama ve ona hizmet etmede bu yöntemin en üstün yöntem olduğuna inanıyoruz. Çünkü bu yöntem sayesinde nebevî seyrin aşamalarını izlemek mümkün olduğu gibi tenzîlin merhalelerini de en açık ve detaylı şekliyle izlemek mümkündür. Bu yöntemle okuyucu Kur'ân'ın indiği atmosfere girecek, Kur'ân'ın indiği ortamı ve o ortamla olan münasebetini ve boyutlarını görecek böylece tenzîlin hikmeti kendisine tecelli edecektir.”⁴⁹³

Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsiri yöntemini benimseyen Meydânî sûreleri konulara ayırarak tefsir etmiştir. Meydânî, bu hususta birlik ve bütünlüğü esas alan bir teoriyi (النظرية في وحدة السورة بالنظام الشجري) savunmaktadır. Yani kök, gövde ve dallarıyla birleşip bütünleşen bir ağaç gibi sûrelerin de sistematik bir konu ağına sahip olduğunu iddia etmektedir.⁴⁹⁴ Diğer müfessirlerde olduğu gibi Kur'ân sûrelerinin konu birliği ve bütünlüğünü kabul eder ancak konu birliği yönteminin bölümleri itibariyle ağaç(şecerî) gibi yani irtibatın alt bölümlerden biriyle de olabileceğini, zincir halkaları gibi her bir âyetin öncesiyle zorunlu bağının olamayabileceğini söylemektedir. Çünkü sûrenin tek bir konusu değil konularından

⁴⁹² Mecdü Mekkî, *Lemehât*, s.5.

⁴⁹³ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, ss.10-13; Kur'ân'ın nüzûl sırasına ilişkin çalışmalarıyla bilinen ve İran'da Humeynî döneminin ilk başkanlarından olan Azerî asıllı Mehdi Bâzergan (ö. 1995) ise bu tarz tefsir ve tedebbür metodunu tercih etme sebebini “Bu metodun yetmiş yıllık bir Kur'ân eğitim-öğretimi tecrübesinin ürünü olması ve Kur'ân'la amel bağlamında toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmesi” şeklinde açıklamaktadır. Bk. Bâzergan, Mehdi, *Adım Adım Vahiy*, çev. Yasin Demirkıran, Fecr yay., Ankara, 1999, s. 20.

⁴⁹⁴ Meydânî *et-Tedebbürî'l-Emsel* adlı eserinin bir ve ikinci kâidelerini de “حول وحدة موضوع السورة” ve “حول ارتباط الجملة القرآنية بموضوع السورة وارتباطها الموضوعي بما تفرق في القرآن المجيد” şeklinde bu konulara tahsis etmiştir.

söz edilebilir. Bu nedenle irtibat sûrenin bütünüyle değil bölümlerden birisiyle de olabilir. Birkaç âyet grubunun sûrenin bir ya da daha fazla bölümüyle konusal bağlantısı olabilir. Sonra da kendisiyle başka açıdan irtibatı olan diğer bir grup gelir. Sûrelerin konusu hususundaki ağaç sistemli birlik ve bütünlük nazariyesi Allah'ın Meydânî'ye bahsettiği bir beceri ve maharettir. Çünkü ünite, bölüm ve kısımlara dayalı eserlerde görüldüğü gibi müelliflerin çoğu, âyetler arasında zincir halkaları gibi zorunlu bir bağlantı olduğu düşüncesiyle sûreye yaklaşmışlardır. Bu durum ise belagat açısından kabul edilemez, ölçsüz ve zorlama bir irtibatın ortaya atılması hatasına neden olmuştur.⁴⁹⁵

Müellifin öne sürdüğü bu nazariyeyi dikkatle düşünenlerin onun “*Me ‘âricü’ t-Tefekkür ve Dekâiku’ t-Tedebbür*” adlı tefsirinin farklı bir şekilde kaleme alındığını ve bunun ilim dünyasında yankı uyandıran bir çalışma olduğunu müşahede edecekleri kanaatindeyiz.

3.1.1. Meydânî Tefsirinin Genel Özellikleri

Meydânî kelim, edebiyat ve tarih gibi pek çok konudaki ilgisi sayesinde özgün bir tefsir ortaya koyabilmiştir. Bu sebeple Meydânî'nin Kur'ân ilimleri ve tefsir alanına yaptığı katkılar, bu konuda izlediği yöntemler ve yaptığı yorumlar tefsir ilmi açısından son derece önem arz etmektedir.

Meydânî'nin hayatı boyunca elde ettiği birikim ve ilmî yaşamının kemalinde kaleme aldığı *Me ‘âricü’ t-Tefekkür ve Dekâiku’ t-Tedebbür* isimli tefsiri on beş ciltten oluşmaktadır. Tefsiri yalnızca Mekkî sûreleri içermektedir. Ömrünün vefa etmemesi yüzünden Medenî sûrelerin tefsiri yapılamamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi sadece on beşinci ciltte Medine'de inen Bakara sûresine mukaddime yapılmıştır.⁴⁹⁶

Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, nüzûl sırasına göre detaylı bir şekilde Kur'ân'ı yorumladığı tefsir eserinde daha çok sûrelerin konusunu keşfetmeye ve âyetlerin bu konuyla bağlantısını açıklamaya gayret etmiştir. Metinde gizlenen veya her sûrede sarâhaten dile getirilen bilgi, düşünce ve problemler üzerinde ayrıntılı düşünmeye önem vermektedir.

⁴⁹⁵ Mecdü Mekkî, *Lemhât*, s.4; Meydânî, *Kavâ'id*, ss.13-27.

⁴⁹⁶ Tefsiri hakkında tamamlayıcı açıklamalar için çalışmamızın birinci bölümündeki *Dirâsâtün Kur'âniyyetün* (Kur'ânî Araştırmalar / Çalışmalar) başlığına bakınız.

Meydânî, her sûrenin tefsirine mushaftaki metnini zikrederek başlamaktadır. *el-Büdûru'z-Zâhira*⁴⁹⁷ ve *el-Müyesser fi'l-Kıraâti'l-Aşr*⁴⁹⁸ gibi kıraat kitaplarına dayanarak kıraatlerin temelini izah etmektedir. Sûrenin nüzûl sebepleri ve fazîletiyle ilgili sünnette geçenleri zikrettikten sonra sûrenin konusunu açıklamaktadır. Sonra da sûreyi birbiriyle zincirleme bağlantılı ünitelerden oluşan derslere taksim ederek her derse özet bir bakış eklemektedir. Daha sonra da fikrî çözümlene ve tahlillerde bulunmaktadır.⁴⁹⁹

Meydânî, Kur'ân kelimelerini açıklamaya büyük önem verir, müfessirlerin zikrettiklerini nakletmekle yetinmeyerek kelimenin siyâk ve sibâka daha uygun mânâlarını tespit etmek için titiz bir araştırmayla temel Arapça sözlüklerini inceler. Çoğu zaman da bir Kur'ân kelimesinin derinlikli manasını belirlemek için tümevarım yöntemini kullanır.

Tefsir araştırması olarak incelediği sûrelerin belagat özelliklerini ortaya koyarken son derece titizlik gösterir, bu konuya sûre tefsirinin ek bölümleri arasında özel bir yer ayırmaktadır. Kur'ân araştırmacılarına Kur'ân'ın üslûbunu anlama ve belagatinden zevk alma imkânı veren bu tür eklere (ملحقات) neredeyse bütün sûre tefsirlerinde rastlamak mümkündür.

Meydânî, özellikle tefsirinin birinci aşamasında Kur'ân'ın bütününde bir konu mihverinde dönen âyetleri toplamaya önem vermiştir. Bunları bir ek ders olarak okutmuş ve sûrelerin tefsirine de eklemiştir. Bu tür tefsirî “ek” lerin⁵⁰⁰ sayısı elliye bulmaktadır. Örneğin Fâtiha sûresi tefsirinde, “âmin-امين” lafzının okunması, sûrenin edebi özellikleri, namazlarda Fâtiha sûresinin okunmasının gereği ve içerisinde “sebil-سبيل”, “tarik-طريق”, “minhâc-منهاج” ve “sırât-صراط” kelimelerinin geçtiği âyetlerin ele alındığı dört önemli ek bulunmaktadır.⁵⁰¹ Aynı

⁴⁹⁷ Abdulfettah b. Abdulganî el-Kâdî'nin (ö. 1402/1981) eseridir.

⁴⁹⁸ Muhammed Sâlim Muhaysinî'nin kraatler konusundaki eseridir.

⁴⁹⁹ Anlatmaya çalıştığımız bu başlık sıralaması bütün sûre tefsirlerinde genel olarak şu şekildedir:

1. “نص السورة مع ما فيها من فرشيات القراءات سورة...”
2. “مما ورد من احاديث بشأن سورة...”
3. “سبب نزول السورة”
4. “موضوع السورة”
5. “دروس السورة”
6. “التدبر التحليلي للدرس الأول من دروس السورة”

⁵⁰⁰ ملحقات السور

⁵⁰¹ Meydânî, *Meâric*, I, 314.

şekilde A'lâ sûresinde “-*et-Tesbîhu fi'l- Kur'ân* - القرآن في التسبيح في⁵⁰², Duha sûresinde de “-*Vecede-yecidü fiilinin Kur'ân'da Allah'a isnadı*- وجد يجد الى الله في إسناد فعل : وجد يجد الى الله في القرآن⁵⁰³ şeklinde ekler(ملحقات) bulunmaktadır.

Meydânî, tefsir ve kıraat âlimlerinin nüzûl sırasına göre sûreleri Mekkî ve Medenî olarak isimlendirdikleri şemaya dayanarak *Kavâ'idü't-Tedebbürî'l-Emsel* adlı kitabının “*Kur'ân'ın iniş merhalelerinin araştırılması* - حول تتبع مراحل التنزيل⁵⁰⁴” konusundaki dokuzuncu kâidesinde de Kur'ân tefsirinde önemli kurallardan biri olarak ifade ettiği gibi tefsirini Kur'ân sûrelerinin nüzûl sırasına uygun olarak kaleme almıştır. Kur'ân'ın bir anda topluca indirilmemesi ve özel bir eğitim politikası çerçevesinde tedricî yolu izlemesinden hareketle nüzûl sırasına göre tefsir edilmesinin Kur'ân'ın hedefleri bağlamında daha uygun ve en doğru yöntem olduğunu düşünmüştür.

Meydânî, tefsirinde klasik tasnifle dirâyet ve rivâyet birlikteliğine dikkat çekmiştir. Meydânî zaman zaman kelimelerin yapısal farklılıklarının anlam üzerindeki etkilerine ve sarf-nahiv içerikli gramer bilgilerine yer vermektedir. Ahkâm âyetleri sadedinde mezhebî görüş ayrılıklarını zikretmekten de kaçınmamıştır.

Kendisinin eğitimci bir kişiliğe sahip olması nedeniyle Meydânî tefsirinin gereksiz tekrarlar ve sonu gelmez tartışmalardan oldukça uzak, sade ve ağdasız bir dile sahip olduğu kanaatindeyiz.

Meydânî, *et-Tedebbürü'l-Emsel li Kitâbillahi Azze ve Celle* adlı eserinde tespit etmiş olduğu kuralları ve daha fazlasını eserlerine uygulayan hiçbir müfessirin bulunmadığını düşünerek bu kâideleri kendi tefsirine uygulamaya çalışmıştır.⁵⁰⁵

Meydânî, kendi eserini neşredenlerin Hz. Osman (r.a.) zamanında çoğu müslüman şehirlere dağıtılmış olan mushaflardaki içtihadî tertibe uygun olarak neşredilmesinde ısrar etmelerine rağmen Kur'ân ilimlerinde mütehasıs kimselerin

⁵⁰² Meydânî, *Meâric*, I, 467.

⁵⁰³ Meydânî, *a.g.e.*, I, 576.

⁵⁰⁴ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 151.

⁵⁰⁵ Bk. Abacı, Harun, “Kavâ'idü't-Tedebbürî'l-Emsel li-Kitâbillâh/Kur'ân-ı Kerîm'i Tefekkür Etmenin Kuralları”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIII, sy. 23 (2011/1), s. 321-332.

ulûmü'l-Kur'ân'da zikrettikleri tertip üzere yani nüzûl sırasına göre tefsir etmeyi tercih etmiştir.

Kur'ân ilimlerinde uzmanlaşanların eserlerinde de yer alan sûrelerin tertibi konusu ve Meydânî'nin bu yöntemle Kur'ân'ı tefsiri bilişsel ve eğitsel gelişimin sürekliliği anlayışına dayanmaktadır. Bilindiği üzere eğitim süreç içerisinde gerçekleşen kapsamlı bir iştir. Allah Resulüne inanan ve ona tabi olanlar için bu kapsamlı ilâhî eğitim, uygulama hareketi ve dinî konulardaki bilişsel inşa faaliyeti konusunda Meydânî'nin tefsiri ve tefsir metodu son derece önemlidir.

Meydânî, inanç ve itikat konularında selef-i sâlihînin yolunu izlemektedir. Kendisi uzak te'villerle onların yolunu genişletmeyi uygun bulmamıştır. Kur'ân'daki "istivâ", "yed" ve "eydîynâ" gibi lafızların izahında, özellikle sıfat ve isimler hususunda selef-i sâlihîn mezhebini tespit edip oturtmaya çalışmaktadır.

Meydânî'nin özellikle kaza ve kader gibi inanç konusundaki diğer araştırmalarına bakıldığında Kaderiye ve Cebriye arasında orta bir yol izleyen ehl-i sünnet ve'l-cemaat üzere olduğunu görmekteyiz. Allah'ın imtihan için insana bahsettiği hür irade ve ihtiyarını kaldıran, bir kısım müfessirlerce cebir zannedilen, cebir olarak anlaşılan bazı âyetler konusunda Meydânî'nin keskin görüşü, dikkatli bakışı ve detaylı düşünüşünü açıklayan örneklerin de selefîn yolunu izlediğini gösterdiğini anlıyoruz.

Meydânî'nin tefsirine baktığımızda İzzet Derveze'nin aynı yöntemle kaleme aldığı *et-Tefsîru'l-Hadîs* adlı eserindeki gibi konu işlenişinin bölüm ve alt bölümlere, tam gruplara ayrıldığını görürüz. Bu şekilde; anlam, nazım ve siyak yönünden konuların doğru anlaşılması sağlanmıştır. Söz konusu gruplar tam bir âyet veya birkaç âyet ya da âyetlerden oluşmuş uzun bir silsile gibidir. Eserde, çok sık rastlanılmayan/garip kelime ve tabirler; lügat, nahiv ve belagat yönünden çok zaruret yoksa ayrıntıya girmeden açıklanmıştır. Âyetlerin ve sûre bölümlerinin aralarındaki irtibat ve münasebete dikkat çekilmiştir. Âyetlerin delaletlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Kur'ân pasajlarının nazım ve konusal bağlantılarının ortaya çıkarılması için birbirleri ile irtibatlandırılmıştır. Zira bu mevzuda bazı kimseler sûrelerdeki âyet ve bölümlerin bir düzen ve uyum olmaksızın toplanmış olduklarını savunmaktadırlar.

Bütün bunlardan hareketle Meydânî tefsirinin büyük bir ilmî değere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.2. Meydânî Tefsîrinin Özel Konu Başlıkları

Meydânî'nin tefsirinde önem verdiği ve dikkat çekmek istediği bazı konuları özel başlıklar açarak ele aldığını görmekteyiz. Kur'ân'ı anlama yöntemi ve tefsiri hakkında fikir vereceğini düşündüğümüz, konulu tefsir özelliği gösteren bu başlıklardan bir kısmını örneklendirelim.

a) تربية الله لرسوله في القرآن كله ان لا يحزن علي الذين كفروا معاندين

“İnatçı kâfirlere üzülmemesi için Allah'ın Kur'ân'da elçisini terbiye ve yetiştirmesi”

Bu başlık altında Allah Resulünün sadece kendi kavmi değil ehl-i kitaba ve diğer insanlara dahi batılda inat ve ısrarları dolayısıyla inanmıyorlar diye üzülmemesi gerektiği tedrici olarak farklı dönemlerde indirilen dokuz âyet-i kerîmeyle izah edilmiştir.⁵⁰⁶

b) شمول علم الله كل شيء

“Allah'ın ilminin her şeyi kuşatması”

Burada da Meydânî, Allah'ın ilminin her şeyi kuşatması başlığı altında gökler, yer, göğüsler, kalpler, kara ve denizler, dışilerin rahimleri hatta ağaçtan düşen yaprağa kadar hiçbir şeyin ona gizli kalamayacağını farklı sûrelerden âyetleri bir araya getirerek izah etmektedir.⁵⁰⁷

c) شجرة الزقوم في القرآن المجيد

“Kur'ân'da Zakkum Ağacı”

Bu başlıkta da Habenneke el-Meydânî, Vâkıa, Saffat ve Duhan sûrelerinde zakkum ağacının zikredildiği âyet gruplarına toplu bir bakış yapmaktadır. Bu minval üzere burada üç farklı sûrede geçen âyetlerin belli bir konuda birbirlerini nasıl tamamlayıp desteklediklerine işaret etmektedir.⁵⁰⁸

d) المراد بلازمة التي أقسم الله بها في السورة

“Sûrede Allah'ın kendilerine yemin ettiği zamanların gayesi” şeklinde tercüme edebileceğimiz başlıkta ise Meydânî, Allah Resulünden bu konuda herhangi

⁵⁰⁶ Meydânî, *Meâric*, IX, 156.

⁵⁰⁷ Meydânî, *a.g.e.*, III, 29.

⁵⁰⁸ Meydânî, *a.g.e.*, VIII, 525.

bir bilgi gelmemiş olmasına rağmen kasem edilen zamanlarla ilgili ehl-i te'vîlin ictihadî yorumları çerçevesinde hareket edeceğini söylemiştir.⁵⁰⁹ Aynı şekilde burada Âd, Semûd ve Lût kavimleriyle Firavun ve askerleri gibi önceki asırların inkârcı toplumlarının helak edildikleri zamanın gecenin sonundaki “Fecr vakti” olması hasebiyle üzerine yemin edilmeye değer bir vakit olduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁰

e) سياسة الداعي في احوال المدعو الذي لم يستجب

“Davet edilene icâbet etmeyenlerin durumları karşısında davetçinin tavrı”

Meydânî, burada hikmet, güzel öğüt ve en uygun mücadele usûlünün tercih edilmesi gibi bir davetçinin izlemesi gereken yöntemlere işaret etmektedir. Ayrıca Nahl, Müddessir, Münafikûn, Secde, Fussilet, Kamer, A'râf, A'lâ ve diğer sûrelerden seçtiği âyetlerle İslâmî davet karşısında muhatapların derece ve durumlarından; bu durumlar mukabilinde bir davetçinin nasıl davranması gerektiğini anlatmaktadır.⁵¹¹

3.1.3. Meydânî Tefsirinin Kaynakları ve Atıfları

Kitapların kıymeti ve ilmî değeri çoğunlukla mukaddime, netice, kaynaklar, dipnot ve derinlemesine tahlillere göz gezdirilmek sûretiyle anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu zâviyeden Meydânî'nin tefsirine bakıldığında çok çeşitli kaynaklar, uzun izahlar, son derece titiz ve takdire şayan bir çalışmanın ortaya konulduğu müşahede edilmektedir.

Meydânî, yönteminin farklı ve öncelik verdiği hususların çeşitli olmasıyla beraber modern ve klasik tefsir kaynaklarıyla sıkı bir bağ içerisindedir. Bu kitapları incelemiş, araştırmış ve hazmetmiştir. Ancak kendisi taklit ve bir başkasına benzemekten asla hoşlanmamaktadır. Pek çok sözü toplamanın, diğer bir ifadeyle laf kalabalığı yapmanın araştırmacıyı varılmak istenen amaçtan uzaklaştıracağını ve zaman kaybına neden olacağını düşünmektedir. Düşünüp araştırmadan, uygun bir tercihte bulunmadan çokça nakilcilik yapan kişiyi çeşitli türde eşyaların bir araya

⁵⁰⁹ Meydânî, *Meâric*, I, 518.

⁵¹⁰ Meydânî, *a.g.e.*, I, 522.

⁵¹¹ Meydânî, *a.g.e.*, II, 193.

getirilip üst üste biriktirildiği büyük bir ticaret merkezine giren satıcıya benzetmektedir.⁵¹²

Ne var ki Kur’ân ilimleri ve tefsir bağlamında Ali Tantâvî (ö. 2010) müellifleri farklı tabakalara ayırmaktadır. Ona göre müelliflerden üst üste dizilmiş çeşitli eşyaların kendisine bırakıldığı emanetçi gibi çok değerli malları arz edip de iyisini kötüsünden ayırt edemeyenler bulunmaktadır. Onların eserleri sanki bir zâhidin eskimiş, yıpranmış yün ve ketenle yamanmış emanet giysileri gibidir. Bu tabakadan daha yüksekte bulunan müellifler de var ki gücüne göre daha az bilgi toplamış fakat onu tasnif edip düzenlemiş orijinal ve taklit olanları ayırmıştır. Musanniflerin en üstünleri de pamuk demetlerinin dokuma fabrikasına girmesi gibi bu bilgi ve rivâyetleri alıp zihnine yerleştirenlerdir. Bu nedenle oradan o fabrikaya işaret eden İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi kaliteli bir ürün çıkar. Bu tabakadaki müellifler bu noktada artık bir başkasının fikirlerini esas almaz, sadece kendi akılnı çalıştırır. Başkasının üslûbunu ödünç almaz, kendi üslûbuyla yazar. Bütün veya özet olarak müfessirlerin eserlerinden alınan nakiller ve araya sıkıştırılan sözlerle eserlerini doldurmazlar.⁵¹³ Bunlar gibi Meydânî de Kur’ân ve sahih sünnet metinlerini ele almış bunları anlayıp hazmetmiş, anladıklarını kaleme almış, farklı ve faydalı şeyleri ortaya koymuştur.

Abdurrahman Habenneke el-Meydânî Tefsir, Hadis, Lügat, Siyer, Nahiv ve Belagat gibi pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Bunlardan istifade ederken kimi zaman metni nakletmiş, kimi zaman manayı kullanmış, kimi zaman da bu eserlerin müelliflerinin sözlerini tenkit etmiştir. Bunlardan nakillerde bulunurken bazen “روى” gibi farklı ifadelerle müfessirlerin isimlerini zikretmiş, bazen de “وقد نظرت فيما ذكره المفسرون”, “قال بعض المفسرين”, “إختلفت اقوال المفسرين” gibi farklı lafızlarla kaynak ve sahiplerinin isimlerini zikretmeden bazı müfessir gruplarına atıflarda bulunmuştur. Söz konusu

⁵¹² Mecdü Mekkî, *Mukaddimâtü’ş-Şeyh Ali el-Tantavî*, I. Baskı, Dâru’l-Menâre, Cidde, h. 1418/m. 1997, s. 131.

⁵¹³ Mecdü Mekkî, *a.g.e.*, s. 132.

kaynaklardan nakillerde bulunduktan sonra çoğu zaman “اقول” ifadesiyle kendi görüşünü de beyan etmiştir.⁵¹⁴

Meydânî, tefsirinde âyet manalarını açıklama, sebebi nüzûller ve sûrelerin faziletleri konusunda farklı yerlerde Taberî'nin (ö. 310/922) ismini zikrederek nakillerde bulunmuştur. Dil ve edebiyat konularında âyet manalarını izah ederken genelde Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) ismini zikrederek Keşşâf'tan nakiller yapmıştır. Ebû Bekir İbnu'l-Arabi'nin (ö. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, İbn Atiyye el-Endelûsî'nin (ö. 542/1148) *el-Muharriru'l-Vecîz*'i, Râzî'nin (ö. 606/1209) *Mefatihü'l-Ğayb*'ı, Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzil*'i, Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin (ö. 745/1344) *Bahru'l-Muhît*'i, İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *Fethu'l-Kadîr*'i, Âlusî'nin (ö. 1270/1853) *Rûhu'l-Meâ'nî*'si ile çağdaş olanlardan Seyyid Kutub'un (ö. 1385/1966) *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'ı ve Tâhir b Aşûr'un (ö. 1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*'i Meydânî'nin tefsirinde istifade ettiği diğer en önemli kaynaklardır.

Meydânî, hadis konularında İmam-ı Malik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ı, Ahmet b Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i ve Kütüb-ü Sitte'den; hadis şerhleri konusunda İbn Recep el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Câmi'u'l-U'lûm ve'l-Hikem fi Şerhi Hamsîne Hadîsen min Cevâmi'i'l-Kilem*'i ve İbn Hacer el Askalânî'nin (ö. 852/1449) Buharî şerhi olan *Fethu'l-Bârî*'sinden; Lügat konularında da Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 393/1003) *es-Sihah*'ı, İbn Manzûr'ün (ö. 711/1370) *Lisânu'l-Arab*'ı ve Semîn el Halebî'nin (ö. 756/1355) *ed-Dürü'l-Masûn* adlı eserinden istifade etmiştir. Aynı şekilde kıraatler konusunda Abdulfettah b. Abdulganî el-Kâdî'nin (ö. 1402/1981) *Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira*'sı, Dr. Muhammet

⁵¹⁴ Tefsirinin pek çok yerinde bu yöntemin örneklerini görebiliriz. İsrâ sûresindeki duruma baktığımızda, Hz Peygamberin “آية العز -âyetü'l-'izz-” olarak ifade ettiği İsrâ sûresi son âyet-i kerîmede Yahudi, Hristiyan, Mecûsi ve Sâbîilerin Allah (c.c.) hakkındaki yakışsız nitelendirmelerinin tenzihi anlamında reddedildiğini ifade ettikten sonra Meydânî “اقول -Ben de diyorum ki-” şeklinde kendi görüşünü beyan etmektedir. Bu minval üzere Allah'ın (c.c.) inkârcıların inançlarını reddetmek, imanın temelini yerleştirmek, diğer imanî ve islâmî unsurların onunla bağlantısını oluşturmak üzere İsrâ sûresini sonlandırdığı bu âyetin imanî bazı meseleleri ihtiva ettiğini bildirmektedir. Bk. Meydânî, *Meâric*, IX, 756; Rivâyetleri aktardıktan sonra Taberî'nin kendi görüşünü açıkladığı gibi Meydânî de her iki tarafın delillerini nakleder sonrasında mevzunun açık bir şekilde anlaşıldığını ifade ederek kendi görüşünü dile getirir. Örneğin Yâsin sûresindeki “مآ -mâ-” harfinin ism-i mevsul veya nâfiye olmasına göre farklı anlamlar verilebildiği altıncı âyet-i kerîmeyle ilgili görüşleri verdikten sonra en doğrusunun olumlu cümle olduğunu ifade etmektedir. Bk. Meydânî, *Me'âric*, VI, 36.

Sâlim Muhaysinî'nin *el-Mühezzeb fi'l-Kırâati'l-Aşri ve Tevcîhihâ min Tarîki Tayyibetinneşr*'inden; siyer konularında İbn Hişâm'ın (ö. 213-218/...) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'sinden; tarih konusunda da İbn Kesîr'in (ö. 774/1372 *Kısâs-ı Enbiyâ*'sından istifade etmiştir.

Bu kaynaklardan nakillerde bulunurken cilt ve sayfa numaralarına pek atıfta bulunmayan Meydânî Kur'ân kelimelerinin manalarının araştırılması zorunluluğunu anlatan on altıncı kâide ile ilgili Taberî'ye (ö. 310/922) yaptığı atıfta şöyle demektedir: “Bu durumu İbn Cerir et-Taberî, Nebe sûresindeki “ثَجَا” kelimesini tefsirinde güzel bir şekilde açıklıyor. İbn Vehb'in “ثَجَا” lafzı hakkındaki “كثيراً” sözünü naklettikten sonra Taberî, Arapların kullanımında “الثَج” in “çok” anlamında değil de “sürekli bir akma, dökme” anlamında olduğunu, bunun delilinin de Hz. Peygamberin “أَفْضَلُ الْحَجِّ الْعَجُّ وَالثَّجَّ” sözü olduğunu, yani “الثَج” in “hedy kurbanının kanını akıtmak, dökmek” anlamında olduğunu söylemektedir.⁵¹⁵

Kendisi bu kaynaklardan istifade ederken motamot bir aktarımda bulunmamakta, tasvip edip özüksediklerini iyi bir kompozisyonla tefsirine yansıtmaktadır. Meydânî, tefsirinde sûre ve âyetleri yorumlarken kendi tefsirine ve daha önce çeşitli alanlarda te'lif ettiği diğer eserlerine de atıfta bulunarak bunları kaynak olarak kullanmıştır.

Namazda sûrelerin okunması veya duâ esnasında sesin düzeyi ile ilgili İsrâ sûresi 17/110. âyeti “قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ” O'na ister Allah diye çağırıp yakarın, ister Rahman diye çağırıp yakarın; hangisiyle çağırırsanız çağırın, en güzel isimler(esmâ-i hüsnâ) O'nundur. Bununla birlikte sen dua ve namazında sesini ne çok yükselt ne de çok alçalt; ikisi arası bir yol tut!-” tefsir ederken kendi tefsirindeki farklı bölümlere atıflar yaptığını müşahede etmekteyiz. Meydânî burada A'râf sûresi 7/205. âyeti örnek vermiş ve “bu âyetin tefsiri A'râf sûresi'ndeki yerinde geçmiştir.-” ibaresiyle tefsirinin orada yapıldığını anlatmıştır.⁵¹⁶

⁵¹⁵ Meydani, *Kavâ'id*, s. 318.

⁵¹⁶ Bk. Meydânî, *a.g.e.*, IX, 757; Tekrarı engelleyerek tefsirinin hacmini küçülten bu tür kullanımların pek çok örneği vardır. Yunus sûresi üçüncü âyette Allah'ın izin verdiği kimseler hariç hiç kimsenin ahirette bir başkasına şefaataçı olamayacağını ihtiva eden âyeti tefsirinde de “انظر الملحق الثاني التابع لتدبر هذه الآية في موضعها من سورة الأعراف” şeklinde şefaet konusuna ilgili özel başlık açtığı.

Mâûn sûresini tefsir ederken de “*el-miskîn*–المسكين” kelimesini açıkladığı “*Kavâ'id*” adlı eserine “قواعد من كتابي قواعد (16) انظر القاعدة والمسكين، انظر القاعدة (16) من كتابي قواعد” هذا ما انتهيت اليه في التفريق بين الفقير والمسكين، انظر القاعدة (16) من كتابي قواعد” *el-fakîr ve el-miskîn arasındaki farkı sonuca bağladığım Kavâ'idü't-Tedebbürî'l-Emsel li Kitabillâhi Azze ve Celle kitabımın on altıncı kâidesine bakınız.*” ibaresiyle atıfta bulunmaktadır.⁵¹⁷

Kur'ân tefsirinde dil ve edebiyatın(belagat) önemine inanan Meydânî, mecâz-ı aklî konusunu anlatırken, “انظر تقسيم الإسناد في الجملة إلى حقيقي و مجازي في كتاب البلاغة” *miüllifin el-Belâgatü'l-Arabiyyetü adlı kitabındaki cümlede isnâdin hakiki ve mecâzî olarak taksimine bakınız.*” ibâresiyle cilt ve sayfa numaralarını da vererek *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü* adlı eserine dipnotta işaret etmektedir.⁵¹⁸

Meydânî, israiloğullarından bahsederken onların bütün dünyada ve dünya milletlerinde bozgunculuk(fesat) ve kargaşa çıkarma çabasında olduklarını, görünürde somut olarak dünyaya hükmeden bir devletleri olmadığı halde hiçbir milletin ulaşamadığı bir yüksekliğe eriştiklerini anlatmaktadır. Burada Mason locaları, Yahova şahitleri örgütü, Rotary ve Lions kulüpleriyle dünya devlet başkanlarını yönlendirdiklerini ifade ederken, “انظر ما جاء في كتاب –مكاييد يهودية عبر التاريخ، وما جاء في كتاب –ظاهرة النفاق و خبائث المنافقين في التاريخ، اخر الجزء الثاني- و كتاب –كواشف – زيوف في المذاهب الفكرية المعاصرة- للمؤلف *miüllifin Mekâyidü Yehûdiyyetin Abra't-Tarih adlı kitabı ile Zâhîratü'n-Nifâk ve Habâisu'l-Münâfikîn fi'Târîh adlı eserinin ikinci cildinin sonuna ve Kevâşifü Züyûfin fi'l-Mezâhibi'l-Fikriyyeti'l-Muâsıratı adlı eserinde anlatılanlara bakınız.*” şeklinde dipnotta daha önce kaleme aldığı bu alandaki kendi eserlerine ismen atıfta bulunmuştur.⁵¹⁹

Meydânî ayrıntılı bir şekilde kaynak belirtmeden kimi zaman mânâ aktarımıyla diğer bazı tefsirlerden nakillerde bulunmaktadır. Örneğin, “قال ابن كثير في” *İbn Kesir tefsirinde der ki-*” diye başlayarak sayfa, cilt vb. belirleyici ifadeler

bölüme atıfta bulunmaktadır. Bk. Meydânî, *Meâric*, X, 41; Benzer kullanımlar için bk. Meydânî, *a.g.e.*, XV, 320; VI, 28.

⁵¹⁷ Meydânî, *Meâric*, I, 691; Meydânî, yine bir başka yerde “*fakîr ve miskin*–فقير و مسكين” kelimelerinin anlamlarını izah ederken “انظر القاعدة (16) من كتاب –قواعد التدبير الأمثل لكتاب الله عز و جل” şeklinde dipnotta aynı şekilde *Kavâ'id* adlı eserine işaret etmektedir. Bk. Meydânî, *Me'âric*, I, 134.

⁵¹⁸ Meydânî, *a.g.e.*, I, 524.

⁵¹⁹ Meydânî, *a.g.e.*, IX, 553.

kullanmaksızın onun sözünü aktarmıştır.⁵²⁰ Aynı şekilde pek çok yerde “*denildi-*” ifadesiyle kimin söylediğini belirtmeksizin bazı düşünceleri aktarmıştır.⁵²¹

Meydânî, yeryüzünde ilk inşa edilen mescidin mescid-i haram, ikincisinin de mescid-i aksa olduğu ve bu ikisinin inşası arasında kırk yıllık sürenin geçtiğiyle ilgili rivâyeti aktarırken bu süre zarfında Hz. İbrahim’den başka hiç kimsenin böyle bir işe yeltenmediği düşüncesini “*تبعث بهذا الفهم الشيخ محمد بن الطاهر بن عاشور في تفسيره التحرير والتوير -Bu anlayışı Muhammed b. Tahir b. Aşûr’un et-Tahrîr ve’t-Tenvîr adlı tefsirinden aldım. Bu konuda onu izledim.-*” ifadeleriyle dipnotta belirtmektedir.⁵²²

Diğer tefsirlerde olduğu gibi Meydânî de sık sık kelimelerin lügat manaları ve sarf yapıları hakkında bilgiler vermektedir. Meydânî’de çoğunlukla metin içerisinde müşahede ettiğimiz bu özelliğin kimi zaman da naklettiği hadislerdeki kelimelerin iştikak ve sarfî özelliklerine dipnotlarda işaret etmesinde tanık oluyoruz. Alak sûresinin tefsirinde ilk inen âyetlerle ilgili olarak Sahih-i Buharî ve diğer hadis kaynaklarından naklettiği hadiste Varaka b Nevfel’in (ö. 610 [?]) “*و إن يدركني يومك و أنصرك نصرا مؤزرا -şayet (kavminin seni yurdundan çıkaracağı) o güne erişirsem muhakkak yardım edip sana destek olacağım*”⁵²³ sözlerini naklederken hadis metninde geçen “مؤزرا” ifadesini yine dipnotta şöyle açıklamıştır: “*أزره, وأزره, إذا عاونه وقواه و دعمه, والنصر المؤزر : هو النصر المتابع بالمعونة والتقوية والدعم*”⁵²⁴

Meydânî, âyetleri tefsir ederken naklettiği hadisler hakkında dipnotlarda açıklamalarda bulunmuştur. İnşirah sûresindeki 94/5-6. “*إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا 6 فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا 5 -Şüphesiz ki zorluğun yanı sıra bir kolaylık vardır! Evet, hiç şüphesiz, zorlukla beraber bir kolaylık vardır.-*” meâlindeki âyeti tefsirinde Allah Resulü’nün bir gün sevinçli bir halde gülümseyerek söylediği “*لَنْ يَغْلِبَ عُسْرٌ يُسْرَيْنِ , لَنْ يَغْلِبَ عُسْرٌ -bir zorluk iki kolaylığa gâlip olamayacak, bir güçlük iki kolaylığa üstün*

⁵²⁰ Bk. Meydânî, *Me’âric*, X/604.

⁵²¹ Meydânî, *a.g.e.*, XV, 320.

⁵²² Meydânî, *a.g.e.*, IX,521.

⁵²³ Buharî, “*Bed’ü’l-Vahy*”, 3.

⁵²⁴ Meydânî, *a.g.e.*, I, 35; Aynı şekilde Bakara sûresinin faziletiyle ilgili naklettiği hadislerde geçen “البطلة” kelimesini “كل ما أظل الإنسان فوق رأسه كالسحاب، والغبرة، والظل، و نحو ذلك” şeklinde; “السحرة أى: لا تستطيع السحرة الصمود تجاه ما جعل الله فيها من تأثير في إبطال سحر السحرة مهما بلغ سحرهم” kelimesini de “السحرة أى: لا تستطيع السحرة الصمود تجاه ما جعل الله فيها من تأثير في إبطال سحر السحرة مهما بلغ سحرهم” şeklinde dipnotta açıkladığını görüyoruz. Bk. Meydânî, *a.g.e.*, XV, 403.

*gelelimiyecek-*⁵²⁵ sözünü nakleder ve bu hadisin “mürsel” olduğunu, “merfû” olarak da bir benzerinin rivâyet edildiğini dipnotta belirtmiştir.⁵²⁶

Meydânî, dinî bilgiler haricinde Kur’ân’da geçen kâinat ve kozmik sistemle ilgili bazı konularda bilgiler vermektedir. Kendisi bitki, hayvan ve diğer canlı türleri arasındaki düzen ve intizâmı ilim adamlarının Kur’ân’ın indirilmesinden on bir asır sonra farkettilerini, bu durumun Kur’ân’ın beşer kelâmı olmadığına, mûcize olduğuna işaret ettiğini ifade etmektedir. Ancak bu bilginin kaynağıyla ilgili herhangi bir söz söylememiştir.⁵²⁷

3.2. Rivayet Yönünden Meydânî Tefsiri

Kur’ân’ı açıklamayı ve yorumlamayı konu edinen tefsir ilmi, kaynakları ve yöntemleri bakımından dirâyet tefsirleri ve rivâyet tefsirleri olarak taksim edilmektedir. Rivâyet tefsiri, tefsir için kaynak olarak sadece Kur’ân-ı Kerîm’i, Hz. Peygamber’in sünnetini, sahâbeyi ve sahâbeden faydalanan nesli esas alan ve ‘me’sûr tefsir’ diye de adlandırılan tefsir türüdür. Meydânî, *Kavâ'idü't-Tedebbürü'l-Emsel* adlı eserinin yedinci maddesini bu konuya yani nassın manasını anlamak için rivâyet tefsirlerine müracaat etmenin gerekliliğine ayırmıştır.⁵²⁸ Tefsiri dirâyet ağırlıklı olmakla birlikte örneklerden anlaşılacağı gibi kendisi yer yer söz konusu rivâyetlerden de faydalanmaktadır.

3.2.1. Kur’ân’ın Kur’ân ile Tefsiri

Kur’ân-ı Kerîm’de hâss- âmm, mutlak- mukayyet, müşterek, mücmel, muhtasar ve müteşâbih özellikte farklı lafızlar bulunmaktadır. Bu lafızlar buldukları âyette veya bir başka yerde ayrıntılı olarak izah edilip

⁵²⁵ Abdurrezzâk, Ebu Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27) *Tefsîru Abdurrezzâk*, thk. M. Muhammed Abduh, I-III, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyeti, Beyrut, h. 1419, III, 438; Vehbî, Mehmet, *Hulâsatü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, I-XVI, IV. Baskı, Üçdal neşr., İstanbul, 1966, XVI, 6492; Âlimler bu sözün sebebini ikinci cümledeki “الْعُسْرُ-zorluk-” kelimesinin ma'rife olması yani birinci cümledekiyle aynı olduğu; “يُسْرًا-kolaylık-” kelimesinin ise her iki cümlede nekre olarak gelmesi yani birbirinden farklı oldukları şeklinde izah etmektedirler. Bk. Meydânî, *a.g.e.*, I, 595.

⁵²⁶ Meydânî, *Me'âric*, I, 595; Aynı şekilde bir başka yerde de içerisine bir dağ atıldığında daha dibine ulaşmadan yanıp yok olacak olan cehennemdeki “الْوَيْلُ-veyl-” adındaki vadi hakkında rivâyet edilen hadisin muhaddisler nezdinde sahihlik derecesine ulaşamadığını ancak azabın şiddetini anlatması bağlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Bkz. Meydânî, *a.g.e.*, XII, 200.

⁵²⁷ Bk. Meydânî, *a.g.e.*, VI, 22.

⁵²⁸ Kur’ân’ın anlaşılması için rivâyet tefsirlerinin araştırılması-حول تتبع التفسير المأثور لمعنى النص- Bk. Meydânî, *Kavâ'id*, s. 133.

açıklanabilmektedir. Kur'ân'ı indiren Allah Teâla olduğu için onun maksadını en iyi bilen ve açıklayan da yine kendisidir.⁵²⁹ Bu yüzden yapılan tefsirlerin en makbulü Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiridir.⁵³⁰

“Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme”, Meydânî'nin tefsir metodunda önem verdiği hususlardan biridir. O, Kur'ân'ın bütünlüğü çerçevesinde konulara yaklaşarak herhangi bir konuda ilgili tüm âyetleri sıralamaktadır.⁵³¹ Aynı şekilde bir kelimenin anlamını izah ederken, anlamı başka âyetlere dayandırmaya ve onlarla delillendirmeye gayret etmektedir.

Diğer müfessirlerde olduğu gibi Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri konusuna önem veren Meydânî edebî açıdan bunu birkaç şekilde yapmaktadır. Kelime ve âyetlerin manasını izah ederken farklı âyetlere atıflar yaparak onlardan örneklendirmelerde bulunmaktadır.

3.2.1.1. Kelimelerin Lügat Mânâsını Açıklamak İçin Olanlar

Allah (c.c.) Kıyâmet sûresinde 75/19 “تُمْ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ” -*Dahası onun açıklaması da şüphesiz ki bize aittir.*-” buyurmaktadır. Kur'ân'ı en doğru şekilde anlamakta önemli kurallardan biri de Kur'ân'ı kendi beyanlarıyla tefsir etmektir. Yukarıdaki âyetten de anlaşılacağı üzere Allah Teâla Kur'ân'ı açıklama(tefsir) hususunda bütün mesuliyeti özellikle kendi üzerine almaktadır.⁵³²

Örnek

Meydânî, Fâtiha sûresi 1/7. “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” -*Gazaba uğrayanların ve şaşırıp sapıtanların yoluna değil.*-” âyette geçen “أَنْعَمْتَ” kelimesini açıklarken bu kelimenin Kur'ân'ın diğer âyetlerinde hangi bağlamlarda kullanıldığına değinmiştir.⁵³³ Meydânî'ye göre “النعمة” lafzı Kur'ân'da şu anlamlarda kullanılmıştır:

- Risâlet ve dîn,

⁵²⁹ Kıyâmet 75/19.

⁵³⁰ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm (ö. 728/1328), *Mukaddimetü fi Usûli't-Tefsir*, Dârü Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, Lübnan, 1980, I, 39.

⁵³¹ Bk. Meydânî, *Me'âric*, II, 622.

⁵³² Baljon, J.M.S. *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev. Şaban Ali Düzgün, Fecr yay., Ankara, 2000, s. 30.

⁵³³ Meydânî, *a.g.e.*, I, 309.

“*Sen Rabbinin nimeti sayesinde asla aklına zarar gelmiş biri değilsin.*”⁵³⁴

b) Allah’ın lütfuyla varlıkların insana hizmet etmesi,

“*Rabbinizin, size (kudretinin) işaretlerini göstermek üzere gemilerin Allah’ın lütufkâr emri ve rahmetiyle akıp gittiğini görmez misiniz?...*”⁵³⁵

c) Allah’ın Hz. Yûnus’u (a.s.) esirgemesi,

“*Eğer Rabbinin rahmeti ona erişmeseydi yerilmiş bir halde ıssız ve çöl bir sahile atılacaktı.*”⁵³⁶

d) Allah’ın cennete giren kullarını üstün kılması ve onlara ikramı,

“*Eğer Rabbinin nimeti/hidayeti omasaydı, şimdi ben de bunların arasında olacaktım.*”⁵³⁷

3.2.1.2. Dil Kurallarıyla İlgili Olanlar

Meydânî kimi zaman Arapçanın sarf ve nahiv gibi gramer özellikleri bakımından Kur’ân’ın kelime, terkip ve cümlelerini inceleyerek bu konuda diğer âyetlerden örneklemelerde bulunmaktadır.

Örnek:

Meydânî, Vâkıa sûresindeki 56/22. “*Ve güzel gözlü hûriler-*” âyeti tefsirinde “*حُورٌ*” lafzının, beyaz kadınlar manasına gelen “*حَوْرَاءٌ*” kelimesinin çoğulu olduğunu; “*الْحَوْرُ*” lafzının da beyaz ve siyahı iri olan göz anlamına geldiğini fakat burada bunun kastedilmediğini söylemektedir. Aynı şekilde büyük ve güzel göz manasına gelen “*عَيْنٌ*” kelimesinin de “*عَيْنَاءٌ*” lafzının çoğulu olduğunu ifade etmektedir. Bunu destekleme noktasında bu kelimelerin kullanıldığı Kur’ân’ın diğer âyetlerinden⁵³⁸ de örnekler vermektedir.⁵³⁹

⁵³⁴ Kalem 68/2; Duhâ sûresi 11 ve Mâide sûresi 3. âyet-i kerîmelerde de aynı durum söz konusudur.

⁵³⁵ Lokman 31/31.

⁵³⁶ Kalem 68/49.

⁵³⁷ Saffât 37/57.

⁵³⁸ Duhan 64/54; Tur 52/20.

⁵³⁹ Meydânî, *Me’âric*, VIII, 452.

3.2.1.3. Âyetlerin Anlamalarını Te'yit Etmekle İlgili Olanlar

Örnek 1:

Meydânî, Duhâ sûresindeki “*وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ*” -*Ve durmayıp anlat Rabbinin nimetini*-⁵⁴⁰ meâlindeki âyette geçen “*بِنِعْمَةِ رَبِّكَ*” lafzını Allah Teâlâ'nın Hz. Peygambere bildirdiği(vahyettiği) Kur'ân'ı ve öğreterek onu doğruya/hidayet yönelttiği İslâm dininin öğretileri olarak tefsir etmiştir.⁵⁴¹ Bu manayı te'yit eden açık delilleri de şöyle sıralamıştır.

a) Kalem sûresinde Allah Teâlâ'nın Hz. Peygambere hitaben kavminden bazı kimselerin onu delilikle ithamlarını reddettiği “*مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ*” -*Sen Rabbinin nimeti sayesinde asla aklına zarar gelmiş biri değilsin*-” manasındaki ikinci âyette ‘Rabbinin nimeti’ Kur'ân, İslâm ve Allah'ın O'nu hidayet ve başarıya ulaştırmasıdır.

b) Hz. Peygamber'e hitaben yine Tûr sûresinde “*فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا*” -*Artık(aldırma onlara ve) uyarmaya devam et. Çünkü sen, Rabbinin nimeti sayesinde asla kâhin ve de(cinlere bağlantılı) bir mecnun değilsin*-” manasındaki yirmi dokuzuncu âyetteki ‘Rabbinin nimeti’ İslâmî değerler ve Rabbinin sana Kur'ân'dan indirdikleridir.

c) Aynı şekilde dini hükümlerle ilgili âyetlerin sonuncusu olarak Veda haccı esnasında indirilen Mâide sûresindeki “*...-Bu gün sizin için dininizi en mükemmel şekle getirdim, üzerinize olan nimetimi tamamladım...-*”⁵⁴² meâlindeki âyet-i kerîmede geçen “*نِعْمَتِي*” lafzını Allah'ın sırat-ı müstakîme, doğru yola iletmesi, İslâmî değerler ve dinî hükümler şeklinde tefsir etmektedir.

d) Fetih sûresindeki “*لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُنَبِّئَ 1 إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا*” -*Muhakkak ki biz sana (Hudeybiye antlaşmasıyla) açık bir fethin/ zaferin önünü açtık. Bununla Allah, senin geçmiş ve gelecekteki hatalarını bağışlayacak, sana(dünya ve âhirette) bütün nimetlerini verecek ve seni doğru bir yola iletecektir*-⁵⁴³ meâlindeki âyette Allah'ın nimetinden maksat Kur'ân'ın

⁵⁴⁰ Duhâ 93/11.

⁵⁴¹ Hz. Peygambere verilen nimetler konusunda bk. Kanik, İsa, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ni'met Kavramı ve İnsana Yüklenen Sorumluluk*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 124.

⁵⁴² Mâide 5/3.

⁵⁴³ Fetih 48/1-2.

indirilmesinin tamamlanması, İslâmî delil ve hükümlerin açıklanmasıdır.⁵⁴⁴ Bütün bunlar Duhâ sûresindeki “*Yolunu kaybetmiş bulup da sana yol göstermedi mi?*”⁵⁴⁵ meâlindeki Allah’ın ikramıyla da uyumluluk göstermektedir.

Örnek 2:

“*And olsun incir’e(incir dağına), and olsun zeytin’e(zeytin dağına)*”⁵⁴⁶ meâlindeki âyet-i kerîmede Allah Teâlâ, Mekke gibi kutsal bir belde olup pek çok peygamberin gönderilmesiyle vahyin inmesine beşiklik eden, incir ve zeytinin çoğunlukla yetiştirildiği Şam ve Filistin beldelerine yemin etmektedir. Meydânî burada faydalı ve bereketli bir gıda maddesi olan zeytinin Kur’ân’da altı kez zikredilmesinin bu meyvenin çok değerli olmasına zımnen delalet ettiğini söyleyerek bu anlamı Nûr sûresindeki âyetle⁵⁴⁷ te’yit etmeye çalışmaktadır.⁵⁴⁸

Örnek 3:

Tekâsür sûresinde insanoğlunun mala düşkünlüğü ve çoklukla övünmesi anlatılırken Allah Teâla şöyle buyurmuştur: “*أَلْهَأَكُمُ التَّكَاثُرُ 1 حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ 2* – *Birbirinize karşı çoklukla övünmek ve aranızda rekabet etmek sizi o kadar oyaladı ki! Sonunda kabirlere kadar varıp dayandınız.*”⁵⁴⁹ Meydânî insandaki mal ve çokluğa düşkünlüğü Âdiyat sûresindeki şu âyetlerle destekleyip izah etmektedir:⁵⁵⁰ “*8 وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ 7 وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ 6 إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ* – *Muhakkak ki insan Rabbine karşı nankördür. O kendisi de buna şahittir. Şüphesiz ki insanın gözünü mal sevgisi bürümüştür.*”⁵⁵¹

⁵⁴⁴ Meydânî, *Me’âric*, I, 573.

⁵⁴⁵ Duhâ 93/7.

⁵⁴⁶ Tin 95/1.

⁵⁴⁷ الله نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِثْلِهَا فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ “*Allah göklerin ve yerin nuru/aydınlığıdır(yeri-göğü ayakta, aydınlıkta, adalet ve düzende tutandır). O’nun nuru tıpkı içinde lamba yanan bir kovuk gibidir! Kovuktaki lamba, incimsi bir yıldız gibi parıldayan kristal bir fanus içindedir. Lamba ne doğu ne de batıyla sınırlı olmayan, bereketli/ verimli bir zeytin ağacının yağından tutuşturulmakta/ ışığını ondan almaktadır. O ağacın yağı (öylesine arı- duru, saf ve parlaktır ki neredeyse tutuşturulmadan bile ışık verecek durumdadır...)*” Nur 24/35.

⁵⁴⁸ Meydânî, *Me’âric*, II, 401.

⁵⁴⁹ Tekasür 102/1-2.

⁵⁵⁰ Meydânî, *a.g.e.*, I, 671.

⁵⁵¹ Âdiyat 100/6-7-8.

Örnek 4:

Nahl sûresinde Allah'ın (c.c.) izni olmadığı sürece insanlar üzerinde şeytanın hiçbir etkin güç ve tasallutunun olamayacağı anlatılmaktadır.⁵⁵² Çünkü iman zayıflığı, şüphe ve aldanma neticesinde ancak onu dost edinerek şirk koşanlar şeytana ve Allah'tan başkasına kulluk ederler. Meydânî bu gerçeği Yâsin sûresindeki “وَأَنْ 60 أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ 59 وَامْتَأَزُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ” *–İnkâr edenlere gelince onlara denilir ki: Ey günaha batmış adamlar! Seçilip ayrılın iman edenlerden. Dememiş miydim size ben: Ey âdemoğulları tapmayın şeytana/uymayın ona; çünkü o sizin apaçık/şüphe götürmez bir düşmanınızdır. Ve ancak bana kulluk edin; işte budur doğru yol!-*”⁵⁵³ meâlindeki âyetle açıklamaktadır. Burada da Meydânî'nin, Nahl sûresi doksan dokuzuncu âyeti⁵⁵⁴ Yâsin sûresindeki âyetlerle delillendirdiğini görmekteyiz.⁵⁵⁵

3.2.2. Kur'ân'ın Sünnet İle Tefsiri

Rivâyet yönünden Meydânî tefsirine baktığımızda sünnetten, sahâbî ve tâbî sözlerinden de yararlanılarak âyetlerin yorumlandığını görmekteyiz.

Kur'ân'ın sünnetle tefsiri konusunda Meydânî'nin hadis-i şerifleri kabul yöntemi, istişhadı ve kullandığı alanlar oldukça önemlidir. Meydânî, hemen her sûrenin başlangıcında “*Sûre hakkında sünnette varit olanlar*”⁵⁵⁶ başlığı altında sahih kaynaklarda geçen hadisleri diğerlerine tercih etmektedir. Hadis gruplarını zikrederken Sahih-i Buharî ve Müslim'de geçen hadislere öncelik vermektedir. Daha sonra da sünen, müsnet, muvatta, mucem ve müstedrek ile diğer kaynaklardaki hadisleri zikretmektedir. Zaman zaman hadislerin zayıf, hasen veya sahih oldukları konusunda bilgiler vermiştir.⁵⁵⁷ Hakka sûresinin tefsirinde Hz. Peygamberin bu ve

⁵⁵² Bk. Nahl 16/99-100.

⁵⁵³ Yâsin 36/ 59-60-61.

⁵⁵⁴ “Çünkü Allah'a iman eden, Rablerine dayanıp güvenen kimseler üzerinde şeytanın hiçbir gücü/etkisi yoktur.” Nahl 16/99.

⁵⁵⁵ Meydânî, *Me'âric*, XIII, 646.

⁵⁵⁶ “مما ورد في السنة بشأن سورة...”

⁵⁵⁷ Meydânî, Yâsin sûresini tefsirinde bu sûre hakkında sünnette varit olanlar başlığı altında Yâsin sûresinin faziletiyle ilgili hadis gruplarını verirken kimisinin zayıf, kimisinin de hasen olduğunu, sûre hakkındaki bu hadislerin tamamının bütünüyle Allah kelâmı olan Kur'ân'daki diğer sûrelere göre bu sûreye farklı bir özellik kazandırdığını ifade etmektedir. (Bk. Meydânî, *a.g.e.*, VI, 16.); Mürselât sûresini tefsir ederken de kendi bakış açısına göre siyaka uygun olması yüzünden sahihlik derecesine ulaşamayan rivâyetleri kullandığını görmekteyiz.(Bk. Meydânî, *a.g.e.*, IX, 185)

bunun gibi sûreleri sabah namazında okuduğuyla ilgili rivâyeti aktarırken Taberânî'nin (ö. 360 / 971) *Mu'cem*'ine atıfta bulunmuştur.⁵⁵⁸ Aynı şekilde Tur sûresini tefsir ederken de Buharî ve Müslim'de rivâyet edilen Hz. Peygamber'in bu sûreyi Kâbe'nin yanında akşam namazında okuduğuyla ilgili rivâyeti aktarmaktadır.⁵⁵⁹

Meydânî, hadisleri delil olarak kullanıp onlarla istiṣhatta bulunurken bazen hadisin sahâbi ravisi ve kitaplardaki kaynağına atıfta bulunurken bazen de sadece kaynağı ve hakkındaki hükmü zikretmektedir.⁵⁶⁰ Bu minval üzere dil kuralları, fikhî hükümler ve nüzûl sebepleriyle, âyet-i kerîmelerin anlamlarını te'yit etme ve manalarını beyan etme bağlamlarında hadislerden faydalanmıştır.

3.2.2.1. Âyetlerin Anlamlarını Te'yit Etme Bağlamında Zikredilenler

Sünnet, Kur'ân'ın bir yorumudur. Sünnetin fonksiyonlarından biri de gerek kelime anlamı gerekse uygulama bağlamında Kur'ân'ı beyan etmektir.⁵⁶¹ Buradaki örnekler Meydânî'nin genel olarak âyet bütünündeki düşüncenin mana itibariyle te'yit edilmesi bağlamında zikrettiği hadislerden oluşmaktadır.

Örnek 1:

“لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ” – *Kuşkusuz biz insanı en güzel biçimde yarattık!* –⁵⁶² meâlindeki âyette kulluk vazifelerini en güzel şekilde yapacak olan; farklı duygu ve yeteneklerle donatılan insanın özgün, düzgün ve güzel biçimde yaratıldığı anlatılmaktadır. Çünkü işitme, görme, bilme, idrak etme gibi insandaki vasıflar, daha üzerinde bir üstünlük bulunmayan en yüksek derecede kendisinin bir benzeri olmayan Allah Teâlâ'nın sıfatlarındandır. Meydânî'ye göre bazı âlimler Sahîhayn'da geçen “Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı”⁵⁶³ anlamındaki hadis-i şeriften bunu anlamışlardır. Allah Teâlâ mutlak olarak kendisine ait olan bu sıfatlardan küçük, sınırlı ve ufak bir kısmını insana bahşetmiştir. Bununla birlikte Allah'ın (c.c.) sıfatları ezeli, sonsuz ve

⁵⁵⁸ Meydânî, *Me'âric*, XIV, 647.

⁵⁵⁹ Meydânî, *a.g.e.*, XIV, 572.

⁵⁶⁰ Bk. Meydânî, *a.g.e.*, II, 36; III, 593.

⁵⁶¹ Kırbaçoğlu, Mehmed Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet-I(Eleştirel Bir Yaklaşım)*, III. Baskı, Ankara Okulu yay., Ankara, 1997, ss. 116-208.

⁵⁶² Tin 95/4.

⁵⁶³ Müslim, “*el-Birr ve's-Sıla*”, 32; Buharî, “*İsti'zân*”, 1.

kemali sınırsızdır. İnsana verilenler ise sınırlı ve nokсандır. Sıfatlar konusunda Allah (c.c.) ile olan bu ortak yönleri sebebiyle insan en güzel bir biçimde yaratılmıştır.⁵⁶⁴

Örnek 2:

Meydânî, Yâsin sûresi 36/6. “*Ataları(uzun süredir) uyarılmayan, bu sebepten de gaflet içinde olan bir topluluğu uyarasın diye.*” âyeti tefsirinde atalarının daha önce Allah’ın azabıyla ikâz edildiklerini, fakat onların bu tembihleri ihmal ederek zaman içerisinde gaflete daldıklarını söylemektedir. Meydânî’ye göre Allah Resûlü’nün uyarısı, daha önce haberdâr olmadıkları bir şeyi onlara bildirmek değil, bu konudaki gafletlerine dikkat çeken bir uyarıdır. “*فَهُمْ غَافِلُونَ*” ifadesi de bu düşüncüyü desteklemektedir. Çünkü gaflet, daha önceden bir uyarının olmasını zorunlu kılmaktadır. Burada inzârın olup olmadığıyla ilgili delilleri sıralayan Meydânî, Fâtır 35/24⁵⁶⁵ ve Mü’minûn sûresi 23/68-70.⁵⁶⁶ âyetlere dayanarak geçmiş ümmetlerden biri olan Arap atalarının daha önce uyarıldıkları görüşündedir.⁵⁶⁷ Kendisi bu düşüncesini, nakledilen hadis-i şerifleri sıralayarak teyit etmektedir.⁵⁶⁸ Burada naklettiği beş hadis-i şeriften ikisi şöyledir:

عَنْ عَائِشَةَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ابْنُ جُدْعَانَ كَانَ فِي الْأَجَاهِلِيَّةِ يَصِلُ الرَّجَمَ، وَيُطْعِمُ الْمَسْكِينِ، فَهَلْ ذَلِكَ نَافِعُهُ؟ قَالَ: " لَا يَنْفَعُهُ، إِنَّهُ لَمْ يَقُلْ يَوْمًا: رَبِّ اغْوِرْ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ "

⁵⁶⁴ Meydânî, *Me‘âric*, II, 404.

⁵⁶⁵ Biz seni hakikat eşliğinde müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki ona uyarıcı gönderilmiş olmasın.” Fâtır 35/24.

⁵⁶⁶ أَقْلَمُ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ (68) أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (69) أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ لَأَقْلَمُ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ (68) أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (69) أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ لَأَقْلَمُ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ (70) *Onlar daha önce atalarına gelmeyen(hiç duymadıkları bir şey) mi geldi? Onlar(bir ömür birlikte yaşadıkları) peygamberlerini tanıyamadıkları için mi inkâr ediyorlar? Yoksa onlar onda delilik mi var diyorlar? Halbu ki o onlara hakkı getirdi. Fakat onların pek çoğu hakkı istemiyorlar.*” Mü’minûn 23/68-70.

⁵⁶⁷ Mevdûdî (ö. 1979)’ ye göre de bu âyetin “*مَا أُنْذِرَ*” kısmındaki “*مَا*” harfinin nâfiye(olumsuzluk) ve mevsûl anlaşılmasına göre iki farklı şekilde mânâlandırılması mümkündür. Ona göre her iki anlam da doğrudur. Fakat burada kendilerine uyarıcı gelmemiş olanların Allah katındaki sorumluluklarının keyfiyeti problemi doğmaktadır. Meydânî bu sorunu bir peygamberin mesajını etrafı aydınlatan ışığa benzeterek açıklamaktadır. Ona göre bir peygamberin mesajı uzak bölgelere kadar yayılıp yanmaya devam ettiği sürece peygamber gönderilmesine gerek yoktur. Işığın izleri ne zaman söner ve kaybolursa işte o zaman Allah Teâlâ peygamber gönderir. Mevdûdî’ye göre bir peygamberin mesaj ve talimatları diri ve net olarak kaldığı sürece o dönem bir peygamber olmaksızın geçti denemez. Araplara Hz. İbrahim, İsmâil, Şuayb, Mûsa ve İsa aleyhimüsselaâm gibi peygamberler gelmiştir. Hurâfe ve bâtil uygulamalarla mesajın etkisi kaybolmaya yüz tutunca Hz. Muhammed (a.s.) peygamber olarak gönderilmiştir. Zira o dönemde Hz. İbrahim’in dini üzere yaşayan Peygamberimizin de içerisinde bulunduğu “hanîf” denilen kimseler de bulunmaktaydı. Bk. Mevdûdî, *Ebü'l-A‘la, Tefhîmü'l-Kur‘ân*, I-VII, İnsan yay., İstanbul, 1997, IV, 571.

⁵⁶⁸ Meydânî, *a.g.e.*, VI, 39.

“Hz. Aişe’den(r.a.) rivâyet edildiğine göre kendisi bir gün, Ey Allah’ın Resulü, İbn Cüd’ân cahiliye döneminde akraba bağlarını korur, yoksulları doyururdu. Bunun ona bir faydası olur mu? Diye sorar. Allah Resulü de, bunların ona bir faydası olmaz, çünkü o hiçbir gün Rabbim ceza gününde benim hatalarımı affet dememiştir’ der.”⁵⁶⁹

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْتَأْذَنْتُ رَبِّي أَنْ أَسْتَغْفِرَ لِأُمَّي قَلَمْ يَأْذَنْ لِي، وَاسْتَأْذَنْتُهُ أَنْ أُزُورَ قَبْرَهَا فَأَذِنَ لِي»

“Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Allah Resulü şöyle demiştir: Anneme dua etmek için Rabbimden izin istedim, bana izin vermedi. Onun kabrini ziyaret etmek için izin istedim. Bana izin verdi.”⁵⁷⁰

Anladığımız kadarıyla Meydânî bu rivâyetlerle onların atalarının, peygamberleri ve onların uyarılarına karşı takındıkları tavır neticesinde azap ve helâke maruz kaldıklarını, câhiliye dönemindeki kimselerin de bunlardan ibret almayarak hâlâ gaflet içerisinde hareket ettiklerini, dolayısıyla yapılan iyilik ve duaların inanmadıkları ve îkazlar gereğince hareket etmedikleri sürece kendilerine herhangi bir faydasının olmayacağını anlatmaktadır.

3.2.2.2. Âyetlerin Mânâlarını Beyan Etme Bağlamında Zikredilenler

Gerek âyetlerin gerekse âyetler içerisinde bulunan lafızların anlamlarını açıklama sadedinde Meydânî’nin hadislere yer verdiği görülmektedir. Buradaki örnekler ise daha çok kelime manalarının açıklanmasıyla ilgilidir.

Örnek 1:

Meydânî, İbrâhim sûresindeki 14/48. “يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا –O gün yeryüzü ve gökler değişip başkalaşacak ve onlar tek ve her şeye hükümran olan Allah’ın huzuruna yapayalnız çıkacaklardır.-” ayeti tefsirinde yer ve göklerin zâtında mı yoksa sıfatında mı değişiklik olacağı konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini söylemektedir. Kendisi, her ikisinin de bir tebdil olduğunu, çünkü Allah’ın bir şeyi murad edince sadece ona “ol” dediğini ifade ederek bu değişmeyi şu hadisle izah etmektedir:⁵⁷¹

⁵⁶⁹ Müslim, “İman”, 92.

⁵⁷⁰ Müslim, “Küsûf”, 36.

⁵⁷¹ Meydânî, Me’âric, XIV, 87.

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «يُخْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَرْضٍ بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ، كَقُرْصَةِ نَقِيٍّ»

“Kıyamet günü insanlar hiç ayak basılmamış, bembeyaz ve düz ekmek gibi bir yeryüzünde toplanacaklardır.”⁵⁷²

Örnek 2:

“Ondan sağlam zırhlar yap ve onu düzgün doku ve halkalarını iyi ölç.”⁵⁷³ meâlindeki âyeti izah ederken Meydânî, yapılması istenen şeyin vasfı zikredilmekle yetinildiğini ve (سَابِغَاتٍ) kelimesinin tam, ölçülü ve sağlam zırhlara işaret için yaygın olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Tam ve düzgün bir şekilde hakkıyla abdest alınması gerektiğini ifade eden hadis-i şerifteki⁵⁷⁴ (إِسْبَاغِ) (الوضوء) lafzıyla bu kelimeyi izah etmeye çalışmıştır.⁵⁷⁵

Örnek 3:

Kadr sûresi 97/4. “O gece melekler ve ruh (Cebraîl) her iş için rablerinin izniyle inerler de inerler” âyet-i kerîmede Allah Teâlâ meleklerin inmesiyle kadir gecesinin hususiyet kazandığını bildirmektedir. Bu iniş, Allah’ın müminlere bahşettiği hayır mevsimine şahit olmaları için gökteki yüce makamlarından meleklerin dünyaya veya dünya semasına inmeleridir. Burada melekler arasındaki konumunu yükseltmek için Cebraîl’den (a.s.) “ruh” diye bahsedilmiştir. Meleklerin vazifelerini yaparken grup grup inmeleri ve bu inişin defaten olmadığı “تَنْزَلُ” kelimesiyle ifade edilmiştir.⁵⁷⁶ Meydânî meleklerin bu “inişlerini-تَنْزَلُ” Beyhakî’de geçen şu hadis-i şerifle izah etmektedir:

عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِذَا كَانَ لَيْلَةُ الْقَدْرِ نَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي كَنْبَكَةٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ يُصَلُّونَ عَلَى كُلِّ عَبْدٍ قَائِمٍ أَوْ قَاعِدٍ يَذْكُرُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ عِيدِهِمْ، يَعْنِي يَوْمَ فِطْرِهِمْ، بَاهَى بِهِمْ مَلَائِكَتَهُ، فَقَالَ: يَا مَلَائِكَتِي مَا جَزَاءُ أَجِيرٍ وَقَى عَمَلَهُ؟، قَالُوا: رَبَّنَا جَزَاؤُهُ أَنْ يُوفَى أَجْرَهُ، قَالَ: مَلَائِكَتِي عِبِيدِي وَإِمَائِي فَضَوًّا فَرِيضَتِي عَلَيْهِمْ، ثُمَّ خَرَجُوا يَعْجُونَ إِلَيَّ بِالْدُّعَاءِ، وَعَزَّتِي وَجَلَّالِي وَكَرَمِي وَغُلُوبِي وَارْتِفَاعِ مَكَانِي لِأَجِيبَنَّهُمْ، فَيَقُولُ: ارْجِعُوا فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ وَبَدَّلْتُ سَيِّئَاتِكُمْ حَسَنَاتٍ

“Kadir gecesi olduğunda ayakta veya oturarak Allah’ı zikreden herkese hayır dua eden melekler topluluğu içerisinde Cebraîl (a.s.) iner. Bayram günü yani Kurban

⁵⁷² Buhari, “Rikâk”, 44.

⁵⁷³ Sebe 34/11.

⁵⁷⁴ Müslim, “Temizlik”, 14.

⁵⁷⁵ Meydânî, *Me‘âric*, XII, 44.

⁵⁷⁶ Meydânî, *a.g.e.*, II, 297.

bayramı olduğunda da o ibadet edenlerle meleklere karşı övünerek, Ey meleklerim, amelini güzel ve doğru yapanın karşılığı nedir?’ der. Melekler de, ‘Ey Rabbimiz, amelinin karşılığını tastamam almasıdır’ derler. Allah Teâlâ da ey meleklerim, kulum ona farz kıldığımı yerine getirdi. Sonra da dua ederek beni yardıma çağırıldı. İzzet ve celâlime andolsun ki kesinlikle ona cevap vereceğim diyerek gidin söyleyin sizi bağışladım, kötülüklerinizi iyiliklere çevirdim.”⁵⁷⁷ buyurur.

Örnek 4:

Meydânî, Fâtiha sûresi 1/7. “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” –Gazâba uğrayanların ve şaşırıp sapıtanların yoluna değil” âyeti tefsirinde bu konuda peygamber efendimizden “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” in “اليهود” yani yahudiler; “الضَّالِّينَ” in ise “النصارى” yani hıristiyanlar olduğuna dair rivâyetlerin bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak Meydânî’ye göre Hz. Peygamberin bu tefsiri tahsis ve belirleme değil temsil ifade etmektedir. Çünkü Yahudi ve Hıristiyanlar dışında da gazaba uğrayan ve şaşırıp sapıtanlar bulunmaktadır. Dolayısıyla Kur’ân nassı durumlarına göre tasnif edilen bu grupların hepsine şâmindir.⁵⁷⁸

3.2.2.3. Dil Kurallarıyla İlgili Olanlar

Hz. Peygamber ve Kur’ân’ın aynı dili konuşuyor olmaları hasebiyle Meydânî’nin dil kuralları açısından da hadislere yer verdiği görülmektedir.

Örnek 1:

“اعْمَلُوا ءَالَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ” –Ey Dâvut ailesi! Kullarım içerisinde nimetlerime karşılık üzerlerine düşeni yapanlar(şükredenler) ne az! Sizler nimetlerime karşılık üzerlerinize düşeni yapınız(şükrediniz) dedik.”⁵⁷⁹

Buradaki (الشَّاكِرُونَ) ifadesi mübalağa ism-i fâildir. Meydânî bu kimselerin haramları terk edip vazifelerini de yerine getirmeleri yanında nafîle ibadetlerle Allah’ın sevgisini kazanmaya çalışarak muhsin ve ebrâr denilen iyi kimselerin derecesine yükselmeye çalıştıklarını belirtmektedir. Geçmiş ve gelecek günahları affedildiği halde Rabbine ibadette nafîlelerle fazla çaba sarfetmesi sebebi sorulduğunda da Allah Resulü, “أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَاكِرًا” –Allah’a çokça şükreden bir kul

⁵⁷⁷ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *Şuabü’l-Îman*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, I-XIV, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 2003, V, 290.

⁵⁷⁸ Meydânî, a.g.e., I, 312.

⁵⁷⁹ Sebe 34/13.

olmayayım mı?–”⁵⁸⁰ demiştir. Burada görüldüğü üzere Meydânî (الشُّكُورُ) ifadesindeki morfolojik mânâ detayını hadis-i şerifle izah etmeye çalışmaktadır.⁵⁸¹

Örnek 2:

“ 2 وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ 1 إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ -Gök yarılıp parçalandığı, yıldızlar dağılıp saçıldığı zaman-”⁵⁸²

Meydânî, İnfitâr sûresindeki bu âyeti izah ederken “-التفطر-et-tefattur-” ve “-الإنفطار-infitâr-” kelimelerinin bir şeyin görünen yüzeyindeki ilk yarılma ve parçalanmalar olduğunu, bu anlamda ilkbaharda bitkilerin ilk defa yeryüzünü yarıp çıkmalarına da “تفطرت الأرض عن النباتات-*Bitkilerle yeryüzü yarıldı-*” denildiğini söylemektedir. Hz. Peygamberin ayakları şişip yarılincaya kadar ibadet ettiğiyle ilgili hadis-i şerifi de bu manayı izah etmesi bakımından zikretmektedir.⁵⁸³ Sahih-i Buharî’de geçen hadis-i şerifin metni şu şekildedir:

”وَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «كَانَ يَقُومُ حَتَّى تَفْطَرَ قَدَمَاهُ» وَالْفُطُورُ : الشُّقُوقُ {انْفَطَرَتْ} [الانفطار:1] : انشَقَّتْ،

“*Aişe (r.a.) dedi ki: Hz. Peygamber, ayakları yarılincaya kadar ayakta kalır ibadet ederdi. ve'l-fütûr: eş-şükûk, infetarat yani inşakkat.*”⁵⁸⁴ Burada doğrudan bir âyetin tefsiri olmasa da içerisindeki bir kelimenin hadiste geçen bir kelimeyle aynı kökten geldiği izah edilmektedir.

3.2.2.4. Fıkhî Hükümlere Esas Olanlar

Meydanî, tefsirinde gerek konu bağlamında gerekse bir kelimenin anlamını izâhı sadedinde yemin, yemin keffâreti ve secde gibi konuların hükmüyle alakalı nakledilen hadis rivâyetlerine yer vermektedir.

Örnek 1:

“-(*Ve O'na yemini*)- وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْتًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُتْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ”
hakkında da şunu önerdik): Bir demet sap al da onunla (eşine) vur ki, yeminini bozmuş ol. Doğrusu biz onu sabırlı bulduk; ne güzel bir kuldu; çünkü hep bize sığınır/ bizimle hemdem olurdu.-” (Sâd, 38/44)

⁵⁸⁰ Müslim, “*Sıfatü'l-Kıyâme*”, 18.

⁵⁸¹ Bk. Meydânî, *Me'âric*, XII, 52.

⁵⁸² İnfitâr 82/1-2.

⁵⁸³ Meydânî, *a.g.e.*, II, 566.

⁵⁸⁴ Buharî, “*Teheccüd*”, 6.

Meydânî'ye göre bu âyette söz konusu olan yemin, tabiatı itibariyle şer'î hükmü istenen bir yemin olmamakla beraber Hz. Eyyûb'un (a.s) kendisini bağlayan bir durumdur. Allah'ın (c.c.) gösterdiği vurma şekli ve onun lehinde verdiği hüküm sayesinde Eyyûb (a.s.) yıllarca kendisine hizmet eden vefalı eşini incitmediği gibi yeminini de bozmamış, onu muhafaza etmiş olacaktır. Ayrıca bu yöntem dinî hükümlerin özündeki maksadı değiştirmeyen şer'î hilelerden biridir. Kişi yemin ettiğinden daha hayırlısını gördüğünde keffâretini ödeyerek yemininden dönebileceğine dair rivâyetler de bulunmaktadır.⁵⁸⁵ Bu konuda fikhî hükme esas olması bağlamında Meydânî şu rivâyete yer vermektedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: أَعْتَمَ رَجُلٌ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ فَوَجَدَ الصَّبِيَّةَ قَدْ نَامُوا، فَأَتَاهُ أَهْلُهُ بِطَعَامِهِ، فَحَلَفَ لَا يَأْكُلُ مِنْ أَجْلِ صَبِيَّتِهِ، ثُمَّ بَدَأَ لَهُ فَأَكَلَ، فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ، فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، فَلْيَأْتِهَا، وَلْيَكْفُرْ عَنْ يَمِينِهِ»
“Ebû Hureyre'nin(r.a.) anlattığına göre bir adam Allah Resûlü'nün yanına geldi ve geç vakte(gecenin zifiri karanlık anına) kadar orada kaldı. Evine ve ailesine döndüğünde çocuklar uyumuştur. Ailesi ona yemesi için yiyecek getirdiğinde çocuklar dolayısıyla yemeyeceğine dair yemin etti. Ancak daha sonra yemeye başladı. Daha sonra da Allah Resûlü'ne gelerek olup bitenleri anlattı. Allah Resûlü de: Bir kimse bir şeye yemin eder de sonra Allah için ondan daha makbul bir şey görürse, hemen onu yapsın ve yemin keffaretini versin buyurdu.”⁵⁸⁶

Örnek 2:

Allah Teâlâ'nın –ona son şeklini – *فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ* – *ona son şeklini verip de ruhumdan üflediğim(ve canlanıp ayağa kalktığı) zaman siz onun önünde secdeye varın/onun üstünlüğünü itiraf etmek üzere yere kapanın.*”⁵⁸⁷ meâlindeki sözünde geçen “سَاجِدِينَ” lafzının lügat ve terim anlamını açıklayan Meydânî, hangi organlarla secde yapılması gerektiği konusunda şu hadisi nakletmektedir:⁵⁸⁸

“...”⁵⁸⁹ *–Yedi kemik üzerine secde etmekle emrolundum.–*

⁵⁸⁵ Meydânî, *Me'âric*, III, 585.

⁵⁸⁶ Müslim, “*Eymân*”, 3.

⁵⁸⁷ Hicr 15/29.

⁵⁸⁸ Meydânî, *Me'âric*, XI, 52.

⁵⁸⁹ Buharî, “*Ezan*”, 132.

3.2.2.5. Nüzûl Sebebiyle İlgili Olanlar

Hadis ve Tefsir kaynaklarımızda Kur’ân ayet ve sûrelerinin indirildiği dönem ve ortamla ilgili rivâyetler bulunmaktadır. Kıyâmete kadar bütün insanları bağlayıcı evrensel hükümler ihtiva eden fakat tarihsel bir bağlamı da söz konusu olan Kur’ân âyet ve sûreleri hakkındaki bu rivâyetler nüzûl döneminin iyi tahlil edilmesi ve Kur’ân mesajının doğru şekilde günümüze taşınabilmesi açısından önemlidir.

Kur’ân tefsirinde tarihsel bağlamdan kopmamaya özen gösteren müellif, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinden yararlanarak, Kur’ân’ı anlama kuralları arasında saydığı “nüzûl sebebini bilme”yi zorunlu görmekte ve değerlendirmelerini bu bilgiler ışığında yapmaktadır. Bununla birlikte tefsirinde yoğun şekilde nüzûl sebebine ilişkin rivâyetler yer almamaktadır. Çalışmamızın bu bölümündeki “Nüzûl Sebepleri” başlığında bu konu ayrıntılı misallerle ele alındığı için burada fazla örneklendirmeye gerek olmadığı kanaatindeyiz.

Örnek 1:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ حَبِيبِ الطَّرَائِيفِيِّ، ثنا أَيُّوبُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْوَزَّانُ، ثنا سَعِيدُ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ وَاصِلِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أَبِي سُرَّةَ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، قَالَ: " لَمَّا مَاتَ إِبْرَاهِيمُ ابْنُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَشَى الْمَشْرُكُونَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، فَقَالُوا: إِنَّ هَذَا الصَّابِيُّ قَدْ بَيَّرَ اللَّيْلَةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: {إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُؤْتُرَ} [الكؤثر: 1] - إِلَى آخِرِ السُّورَةِ - "

“Resulullah’ın oğlu İbrahim vefat ettiği zaman müşrikler birbirlerine koşuştular ve ‘gerçekten bu çocukla bu gece kökü kökeni kesilmiştir’ dediler. Bunun üzerine Allah (c.c.) Şüphesiz ki biz sana Kevser’i/ bitmez tükenmez hayrı verdik.’ şeklinde sonuna kadar Kevser sûresini indirdi.”⁵⁹⁰

Hiz. Peygamberin nesli hakkında As b. Vâil ile Ukbe b. Ebî Muayt gibi müşriklerin gerçek dışı ve üzücü sözleri üzerine Kevser sûresinin indirilmesiyle ilgili bu rivâyeti ve benzerlerini nakleden Meydânî aynı zamanda sûredeki “الْكُؤْتُرُ” lafzıyla ilgili rivâyetlere de geniş yer vermektedir.⁵⁹¹

⁵⁹⁰ Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Abdulmecid es-Selefî, I-XXV, II. Baskı, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1994, Hadis no: 4071, IV, 179.

⁵⁹¹ Meydânî, *Me'âric*, I, 652.

Örnek 2:

Meydânî, Kasas sûresi 28/56. “إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ” -*Şüphesiz ki sen sevdiğini doğru yola getiremezsin; fakat Allah'tır dilediğini doğru yola getiren.*” âyeti tefsirinde imanın hür irade ve bir gönül işi olduğunu ifade ederek bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak Sahih-i Buhari ve Müslim’de geçen şu rivâyeti nakletmektedir.⁵⁹²

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ أَبَا طَالِبٍ لَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ، دَخَلَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ أَبُو جَهْلٍ، فَقَالَ: «أَيُّ عَمٍّ، قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، كَلِمَةٌ أَحَاجُّ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللَّهِ» فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ: يَا أَبَا طَالِبٍ، تَرَعَبُ عَنْ مَلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَلَمْ يَزَالَا يُكَلِّمَانِهِ، حَتَّى قَالَ آخِرَ شَيْءٍ كَلَّمَهُمْ بِهِ: عَلَى مَلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ، مَا لَمْ أُنَّهُ عَنْهُ» فَتَرَأْتُ: {إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ} [القصص: 56]

“Ebû Tâlib’in vefatı yaklaşıyordu. Hz. Peygamber onun yanına geldi. O sırada Ebû Cehil de oradaydı. Hz. Peygamber, Ey Amcağım, ‘lâ ilâhe illallah sözünü söyle de Allah katında sana bununla delil göstereyim.’ dedi. Ebû Cehil, Abdullah b. Ebî Muayt da yanındayken dedi ki: Ey Ebû Tâlib, Abdulmuttalib’in dininden yüz mü çeviriyorsun? O ikisi konuşmaya devam ederlerken onlara söylediği son söz, ‘Abdulmuttalib’in dini üzere’ cümlesi oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, nehyolunmadığı sürece onun için istiğfarda bulunacağını söyledi. Bu olay üzerine Kasas, 28/56. âyet nâzil oldu.”⁵⁹³

3.2.2.6. Sûre Faziletiyle İlgili olanlar

Meydanî’nin sûre faziletiyle ilgili olarak genelde sûrelerin başında zikrettiği hadisler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı “روى مسلم و غيره عن فُطْبَةَ ابْنِ مَالِكٍ قَالَ : “ و “روى مسلم و ابن أبي شيبة و ابو داود والبيهقي و غيره...” gibi ifadelerle kaynaklarına işaret ederek Allah Resulünün o sûrenin okunmasına özel bir önem verdiğini ifade eden hadislerden oluşmaktadır.⁵⁹⁴

Örnek 1:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ زَائِدَةَ، حَدَّثَنَا سِمَاكُ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ فِي الْفَجْرِ بِقِ وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ وَكَانَ صَلَاتُهُ بَعْدَ تَخْوِيفًا

⁵⁹² Meydânî, a.g.e., IX, 428.

⁵⁹³ Buhârî, “Menâkıb”, 99; Müslim, “İman”, 9.

⁵⁹⁴ Meydânî, Me’âric, III, 10.

“Gerçekten Allah Resulü sabah namazlarında- ق وَالْفُرْآنَ الْمَجِيدِ /kâf ve 'l-Kur'âni 'l-mecîd' i- okurdu. Ondan sonra kıldırıldığı namazlar hafifti.”⁵⁹⁵

Örnek 2:

Meydânî, Kur'ân sûreleri içerisinde İhlas sûresinin farkı ve faziletiyle ilgili şu rivâyete yer vermektedir.⁵⁹⁶

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، جَمِيعًا عَنْ يَحْيَى، قَالَ ابْنُ حَاتِمٍ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ كَيْسَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اِحْتَسِدُوا، فَإِنِّي سَافِرٌ عَلَيْكُمْ ثَلَاثَ الْفُرْآنِ»، فَحَسَدَ مَنْ حَسَدَ، ثُمَّ خَرَجَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَرَأَ: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، ثُمَّ دَخَلَ، فَقَالَ بَعْضُنَا لِبَعْضٍ: إِنِّي أَرَى هَذَا خَبْرٌ جَاءَهُ مِنَ السَّمَاءِ فَذَلِكَ الَّذِي أَدْخَلَهُ، ثُمَّ خَرَجَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «إِنِّي قُلْتُ لَكُمْ سَافِرٌ عَلَيْكُمْ ثَلَاثَ الْفُرْآنِ، أَلَا إِنَّهَا تَعْدِلُ ثَلَاثَ الْفُرْآنِ»

“Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Toplanın! Size Kur'ân'ın üçte birini okuyacağım. Böylece etraftakiler toplandılar. Daha sonra Allah Resulü dışarı çıktı ve –Kul hüvallahü ehad...- i okudu. Sonra içeri girdi. Biz birbirimize dedik ki: Göklerden bir haber geldi ki o tekrar içeri girdi. Sonra Allah Resulü tekrar çıktı ve gerçekten size Kur'ân'ın üçte birini okuyacağım dedim. Dikkat edin gerçekten o Kur'ân'ın üçte birine denktir.”⁵⁹⁷

Örnek 3:

Meydânî, Kehf sûresinin faziletiyle ilgili dört hadis nakletmektedir. Burada Kur'ân okumanın fazîleti ve Kur'ân okunması sebebiyle sekînetin inmesi bağlamında diğer hadis kaynaklarının da Bera'dan naklettikleri şu hadis-i şerîfi aktarmaktadır.⁵⁹⁸

حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، وَابْنُ بَشَّارٍ، وَاللَّفْظُ لِابْنِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ، يَقُولُ: قَرَأَ رَجُلٌ الْكُفْهَ، وَفِي الدَّارِ دَابَّةٌ فَجَعَلَتْ تَنْفُرُ، فَنَظَرَ فَإِذَا ضَبَابَةٌ، أَوْ سَحَابَةٌ قَدْ غَشِيَتْهُ، قَالَ: فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «اقْرَأْ فُلَانٌ، فَإِنَّهَا السَّكِينَةُ تَنْزَلَتْ عِنْدَ الْفُرْآنِ، أَوْ تَنْزَلَتْ لِلْفُرْآنِ» .

“Bir adam Kehf sûresini okudu. Derken o adamı bir bulut-sis kapladı. Evinde de bir hayvan(at) vardı. O adamın atı da bundan ürküüp kaçımağa başladı. (sabah olunca o kişi Allah resulüne geldi ve bu olayı) O'na anlattı. Resûlullah (s.a.v.) de: Oku ey

⁵⁹⁵ Müslim, “Salat”, 35.

⁵⁹⁶ Meydânî, a.g.e., II, 74.

⁵⁹⁷ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 45.

⁵⁹⁸ Meydânî, Me'âric, XIII, 310.

fûlan! Çünkü o bulut-sis bir sekinedir. Kur'ân okunduğu zaman veya Kur'ân için inmiştir."⁵⁹⁹

Örnek 4:

Meydanî, sûre faziletiyle ilgili sahih, hasen veya zayıf hadislerin bulunduğunu ve bunları ayıklayarak grup halinde bir kısmını topladığını ifade etmektedir. Kendisi bu bağlamda Fâtiha sûresinin faziletiyle ilgili Buharî, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesai, Dârimî ve Beyhakî'nin eserlerinde yer alan on hadis-i şerife yer vermektedir.⁶⁰⁰ Örnek olması bakımından bir tanesi şu şekildedir:

عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلَّى، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِهِ وَهُوَ يُصَلِّي فَدَعَاهُ قَالَ: فَصَلَّيْتُ ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَقَالَ: «مَا مَنَعَكَ أَنْ تُجِيبَنِي؟» قَالَ: كُنْتُ أَصَلِّي. قَالَ: " أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ} [الأنفال: 24] ، أَلَا أَعْلَمُكَ أَعْظَمَ سُورَةٍ قَبْلَ أَنْ أُخْرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ؟ " قَالَ: فَذَهَبَ لِيَخْرُجَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَوْلِكَ. قَالَ: " {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} [الفاتحة: 2] هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي الَّذِي أُوتِيتَ وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ "

“Ebî Said b. Mualla'dan rivâyet edildiğine göre namaz kılariken Allah Resulü ona gelir ve seslenir. Ebû Said, namazını bitirip de Allah Resulünün yanına gelince, Allah Resulü: (çağırduğım zaman) Bana niçin cevap vermedin? 'der. Ebû Said: 'Namaz kılıyordum.' Cevabını verir. Allah Resulü de, Aziz ve Celil olan Allah 'Size hayat verecek ilkelere çağırdığı zaman Allah ve Resulüne cevap verin' buyurmuyor mu?' der. (Daha sonra) Resulullah, 'Mescitten çıkmadan önce sana en büyük sûreyi öğreteyim mi?' der. Allah Resulü çıkacağı zaman, Ebû Said: 'Ya Resulallah sözünüz! Deyince, Allah Resulü de: 'Fâtiha sûresini oku! O bana verilen es-sebu'l-mesanî ve Yüce Kur'ân'dır.' der.”⁶⁰¹

Örnek 5:

Bu konuda Meydânî'nin “ *sûrenin faziletiyle ilgili sünnette aktarılanlar-*” anlamındaki müstakil başlıkla sûre faziletine işaret ettiğini görmekteyiz. Meydânî bu başlık altında Kâfirûn sûresini tefsirinde dört hadis-i şerife yer vermektedir.⁶⁰² Bunlardan Taberânî'nin (ö. 360 / 971) *Mu'cem*'inde de geçen hadis şu şekildedir:

⁵⁹⁹ Müslim, “*Salâtü'l-Müsâfirîn*”, 36.

⁶⁰⁰ Meydânî, *Me'âric*, I, 282.

⁶⁰¹ Buharî, “*Fezâilu'l-Kur'ân*”, 9.

⁶⁰² Meydânî, *a.g.e.*, I, 703.

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَمَّادٍ بْنُ زُغَبَةَ قَالَ: نَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ: أَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ زَحْرٍ، عَنْ لَيْثِ بْنِ أَبِي سُلَيْمٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ تَعْدِلُ ثَلَاثَ الْقُرْآنِ، وَقُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ تَعْدِلُ رُبْعَ الْقُرْآنِ»، وَكَانَ يَفْرَأُ بِهِمَا فِي رَكْعَتَيْ الْفَجْرِ وَقُلْ يَا «Allah Resulü (s.a.v.) buyurdular ki: Kur'an'ın üçte birine denktir. Allah Resulü sabah namazının iki rekâtında bu iki sureyi okurdu.»⁶⁰³

3.2.3. Kur'ân'ın Sahabe ve Tâbiîn Sözüyle Tefsiri

Tefsirle ilgili Kur'ân ve sünnette bir şey bulunamadığında sahabe ve tabiîn sözlerine müracat edilmesi bilinen bir uygulamadır. Kur'ân tefsirinde sahabe ve tabiîn sözlerine bakmak, tesir altında kalmaksızın kabul edilen veya merdûd olanı birbirinden ayırarak farklı müfessirlerin sözlerini araştırmak, hatıra gelmeyen veya gözden kaçırılan noktalara ulaşılmasına vesile olmaktadır. Çünkü her bilenin üzerinde bir bilen vardır.⁶⁰⁴

Kur'ân tefsirinde Arap dilinin iyi biliniyor olması sahabîler döneminden beri kabul görmüş ve tefsir sahasında ün yapan sahabîlerin bu alandaki üstünlükleri, büyük ölçüde Arap dilindeki bilgilerinden kaynaklanmıştır.⁶⁰⁵

Kur'ân'ın konuştukları dil ile nâzil olması ve nuzül ortamına şahit olmaları gibi nedenlerden dolayı sahabî ve onlara yakın ilk nesil olan tabiîn sözleri Kur'ân tefsirinin vazgeçilmez unsurlarıdır.

Tefsirin asla bazı görüşleri toplamak anlamına gelmeyeceğini ifade eden Meydânî *Kavâ'id* adlı eserinin yedinci maddesinde de bu konunun ehemmiyetine değinmiştir. Kimi zaman söyleyene nispet ederek kimi zaman da söyleyeni zikretmeden sahabî ve tabiîn sözlerini tefsirinde kullandığını görmekteyiz. Bu görüşleri eleştiri süzgecinden geçirme hususunda belirgin bir noktada olduğunu da söyleyemeyiz.

⁶⁰³ Taberânî, Süleyman b. Ahmet b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-Evsât*, thk. Târik b. Avdullah b. Muhammed, Abdu'l-Muhsin b. İbrahim el-Hüseynî, I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, Hadis no: 186. ts. I, 66.

⁶⁰⁴ Yûsuf 12/76.

⁶⁰⁵ Işıcık, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel İlkeler*, Esra yay., Konya 1997, s. 97.

Örnek:

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ – *Bundan anlaşılıyor ki Rabbin seni (peygamber olarak) seçecek ve olayların/rüyaların te'vilini(âkıbet, sonuç ve iç yüzlerini) sana öğretecek; daha önce ataların İbrahim ile İshâk'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yakup ailesine de nimetini tamamlayacaktır. Şüphesiz ki Rabbin, her şeyi hakkıyla bilen ve yerli yerince yapandır.*”⁶⁰⁶

Bu âyeti tefsirinde rüyalar konusunda ayrıntılı bilgi veren Meydânî, Tabiîn'in ileri gelenlerinden olup, tefsir, fıkıh âlimi ve meşhur rüya tabircisi olan Muhammed İbn Sîrîn (ö. 110/729)'in sözünü aktarmıştır. “*Ben de aynısını söylüyorum*”⁶⁰⁷ diye başladığı nakilde şu düşüncelere yer vermektedir: “Rüya üç türdür. Kişinin iç dünyasının, psikolojisinin konuşması, yani nefsi rüyalar, şeytanın korkutması ve Allah'ın müjdesi. Kim rüyasında hoşuna gitmeyen bir şey görürse onu kimseye anlatmasın, kalsın dua edip namaz kılsın.”⁶⁰⁸

3.2.4. Kitab-ı Mukaddes'ten Nakiller

Meydânî, bazı yerlerde Kitab-ı Mukaddes'ten nakillerde bulunarak âyetleri îzah etmeye çalışmaktadır.

Örnek 1:

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ

“*Cinler O'na istediği görkemli mabetler, resim ve heykeller, havuz büyüklüğünde küpler ve yerinden oynamaz büyük kazanlar yaparlardı. Ey Dâvud âilesi! Kullarım içerisinde nimetlerime karşılık üzerlerine düşeni yapanlar(şükredenler) ne az! Sizler nimetlerime karşılık üzerinize düşeni yapınız(şükrediniz) dedik.*”⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ Yusuf 12/6.

⁶⁰⁷ قال محمد ابن سيرين: و انا اقول: الرؤيا ثلاث... ..

⁶⁰⁸ Meydânî, *Me'âric*, X, 616.

⁶⁰⁹ Sebe' 34/13.

Meydânî, bu âyeti tefsirinde “*تمائيل -temâsîl-*” kelimesinin, canlı veya cansız cisimlerin sûret ve heykelleri anlamına geldiğini ifade etmektedir. O dönemde yapılan heykellerin özelliklerini anlatırken de Hz. Süleyman’ın (a.s.) saf altın kaplamalı fildişinden büyük bir taht yaptırdığını, diğer bütün krallıklarda bir benzeri olmayan, arka kısmında yuvarlak bir başlığı olan bu tahtın altı basamaklı olup iki kolu tarafında birer tane olmak üzere altı basamağın iki yanında on iki oturmuş aslan heykelinin bulunduğunu nakletmektedir. Daha sonra ise Kitab-ı Mukaddes’teki bu muhtevadaki bilginin⁶¹⁰ yanlışlığını, çünkü daha önceki şeriatlerde de canlı varlıkların heykel ve tasvirlerinin yasaklandığını belirtmektedir.⁶¹¹

Örnek 2:

Meydânî, bazı yerlerde Kitab-ı Mukaddes ve bölümlerine dipnotlarda atıflarda bulunmaktadır. Fecr sûresi tefsirinde, Allah’ın (c.c.) kendilerine yemin ettiği zamanların gayelerini izah ederken Firavun ve ordularının zulmünden korunmak için İsrailoğullarının muharremin ilk on gününde Kızıl Deniz’inin yanındaki yurtlarını bırakıp yola çıktıklarını ifade etmektedir. Kitab-ı Mukaddes’in çıkış(hurûc) kitabından nakillerde bulunarak bu yolculuğun ayrıntılarıyla ilgili dipnotta bilgiler aktarmaktadır.⁶¹²

Örnek 3:

*İbrahim’e de –وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ“ (görevlendirdiğimiz melek) elçilerimiz müjde ile geldiler ve O’na selam verdiler. O, selamlarını aldı ve hiç beklemeden gidip, kendilerine(ikrâm etmek üzere) kızartılmış bir dana getirdi-”*⁶¹³

Bu âyeti tefsirinde de Meydânî, Hz. İbrahim’e (a.s.) müjde getiren meleklerin daha önce tanımadığı insanlar sûretinde geldiklerini belirtmektedir. Bunların sayıları konusunda da Kitab-ı Mukaddes’ten şunları nakletmiştir: “*جاء في الإصحاح (18) من سفر*

⁶¹⁰ Bk. I. Krallar 10: 18-20.

⁶¹¹ Meydânî, *Me’âric*, XII, 51.

⁶¹² جاء في سفر الخروج (12) فقرة (27) ان بني إسرائيل ارتحلوا من مدينة " رعسيس " و جاء في قاموس الكتاب المقدس ان موقعها الان مدينة "صالحجر" او ... جاء في الإصحاح (14) من سفر الخروج عند اهل الكتاب ما يلي: و مد موسى يده على البحر...
Dipnotun tamamı için Bk. Meydânî, *Me’âric*, I, 521.

⁶¹³ Hûd 11/69.

التكوين أنهم كانوا ثلاثة رجال، و جاء فى الإصحاح (19) منه أن من ذهب منهم إلى إهلاك قوم لوط فى سدوم⁶¹⁴ كانوا ملكين.

Örnek 4:

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ ءَامَنَّا بِاللَّهِ “*Isa onların inkâr edeceklerini sezince dedi ki: Kimdir bana Allah’a gidecek olan yolda yardım edecek olanlar? Havariler dediler ki: Bizleriz senin Allah yolunda yardımcıların. Biz Allah’a iman ettik. Sen şahit ol ki biz, (Allah’tan gelen her şeye) teslim olan(müslüman)larız.*”⁶¹⁵

Bu âyeti tefsirinde ise Meydânî “الْحَوَارِيَّ” kelimesinin çoğulu olan, arkadaş ve yardımcıları anlamındaki “الْحَوَارِيُّونَ” lafzının Hz. İsa’ya iman eden on iki öğrencisini ifade ettiğini belirtmektedir. Meydânî burada Matta İncilinin onuncu bâbından bu on iki kişinin isimlerini aktarmıştır. Luka İncilinin onuncu bâbına (Yetmişler’in Görevlendirilmesi) göre de bunların Hz. İsa’nın dünyanın değişik yerlerine Allah’ın dinini anlatsınlar diye önden gönderdiği yetmiş kişi (bazı Grekçe elyazmalarında yetmiş iki kişidir) olduğunu anlatmaktadır.⁶¹⁶

3.3. Kıraatler

Sözlükte “okuma” anlamına gelen kıraat, ıstılahta “Kur’ân kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve bunların farklılıklarını nakledenlerine nispet ederek bilmek” demektir.⁶¹⁷ Kur’ân’ın okunuşuyla ilgili Hz. Peygamber’e kadar ulaşan vecihleri, fiillerin muhatap veya gâip sîğasıyla gelmesi gibi farklılıkları; idğam, işmam, imâle, isbat ve hazf gibi eda biçimlerini ve bunların nakledildiği kimseleri inceleme konusu edinen ilme de Kıraat ilmi denilmektedir.⁶¹⁸

Kıraatler, âyetlerin anlam inceliklerini açıklamaları yönüyle tefsir kapsamında değerlendirilmiştir. Genel olarak nakille tespit edildikleri ve rivâyete dayandıkları için rivâyet yönünden Meydanî tefsirini incelediğimiz bu bölümde yer verilmesi uygun bulunmuştur.

⁶¹⁴ Meydânî, *Me’âric*, X, 447.

⁶¹⁵ Âl-i İmran 3/52.

⁶¹⁶ Meydânî, *a.g.e.*, VII, 481.

⁶¹⁷ İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b Muhammed b Yusuf (ö. 833/1429), *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, s. 9.

⁶¹⁸ Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr yay., İstanbul, 2005, s. 15; Karaçam, İsmail, *Kur'an'ın Nüzülü ve Kıraatı*, İfav yay., İstanbul, 2012, s. 235.

Kur'ân'ın tefsir edilmesi, mânâlarının açıklanması ve doğru anlaşılmasında kıraat bilgisi vazgeçilmez bir önem arz etmektedir. Meydânî'nin tefsirinde öne çıkan yönlerden biri de sûrelerin metninden sonra genellikle kıraatlere yer vermesidir. *et-Tedebbürü'l-Emsel* adlı eserinin kırkıncı maddesini de bu konuya ayırmıştır.⁶¹⁹ O bölümde bu konuda dayandığı kaynakları da açıklamıştır. Meydânî, her sûrenin metnini tefsirinde verdikten sonra hemen alt tarafında farklı mütevâtir kıraatlere değinir. Sûrelerin kısımlarını tefsir ettiği alt bölümlerde de kimi zaman açıkça isim zikrederek kimi zaman ise diğerlerine işaret ederek kıraatlerin mânâyâ etkisini açıklamaktadır.

3.3.1. Mânâyı Etkilemeyen Kıraat Farklılıkları

Med, kasr, idğam, ğunne ve “هم-*hüm*-” zamirinin okunuşu gibi okuyucuya kolaylık sağlayan bazı kıraat farklılıkları telaffuzla ilgili olup kelimenin mânâsına bir tesiri yoktur.⁶²⁰ Direkt olarak Kur'ân tefsiriyle alakası bulunmayan bu türün Meydanî'nin yaklaşımı ve tefsirini tanıma bakımından bir bakış açısı oluşturacağı kanaatindeyiz.

Örnek 1:

Meydanî, “أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ...”⁶²¹ *İşte onlar için her yanlarından ırmakların aktığı sürekli eğleşme bahçeleri(adn cennetleri) vardır...* mealindeki âyetteki “هم-*hüm*-” zamirini Ebû Amr ve Yakub'un “تَحْتِهِمْ” şeklinde kesreli; Hamza, Kisâi ve Halef'in “تَحْتَهُمْ” şeklinde dammeli okuduklarını nakletmiştir. Her iki kıraatin de âyetin anlamına tesiri bulunmadığından herhangi bir izahta bulunmamıştır.⁶²²

Örnek 2:

Aynı şekilde “قَالُوا يَا ذَا الْقُرْآنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ...”⁶²³ *Fakat onlar, Ey Zülkarneyn! Ye'cûc ile Me'cûc, yeryüzünde- bizim şu ülkemizde- bozgunculuk yapıyor/ her şeyi altüst ediyorlar.* mealindeki ayette “يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ” kelimelerinin sâkin hemze yerine “يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ” şeklinde med hemzesiyle de okunduğunu

⁶¹⁹ “On kıraat-العشر-” Bk. Meydânî, *Kavâ'id*, s. 709.

⁶²⁰ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââtü'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ, I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmî, ts. I, 75.

⁶²¹ Kehf 18/31.

⁶²² Meydanî, *Me'âric*, XIII, 354.

⁶²³ Kehf, 18/94.

belirtmiştir. Bunların doğu tarafında yaşayan bozguncu iki kabilenin ismi olduğunu ifade eden Meydanî, anlam üzerinde etkisi bulunmadığından bu okuyuşlar hakkında bir açıklama yapmamıştır.⁶²⁴

Örnek 3:

Meydanî, *Nuh onlara dedi* – وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ – ki: Allah'ın adıyla yüzecek ve Allah'ın adıyla demirleyip duracak olan gemiye binin. Rabbim şüphesiz ki bağışlayan ve acıyandır.⁶²⁵ meâlindeki ayette geçen “مَجْرَاهَا” lafzının imâleyle birlikte Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından “جَرَى” fiilinden mimli mastar olarak “مَجْرِيهَا” şeklinde fethalı, diğerlerinin de “أَجْرَى” fiilinden mimli mastar olarak “مُجْرِيهَا” şeklinde dammeli okuduklarını belirtir. Mânâ, geminin gitmesi ve suda yüzdürülmesi Allah'ın adıyladır şeklindedir. Her iki kıraat de edebî yönden birbirini güçlendirmektedir.⁶²⁶

3.3.2. Âyetin Anlamına Tesir Eden Kıraat Farklılıkları

Bazı değişik kıraatler, özellikle de nahvî kurallardaki kıraat ihtilafları farklı anlam inceliklerinin oluşmasına sebep olmuştur. Mânâyâ etki eden söz konusu kıraat farklılıkları Kur'an'ın sadece bazı kelimelerinde görülmekte olup Kur'an'ın her kelimesinde her bir kıraate göre değişik bir okuyuş farklılığı da bulunmamaktadır.⁶²⁷ Bu durum ise Kur'an âyetlerinin anlamlarının çeşitlenmesine, tekâmülüne, muhtelif fıkıh hükümleri ve belagat noktelerinin tespitine vesile olmuştur.⁶²⁸ Bu tür kıraatler bir ressamın daha güzelini ortaya koymak ve göstermek üzere tablosundaki dokunuşlarına benzetilebilir.⁶²⁹ Meydanî, lafızlar değişse bile anlamda asla bir çelişki ve zıtık doğurmayan bu tür ihtilaflı okuyuşların farklı zâviyelerden konuyu genişletip açıkladığını ve bunlarla mânâların birbirlerini teyit ederek tekâmül ettiğini ifade etmektedir.⁶³⁰

⁶²⁴ Meydanî, *Me'âric*, XIII, 457.

⁶²⁵ Hüd, 11/41.

⁶²⁶ Meydânî, *a.g.e.*, X, 394.

⁶²⁷ Ögmüş, Harun, *Kur'an'ın Sıhhati Bağlamında Kıraat Farklılıklarının Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi, c. XXXIX, sy. II, (2010/2), s. 7.

⁶²⁸ Bk. Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 145; Önen, Hacı, “Kıraatlerin Fıkıhî Hükümlere Etkisi” *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XV, sy. II, 2013, ss. 5-22.

⁶²⁹ Sâmerrâî, *A'lâ Tarîki't-Tefsîri'l-Beyânî*, I, 9.

⁶³⁰ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 722.

Örnek 1:

Meydanî, “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ –Karşılıkların verileceği/hesapların görüleceği yargı gününün tek sâhibidir.”⁶³¹ meâlindeki âyette geçen “مَالِكِ -sâhip-” lafzını Âsım (ö. 127/745), Kisâi (ö. 189/805) ve Yakup’un (ö. 205/821) bu şekilde okuduklarını; on kıraat imamından diğerlerinin ise “مَلِكٍ -otorite sahibi-” olarak okuduklarını belirtmektedir. Meydanî’ye göre birinci kullanımda elbise, para, ev vb. herhangi bir şeyin hibe, kiralama, iskân ve satma gibi tasarruf yetkilerini elinde bulundurma, milkiyet hakkına sahip olma anlamı vardır. İkinci kullanımda ise emredip nehyetmek sûretiyle her şeyde hakiki otorite/idarî tasarruf hakkının Allah’a ait olması söz konusudur. Ceza ve mükâfat gününde her şey yalnızca Allah’ın hüküm ve emrine boyun eğmiştir. Ancak onun izniyle olacak olan şefaet etme dâhil o günde her şeyin sahibi ve idarecisi zâhiren ve bâtinen bizzat Allah (c.c.) olacaktır. Allah Teâla daha önce diğer varlıklara göstermelik/sûrî olarak verdiği kullanım ve idare gibi yetkileri alacak ve sadece kendi kullanacaktır. Dolayısıyla murad olunan mânânın eda şekli ve kullanılan tabirler farklılaşsa da her iki kıraat şekli birbirini desteklemektedir.⁶³²

Örnek 2:

... إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ

“...Hükmü verecek olan ancak Allah’tır. O, gerçeği açıkça ortaya koyuyor. İşi en güzel sonuçlandırarak olan O’dur.”⁶³³

Yüce Allah’ın bu sözünde daha önceden müşrikleri uyarı için vermiş olduğu azap sözünün gerçekleşmesinin telebi üzerine buna karar verecek olanın ancak Allah olduğu ifade edilmektedir. Buradaki “يَقْضُ الْحَقَّ” lafzı kıraat imamlarınca “يَقْضُ الْحَقَّ” şeklinde de okunmuştur.⁶³⁴ Meydanî’ye göre birinci okunuşta mânâ, “Allah Teâla kuşatıcı ilmiyle tamamen hakkikati gözeterek ertelenmesi en doğru ise mühlet verir. Şayet helâk edici acıklı azabın inmesi daha uygun ise onu da açıkça ortaya koyar ve indirir. Allah’ın kulları onun ilmini ve kendileri için en doğru hükmün ne olduğunu kavrayamazlar. Onların yapması gereken teslimiyettir. Oysa onlar aceleyle azâbı isterler.” şeklindedir. İkinci okunuşa göre de: “Allah, ilim ve hikmetiyle dilediği her

⁶³¹ Fâtiha 1/4.

⁶³² Meydanî, *Me’âric*, I, ss. 291-296.

⁶³³ En’âm 6/57.

⁶³⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-Kırââtî’l-Aşr*, II, 258.

işi hakikat ölçülerine uygun olarak derhal sonuçlandırır.”⁶³⁵ şeklindedir. Burada iki farklı kelime iki farklı gerçeğe işaret etmektedir. Birincisinde Allah’ın hikmeti ve ilmiyle hükmünü erteleyerek ortaya koymasına; ikincisinde ise bu hükmünü bir anda sonuçlandırmasına vurgu yapılmaktadır. Bu şekilde anlam zenginleşmiş ve daha fazla mânâyâ ulaşılmış olmaktadır.

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ

“Bu, insanlar âyetlerini düşünüp gereğini yerine getirsinler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz bilgi yüklü(mübarek) bir kitaptır.”⁶³⁶

Buradaki ‘لِيَدَّبَّرُوا’ lafzını Ebû Cafer (ö. 130/747-748) ‘لِيَدَّبَّرُوا’ şeklinde okurken diğer on kıraat imamı ‘لِيَدَّبَّرُوا’ olarak okumuşlardır. Çünkü kelimenin aslı ‘لِيَدَّبَّرُوا’ formundadır. Mahreç yakınlığından dolayı ‘ت-تâ’ harfi ‘د-dal’ harfine dönüşmüş ve daha sonra da bu harf diğer ‘د-dal’ harfine katılmış(idğam)tır. Her iki kıraatte de edebî bir bütünlük vardır. Ebû Cafer’in okuyuşuyla yani muhatap ت(ت) sının kullanılmasıyla Allah Teâlâ, elçisine ve bütün inananlara seslenirken, ğâib ya(ي) sının kullanılmasıyla da iman etmeyen diğer kimselerden söz etmiş olmaktadır. Yani ‘iman etmeyenler hakka gereğince cevap verebilmek için hemen yanlarındaki Allah’ın âyetlerini düşünsünler’⁶³⁷ anlamındadır.⁶³⁸

Örnek 3:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْءَانٌ مُبِينٌ 69 لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ

“Biz O’na(Muhammed’e) şiiir öğretmedik(Kur’ân bir şiiir değildir.) bu ona yaraşmaz da! O ancak bir öğüt/ bir hatırlatma ve apaçık bir Kur’ân’dır. Yaşayan herkesi uyarısın da inkâr edenlere(hiçbir mazeretleri kalmaksızın) azap hükmü gerçekleşsin diye.”⁶³⁹

Bu âyeti İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Cafer (ö. 130/747-748), Nafi’ (ö. m. 169) ve Yakûb (ö. 205/821) Kur’ân’ın kendisine indirildiği Hz. Peygambere hitaben “لِيُنذِرَ” şeklinde okumuşlardır. Burada Allah Resulüne bir iltifat söz konusudur. On kıraat imamından diğerleri ise ğâip zamiriyle Kur’ân veya Hz. Peygamber’den bahsederek “لِيُنذِرَ” şeklinde okumuşlardır. Çünkü Hz. Peygamber bir uyarıcıdır.

⁶³⁵ Meydânî, *Me’âric*, XI, 260.

⁶³⁶ Sâd, 38/29.

⁶³⁷ Tercüme ettiğimiz cümlenin metni şöyledir: “لِيَدَّبَّرَ مِنْهُمْ آيَاتِهِ الَّذِينَ لَدَيْهِمْ اسْتِعَادَ لِلِاسْتِجَابَةِ لِلْحَقِّ”

⁶³⁸ Meydânî, *a.g.e.*, III, 552.

⁶³⁹ Yâsin, 36/69-70.

İçerisindeki hakikatleriyle Kur’ân da bir uyarıcıdır. Dolayısıyla her iki kıraatte de belagat ve istenen mânâyı ifade açısından düşünsel bir bütünlük söz konusudur.⁶⁴⁰

Örnek 4:

Habenneke el-Meydânî sûre metninin devamında verdiği kıraat farklılıklarını Arap dili ve manaya etkisi bakımından önemine binaen bazen sûreyi tefsir ederken tekrar etmektedir.

الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ 2 يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ 3

“O ki parayı/malı biriktirdi ve titizlikle saydı! O sanıyor ki, malı kendisini ebedi yaşatacak.”⁶⁴¹

Meydânî, sûre metninin altında bu âyetlerdeki “ceme ‘a- جَمَعَ -” kelimesindeki “mim-م-” harfini kendisinden bahsedilen kişinin halindeki farklılığı gözeterek İbn Âmir, Ebû Hamza, Kisâî, Ebû Cafer ve Ravh’ın mübalağalı şekilde şeddeli, diğer imamların da şeddesiz okuduklarını söylemektedir. Aynı şekilde “يَحْسَبُ” fiilindeki “sin-س-” harfini Arapça’da iki farklı telaffuzu dolayısıyla İbn Âmir, Hamza ve Ebû Cafer’in fetha(üstün), diğer kıraat imamlarının ise kesra(esre) okuduklarını söylemektedir. Meydânî “و فُرَى” diyerek isim tasrih etmeden mal hırsıyla gerek arkasından gerekse yüzüne karşı kınayarak insanları dinden döndürmek isteyenlerin bu durumlarını mübalağa yönüyle manaya etkisi bakımından şeddeli okuyanlar olduğunu söz konusu âyetleri tefsir ederken de tekrar etmektedir.⁶⁴²

Örnek 5:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ

‘İnkâr edenler derler ki: Bizim için(yeniden diriltileceğimiz) bir kıyamet günü gelmeyecektir! De ki: Tüm görünmezleri(gaybı) bilen Rabbime yemin ederim ki, kıyamet kesin olarak kapınızı çalacaktır. Göklerde ve yerde zerre kadar, hatta zerreden daha küçük ve daha büyük ne varsa hiçbir şey O’ndan gizli kalmaz; hepsi apaçık bir kitaptadır.’⁶⁴³

⁶⁴⁰ Meydânî, *Me’âric*, VI, 183.

⁶⁴¹ Hümeze, 104/2-3.

⁶⁴² Meydânî, *a.g.e.*, II, 531.

⁶⁴³ Sebe, 34/3.

Bu âyet-i kerîmedeki (عَالِمِ الْغَيْبِ) lafzını Nafi, İbn Âmir ve Ebû Cafer, mahzûf mübteda olan (هُوَ) nin haberi olarak (عَالِمِ الْغَيْبِ) şeklinde merfu okumuşlar; Hamza ve Kisâî de (رَبِّي) nin sıfatı olarak mübalağa kalıbıyla (عَالِمِ الْغَيْبِ) şeklinde okumuşlardır. On kıraat imamlarından diğerleri de (رَبِّي) nin sıfatı olduğundan (عَالِمِ) şeklinde mecrur olarak okumuşlardır.⁶⁴⁴ Bu örnekte Arap dili kuralları(nahv) ve gramer özellikleri bağlamındaki ihtilafli kıraatlerin mübalağa vb yönlerden manaya detay ve derinlik kazandırdığını görmekteyiz.

Örnek 6:

...وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غَدُوها شَهْرٌ وَرَوَّاحَهَا شَهْرٌ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقَاطِرِ

“Rüzgârı da Süleyman’ın buyrumuna vermiştik. Sabahleyin bir aylık yol alırdı, akşamleyin de bir aylık yolu geri kat ederdi. Ona erimiş bakırı da pınar gibi akıttık...”⁶⁴⁵

Meydânî bu âyetteki “-er-rîh-الرِّيح-” lafzını, râvilerden Ebû Bekir Şu’be’nin (ö. 193/808) muahhar mübteda olarak “-er-rîhu-الرِّيح-” şeklinde; Ebû Cafer’in de siyaktan anlaşılacağı üzere mahzûf fiilin mefulü olması nedeniyle mansup ve çoğul formunda “-er-riyâh-الرِّيح-” olarak okuduğunu belirtmektedir.⁶⁴⁶ Bu örnekte kıraat imamlarının râvilerinin tercihinde de işaret eden Meydanî birinci kullanımın bütün rüzgâr türlerine şâmil olan cins isim olduğunu, çoğul olan ikinci okuyuşun da bütün bu türlere delâlet ettiğini ifade etmektedir.⁶⁴⁷ Bununla birlikte Kur’ân’da müfret ve cemi’ şekilleri bulunan bu kelime incelendiğinde rahmetten önce geldiği zaman çoğul, azaptan önce geldiğinde ise tekil kullanıldığı görülmektedir.⁶⁴⁸

Örnek 7:

Yüce Allah’ın “وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ –Ğayb(vahiy) konusunda O, asla şâibeli(ve de cimri) değildir-”⁶⁴⁹ sözündeki “-bidanîn-بِضَنِينٍ-” lafzını İbn Kesir, Ebu Amr ve Kisâî “-bizanîn-بِضَنِينٍ-” şeklinde “ظ” harfiyle okumuşlardır. “الضنين” sözlükte cimri demektir. “الظنين” ise haber veya bir başka konuda kendisine güvenilemeyendir. Meydanî’ye göre burada Allah (c.c.) elçisinin kendisine indirilen hususlarda asla

⁶⁴⁴ Meydânî, *Me’âric*, XII, 26.

⁶⁴⁵ Sebe, 34/13.

⁶⁴⁶ Meydânî, *a.g.e.*, XII, 40.

⁶⁴⁷ Meydânî, *a.g.e.*, XII, 47.

⁶⁴⁸ Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, s.460; Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 381; Bk. Meydânî, *a.g.e.*, II, ss. 622-664.

⁶⁴⁹ Tekvir 81/24.

ketum olmadığını, onun hakkında tahrif, değiştirme ve ziyadeleştirme ithamlarının doğru olmayacağını bildirdiğini ifade etmektedir. O sadıktır. Diğer insanlar gibi bilgiyi menfaat elde etmek için kullanmaz. Allah'ın kendisine bildirdiği gayb hususunda cimri ve kendisine güvenilemeyen biri de değildir.⁶⁵⁰ Dolayısıyla bu örnekte de lafız değişse de bir çelişki söz konusu değildir. Her iki kıraatin anlam yönünden mevzuyu olgunlaştırdığı görülmektedir.

3.4. Nüzûl Sebepleri

Yazılı veya sözlü bir lafzın doğru anlaşılmasına vesile olan unsurlardan biri de muhatapların durumu, olaylar ve sorunların çözümü gibi hangi bağlamda söylendiklerinin tespit edilmesidir. Bu sebeple insan hayatına şekil ve yön veren Kur'ân'ı doğru anlama sadedinde tarihe müracaat etme (siyer bilgisi) etkin kullanılan bir yöntemdir. Burada sûreleri indirildiği zaman ve zemin içerisinde anlamaya çalışmak esastır. Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre tefsir etme çabasında nüzûl dönemini iyi tahlil etme ve Kur'ân mesajını doğru bir şekilde maksadına uygun olarak günümüze aktarmak amaçlanmaktadır. Kur'ân'ın indiği ortamın onu anlamaya büyük faydalar sağlayacağı yönündeki genel mülâhazalar günümüzde daha da ivme kazanmış ve bu durum nüzûl sıralamasına ilişkin çalışmaları artırmıştır.⁶⁵¹

Kur'ân tefsirinde tarihsel bağlamdan kopmamaya özen gösteren müellif, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinden yararlanarak, Kur'ân'ı anlama kuralları arasında saydığı “*nüzûl sebebini bilmeyi*” zorunlu görmekte ve bu minval üzere değerlendirmelerini yapmaktadır. *Kavâ'idü't-Tedebbürî'l-Emsel* adlı eserinin on birinci maddesi de “*حول النظر فيما ورد من أسباب النزول - âyetlerin sebeb-i nüzûllerinin araştırılması-*” konusuyla ilgilidir.⁶⁵²

Genellikle her sûrenin tefsiri öncesinde “*بحث حول نزول سورة... -sûrenin nüzûlü hakkında bir inceleme-*” veya “*سبب نزول السورة -sûrenin nüzûl sebebi-*” gibi başlıklar altında bu konuyu değerlendiren Meydânî âyetlerin nüzûl sebebine ilişkin rivâyetlere yoğun şekilde yer vermemektedir.

⁶⁵⁰ Meydânî, *Me'âric*, I, 428.

⁶⁵¹ Koçyiğit, *Hikmet, a.g.m.*, s. 183-201.

⁶⁵² Bk. Meydânî, *Kavâ'id*, s.203.

Habenneke el-Meydânî, senedinin sahih olması, hâdisenin geliştiği zaman ve mekânla çelişmemesi ve Kur’ân âyetlerinin anlaşılmasına ışık tuttuğu sürece bu tür rivâyetleri kullanmaktadır. “Sebebin hususî olması hükmün umumî olmasına mani değildir” kuralını ilke edinmektedir.⁶⁵³ Nassı siyak ve sibakından koparan nüzûl sebebi rivâyetlerini de kabul etmemektedir. Bu rivâyetlerle ilgili bazen hadis kaynaklarından ziyade İbn Hişam’ın (ö. 213-218/...) *es-Sîretü’n-Nebevî* adlı eseri gibi siyer kaynaklarını referans olarak almaktadır.⁶⁵⁴ Hangisinin doğru olduğuna işaret etmeden bir âyet hakkında birden fazla sebab-i nuzûl rivâyeti aktarmıştır. Bazen nuzûl sebepleriyle ilgili diğer müfessirlerin görüşlerine de yer vermektedir.⁶⁵⁵

Kimi zaman bir âyet kimi zaman da bütün bir sûrenin nuzûl sebebiyle ilgili rivâyetlere değinmiştir.

Örnek 1:

Abese sûresinin asıl muhtevasıyla örtüşen ancak tafsilatında bazı farklılıklar olan rivâyetlere yer vermiştir.⁶⁵⁶

أُنزِلَ: { عَبَسَ وَتَوَلَّى } فِي ابْنِ أُمِّ مَكْتُومِ الْأَعْمَى، أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَعَلَ يَقُولُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَشِدْنِي، وَعِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ مِنْ عِظَمَاءِ الْمُشْرِكِينَ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْرِضُ عَنْهُ وَيُقْبِلُ عَلَى الْآخِرِ، وَيَقُولُ: أَنْتَ رَى بِمَا أَقُولُ بَأْسًا؟ فَيَقُولُ: لَا، فَفِي هَذَا أُنزِلَ.

“-Abese ve Tevellâ- âmâ olan İbn Ümmi Mektum hakkında indirildi. Kendisi Resulullah'a gelerek bana doğruyu göster dedi. O sırada Allah Resulünün yanında müşriklerin ileri gelenlerinden kimseler vardı. Allah Resülü ondan yüzünü çevirdi ve diğerlerine döndü. Benim söylediğimde bir kusur mu görüyorsun deyince, hayır, cevabını verdi. İşte bunun üzerine (bu sûre) indi.”⁶⁵⁷

Örnek 2:

⁶⁵³ Meydânî, Lokman sûresi 31/6. âyeti tefsirinde söz konusu âyetin nüzûl sebebi olarak anlatılan; Nadr b. Hâris’in Fars beldelerine ticaret yapmaya gittiği, onlardan savaş kahramanlarıyla ilgili dinleyenleri eğlendiren yalan ve hurafe masallar öğrendiği ve neticede, Muhammed Âd ve Semut’tan haberler veriyor bakın ben de Rüstem, İsfendiyyar ve Behram’ın haberlerini anlatıyorum, dediği rivâyetini aktarmıştır. Meydânî burada “اقول” ifadesiyle bu konudaki düşüncesini anlatan genel kâideye “إن العبرة بعموم اللفظ القرآني لا بخصوص سبب النزول و إن صح” yer vermektedir. Bk. Meydânî, *Me’âric*, XI, 692.

⁶⁵⁴ Meydânî, *a.g.e.*, II, ss. 208-211; VI, 185; IX, 315.

⁶⁵⁵ “قال ابو حيان” ifadesiyle Lokman sûresi’nin nüzûl sebebi hakkında Ebû Hayyân’dan (ö. 745/1344) bir rivâyet aktarmıştır. Bk. Meydânî, *a.g.e.*, XI, 678.

⁶⁵⁶ Meydânî, *a.g.e.*, II, 209.

⁶⁵⁷ Tirmizî, “Tefsir”, 72.

وَوَقَفَ الْوَلِيدُ بْنُ الْمُغِيرَةِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكَلِّمُهُ، وَقَدْ طَمِعَ فِي إِسْلَامِهِ، فَبَيْنَمَا هُوَ فِي ذَلِكَ، إِذْ مَرَّ بِهِ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ الْأَعْمَى، فَكَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَجَعَلَ يَسْتَفْرِئُهُ الْقُرْآنَ، فَسَمِعَ ذَلِكَ مِنْهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَضْجَرَ، وَذَلِكَ أَنَّهُ شَغَلَهُ عَمَّا كَانَ فِيهِ مِنْ أَمْرِ الْوَلِيدِ، وَمَا طَمِعَ فِيهِ مِنْ إِسْلَامِهِ. فَلَمَّا أَكْثَرَ عَلَيْهِ أَنْصَرَفَ عَنْهُ عَابِسًا وَتَرَكَهُ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِيهِ: عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى

“Velid b. Muğîre, Allah Resulü ile beraberdi. Allah Resulü, müslüman olması ümidiyle onunla konuşuyordu. O sırada Âma İbn Ümmi Mektûm geldi ve Allah Resulü ile konuşmaya başladı. Kendisine Kur’ân öğretmesini istedi ve Allah Resulünü bunaltıncaya kadar zor durumda bıraktı. Bu durum Müslüman olmasını arzuladığı Velid b. Muğîre ile olan konuşmalarını engellemiştir. İbn Ümmi Mektûm ısrarcı olunca Allah Resulü yüzünü ekşitti ve onu terk etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ Abese sûresini indirdi.”⁶⁵⁸

Örnek 3:

Bu örnekte de Meydânî, bütün bir sûrenin nüzûl sebebine ilişkin iki farklı kaynaktan aktardığı aynı muhtevadaki rivâyete yer vermektedir.⁶⁵⁹

حَدَّثَنَا أَبُو سَعْدٍ مُحَمَّدُ بْنُ مَيْسَرٍ الصَّاعَانِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنِ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ: أَنَّ الْمُشْرِكِينَ قَالُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يَا مُحَمَّدُ ، اُنْسُبْ لَنَا رَبَّكَ ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: { قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، اللَّهُ الصَّمَدُ } [الإخلاص: 2] لَمْ يَلِدْ، وَلَمْ يُولَدْ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ "

“Übey b Ka’b’in rivâyet ettiğine göre müşrikler Hz. Peygambere Rabbini bize tarif et dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ ihlas sûresini indirdi.”⁶⁶⁰

Örnek 4:

Hümeze sûresi 104/1. “ وَإِلَّٰ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٌ –İnsanları arkalarından çekiştiren ve yüzlerine karşı kötileyen her dedikoducu kaypak ikiyüzlülere yazıklar olsun.-” âyette bahsedilen kötü uygulamada bulunanlar hakkında bazı siyer ve tefsir yazarları müşriklerin ileri gelenlerinden Velid b. Muğîre, Ümeyye b. Halef, Übey b. Halef, As b. Vâil ve Ahnes b. Şerik gibi isimleri zikrederler. Meydânî, anlatılan konuda sûrenin sadece o dönemdeki bu kişilere özel olmadığını, bilakis günümüzde ve insanlık tarihi boyunca insanları arkalarından çekiştiren ve yüzlerine karşı kötileyerek bu şekilde

⁶⁵⁸ İbn Hişâm, Abdulmelik, İbn Eyyub el-Hımyerî, (ö. 213-218/...) *es-Sîretü'n-Nebeviyyetü*, thk. Mustafa es-Saka, v.dğr., I-II, VII. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009, I, 336.

⁶⁵⁹ Meydânî, *Me'âric*, II, 74.

⁶⁶⁰ İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed,(ö. 241/...) *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Dımeşk, 2001, III, 143; Tirmizî, “*Tefsir*”, 92.

Allah'ın dinini engellemeye çalışan herkese hitap ettiğini, bu bağlamda sebebin özel olmasının hükmü sınırlayamayacağını ifade etmektedir.⁶⁶¹

Örnek 5:

Necm sûresi tefsirinde de bir başka tefsirden(İbn Atıyye) nakilde bulunarak sûrenin sebab-i nüzûlü konusunda şu rivâyete yer vermektedir:⁶⁶²

وسبب هذه السورة أن المشركين قالوا إن محمدا يتقول القرآن ويختلق أقواله فنزلت السورة في ذلك.

“Bu sûrenin indiriliş sebebi müşriklerin, ‘Muhammed (s.a.v.) bu Kur’ân’ı uyduruyor. Onun sözlerini kendi türetiyor.’ demeleridir. Onların bu sözleri üzerine sûre indirilmiştir.”⁶⁶³

Örnek 6:

Meydânî'nin, kaynak ve ayrıntıya değinmeden âyetlerin nuzül sebebiyle ilgili olaya işaret etmesi.

Necm sûresi 53/33 ve 34. âyetlerde gidişatını İslâm'a göre şekillendirmeyip iman edecekken yüz çeviren, azıcık verip arkasından cimrilik eden kimsenin durumuyla ilgili âyetlerin nüzûl sebebine “ فأعطى من ماله قليلا كما جاء في قصته الواردة في –نüzûl sebebiyle ilgili hikâyede anlatıldığı gibi böylece o, malının az bir kısmını vermiştir.-” sözleriyle işaret edilmektedir.⁶⁶⁴

3.5. Dirayet Yönünden Meydânî Tefsiri

Kaynak ve yöntem bakımından Kur’ân’ı nakil perspektifinden değerlendirmenin dışında akıl, dil, edebiyat, şiir ve bazı bilimsel gerçeklerle de tefsir etmeye dirâyet tefsiri denmektedir. Kur’ân’ı kendi rey ve görüşleriyle de tefsir eden Meydânî bu konuda büyük bir cesaret ve özgüvene sahiptir. Çağdaş konulara ve bilimsel alanlara derinlemesine giren müellif, hemen her konuda yorumlar yapmaktadır.

⁶⁶¹ Meydânî, *Me'âric*, II, 528.

⁶⁶² Meydânî, *a.g.e.*, II, 95.

⁶⁶³ Endelûsî, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdirrahman b. Temâm el-Atryyetu el-Muhâribî (ö. 542/1148) *el-Muharriru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, I-VI, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, Beyrut, h. 1422, V, 195.

⁶⁶⁴ Meydânî, *a.g.e.*, II, 149.

3.5.1. Morfolojik Tahliller

Dillerin kendilerine özgü anlatım, üslup ve yapısal özellikleri vardır. Bunlar öğrenilmeden o dilde ifade edilen düşünceler tam olarak anlaşılabilir. Meydânî'nin tefsirini incelediğimizde belagat, sarf, nahiv ve lafızların delaleti gibi bütün meseleleriyle Arap dilinin inceliklerine hâkim olduğunu görmekteyiz. Tefsirinin pek çok yerinde kelimelerin anlamlarını izah ederken Lisânu'l-Arab gibi lügatlerden yapı(iştikak) bakımından da konuyu ele aldığımızı görüyoruz. Hangi kelimelerin iştikakına değindiğiyle ilgili herhangi özel bir ölçü olmamakla birlikte bu konunun pek çok örneği bulunmaktadır.

Örnek 1:

Meydânî, sarf yönünden fiilerdeki iştikak(yapı) farklılıklarının mânâyâ kazandırdığı zenginliğe de işaret etmektedir.

“أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ” – *İnsanoğlu sanıyor mu ki biz bir daha onun kemiklerini derleyemeyiz.*”⁶⁶⁵ meâlindeki âyeti izah ederken (حَسِبَ) fiilinin Arap dilindeki “يَحْسِبُ و يَحْسَبُ” şeklinde iki farklı muzari kullanımına dikkat çekmektedir. Ona göre (حَسِبَ) fiilini incelediğimizde ve Kur’ân’daki manalarına baktığımızda uzak durulması gereken, vehme denk zayıf bir zanna delâlet için kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. (ظَنَّ , يظن , ظنا) fiilinin aksine “حَسِبَ يَحْسِبُ و يَحْسَبُ” fiili yakînden daha aşağı bir derece için kullanılmıştır. Amel edilmesi gereken makbul zanlar da vardır. Kabul veya reddedebileceğimiz, her iki tarafa da eşit mesafede olan şüpheler böyledir.⁶⁶⁶

Örnek 2:

“بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ” – *Dahası, insan zaten kendi kendisinin şahidi olacak*”⁶⁶⁷ meâlindeki âyette geçen “بَصِيرَةٌ” ifadesi kendi hür iradesiyle iktisab ettiği iyi ve kötü davranışları, niyetleri, istek ve arzularıyla insan kendi hareketlerini gayet çok iyi görüp bilir anlamındadır. “فَعِيلٌ” veznindeki “بَصِيرٌ” lafzı bir şeyin haddinden fazlalığını ifade etmede veya yüceltme(ta’zîm) ve övmeye kullanılan mübalağa kalıplarından biridir. “بَصِيرَةٌ” kelimesinin sonundaki “-tâ-” harfi mübalağayı

⁶⁶⁵ Kıyâmet 75/3.

⁶⁶⁶ Meydânî, *Me’âric*, II, 471; XV, 221.

⁶⁶⁷ Kıyâmet 75/14.

artırmak içindir. Bu harf “فهامة , نسابة , علامة , نابغة , راوية ,” kelimelerinde olduğu gibi bazen ism-i fâili veya mübalağayı pekiştirmek için de getirilmektedir.⁶⁶⁸

Örnek 3:

Bazen de kelimelerin anlam ve delâletlerine değinen Meydânî, ilk inen âyetler bağlamında Kur’ân hakkında sıra dışı görüşlerde bulunmaktadır.⁶⁶⁹

“فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَرَبِّكَ الْكَرِيمِ – Öyleyse O’nu biz (sana) okuyup vahyederken, sen yalnızca okunuşunu izle yeter.”⁶⁷⁰ meâlindeki âyeti tefsirinde Meydânî, (قُرْآنُهُ) kelimesi hakkında farklı izahlar yapmaktadır. “Kur’ân-” (قُرْآن) iştikâk bakımından mastardır. (قُرْآنُهُ) kelimesi (قراءته) demektir. Meydânî’ye göre bu âyette (قُرْآنُهُ) fiilinin kullanılması zaptının tam olmasına işaretle birlikte, Cebrâil’in (a.s.) Rasulullaha indirileni üzerinde yazılı metinler olan sahifelerden okuduğuna da delâlet etmektedir. Çünkü okumak ancak sayfalarda yazılı olanı telaffuz(nutk) etmekle olur. Daha sonra bu kavram genişleyerek hafızada bulunanları okumayı da içerir hale gelmiştir. Bu yüzden Hira’da vahyin ilk indiği anda Cebrâil (a.s.) yazılı bir belgeyi(mahtutayı) okumasını isteyerek (أَفْرَأُ) yani “oku” demiştir. O da “ben okuma yazma öğrenmedim. Çizgi(yazı) işaretlerini bilmem ki okuyayım.” demişti. Şayet (أَنْطِقُ) yani konuş, söyle, deseydi o zaman hemen onu tekrar ederdi.⁶⁷¹ Meydânî’nin delillendirdiği ve İbn Âşûr (ö. 1973), Şenkîti (ö. 1973), Derveze (ö. 1984) ve Şa’râvî (ö. 1998) gibi bazı müfessirlerin de tefsirlerinde işaret ettikleri gibi zaten Kur’ân sözlü olarak nâzil olmuştur. Gelen vahiylerin yazıya aktarılıp kayıt altına alınması ise daha sonradır. Bu nedenle Hz Musa’ya levhaların verilişindeki gibi Kur’ân’ın yazılı bir inzâlından bahsedilmesi doğru bir düşünce değildir.⁶⁷²

⁶⁶⁸ Meydânî, *Me’âric*, II, 485.

⁶⁶⁹ Meydânî, İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) Alâk sûresi birinci âyet hakkındaki sözlerini anlattığı *Fethu’l-Bâri* adlı eserinde şu hadise yer verdiğini söyler. Bk. Meydânî, *a.g.e.*, I, 35. Bu konuda bir fikir vermesi açısından hadisin metnini vermeyi uygun görüyoruz. Hadisin metni şöyledir: “بَنِمَطٍ مِنْ دِينَاجٍ فِيهِ كِتَابٌ قَالَ أَفْرَأُ قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِيٍّ أَنْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَتَانِي جِبْرِيْلٌ” Bk. el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu’l-Fadl (ö. 852/1449), *Fethu’l-Bâri Şerhu Sahîhi’l-Buhâri*, I-XIII, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, h. 1379, VIII, 718.

⁶⁷⁰ Kıyâmet 75/18.

⁶⁷¹ Meydânî, *Me’âric*, II, 492. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Meydânî, *a.g.e.*, I, 35.

⁶⁷² Bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXX, 435; eş-Şenkîti (ö. 1973), *Edvâü’l-Beyân fî İdâhi’l-Kur’âni bi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr li’t-Tabâati ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, I-IX, Beyrut, Lübnan, 1995, IX, 13; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, I, 317; eş-Şa’râvî, Muhammed Mütevelli (ö. 1998), *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, I-XX, Metâbiu’ Ahbâri’l-Yevm, 1997, I, 41; Ögmüş, Harun, *a.g.m.*, ss. 18-19.

Örnek 4:

Meydânî, anlamca birbirine yakın olan veya eş anlamlı olduğu söylenen kelimeler arasındaki farklılıklara da değinmektedir. “ وَأَنَّ لَيْسَ 39 وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى 40 “ *İnsana ancak çalıştığı için karşılığı vardır. Çalışması, er-geç(amel defterinde) görülecek/ (ve de kendisine) gösterilecektir.*”⁶⁷³ meâlindeki âyeti tefsirinde anlam yakınlığı olan kelimelerin geçtiği iki farklı âyete yer vermektedir:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ

“O’dur omuzlarında yürüyesiniz de Rabbinizin rızından yiyesiniz diye, yeryüzünü size boyun eğdiren(yaşamanıza elverişli kılan)! Sonunda dirilip onun huzurunda toplanılacaktır”⁶⁷⁴

وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا

“Her kim de (dünyadan nasibini unutmadan) âhireti ister ve iman etmiş olarak onun yolunda koşarsa, işte öylelerine de çalışmalarının karşılığı verilir.”⁶⁷⁵

Meydânî’ye göre bu iki âyet-i kerîmede de görüldüğü üzere “*el-meşy-المشي*” ve “*es-sa’y-السعي*” kelimelerinin anlamları farklıdır. Allah (c.c.) Kur’ân’da “*es-sa’y-السعي*” kelimesini daha çok âhiret iş ve amelleri için kullanmıştır. Dünya hayatı ve rızık temini gibi mübah ameller için daha çok “*el-meşy-المشي*” kelimesini kullanmıştır. “*el-meşy-المشي*” lafzı, çalışmak, kazanmak veya başka gayelerle yavaş ve nazikçe gezinip hareket etmektir. “*es-sa’y-السعي*” ise çalışıp kazanmak için maksatlı ve aktif bir şekilde intikal etmektir. “*es-sa’y-السعي*” sözlükte yürüme davranışının daha da üzerinde koşup seğırtmeye yakın bir şekilde aceleyle hareket etmektir.⁶⁷⁶

Örnek 5:

“O hak tanımaz kâfirler, *بل عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ*, içlerinden bir uyarıcının kendilerine gelmesine şaşıtlar da dediler ki: Bu ne acayip bir iştir.”⁶⁷⁷ meâlindeki âyette geçen “*الْكَافِرُونَ*” lafzı hakkında da Meydanî şunları söylemektedir: “*كفر , يكفر , كفرا و كفرانا*”, “*el-kâfirûn-الكافرون*” şeklinde ism-i fâildir. Açık ve bilinen bir yer kalmamak üzere helak olsun diye kapattı ve örttü anlamında

⁶⁷³ Necm 53/39-40.

⁶⁷⁴ Mülk 67/15.

⁶⁷⁵ İsrâ 17/19.

⁶⁷⁶ Meydânî, *Me‘âric*, II, 155.

⁶⁷⁷ Kâf 50/2.

sözlükte “كفر الشيء , و كفر عليه كفرا” denilmiştir. Toprak, altındakileri gizleyip örter. O yüzden saçılan taneleri toprakla örttüğü için Araplar da çiftçileri “كافر” veya “كفار” diye isimlendirmişlerdir. “el-Küfr - الكُفْرُ”, nimetleri inkâr ve nankörlük anlamında şükürün zıddı olarak da kullanılmaktadır. Dini inkâr, onu ispat eden delilleri bildikten sonra şüphe, hile, yaldızlı söz ve muğalatalarla inkâr etmek demektir. Böyle kimselere de kâfir denilmiştir.⁶⁷⁸

Hiz. Peygamber ve Kur’ân’ı tanıdıkları, âyet ve delilleri bildikleri halde inkâr etmişlerdir. Onların inkârları cehaletlerinden değildir. Zira Hiz. Peygamber o toplumda yaşayan yani onların içlerinden biridir. Kendi evlatlarını tanıdıkları gibi onu da gayet iyi biliyorlardı. Bütün âyet ve işaretler Allah’ı (c.c.) ve Hiz. Peygamberin onun elçisi olduğunu gösterdiği halde kendilerine fayda ve zarar vermeyen putlara tapmışlardır.

Örnek 6:

“لَقَدْ وَعَدْنَا هَذَا نَحْنُ وَءَابَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ” *Biz ve atalarımız daha önce de bu şekilde tehdit edilmiştik; fakat bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir.*⁶⁷⁹

Meydânî’ye göre bu âyette geçen “أساطير- esâtîr-” kelimesi sözlükte iki manaya gelmektedir.

Birincisi, tekili “إِسْطَارٌ وِ إِسْطَارَةٌ , وِ أُسْطُورٌ , وِ أُسْطُورَةٌ” şeklinde olmak üzere bâtil ve düzensiz sözler anlamındadır.

İkincisi, öncekilerin eserleri(مكتوبات) ve masalları anlamındadır. Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824) der ki: bu kelime önce “سَطْرٌ” dan “أَسْطُرٌ” ya, sonra da “أَسْطُرٌ” dan “أَسَاطِيرٌ” olarak çoğul olmuştur.

Meydânî’nin *Kavâ’id* adlı eserinin yirmi sekizinci maddesinde de değinildiği gibi siyaka muvafık olduğu, yani öncesiyle herhangi bir zıtlık ve uyuşmazlık olmadığı sürece bir lafız farklı manalara göre değerlendirilebilir. Meydânî bu kuralı pek çok yerde tatbik etmiştir. Burada da Meydânî’ye göre kâfirlerin sözüne en uygun olan mana birincisidir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁸ Meydânî, *Me’âric*, III, 24.

⁶⁷⁹ Neml 27/68.

⁶⁸⁰ Meydânî, *a.g.e.*, IX, 152.

3.5.1.1. Lügavî izahlar

Meydânî, âyet ve sûreleri tefsir ederken etimolojik ve semantik tahliller yanında nahvî izahlarda bulunmaya da önem vermektedir. Cümlelerin i'rabî ayrıntılarına değinerek bunlar neticesinde ortaya çıkan anlam farklılıklarına işaret etmektedir.

Örnek 1:

Meydânî'nin nahvî açıdan harflerin manaya etkisi bağlamında yaptığı takdirlerden biri şöyledir:

“لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ” -*Ataları (uzun süredir) uyarılmayan, bu sebepten de gaflet içinde olan bir topluluğu uyarasın diye!*”⁶⁸¹

Meydânî, bu âyetteki “*mâ-مَا*” harfinden dolayı ataların uyarılıp uyarılmadıkları hakkında müfessirlerin tereddüt ettiklerini nakletmektedir. Uyarılmadıklarını idda edenlere göre buradaki “*mâ-مَا*” nefydir.⁶⁸² Uyarıldıklarını idda edenlere göre ise “*الَّذِي*” manasında ism-i mevsuldür. Bu durumda cümlelerin takdiri “*لَتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ*” -*Ey Muhammed! Atalarını ikaz eden azapla bir kavmi uyarman için-*” şeklindedir. Sonrasıyla te'vil edildiğinde mastar harfî olması da mümkündür. O zaman da cümlelerin takdiri, “*لَتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ*” -*Elçilerinin diliyle uyarılan atalarının uyarısıyla onları uyarman için. Cehalet içerisindeki araplara nispetle o elçi İbrahim oğlu İsmail'dir (a.s.)-*” şeklindedir. Buradaki “*mâ-مَا*” harfini nefy kabul edenler uyarılmayan ataların, yakınları olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Araplar hac, namaz ve tavaf gibi ibadetleri Hz. İsmail'den (a.s.) tevârüs etmişlerdi. Bu ritüeller Hz. Peygamberin gönderilmesine kadar devam etmekteydi. Meydânî'ye göre de müspet olması, yani “*mâ-مَا*” lafzının ism-i mevsul olması doğrudur. Delili de bu konudaki Kur'ân âyetleridir.⁶⁸³ Çünkü Allah (c.c.), her bir ümmete peygamber göndermiştir. O ümmetlerden biri de Araplar'ın atalarıdır.⁶⁸⁴

⁶⁸¹ Yâsin 36/6.

⁶⁸² Nefy kabul edenlerin Kur'ân'dan delilleri de şu âyet-i kerîmelerdir: Kasas 28/46; Secde 32/3.

⁶⁸³ Bk. Fâtır 35/24; En'am 6/130; Kasas 28/48; Müminûn, 23/68-69-70; Meydânî bu konuda uyarıldıklarına dair hadis-i şeriflerden de deliller getirir. Fâtır sûresi 35/42. âyeti tefsirinde de konu biraz daha detaylı ve geniş olarak ele alınmıştır. Bk. Meydânî, *Me'âric*, VII, 230.

⁶⁸⁴ Meydânî, *a.g.e.*, VI, 36.

Örnek 2:

“Babaları şöyle dedi: O’nu götürmeniz bana kaygı veriyor! Sizin haberiniz yokken, onu kurt kapmasından korkuyorum!”⁶⁸⁵

Nahivcilerin, lâmu’l-ibtidâ’nın muzâri fiili şimdiki zamana özel kıldığı konusundaki görüşlerinin aksine -ki çoğunlukla böyle olur- bu âyette “لَيُخْرُئِي” fiilindeki lâmu’l-ibtida kendisiyle gelecek(müstakbel) zaman kastedilen bir muzâri fiile eklenmiştir. Bu yüzden Meydânî cümleinin anlamının “Gerçekten onu yarın götürmeniz bana kaygı veriyor.” şeklinde olmasını çok uzak görmektedir. Anlaşılan Meydânî’ye göre cümleinin anlamı “Gerçekten onu yarın götürmeniz beni üzecek” şeklinde olmalıdır.⁶⁸⁶

Örnek 3:

Yüce Allah’ın “فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَتَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ” –Ona şekil verip düzelttiğim ve ruhumdan kendisine üflediğim an ona secde edin/ önünde yere kapanıp üstünlüğünü tanıyın.”⁶⁸⁷ sözündeki “رُوحِي-rûhumdan-” lafzı hakkında Meydanî, rûhun nefislere can vermek için Allah’ın yarattığı en latif madde olduğunu ifade etmektedir. Meydânî buradaki izâfetle ilgili olarak da ruhun Allah’ın (c.c.) zatından bir parça değil, “جَنَّتِي , أَرْضِي , سَمَائِي ” tabirlerinde olduğu gibi kendi tasarrufundaki bir unsur olduğunu anlatmaktadır. Ona göre bu izâfetin yanlış anlaşılması nedeniyle Hıristiyanlar Hz. İsa’yı Allah’ın zâtından bir cüz olarak tasavvur etmişlerdir. Hâlbuki ruh, Meryem sûresinde⁶⁸⁸ de Cebrail’e (a.s.) atfedilmiştir.⁶⁸⁹ Beydâvî (ö. 685/1286) de burada temiz ve saygınlığından dolayı rûhu Allah’ın kendisine izâfe ettiğini belirtmektedir.⁶⁹⁰ Dolayısıyla rûhun Allah’ın

⁶⁸⁵ Yusuf 12/13.

⁶⁸⁶ Meydânî, *Me’âric*, X, 627.

⁶⁸⁷ Sâd 38 /72.

⁶⁸⁸ “فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا” –İnsanlarla arasına bir perde çekti. Sonra biz ona ruhumuzu(insanlığa manevi diriliş mesajları ulaştıran Cebrail’i) gönderdik de O, tam bir insan şeklinde ona göründü.” Meryem 19/17

⁶⁸⁹ Meydânî, *Me’âric*, III, 627; IX, 720; XI, 51.

⁶⁹⁰ Beydâvî, *Nâsırüddîn Ebu Said (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/ 1286) Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tevîl*, thk. Muhammed Abdurrahman, I-V, I. Baskı, Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, h. 1418, V, 34.

zâtından bir parça olmadığı ve nefisten farklı olduğu konusunda Meydânî ile hemfikirdir.

Örnek 4:

Meydânî, mânâya delâletleri açısından lafızların cümle içerisindeki özelliklerine de işaret etmektedir.

– وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا –
Onlar diyorlar ki bu nasıl bir peygamber? Yemek yiyor ve (bizim gibi para kazanmak ve ihtiyaçlarını karşılamak için) çarşıya pazara çıkıyor. Bari ona bir meleğ gönderilse de, kendisiyle birlikte uyarı görevi yapsa olmaz mı?–⁶⁹¹

Meydânî'ye göre bu cümledeki “-mâ-” lafzı, ism-i istifham ve mübtedadır. “لِهَذَا” ibaresi de mübtedanın mahzuf haberine müteallıktır. “الرَّسُولِ” kelimesi de ism-i işaretten (هَذَا) bedel veya atf-ı beyandır. İsm-i işaretteki “لِ” harfi ise sahiplik ve tahsis manasındadır. Böylece cümlenin anlamı şöyledir: Hangi şey Hz. Muhammed’i (a.s.) yetkili kıldı ve özel bir imtiyaz verdi ki çarşıda yürüyüp, yiyip içtiği halde bu sebeple nebi ve elçi olduğunu iddia etme gücü buldu. Gerçekten bu şaşılacak ve inkâr edilecek bir durumdur. O halde o ne nebi ne de bir resuldür.⁶⁹² Böylece sihirbaz ve büyücü olabilir diyerek yersiz ve tutarsız çıkarımlarda bulunmuşlardır.

Örnek 5:

– إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ – Şüphesiz ki, yoktur üzerinde gözetleyicisi olmayan hiçbir insan.–⁶⁹³

Meydânî, bu âyet hakkında şu nahvî izahlarda bulunmuştur: Buradaki “إِنَّ” tıpkı “مَا” gibi nâfiyedir. “لَمَّا” ise “إِلَّا” manasında istisna edatıdır. Nefy ve istisna da kasr ve hasr ifade etmektedir. İnsanların zahirî ve bâtinî amellerinin murâkabe edildiğini inkâr eden veya bu konuda tereddütleri olanlar muhatap olarak kastolunduğu için izâfî bir kasr söz konusudur. Buradaki “لَمَّا” yı “لَمَّا” şeklinde okuyanlara göre de “إِنَّ” muhaffefedir. “لَمَّا” daki “لِ” harfi ise müzehlâkadır. Nâfiye ve muhaffef mine’s-sekîleyi birbirinden ayırdığı için lâmu’l-fârîka olarak da isimlendirilir. “مَا” harfinin te’kit olmak üzere zâid olduğunu söyleyenlere karşı

⁶⁹¹ Furkan 25/7.

⁶⁹² Meydânî, *Me’âric*, VI, 368.

⁶⁹³ Târık 86/4.

Meydânî bu harfin, öncesiyle açıklanmış nekre bir isim(nekre-i mevsûfe) de olabileceğini ve buna engel bir durumun olmadığını söylemiştir.⁶⁹⁴

3.5.1.2. Âyetlerdeki Edebî-Belâğî Mânâların İzahı

Belâgat, bir sözü yerinde, zamanında, doğru ve güzel söylemek yani muktezâ-i hale mutâbık söz söylemektir.⁶⁹⁵ Beyan, meânî ve bedî' kısımlarına ayrılan belagatin mecâz, kinâye, teşbih, istiâre, hasr, te'kit gibi edebî unsurlarını mu'cizü'l-beyan olan Kur'ân-ı Kerîm pek çok yerde kullanmıştır. Meydânî, bu tür edebî unsurların özellikleri ve maksatlarının bilinmesinin Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılması bağlamında önemli olduğuna *et-Tedebbürü'l-Emsel* adlı eserinin yirmi ikinci maddesinde de değinmiştir.⁶⁹⁶ Pek çok sûrenin tefsirinde ise “ حول بلاغيات فى – مستخرجات بلاغية من السورة/سورة... *sûreden çıkarılabilecek belagat özellikleri hakkında-*” anlamındaki başlıklar ekleyerek bu konuyu ayrıca değerlendirmiştir.⁶⁹⁷

Kur'ân'ın mu'cizü'l-beyân olması, belagat incileriyle dolu bir hazine olması onu anlamaya çalışan müfessirlerin meânî, beyan ve bedî' gibi belagatla ilgili konulara temas etmelerini gerektirmiştir. Meydânî'nin tefsirinde de bunların örneklerini görebiliriz.

Örnek 1:

Meydânî'nin isim ve fiil cümlesi gibi cümlelerin yapısına ve cümlelerdeki vurgulara işaret etmesi.

– *Senin Rabbin insanlara (işledikleri kötülöklere rağmen) çok lütüfkârdır; fakat onların çoğu nimetlere karşı üzerlerine düşeni yapmaz(şükretmez)ler.*”⁶⁹⁸

Bu âyette, “إِنَّ –inne-”, lâmu'l-müzahleka(لُدُو) ve isim cümlesi olması gibi edebî açıdan iki yönden te'kit(vurgu) söz konusudur. Meydanî aynı durumun bir sonraki âyette de bulunduğunu söylemiştir. Ona göre Allah'ın (c.c.), inansın

⁶⁹⁴ Meydânî, *Me'âric*, III, 260; Ona göre bu durumda mânâ da şu şekilde olur: “إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَنْفَسٍ عَلَيْهَا” “حَافِظٌ”

⁶⁹⁵ Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, I, 129.

⁶⁹⁶ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 503.

⁶⁹⁷ Bu durumun örnekleri için bk. Meydânî, *Me'âric*, I, 618; II, 260; II, 331; IV, 148; IX, 223.

⁶⁹⁸ Neml 27/73.

inanmasın herkese lütuflarda bulunduğu, gizli açık her şeyi bildiği şüphe ve tereddüde mahal bırakmayan böylesi edebî bir üslupla anlatılmıştır.⁶⁹⁹

Örnek 2:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا 23 إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنِّي رَبِّي لِأَقْرَبَ
مِنْ هَٰذَا رَشْدًا 24

“Sakın bir şey için: ‘Ben bunu yarın yapacağım deme.’ Ancak, ‘Allah dilerse /inşallah yaparım’ de. Eğer unutursan, hatırladığında Rabbini an ve şöyle de: ‘Umarım ki Allah bundan böyle beni daha doğru bir yola ulaştırır.’”⁷⁰⁰

Meydânî bu âyet-i kerimedeki “فَاعِلٌ” lafzının muzâri fiil konumunda olup gelecek zamana delâlet ettiğini ve bununla da sadece bir niyet değil yapılacak şey hakkındaki kesin kararlılık halininin kastolunduğunu belirtmektedir. “غَدًا” lafzı da konuşma anından itibaren başlayan bütün gelecek zamanı kapsamaktadır.⁷⁰¹

Örnek 3:

Meydânî’nin teşbih sanatı ve türevlerine işaret etmesi.

Ve – وَخُورٌ عَيْنٌ 22 كَأَمْثَالِ اللَّوْلُؤِ الْمَكْنُونِ 23 – Meydânî’ye göre Vâkıa’ sûresindeki “23 كَأَمْثَالِ اللَّوْلُؤِ الْمَكْنُونِ 22 – Ve güzel gözlü hûriler! O hûriler ki, sanki dizilmiş inciler!”⁷⁰² meâlindeki âyette teşbih(benzetme) ile övgü(medh) söz konusudur.⁷⁰³ Burada müşebbeh(benzeyen), müşebbeh bih(kendisine benzetilen) ve teşbih edatı zikredilirken vechü’ş-şebeh(benzetme yönü) belirtilmemiştir. Teşbih edatı zikredildiği için bu benzetme mürsel teşbihtir.⁷⁰⁴ Aynı şekilde Müzzemmil sûresindeki “يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتْ” – O gün yeryüzü ve dağlar öyle bir sarsılır ki adeta dağlar savrulmakta olan kum yığınlarına döner.”⁷⁰⁵ meâlindeki âyette de olayın muhakkak gerçekleşeceğine işaretlen muzâri fiil yerine mazi fiil kullanılmış; teşbih edatı ve benzetme yönü hafzedilerek teşbih-i belîğ yapılmıştır.⁷⁰⁶

⁶⁹⁹ Meydânî, *Me‘âric*, IX, 167.

⁷⁰⁰ Kehf 18/23-24.

⁷⁰¹ Meydânî, *a.g.e.*, XI, 781.

⁷⁰² Vâkıa’ 56/22-23

⁷⁰³ Meydânî, Vâkıa’ sûresini tefsir ederken “مستخرجات بلاغية من سورة (الواقعة) – *Vakia’ sûresinden edebî çıkarımlar*.” şeklinde bir başlık açarak burada îcaz, te’kit, teşbih vb. edebiyat ve belagat unsurlarına değinmiştir. Bu yaklaşım Kur’ân’ın doğru bir şekilde anlaşılması bağlamında Meydânî’nin metinlerin belagat yönüne önem verdiğini göstermektedir.

⁷⁰⁴ Meydânî, *a.g.e.*, VIII, 525.

⁷⁰⁵ Müzzemmil 73/14.

⁷⁰⁶ Meydânî, *Me‘âric*, I, 180.

Örnek 4:

“أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى 33 وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْدَى 34” -Görmedin mi o kimseyi ki(iman edecekken) yüz çevirdi. Biraz verdi, sonra cimrilik edip kesti.-”⁷⁰⁷

Buradaki istifham teaccubîdir. Meydânî’ye göre “وَأَكْدَى” kelimesinde istiâre söz konusudur. Burada azıcık verdikten sonra cimriliği sebebiyle bir müddet bekleyen kişiye benzemesi yönüyle istiâre yapılmıştır. Veya su çıkarmak için çukur kazan, birazcık su bulduktan sonra kendisinde bencillik ortaya çıkan kişi yahut kazmaya devam etmesi için kazıcısına hiçbir ümit vermeyen kuru, katı toprak ve bir damla su sızdırmayan büyük sağlam kayalardan istiâre edilmiştir.

Su bulma ümidiyle su kuyusunda çalışan bir bedevi vardı. Bu kişi belki de yakın zamanda yağıp yüzeyden sızan bir su buldu ve hemen eli sıkılaştı. Kazarken söküp çıkaramayacağı bir pintilik ortaya çıktı kendisinde. Böylece kazmayı bıraktı. İşte bencilliği kendisini kazmaktan alıkoyan bu kimseye ‘bencillik bulan veya kuyusundan kendisine pintilik çıkan’ anlamında “وَأَكْدَى” dediler. Burada da istiâre kâbilinden o kişinin bencilliğine işaret eden “أَكْدَى” fiilini kullanmıştır Kur’ân. Çünkü cimrilik bir damla su sızdırmayan taş-kaya gibidir. Kur’ân’ın indiği günlerdeki çevre şartlarında sadece bu dünyayı arzulayan cimri kişinin ruh halini anlatmak için bu kadarı yeterlidir.⁷⁰⁸

Örnek 5:

Meydânî’nin hasr ve tahsise işaret etmesi. Ma’mûlün, âmilinden önce gelmesinin maksatlarından birinin hasr ve tahsis olduğu belagat âlimlerince de kabul edilen bir gerçektir.

“إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ” -Doğru yola ilet(ve doğru yolda yürüt) bizi.-”⁷⁰⁹ meâlindeki âyette geçen “إِيَّاكَ” zamiri, mensub munfasıl zamir olup mefulü’n bihtir.⁷¹⁰ Tahsis ve hasr ifade etmesi için “نَعْبُدُ” fiilinden önce gelmiştir. Yalnızca Allah’a ibadet edilmesi ve bu hususta onun hiçbir ortağının bulunmadığına delâlet etmektedir. Kulların ibadet etmesi Allah’ın (c.c.) onlar üzerindeki bir hakkıdır. Ebedî

⁷⁰⁷ Necm 54/33-34.

⁷⁰⁸ Meydânî, *Me’âric*, II, ss.149-150.

⁷⁰⁹ Fâtîha 1/5.

⁷¹⁰ Bk. Zeccâc, İbrahim b. es-Serî b. Sehl, Ebû İshâk, (ö. 311/923), *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbühü*, I-V, I. Baskı, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1988, I, 48.

Cennete girmeyi hak etmeleri buna bağlıdır. Allah'a ibadet ve bu konuda hiçbir ortağının bulunmadığı ise ulûhiyette tevhidin esası ve özüdür.⁷¹¹ İşte bu durum böyle bir belagat kuralıyla güzel bir şekilde ifade edilmektedir.

Örnek 6:

“*Ve(karanlığıyla) salına salına gelen geceye!*”⁷¹² وَإِذَا يَسْرُ

Bu âyet-i kerîmedeki “يَسْرُ” fiilinin sonu “يَسْرِي” şeklinde “ي” harfi izhar edilerek de kullanılabilir. “إِذَا يَسْرِي” yavaş yavaş ilerlemek demektir. Salınarak gelmekte olan gece Allah'ın helak olmalarına hükmettiği toplumlar için azabın inme ânı olabilir. Çünkü azgınlaşan, zulmeden ve sınır tanımayarak taşkınlık yapan toplumlara Allah'ın (c.c.) azabı akşam, gece vakti onlar uykudayken gelmiştir. Bir kimse gece vakti yürüyüş yaptığında “سرى فلان يسرى” denilir. “نهاره صائم و ليله قائم” – *gündüzü oruç, gecesini ibadet-*” anlamındaki ifadelerde olduğu gibi bu âyette de ‘içerisinde yürüme’ özelliği geceye verilmiştir. Bu nedenle pek çok belagat âliminin de ifade ettiği gibi bu âyette mecâz-ı aklî söz konusudur.⁷¹³ Çünkü burada fiil, fâilin bizzat kendisine değil fiilinin zamanına isnat edilmiştir.⁷¹⁴

Örnek 7:

“*İşte o gün kimin tartısı basarsa ağır. O, hoşnut bir hayata erer.*”⁷¹⁵ فَهَوَ فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ 6 فَأَمَّا مَنْ نَقَلَتْ مَوَازِينُهُ

Meydânî bu âyeti tefsirinde belagatçıların bu âyette mecâz-ı aklî bulunduğu görüşünde olduklarını belirtmiştir. Çünkü “الرضا” kelimesi “العيشة” kelimesine isnât edilmiştir. Aslı, “— أنه هو الراضي بها —” şeklindedir. Mülâbeset(alaka-ilişki) o kimsenin o hayatın sahibi olması ve o hoşnutluk dolu hayatın ondan bir parça olmasıdır. Edebî maksat ise cennetteki müminin yaşamının her ânında rıza ve hoşnutluğun

⁷¹¹ Meydânî, *Me'âric*, I, 298.

⁷¹² Fecr 89/4.

⁷¹³ Mecâz, hakikatin zıddıdır. Bir sözün kârîne veya alâka dolayısıyla gerçek anlamı(sözlük anlamı) dışında başka bir mânâda kullanılmasına mecâz denmektedir. Mecâz-ı aklî ise müsned ile müsnedün ileyh arasındaki sebebiyyet, fâiliyyet, mef'ûliyyet, zaman ve mekân gibi bir alâka dolayısıyla fiilin fâilinden başkasına isnat edildiği ve bu isnadın hakiki olmasına engel olan bir karînenin bulunduğu mecâz türüdür. Bk. el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa (ö. h. 1362), *Cevâhiru'l-Belağâ fi'l-Meânî ve'l-Beyânî ve'l-Bedî'*, el-Mektebetü'l-Asrî-Beyrut, I, 255, ts; Suyûtî, *el-İtkân*, s.568; Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabîyyetü*, II, 295; Eren, Cüneyt, M. Vecih Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar(Belagat)*, s. 164.

⁷¹⁴ Meydânî, *a.g.e.*, I, 524.

⁷¹⁵ Kâria 102/6-7.

birlikteliğini haber vermektir. Bu mânâyı ifade etmeye ‘فهو راض عن عيشته’ ibaresi yeterli olmamaktadır.⁷¹⁶

Örnek 8:

“إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ” – *Kuşkusuz ki Rabbin gözetlemededir/pusudadır(hâinler için)!-*⁷¹⁷

Kur’ân’ın bu tabiri, hareketli veya durağan, en küçük ve kimsesiz ânlarında bile Allah’ın (c.c.) sınırsız ilmiyle mücrim kimseleri sürekli gözetlemesinden kinâyedir. Aynı zamanda burada azap ve helak bağlamında günahkârlara karşı Allah’ın değişmeyecek olan kanunlarının bulunduğu da bir telmih söz konusudur.⁷¹⁸

Örnek 9:

“وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ” – *Biz nice şehirleri helak ettik. Azabımız onların kimine geceleyin uyurlarken, kimine de gündüzün kestirip dinlenirken geldi.-*⁷¹⁹

Benzetme maksadı olmaksızın bir sözü gerçek anlamı dışındaki başka bir anlamda kullanma sanatına mecâz-ı mürsel denmektedir. Kur’ân’ın pek çok âyetinde mahal zikredilip hal kastedilir veya müsebbep zikredilir sebep kastolunur.

Meydanî bu âyet-i kerîmede de her ne kadar mutlak olarak “- قَرْيَةٍ-şehir-” zikredilse de asıl maksadın orada yaşayan o şehrin helak olan insanları olduğunu dolayısıyla mahallin zikredilip hâlin murad edildiğini belirtmiştir.⁷²⁰

Örnek 10:

Meydânî’nin i’câz ve belagat maksadıyla Kur’ân’da yapılan haziflere işaret etmesi.⁷²¹

⁷¹⁶ Meydânî, *Me’âric*, II, 454; Meydânî burada mecâz-ı aklî’yi dipnotta şöyle tanımlamıştır: “إِسْنَادُ الْفِعْلِ أَوْ مَا فِي مَعْنَاهُ إِلَى غَيْرِ مَا هُوَ لَهُ فِي إِعْتِقَادِ الْمُتَكَلِّمِ لِمَلَابَسَةِ بَيْنَهُمَا , مَعَ قَرِينَةٍ صَارِفَةٍ عَنْ أَنْ يَكُونَ الْإِسْنَادُ إِلَى مَا هُوَ لَهُ فِي إِعْتِقَادِ الْمُتَكَلِّمِ”

⁷¹⁷ Fecr 89/14.

⁷¹⁸ Meydânî, *a.g.e.*, I, 530.

⁷¹⁹ A’râf 7/4.

⁷²⁰ Meydânî, *a.g.e.*, V, 152.

⁷²¹ Meydânî, hazif konusu bağlamında, *Kavâ’idü’t-Tedebbürü’l-Emsel* adlı eserinin on dördüncü kâidesinde de “Kur’ân metninin gerektirdiği mânâlar, bunun fikrî bağlamları ve i’câz gereği yapılan

– إِذْ قَالَ مُوسَى لِأَهْلِهِ إِنِّي آنست نَارًا سَاتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبْرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ“
Hâni Musa ailesine, (yollarını kaybettikleri soğuk bir gece yolculuğunda) Ben uzakta bir ateş gördüm; gidip size oradan (yolumuzu bulmak üzere) bir haber getireyim yahut ondan bir parça ateş alıp geleyim de ondan ısınasınız.”⁷²²

Meydânî’ye göre i’câz maksadıyla Kur’ân’ın bu âyetinde yapılan hazifler şöyledir:

أى: "إذ قال موسى لأهله إني آنست نارا" فانا ذاهب الى جهتها حتى اصل الى ما حولها و سائل اهله عن اخبار الطريق الى مصر, و ارجو اني "ساتيكم من" أهل "ها بخبر" يهديني الطريق "او اتيكم" من النار "بشهاب قبس لعلكم تصطلون"

Metinde, tırnak içerisindeki âyet-i kerîme lafızlarının i’câz gereği hazfedilen diğer cümlelerle tamamlandığını görebiliriz. Yani, Musa (a.s.) yollarını kaybettikleri soğuk bir gece yolculuğunda ailesine dedi ki: Ben uzakta bir ateş gördüm. Şimdi biraz ateş almak ve sahiplerine Mısır’a giden yol hakkında sormak üzere oraya gidiyorum. Onlardan bize yol gösterecek bir haber almayı veya ısınacağınız bir parça ateş getirmeyi umuyorum.⁷²³

Lügavî izahlar, morfolojik tahliller ve edebî-belâğî mânâların izahında görüldüğü gibi Meydânî’nin tefsirdeki dirâyetini yansıtan bir başka unsur da Kur’ân içi tenâsüb ve uyuma yönelik düşünceleridir.

3.5.2. Kur’ân içi Tenâsüb

Kur’ân, alelâde okuyucular nezdinde systemsiz, uyumsuz ve birbirine zıt unsurları bir araya getirmiş kitap izlenimi uyandırabilir. Her ne kadar bu güne dek daha çok onun edebî ve belâğî yönü üzerinde durulsa da bir beşer kelamı olmayan Kur’ân, özü itibarıyla salt bir edebiyat değil, hayattır.⁷²⁴ Bununla birlikte Kur’ân’ın hidâyet yönünü öne çıkaran, içtimâî tefsir ekolleri ve sûrelerin nüzûl/kronolojik

hazifler” konusuna yer vermiştir. Bk. Meydânî, *Kavâ'id*, s. 239; Aynı eserin bir başka maddesinde ise “Mastar edatı “en” ve sonrasında gelen ifadenin Kur’ân âyetlerinde neden bildirmesi, ondan önceki haziflerin takdirinin zorunluluğu” konusuna değinmiştir. Meydânî, *a.g.e.*, s. 581.

⁷²² Neml 27/7.

⁷²³ Meydânî, *Me’âric*, IX, 218.

⁷²⁴ Bk. İzzetbegoviç, Ali (ö. 2003), *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban, Nehir yay., İstanbul, 2010, s. 21.

sırasına göre incelendiği tefsirlerde de Kur'ân sûre ve âyetlerindeki tenâsüb, insicâm ve irtibata işaret edildiği görülmektedir.

Abdurrahman Habenneke el-Meydânî müfessirde bulunması gereken ilimlerden biri olan belâgat konusunda iyi bir noktadadır. *el-Belagatü'l-Arabiyyetü* adlı iki ciltlik büyük eserine bakıldığında Kur'ân araştırmacısının müstağni kalamayacağı bu ilimde Meydânî'nin ne kadar ileri noktada olduğu, önyargı ve şüphyle hareket edenlerin bu durumunu yerle bir eden ilmî ve fikrî münazaralardaki mükemmelliği görülebilir. Ayetleri tefsirinde belagat açısından münâsebet konusuna da değinen Meydânî daha çok sûreleri ayırmış olduğu dersler arasındaki münâsebet dikkat çekmektedir.⁷²⁵

3.5.2.1. Âyetler Arasındaki Münâsebet

Muhtelif zaman ve zeminlerde uzun bir sürede nazil olan Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri arasında büyük bir münasebet, ince bir irtibat vardır. Çünkü bir beşer kelamı olsa veya Allah'tan başkası tarafından indirilseydi onda pek çok irtibatsızlık ve uyumsuzluk bulunacaktı.⁷²⁶ Farklı surelere dağıtılmış olmalarına rağmen Kur'ân âyetleri arasındaki irtibat ve uyum Kur'ân'ın edebî-belağî yönlerinden biridir. Edebî hususiyetleri olan her metinde kelime ve cümleler hatta paragraflar arasında bile muhakkak bir anlam ve yapı irtibatı vardır. 'İz. b. Abdisselam (ö. 660/1262) gibi bazı âlimler buna itiraz etseler de Ebû Bekr İbnu'l-A'rabî (ö. 543/1148), Râzî (ö. 606/1209) ve Bikâî'î (ö. 885/1480) gibi bazı müfessirler de bunun Kur'ân'ın bölümleri arasındaki irtibatın mefhumunu anlamaya yardımcı olan ulûmü'l-Kur'ân'dan bir ilim ve Kur'ân'ın edebî-belağî inceliklerinden biri olduğunu söylemişlerdir. Bazı âlimler ise bu konuda müstakil eserler kaleme almışlardır.⁷²⁷ “Âyetlerle sonları arasındaki irtibat”⁷²⁸, “Lafzî dizilişe önem vererek âyet fâsılalarına

⁷²⁵ Bk. Meydânî, *Me'âric*, IX, ss. 572-578.

⁷²⁶ Nisa 4/82.

⁷²⁷ Allah'ın kelamı olan Kur'ân, cin ve insanların biraraya gelseler dahi benzerini getiremeyecekleri beşer üstü bir kitaptır. Kur'ân'ın âyet ve sûreleri arasındaki münasebet ise küçümsenemeyecek bir konudur. Nazm, terkip ve insicam bakımından müşrikleri dahi etkileyen; farkında olan ve anlayabilenler için Kur'ân'ın edebî özelliklerinden biri olan bu konuda bazı âlimler müstakil eserler kaleme almışlardır. el-Garnâtî'nin (ö. 708/1308) *el-Bürhân Fî Tenâsübi's-Süveri'l-Kurân*'ı, el-Bikâî'nin (ö. 885/1480) *Nazmu'd-Dürer Fî Tenâsübi'l-Ây ve's-Suver*'i, es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tenâsuku'd-Durer Fî Tenâsubi's-Süveri*'i bu alandaki eser ve müelliflerden birkaçıdır.

⁷²⁸ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 429.

riayet edilmesi”⁷²⁹, “Bir âyetin bulunduğu bağlama uygun olarak anlaşılmasının gerekliliği”⁷³⁰ ve “Kur’ân’daki bir cümlenin, sûrenin konusu ve Kur’ân’ın farklı yerlerine dağılmış âyetlerle konusal bağlantısının kurulması”⁷³¹ gibi farklı münasebet konularına *Kavâ'id* adlı eserinde de değinen Meydânî âyetler arasındaki irtibata yeri geldikçe tefsirinde de işaret etmektedir. Sûreleri tefsir etmeye başlarken konu veya konuları sıralayarak aralarındaki bağ, irtibat ve uyuma değinmiştir.⁷³² (و-ve iz) gibi edatlar, sûrelerin isimleri, anafikir ve konuları ile âyetler arasındaki yakınlık-uzaklık durumunun düşünülmesiyle genel olarak anlaşılabilen âyetler arası münasebete şu örnekleri verebiliriz.

Örnek 1:

Yâsin sûresi'nin bir ve on ikinci âyeti kerîme aralığı diğer peygamberlerden biri olan ve peyderpey indirilen Kur’ân ile desteklenen elçisi Hz. Muhammed’e (s.a.v.) Allah’ın (c.c.) hitabını ihtiva etmektedir. Burada Hz. Peygamber’in doğru yolda(sırat-ı müstekim) olduğu, insanlara tebliğ etmek ve onları uyarmak(inzar) üzere Kur’ân’ın kendisine indirildiği konularına değinilmiştir. Bu inzâr, Arapların da içerisinde bulunduğu daha önce uyarılan toplumlarınki ile aynıdır. Çünkü zamanın ilerlemesiyle atalarının uyarıldığını unutarak gaflet içerisinde bu uyarıları ihmal etmiş olanlar onlardır. Bu âyetlerin(Yâsin sûresinin ilk on iki âyeti) gayesi dolaylı yoldan Allah Resulü ve Kur’ân’ın vazifelerini bildirerek müşriklerin baskı ve zulümleri karşısında Hz. Peygamberi desteklemektir. On ikinci âyet-i kerîmeden itibaren arka arkaya gönderilen elçilere icabet etmemeleri neticesinde korkunç sesle helak edilen tarihî şehir halkının misaline yer verilmiştir. Bu şekilde önceki âyetlerde vazife ve sorumlulukları ifade edilen Allah Resulüne karşı inkârcı, alaycı ve inatçı bir tavır sergileyen müşriklerin halinin tarihî misalde helak oldukları anlatılan kavmin durumuna çok yaklaştığı, çok benzediği anlatılmaktadır. Meydânî buradan da söz konusu âyetler arasında bir anlam irtibatının olduğunu anlatmaktadır.⁷³³

⁷²⁹ Meydânî, *Kavâ'id*, s. 557.

⁷³⁰ Meydânî, *a.g.e.*, s. 207.

⁷³¹ Meydânî, *a.g.e.*, s. 13.

⁷³² Bk. Meydânî, *Me'âric*, III, 319.

⁷³³ Meydânî, *a.g.e.*, VI, 21.

Örnek 2:

Meydânî, Kasas 28/46 ve Secde 32/3. âyetlerdeki “لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ” Senden önce kendilerine (uzun süre) bir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için...-” ifadenin Fâtır 35/24, En’âm 6/130, Kasas 28/48 ve Müminûn 23/68 ve 70. âyetler gibi açık nasların delâletine mutâbık olarak düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca ona göre “نَذِيرٍ” kelimesi sözlükte mastar olarak “الإنذار” şeklinde gelir ve “المنذر” manasındadır.⁷³⁴ Farklı naslara mutâbık olarak Kasas ve Secde sûrelerindeki kelimenin “الإنذار” manasında anlaşılması gerekir. Böylece mana şu şekilde olmalıdır: Çünkü Ey Habibim, Yâsin sûresinde de geçtiği gibi senin uyarın onları gafletlerinden uyandıran bir uyarıcı(المنبه) olacaktır.⁷³⁵ Bu örnekte Meydânî’nin belagat ve i’câzı gereği Kur’ân’ın farklı âyetlerinin uyum içerisinde anlaşılması gerektiğine işaret ederken vermiş olduğu mânâ ile de ibaredeki “ما” harfini ism-i mevsul olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Örnek 3:

“Oysaki o, sadece âlemler için bir öğüt/bir uyarıdır.”⁷³⁶ - وَمَا هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لِّلْعَالَمِينَ

Yüce Allah’ın bu sözünde Kur’ân’ın bütün âlemler için bir öğüt ve hatırlatma olduğu anlaşılmaktadır. Meydânî’ye göre bu âyet ile Müddessir sûresi 74/54-55 ve Müzzemmil sûresi 73/19. âyetler arasında ana fikri vurgulamak ve birbirini anlamca destekleyip kuvvetlendirmek bakımından irtibat bulunmaktadır. Çünkü Müzzemmil sûresindeki âyette Rabbine karşı bir yol tutmak isteyenler için Kur’ân’ın öğüt olduğu ifade edilirken diğer sûrelerdeki âyetlerde de insan ve cin düşünebilen her mükellef için bu hakikat tekrar anlatılmıştır.⁷³⁷

3.5.2.2. Sûreler Arasındaki Münâsebet

Kur’ân’ın mu’cizevî özelliklerinden biri de yapı, mânâ ve muhteva bakımından sûre ve bölümleri arasındaki benzerlik, yakınlık, âhenk, uyum ve irtibattır.

Kur’ân-ı Kerîm, tüm âyet ve sûreleriyle kendisini açıklayan, tamamlayan, anlamlarını destekleyen bir bütündür. Bu nedenle Kur’ân sûreleri, önce kendi

⁷³⁴ Meydânî, *Me’âric*, VI, 40.

⁷³⁵ Meydânî, *a.g.e.*, VI, ss. 38-40.

⁷³⁶ Kalem 68 /52.

⁷³⁷ Meydânî, *a.g.e.*, I, 202.

bütünlüğü içerisinde, daha sonra da Kur'ân bütünlüğü içerisinde ele alınarak anlaşılmasına çalışılırsa ilahî mesaj parçalanmadan daha doğru bir şekilde anlaşılabilir.⁷³⁸ Sûrelerin nüzûl sırasını gözeterik bazı kurallar çerçevesinde Kur'ân'ı en doğru şekilde anlamayı hedefleyen Meydânî, tefsirinde sûreler arası münâsebet konusuna da değinmektedir.

Örnek 1:

Meydânî farklı yerlerde işaret ettiğı sûreler arasındaki anlamsal irtibata Furkan ve Fatır sûrelerinde de işaret etmektedir. Furkan sûresinin konu ağıyla Fatır sûresinin irtibatını iki sûrenin ilk âyetlerindeki övgü ifadeleriyle anlatmıştır. Bu övgü ifadesi Furkan sûresinde 25/1 “بِتَبَارِكِ الَّذِي نَزَّلَ الْقُرْآنَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا” –*Bütün âlemleri uyarsın diye hakkı batıldan ayıran/ ayırt ettiren Kitab'ı(Furkan'ı) Kulu'na(Muhammed'e) indiren Allah, ne ulu ne yücedir.*” ifadeleriyle; Fatır sûresinde 35/1 “الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ...” –*Hamd gökleri ve yeri yoktan var eden... Allah'a mahsustur.*” şeklindedir. Furkan sûresinde Allah'ın nasıl hamedileceğı anlatılırken Fatır sûresinde ise bütün bu övgüleri hak eden yegâne varlığın Allah Teâlâ olduğı anlatılmaktadır.⁷³⁹

Örnek 2:

Meydânî'ye göre Duhâ ve İnşirah sûreleri arasında muhteva açısından münasebet söz konusudur. Her ne kadar ikisi de ayrı birer sûre olsalar da edebî, teklifi ve pedagojik olarak üslup açısından benzer yönleri bulunmaktadır. İnşirah sûresi neredeyse Duhâ sûresinin bir eki, ünitesi ve tamamlamasıdır. Duhâ sûresinde kasem üslûbu, İnşirah sûresinde de istifham-ı takrîrî ile Hz. Peygambere verilen nimetler anlatılarak yüklenmiş olduğı nübüvvet vazifesinin hassasiyeti hatırlatılır. Ancak İnşirah sûresi Hz. Muhammed'e hitâben Duhâ sûresinden sonra inmiştir.⁷⁴⁰ Meydânî burada Allah'ın (c.c.) Hz. Peygambere verdiğı, göğsünün yarılması(şerh-i sadr), belini büken yükün kaldırılması, adı-sanının yayılması ve karşılaştığı zorluklarla birlikte muhakkak bir kolaylığın bulunması arasında mantıkî(aklî) olarak da bir düşünce âhengi ve irtibatının(münasebet) olduğunu belirtmektedir.⁷⁴¹

⁷³⁸ Akpınar, Ali, *Kur'ân Okumaları-I*, Kitap Dünyası yay., Konya, 2008, s. 9.

⁷³⁹ Meydânî, *Me'âric*, VII, 22.

⁷⁴⁰ Meydânî, *a.g.e.*, I, 584.

⁷⁴¹ Meydânî, *a.g.e.*, I, 585.

Örnek 3:

Mâûn sûresinde ceza gününü yalanlayanların namaz ibadeti konusunda (bilerek veya bilmeyerek) gaflet ettikleri anlatılmıştır.⁷⁴² Meydânî'ye göre onların bu sûrede anlatılan gaflet hallerini daha önce inen Tekâsür sûresindeki âyetlerle irtibatlandırmak da mümkündür.⁷⁴³ Yani dünya sevgisi ve çokluk arzusu hayatınız boyunca sizi o kadar oyaladı ki Hz. İbrahim oğlu İsmail'den (a.s) tevarüsen aldığınız namaz kılma ve namazın gerektirdiği şeyleri yapma konusunda gaflet ettiniz.⁷⁴⁴ Çünkü müşrikler tavaf, sa'y, umre gibi ibadetler yanında bir takım dinî merasimler de yapıyorlardı ancak bunu gösteriş veya araplar arasındaki ayrıcalıklı konumlarını muhafaza gibi bazı dünyevî menfaatler için yapıyor, böylece ibadetlerine şirk karıştırıyorlardı.⁷⁴⁵

3.5.3. Ahkâm Âyetleri

Ahkâm, hüküm kelimesinin çoğul şeklidir. Yargı, karar, anlayış ve ilim gibi manalara gelmektedir.⁷⁴⁶ Özellikle ibadât, muamelât ve ukubâtla ilgili âyetlerin tefsir edildiği eserler için “*Ahkâmü'l-Kur'ân*” tabiri kullanılmıştır.⁷⁴⁷ Ahkâm âyetlerinin sayısı konusunda âlimler arasında farklı görüşler vardır.⁷⁴⁸ Kur'ân tefsirlerine baktığımızda ahkâm âyetlerinin de tefsir edildiğini hatta bu konuda farklı mezheplerden müstakil eserlerin kaleme alındığını müşahede edebiliriz.⁷⁴⁹

⁷⁴² “الذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ” – Onlar namazlarının bilincinde değildirlir-” Mâûn 107/5.

⁷⁴³ “حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ 1 الْهَآكُمُ النَّكَاتُ” - Birbirinize karşı çoklukla övünmek ve aranızda rekabet etmek sizi o kadar oyaladı ki sonunda kabirlere kadar varıp dayandınız.” Tekâsür 102/1-2.

⁷⁴⁴ Meydânî, *Me'âric*, I, 695.

⁷⁴⁵ Meydânî, *a.g.e.*, I, 694.

⁷⁴⁶ Erdoğan, Mehmet, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet yay., İstanbul 1997, s.7-8.

⁷⁴⁷ Çetiner, Bedrettin, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*” md. *DİA*, İstanbul, 1988, I, 551; Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *Tefsiru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, trc. Beşir Eryarsoy, I. Baskı, İşâret yay., İstanbul, 2005. s. 5-7.

⁷⁴⁸ Kur'ân'da itikat, ibadet, ahlâk, muâmelat, kıssa, va'd, va'id, nasihat ve ukûbat gibi temel mevzularda pek çok âyet vardır. Bu konularda kaç âyet olduğu hususu kişilerin bakış açısı, paradigması, ilmi ve kültürel düzeyi ile kullanılan istinbat usulüne göre farklılık arzeder. Dolayısıyla hangi âyetlerin ahkâm âyeti olarak değerlendirileceği de rölatif bir konu olduğundan bunların sayı aralığı da oldukça değişkendir. “Gazzâlî ile Fahreddin er-Râzî Kur'ân'daki ahkâm âyetlerinin sayısını 500 olarak tespit etmişlerdir. Bu sayıyı, 800'ün üzerine çıkaranlar olduğu gibi 200'e kadar indirenler de vardır. Bk. Çetiner, Bedrettin, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*” md. *DİA*, İstanbul, 1988, I, 551.

⁷⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman 'ın *Tefsiru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*'ı, İmam Şafi'i (ö. 204/819)'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Tahâvî (ö.321/933)'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Cassâs (ö. 370/980)'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, İbrahim b. Hâlid el-Kelbî (ö 240/ 854-855)'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, İsmail b. İshak el-Ezdî (ö 282/895)'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Ebu Bekir İbnü'l-Arabî (ö 543/1148)'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Ebu Ya'la el- Ferrâ (ö. 458/1065-1066)'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Muhammed Ali es-Sabûnî'nin (ö.

Meydânî ömrü vefa etmediği için Medenî sûreleri tefsir edememiştir. Bu nedenle içerisinde doğrudan hüküm bulunan bu sûrelere bakışını net olarak kestiremiyoruz. Bu yüzden burada özellikle içerisinde dolaylı da olsa hüküm çıkarılabilecek Mekkî sûrelerden örneklerle Meydânî'nin ahkâm âyetlerindeki dirâyet ve yaklaşımını anlamayı düşünmekteyiz.

3.5.3.1. Meydanî'nin Mezhebî Farklılıklara Değini

Örnek 1:

Ahkâm tefsirlerinde ve hemen hemen bütün re'y ve dirâyet tefsirlerinde bismelenin izahıyla başladığını biliyoruz. Meydânî de tefsirine istiâze ve bismelenin izahıyla başlamaktadır.⁷⁵⁰ Fatihâ sûresinin tefsirine de Fâtiha okunduktan sonra *âmîn*-آمين- denilmesi, namazda Fâtiha okumanın hükmü ve “صراط-*sırât*-”, “منهاج-*minhâc*-”, “سبيل-*sebîl*-” ve “طريق-*tarîk*-” gibi kelimelerin geçtiği âyetlerin tefsiri konusunda eklemelerde bulunmaktadır.⁷⁵¹ Burada Meydânî, namazın sıhhati için her rekâtta Fâtiha sûresini okumanın vacip olduğu konusunda âlimlerin çoğunun ittifak ettiklerini belirtmektedir. Hanefilerin de içerisinde bulunduğu bazı fakihlere göre ise namazın sıhhati için Fâtiha şart değildir. Fâtiha sûresi dâhil kişinin kolayına gelen herhangi bir yeri Kur'an'dan okuması yeterlidir. Meydânî burada her iki görüşün delillerini naklederek “أقول” lafzıyla kendi düşüncesini belirtmektedir.⁷⁵² Ona göre “فَأَقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ –artık (geceleri) ne kadar kolayınıza gelirse o kadar (ibadetle/namazla geçirip) Kur'an okuyun!-” meâlindeki Müzzemmil sûresinin 73/20. âyeti Hz. Peygamber ve ona uyarak kendisine gece ibadetini gerekli kılan sahâbîlere bunu hafifletmek ve kıraatin namazın önemli bir unsuru olduğuna işaret ederek gece namazından kinâye olarak Medîne döneminde gelmiştir. Bu yüzden mana “Gece kolayınıza geldiği kadar namaz kılın” şeklinde olmalıdır. Bunun en azı da iki rekât olup Hz. Peygambere vacip iken ümmetine menduptur. Fakîh ve müfessirlerin çoğuna (cumhur-u ulemâ) göre âyet bu şekilde anlaşılmalıdır. Âyetin zahiri gece namazı ve diğer namazlarda Fâtiha sûresinden başka bir sûre okunabileceğine değil, kişinin kolayına geldiği kadarıyla yetinerek Kur'an

2015) *Ravâiu'l-Beyân Tefsîrii Âyâti'l-Âhkâm Mine'l-Kur'an*'ı ahkâm âyetlerinin tefsirine dair bilinen en meşhur ahkâm tefsirleridir.

⁷⁵⁰ Meydânî, *Me'âric*, I, ss.11-28.

⁷⁵¹ Meydânî, *a.g.e.*, I, 313.

⁷⁵² Meydânî, *a.g.e.*, I, ss. 317-318.

okumasına işaret etmektedir. Mütevatir nassın tartışılan bu asıl konuya delâleti ihtimâlîdir. Bu yüzden Hanefilerin âhad hadislerin mütevatir nassı neshetmeyeceğine dair kuralları buna tatbik edilemez. Çünkü bu mütevatir nassta iddia edilen mânâ ihtimâlîdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilmekle birlikte bu meselede en doğru olan, uygulama olarak sünnette sabit olduğu şekliyle sahâbe, tâbiîn ve onlardan sonra gelen fakîh müçtehitlerin görüşüdür.⁷⁵³

Örnek 2:

Yüce Allah'ın “ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْءَانَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْءَانَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا -Güneşin(batıya) kaymasından gecenin kararmasına kadarki vakitte(öğlen, ikindin ve yatsı vakitlerinde) namaz kıl! Kur'ân'ın(uzun uzun) okunduğu tan vaktinde de namaz kıl! Şüphesiz ki Kur'ân'ın uzun uzun okunduğu tan vakti(melekler tarafından) hazır bulunulan vakittir.”⁷⁵⁴ mealindeki sözünde namaz vakitlerinin sınırları çizilerek bu zamanlarda namaz kılınması emredilmektedir. Meydanî'ye göre “ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ -güneşin kayması-” lafzı gün ortasında gerçekleşen, güneşin tam tepe noktasından batıya meyletmesi ve gecenin ilk saatlerinde bütünüyle gökyüzünden batıp kaybolması şeklinde iki manaya gelmektedir. Ona göre bu iki anlamın delâleti doğrultusunda fakih müçtehitlerin çoğunluğunun görüşü güneşin tepe noktasından kayması ve batmasından sonra namaz kılınmasının emredilmiş olmasıdır. Bu durum zevalden gurûba ve sonra da gurûbdan gecenin kararmasına kadar devam etmektedir. Güneşin tepe noktasından meylinden batmasına kadar öğle ve ikindi namazları; batması ve tamamen gökyüzünden kaybolmasından sonra da akşam ve yatsı namazları farzdır. Öğle ve ikindi ile akşam ve yatsı namazlarının özür ve sefer zamanlarında cem edilebilmelerindeki hikmet belki de budur. Beşinci farz namaz ise “ قُرْءَانَ الْفَجْرِ” tabiriyle anlatılan ve hiçbir namazla cemedilemeyen sabahtır. Bu tabirde parçanın bütüne genellenmesi(إطلاق البعض على الكل) söz konusudur. Çünkü bir namazın en önemli sözlü rüknü olan Kur'ân okuma fiili bu âyette sabah namazına tahsis edilmiştir. Meydanî'ye göre gece ve gündüzün deverânıyla bu âyetteki vakitler resmedildikten sonra meleklerin şهادeti gibi hadislerdeki bilgiler de düşünüldüğünde Bakara sûresinde⁷⁵⁵ sözü edilen “orta namazdan” maksat

⁷⁵³ Meydânî, *Meâric*, I, 319.

⁷⁵⁴ İsrâ 17/78.

⁷⁵⁵ Bakara 2/238.

namazların en faziletlisi olan sabah namazıdır. Sahabe, tabiîn ve müfessirlerin çoğu da bu görüştedir. Meydânî, orta namazın ikindi olduğuna dair hadislerin de bulunduğunu ifade ederek en doğrusunu Allah'ın bileceğini belirtmektedir.⁷⁵⁶

3.5.3.2. Meydânî'nin Doğrudan Kendi Görüşünü Belirtmesi

Meydânî'nin bu başlık altında örneklendireceğimiz ahkâma dair görüşleri genel olarak ehl-i sünnetin görüşleridir. Kendisi burada herhangi bir mezhep ismi belirtmemektedir.

Örnek 1:

“الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ” – *Onlar ki namazı gereği gibi kılarlar, zekâtı verirler; âhirete imanlarında kuşkuları yoktur/âhirete görürcesine inanırlar.*”⁷⁵⁷ meâlindeki âyeti tefsirinde “يُقِيمُونَ” kelimesine yani namazın ikâme edilmesine değinen Meydânî, bunun namazın vaktinde ve dine uygun bir şekilde devamlı olarak noksansız kılınması anlamına geldiğini ifade etmektedir. Meydânî'ye göre “وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ” ibaresindeki zekât teklifi ise miktarı ve kimlere verileceği belirtilmeksizin Mekke'de inmiştir. Zekât nisabı ve kimlerin vermesi gerektiği konusu daha sonra Medine döneminde gelmiştir.⁷⁵⁸

Örnek 2:

“وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ” – *İnsanlardan öylesi var ki, oyalayıp aldatan birtakım sözler temin ederek/ satın alarak, hiçbir bilgiye dayanmadan, (insanları bunlarla) Allah yolundan saptırmaya ve Allah'ın yolunu küçük düşürmeye çalışır. İşte öyleleri için alçaltıcı/ küçük düşürücü bir azap vardır.*”⁷⁵⁹

Meydânî bu âyetin tefsirinde bazı insanların faydasız bir şekilde vakit tüketmek için hikâye, şiir ve mûsikî içerikli eğlencelere aşırı para harcadıklarını, bunların en kötü olanının, insanları büyük günah ve isyana sürükleyen çalgı türü olduğunu söylemektedir. Meydânî, günümüz toplumunda “لهو الحديث - *lehve'l-hadîs*” in pek çok türünün bulunduğunu, bunun sadece kendisiyle kıyaslanmak üzere bir örnek olarak zikredildiğini belirtmektedir. Meydânî'ye göre günümüz toplumunda

⁷⁵⁶ Meydânî, *Me'âric*, IX, 707.

⁷⁵⁷ Lokman 31/4.

⁷⁵⁸ Meydânî, *a.g.e.*, XIII, 686.

⁷⁵⁹ Lokman 31/6.

insanları Allah yolundan alıkoyan en büyük eğlence türü müsabakalar düzenlenerek büyük kalabalıklar halinde izlenen spor oyunlarıdır.⁷⁶⁰

Örnek 3:

“وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْتًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ”
*(Ve O'na yemini hakkında da şunu önerdik): Bir demet sap al da onunla (eşine) vur ki, yeminini bozmamış ol. Doğrusu biz onu sabırlı bulduk; ne güzel bir kuldu; çünkü hep bize sığınır/ bizimle hemdem olurdu.*⁷⁶¹

Meydânî'ye göre bu âyette söz konusu olan yemin, tabiatı itibariyle şer'î hükmü istenen bir yemin olmamakla beraber Hz. Eyyûb'un (a.s) kendisini bağlayan bir durumdur. Allah'ın (c.c.) göstermiş olduğu yol ve vermiş olduğu fetva ile Eyyûb (a.s.) yıllarca kendisine hizmet eden vefalı eşini incitmediği gibi yeminini de bozmamış, onu yerine getirmiş olacaktır. Ayrıca bu yöntem dinî hükümlerin özündeki maksadı değiştirmeyen hîle-i şer'iyelerden biridir. Çünkü kaynaklarımızda bir kişinin yemin ettiğinden daha hayırlısını gördüğünde kefareti ödeyerek yemininden dönebileceğine dair rivâyetler de bulunmaktadır.⁷⁶²

Örnek 4:

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ ...

“*Cinler O'na istediği görkemli mabetler, resim ve heykeller, havuz büyüklüğünde küpler ve yerinden oynamaz büyük kazanlar yaparlardı...*”⁷⁶³

Meydânî, İslâm'da resim ve heykel sanatının hükmüyle ilgili olarak söz konusu heykel ve şekillerin canlılara ait olabileceğine dair bir delilin bulunmadığını belirtmektedir. Meydanî'ye göre bunlar önceki ilahî şeriatlerde de haram kılınmıştır. Allah'tan başka varlıklara veya putlara tapılmaması için son peygamberin şeriatinde de sedd-i zerâî' olarak bu hüküm tekrar gelmiştir.⁷⁶⁴

Derveze de bu konuda “الهيكل المخلقة” şeklinde sadece kelime anlamını vermekle yetinmiştir.⁷⁶⁵ Beydâvî'ye göre ise cinlerin Hz. Süleyman için yaptıkları

⁷⁶⁰ و نجد قريبا من هذا لدي الشغوفين بمشاهدة الألعاب الرياضية التي هي الملهاة العظمى لجمهير الناس في هذا العصر الذي “تعيشه. Bk. Meydânî, *Me'âric*, XIII, 693.

⁷⁶¹ Sâd 38/44.

⁷⁶² Meydânî, *Me'âric*, III, 585.

⁷⁶³ Sebe' 34/13.

⁷⁶⁴ Meydânî, *a.g.e.*, XII, 51.

⁷⁶⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV, 270.

şekil ve heykeller önceki peygamber ve meleklerin ibadet eder vaziyetteki tasvirlerinden oluşmaktadır. Hz. Süleyman bunlar vesilesiyle kavmini ibadete teşvik etmek istemiştir.⁷⁶⁶ Bu konunun ahkâmı ile ilgili olarak resim türleri, tasvîri mübâh olan resimler ve fotoğrafik resimlerin hükmü gibi başlıklar altında aynı âyeti inceleyen Sabûnî (ö. 2015) ise âlimlerin görüşleri ve hadislerden de deliller getirmektedir.⁷⁶⁷ Bunları mukayese ettiğimizde bu ayrıntının bir ahkâm tefsiri olmaması gibi nedenlerden dolayı Beydâvî ve Derveze'nin tefsirlerinde bulunmadığını görmekteyiz. Meydânî ise canlı heykelleri yapmanın o dönemde de haram olduğunu söylemekle bu ikisinden ayrılmaktadır. Bu konuda Sabûnî (ö. 2015), Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) sözünü naklederek o zamanda bunun haram olmadığını fakat Allah'tan başkasına ibadet edilmesini engellemek için bizde de haram kılındığını aktarmaktadır.⁷⁶⁸

3.5.4. Muhkem –Müteşâbih

Kelime olarak “muhkem”, bozulma ve dış etkilerden men olunmuş, sağlam kılınmış anlamlarına gelir.⁷⁶⁹ Terim olarak da manası ve murâda delâleti kesin olan, te'vile ihtiyaç bırakmayan, kendisinde ihtilaf olunmayan, kelime ve cümleleri başka manaya çekilemeyen lafza “muhkem” denilmektedir.⁷⁷⁰ Mânâ bakımından eşit ve yakın olan iki şeyin birbirine benzemesine ise “teşâbüh” denir. Müteşâbih de bu mastardan türemiş ism-i fâil bir kelimedir.⁷⁷¹ Muhkem ve müteşâbih kavramlarının terim anlamları ve muhtevaları konusunda tefsir âlimleri farklı görüşlere sahiptir.⁷⁷²

⁷⁶⁶ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 243.

⁷⁶⁷ Bk. Sabûnî, Muhammed Ali (ö. 2015), *Ravâiu'l-Beyân Tefsîrû Âyâtî'l-Âhkâm Mine'l-Kur'ân*, I-II, Mektebetü'l-Asrî, Saydâ, Beyrut, Lübnan, h. 1431/ m. 2010, II, 381.

⁷⁶⁸ Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dersaadet, ts. II, 548.

⁷⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XII, 143, "h,k,m" md.

⁷⁷⁰ Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, "h,k,m" md. XXXI, 510; Başoğlu, Tuncay, “Muhkem” md. *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 42.

⁷⁷¹ Cevherî, *es-Sihâh*, “ş,b,h” md. VI, 2236; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIII, 505, "ş,b,h," md.; Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*, Birleşik yay., İstanbul, 1996, s. 36.

⁷⁷² Hûd sûresi 11/1. âyete göre Kur'ân'ın tamamı muhkem; Zümer sûresi 39/ 23. âyete göre de Kur'ân'ın tamamı müteşâbihdir. Âlu İmran sûresi 3/7. âyete göre ise Kur'ân'da hem muhkem hem de müteşâbih âyetler bulunmaktadır. Kısacası bu kavramlara verilen mânâ ve bakış açılarındaki farklılık sebebiyle Kur'ân'daki müteşâbih âyetlerin sayısı hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Bk. es-Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır (ö. h. 1376), *el-Kavâ'idü'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, I. Baskı, Mektebetürrüşd, Riyad, 1999, s. 60; Aydemir, Abdullah, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, II. Baskı, DİB. yay., Ankara, 1993, s.227; Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*, s. 67; Yazır, Elmalılı M. Hamdi (ö.1944), *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, Azim Dağ., İstanbul, II, 309; Işıcık, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem: Te'vîl*, ss. 92-95.

Kur'ân ilimlerinden biri olarak “muhkem ve müteşâbih” hakkında yazma, matbu’ ve kaynaklarda ismi zikredilen pek çok eser de kaleme alınmıştır.⁷⁷³

Kur'ân'daki müteşâbihlerin türü ve nasıl anlaşılacağı konusu müfessirlerce tartışılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır'a (ö. 1942) göre te'vil açısından üç tür müteşâbih vardır. Birincisi, kıyamet saati ve dabbenin çıkışı gibi mahiyet ve hakikatini yalnızca Allah'ın bilebileceği; ikincisi, insanların bilmesi mümkün olan garip lafızlar ve muğlak hükümler; üçüncüsü de bu ikisi arası ki tanınmaları ancak uzmanların(الرَّاسِخُونَ -*er-râsihûn*-) ihtisas alanı olan konulardır. Kur'ân'da her insanın doğrudan anlayamayacağı, anlasa da tam olarak kavrayamayacağı âyetler olabilir. Hitâbın evrenselliği ve Allah'ın ilminin kapsamı açısından bu durum faydalı ve önemlidir. Çünkü kelimelerde hitap edilenlere yönelik hiçbir fayda olmadığı düşüncesine kapılmak yanlıştır. Zira Kur'ân'da hiçbir şekilde anlaşılamayan, anlamsız ve boş bir lafız yoktur. Sûre başlarındaki mukattaa harflerinde bile bazı te'vil ve sezgiler hâsıl olmuştur. Buradaki sorun anlaşılmanın sınırını belirlemede, esas itibariyle kastedilen mananın tayin ve tespitindedir.⁷⁷⁴

Kur'ân-ı Kerîm, âyetleri Allah katında önce sağlamlaştırılmış sonra da açık ve anlaşılır kılınmış bir kitaptır.⁷⁷⁵ Meydânî'ye göre Kur'ân'ın nuzûlü sürecinde muhkemle birlikte mufassal olan da indirilmiştir. Bir şeyi noksansız, fazlasız, ölçülü şekilde ve yerli yerince yapmaya “الإحكام -*el-ihkâm*” denir. Edebiyat ve belagatta “*ihkâm*”, başka manaya ihtimali olmaksızın bir sözü istenen anlama uygun şekilde söylemektir. Bir lafzı teferruatıyla, muhtelif yönleriyle izah edip açıklamaya ise tafsîl denir. Mecâzî tabirler, teşbihler, istiâreler, misaller(darb-ı emsâl) ve hazif gibi edebî hususlarla kitâbın özü ve esasını oluşturan âyetlere muhalif olmayan yorumlar tafsîl kavramının kapsamına girmektedir. Meydânî, sağlam ve sağlıklı düşünemeyerek heva ve hevesinin peşinden gidenler için bu alandaki edebî tabirler ve bunların delâletlerinin keyfince yorumlanıp oynanabilecek geniş bir alan olduğunu ifade

⁷⁷³ Bk. Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*, s. 59.

⁷⁷⁴ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 317.

⁷⁷⁵ “الرَّ كِتَابٌ أَحْكَمْتُ آيَاتُهُ ثُمَّ فَصَّلْتُ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ خَبِيرٍ” -*Elif, Lam, Ra, (Ve benzeri harflerden, alın size kendi dilinizden bir kitap)! Bu öyle bir kitap ki, âyetleri(hem söz hem anlam olarak) kusursuz ve sapasağlam kılınmış, sonra her şeyi yerli yerince yapan ve her şeyden haberdar olan Allah katından açık ve anlaşılır kılınmıştır.*” Hûd, 11/1; Kur'ân'ın açık olması onun muhtevası ve Allah'ın insanların ihtiyaç duydukları her şeye cevap vermiş olması yönüyledir. Bk. Albayrak, Hâlis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şûle yay., 1992, s. 27.

etmektedir. Bu noktada hakka karşı kalbinde eğrilik olanlar muhkemleri görmezden gelerek imanı zayıf kimseleri saptırmak istemişlerdir. Ancak ilimde derinleşmiş olanlar (الرَّاسِخُونَ -er-râsîhûn-) bu alandaki müteşâbihleri kitabın özü ve esasını oluşturan muhkem âyetlere uygun olarak anlamaya çalışmışlardır.⁷⁷⁶ Bu kısa izahtan sonra izafî müteşâbihler konusunda önceki bölümlerin bir fikir vermiş olabileceği kanaatiyle hakiki müteşâbihler hakkında Meydânî'nin dirâyet yönünü ve bu konuyu nasıl değerlendirdiğini örneklerle anlamaya çalışalım.⁷⁷⁷

3.5.4.1. Meydânî'nin Muhkem ve Müteşâbih Âyetleri Tefsiri

Buradaki gayemiz mecâzî veya kinâî olarak yorumlanabilen bütün müteşâbih âyetleri incelemek ve yorumlamak değildir. Böyle bir yaklaşımın araştırmamızın hacmini artıracığı da malumdur. Bu yüzden bazı temel konulardaki örneklerle yetinmenin doğru olacağını düşünmekteyiz.

Örnek 1:

Bu örnekte muhkem ve müteşâbih hakkında iki âyet örneklendirilmektedir. Meydânî'ye göre “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ -Bütün övgüler(hamdler), evrenin yaratıcısı ve yürütücüsü olan (âlemlerin Rabbi) Allah'adır.”⁷⁷⁸ meâlindeki âyet, kalplerinde eğrilik bulunanların batıl te'villerde bulunamayacakları muhkem bir âyettir. Allah'ın (c.c.) insanoğlunu yaratma durumu ve isteğiyle ilgili olarak “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي... -Bir zamanlar Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir görevli(halife) atayacağım dediğinde...” meâlindeki Bakara 2/30. âyet ise

⁷⁷⁶ Meydânî, *Me'âric*, X, 309; Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 308; Bu konu Âl-i İmrân sûresinde şöyle açıklanır: “هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ - O'dur sana kitabı indiren! O'nun muhkem olan âyetleri, Kitabın özünü/esas'ını oluştururlar. Bir de müteşâbihler vardır ki, yüreklerinde eğrilik bulunanlar, kafaları karıştırmak ve gelecekle ilgili tahminler(te'viller) yürütmek üzere kitabın müteşâbihlerine takılırlar. Hâlbuki onların te'vilini/gelecekte nasıl sonuçlanacaklarını ve de iç yüzlerinin ne ve nasıl olduğunu Allah'tan başkası bilmez. Bilgide (vahiyde) sebat edip derinleşmiş olanlar derler ki: Bizim bunlara imanımız tamdır; çünkü hepsi de Rabbimiz katındandır. Gerçekleri ancak akli erenler kavrarlar.” (Âl-i İmrân, 3/7)

⁷⁷⁷ Murâd edilen mânânın anlaşılmasında karîne veya hâricî bir açıklamaya ihtiyaç duyulan hafî, müşkil, mücmel, mübhem, müvvel, mutlak ve âmm âyetlerle garip kelimeler, takdim-tehirler, dâimlerin mânâsında ihtilafa düştükleri lafızlar ve kozmolojik(kevnî) bilgiler ihtiva eden âyetler izafî müteşâbih olan âyetlerdir. Bunlar lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılırlar. İnsanların bazı yorumlar(te'vil) yaptığı fakat gerçek anlamda mahiyet ve hakikatini(künhünü) ancak Allah'ın (c.c.) bilebileceği hurûf-u mukatta, ruh, sûra üfleme, kıyamet saati, gaybî haberler ile Allah'ın zâtî ve fiilî sıfatları gibi konuları muhtevî âyetler de hakiki müteşâbihlerdendir. Bk. Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, ss. 68-86.

⁷⁷⁸ Fâtîha 1/2.

müteşâbihdir. Bu âyetle ilgili Meydânî, “ لا يصح أن يقال الإنسان خليفة عن الله في أرضه فهمي “ *İnsanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğunu söylemek bâtil bir sözdür ve doğru değildir.*” adında bir risâle yazmış ve hevâ ehlinin insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğunu söyleyerek onu onun zürriyetine ilhak eden, ona bazı rubûbî özellikler atfeden bâtil yorumlarını reddetmektedir.⁷⁷⁹

Örnek 2:

Allah'ı gereğince takdir edememeleri sebebiyle insanların sapmaları genellikle Allah inancı ve ona bağlı kavram ve konularda olmuştur. Bu yüzden her peygamber öncelikli olarak kavim ve ümmetlerini kelime-i tevhîde yani Allah'ı birlemeye davet etmişlerdir.⁷⁸⁰ “İslâmiyetin ilk rüknü de Allah'ın tevhîdi akîdesidir.”⁷⁸¹ Allah'ı bir ve tek olarak tanıtırken isim ve sıfatlarından söz eden Kur'ân-ı Kerîm, arş, el-beytü'l-ma'mûr ve levh-i mahfûz gibi yön ve mekânsal içerikli lafızlar da kullanmaktadır. Kur'ân'ın doğru anlaşılması bağlamında özellikle bu çeşit müteşâbihâtı Meydânî'nin nasıl anladığı/yorumladığı önemlidir.

“...*Sizin Rabbiniz, şüphesiz ki gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da arşının üzerinde hükümran olan Allah'tır...*”⁷⁸²

Meydânî müteşâbihâtı olan bu âyetteki “*el-arş*” kelimesini Allah Teâlâ'nın yedi göğün üzerinde olup onu kuşattığı en büyük mahlûku olarak açıklamaktadır. O'na göre arş, en yüce âlemleri kuşatan en büyük yörüngedir.⁷⁸³ Bir başka yerde de arşa nisbetle göklerin, geniş ve serbest bir araziye atılmış halka gibi olduğunun rivâyet edildiğini ancak bu konuyu en doğru şekilde Allah'ın bileceğini ifade etmiştir.⁷⁸⁴ Mü'min/Ğâfir ve Hakka sûrelerinde de meleklerin Allah'ı (c.c.)

⁷⁷⁹ Meydânî, *Me'âric*, X, 309; Meydânî'ye göre Allah'ın Kur'ân'da halife olarak nitelediği kimseler, sonrakilerin yaratılmış olan önceki varlıklara halef olmaları mânâsındadır. Bk. Meydânî, *Lâ Yesihhu En Yukâle'l-İnsânü Halîfetün Anillâhi fî Ardihî*, s. 63.

⁷⁸⁰ “*Biz senden önce gönderdiğimiz her peygambere: Benden başka ilah yoktur; ancak bana kulluk edin!*” diye vahyettik.” (Enbiya, 21/25).; Tevhit ile ilgili benzer muhtevadaki âyetler için bk. İhlas 112/1-4; Bakara 2/163; Nahl 16/22; Hac 22/34; Mâide 5/76; En'âm 6/19; İbrâhim 14/52; Kehf 18/3; Secde 41/6; Saffat 37/4.

⁷⁸¹ Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, s. 113.

⁷⁸² A'râf 7/54.

⁷⁸³ Meydânî, *Me'âric*, IV, 288; IX, 78.

⁷⁸⁴ Meydânî, *a.g.e.*, X, 40.

tesbih ederek taşıdıkları arş hakkında hiçbir bilgi vermemiştir.⁷⁸⁵ Beydâvî'ye göre de arş bütün cisimleri kuşatan bir cisimdir. Emir ve idare yukarıdan aşağıya doğru yapıldığı için yüksekliğinden dolayı bu şekilde hükümdarın tahtına benzetilerek arş diye isimlendirilmiştir.⁷⁸⁶

Tefsir ve hadis kaynaklarında hakkında ayrıntılı bilgiler verilen arş konusunda Meydânî'nin tatmin edici hiçbir bilgiye yer vermememiş olmasını, bununla ilgili nasslarda yeterli bilginin bulunmaması ve bu bağlamdaki rivâyetlerin çoğunun isrâilî haber⁷⁸⁷ niteliğinde olmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Örnek 3:

“وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ – *Ve andolsun (sema ehlinin Ka'besi olan) Bayındır Ma'bed'e/Beytü'l-Ma'mûr'a-*”⁷⁸⁸

Meydânî, hakikat ve mahiyetini ancak Allah'ın bilebileceği “beytü'l-ma'mûr” (bayındır ma'bed) hakkında Allah Resûlü'nün yükseltildiği göğün yedinci katında bulunan ve her gün bir girenin tekrar çıkmadığı yetmiş bin meleğin kıyamete kadar ibadet ettikleri bir mekân olduğu anlatılan hadis-i şerifleri⁷⁸⁹ nakletmekle yetinmektedir. Bu âyetin tefsiriyle ilgili işârî yorum veya herhangi bir te'vilde bulunmamaktadır.⁷⁹⁰ Derveze de “beytü'l-ma'mûr” un Kâbe'den kinâye olup bu isimle anılan gökyüzündeki bir ev olduğunu, bazı müfessirlerin bununla ilgili rivâyetler naklettiklerini ifade etmektedir.⁷⁹¹

3.5.4.2. İstivâ (الإستواء) ve Arş (العرش) Hakkındaki Düşünceleri

İstiva, Allah'ın zâtının âlemlerle münasebetini konu edinen kavramlardan biridir. Sözlükte “düzgün, eşit ve dengeli olmak” anlamında svy (سوى) kökünden türediği belirtilir. “عَلَى” harf-i ceriyle kullanıldığında yükselmek, (taht) üzerine çıkmak, oturmak, hâkim olmak; “إِلَى” harf-i ceriyle kullanıldığında diğerleri haricinde bir şeye yönelmek, yukarı çıkmak, kastetmek; “بِ” harf-i ceriyle

⁷⁸⁵ Meydânî, *Me'âric*, XII, 325; XIV, 658.

⁷⁸⁶ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 16.

⁷⁸⁷ Bk. Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Mütешâbihleri Üzerine*, s. 173.

⁷⁸⁸ Tûr 52/4.

⁷⁸⁹ Bk. Buhârî, “*Bed'ü'l-Halk*”, 6; Müslim, “*İmân*”, 74.

⁷⁹⁰ Meydânî, *a.g.e.*, XIV, 577.

⁷⁹¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, 360.

kullanıldığında da helâk olmak anlamlarına gelir. İstivânın esas anlamı “bir şeyin eşit ve düzgün olmasını istemektir.”⁷⁹² “استوا فلان على سرير الملك” yani filan kişi, yönetim koltuğuna geçti(oturdu) denildiğinde, memleketin işlerini idaresini üstlendi anlamındadır.⁷⁹³ Hadislerde istivâ kavramının Allah’a nispetiyle ilgili bir rivâyete rastlanmamakla birlikte bu kavram Kur’ân’da yedi âyette arşa, iki âyette de semaya yönelmesi anlamında Allah’a nispet edilmiştir. Bu anlamların örneklerini âyet-i kerîmelerde görmek mümkündür.

Örnek 1:

“إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأُمْرَ مَا مِنْ شَيْعٍ إِلَّا مِنْ حَيْثُ يَشَاءُ وَإِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ وَإِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ وَجْهٍ إِلَّا يَدْبُرُ مَا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَ رَبِّنَا وَمَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا عِنْدَ رَبِّنَا الَّذِي يَخْتَارُ مَا يَسُرُّهُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْعَلِيمُ” - *Oysaki Rabbiniz olan Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı; sonra işi yönetmek üzere arşına istivâ etti(zatına layık bir şekilde kuruldu). Onun izni olmadan hiç kimse araya girip şefaath edemez! İşte Rabbiniz Allah budur! Öyleyse sadece ona kulluk edin! Hala düşünüp öğüt almayacak mısınız?-*⁷⁹⁴

Arşı, mekânı ve zamanı her şeyi yaratan Allah’tır. Hâkimiyet ve saltanat olarak da yorumlanabilen arş kelimesi müteşâbihattandır. Allah’ın arşa istivâ etmesi onun azamet ve aşkınlığını, âlemi yönettiğini ve her şeyi mülkiyeti altına aldığını anlatmaktadır. Geceyi gündüze bürüyüp örtmesi, güneş, ay ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratması da buna işaret etmektedir.⁷⁹⁵

Meydanî’ye göre bu âyette Hz. Peygamberi ve Kur’ân’ı inkâr edenlere karşı Allah’ın vasıflarından beş özellik zikredilmektedir. Bunlar, Allah’ın ‘Rab’ olması, yer ve gökleri altı günde yaratması,⁷⁹⁶ arşa istiva etmesi, en küçüğünden en büyüğüne kadar yarattığı varlıkların işlerini düzenlemesi ve izni haricinde hiçbir kimsenin şefaatinin kabul edilmemesidir. Meydânî, bu âyeti tefsirinde istivanın

⁷⁹² Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2384; İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, XIV, 408; İsfahânî, *Müfredât*, s. 439; Meydânî, *Meâric*, IV, 287.

⁷⁹³ Meydânî, *a.g.e.*, VIII, 35.

⁷⁹⁴ Yunus 10/3; Kur’ân’daki benzer kullanımlar için bk. Ra’d 13/2; Furkan 25/59; Secde 32/4; Hadid 57/4; Tahâ 20/5; Fetih 48/29.

⁷⁹⁵ Bk. Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 16.

⁷⁹⁶ Buradaki altı gün ifadesini Meydânî “سنة مقادير زمنية -altı dilimlik zaman süreci-” şeklinde açıklamıştır. Bunların süresini de yaratma bakımından göz açıp kapamaktan daha az sürede olabileceğine inanmakla birlikte ancak Allah’ın bileceğini, çünkü O bir şeyin olmasını istediğinde ancak “ol-” der ve oluverir şeklinde izah etmiştir. Fussilet sûresi 42/12. âyette Allah’ın yedi göğü iki günde yaratmaya hükmetmesi konusunda iki günü (في حقيبتين زمنيتين الله يعلم مقدارهما) yani süresini Allah’ın bileceği iki uzun zaman dilimi ve dönemi şeklinde açıklamıştır.

kelime anlamına değinmektedir. Allah Teâlâ yer ve gökleri yaratması sonrasında “geniş bir zaman aralığının ardından”⁷⁹⁷ arşa istiva etmiştir. Allah’ın kendisini vasıflandırdığı istiva kelimesinin manasıyla ilgili en doğru yorumu Malik b. Enes’in (ö. 179/795) istivânın malum, keyfiyetinin meçhul, ona iman etmenin gerekli ve bu konuyu araştırmanın bid'at olduğunu ifade eden “الكيف غير معقول والإستواء غير مجهول”⁷⁹⁸ sözünü aktararak izah etmiştir.⁷⁹⁹

Örnek 2:

Sonra, ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ - *Sonra, bir duman halindeki göğe yönelerek, gök ile yere: “İkiniz de gelin; ister gönüllü, ister gönülsüz olarak!” deyince o ikisi dediler ki: isteyerek, gönüllü geldik.(Ey Rabbimiz)!-”⁸⁰⁰*

Zaman ve mekân olgusu insan için söz konusudur. Bu âyette Allah’ın önce yeryüzünü yarattığı, daha sonra da düzene koymak üzere duman halindeki göğe yönelmesi ‘istiva’ kavramıyla anlatılmaktadır. Meydânî, bu âyeti tefsirinde de Yunus sûresi 10/3. âyeti izah ederken kullandığı cümleleri aynen aktarmış, istivanın keyfiyetiyle ilgili herhangi farklı bir yorumda bulunmamıştır.⁸⁰¹ Bu durum Meydânî’nin, Allah Teâlâ hakkında düşünülen istiva kavramının tefsiri konusunda tecsim ve teşbihe düşmeme bakımından ehl-i sünnetin görüşlerini benimsediğini göstermektedir.

Meydanî Kur’ân’daki müteşabihlerin uzmanlarca anlaşılabilceğini, bunların zayıf inançlı kimselerin kalplerinin sapmaması için muhkem âyetler ekseninde yorumlanması gerektiğini ifade etmişti. Kanaatimizce Meydânî’nin istivâ konusunu da Âl-i İmran sûresi’nde⁸⁰² “ümmü’l-kitâb” tabir edilen kitabın özü ve esasını oluşturan âyetler müvâcehesinde ele alması, sonrasında da -en doğrusunu Allah bilirdemesi elbette daha doğru olurdu.

⁷⁹⁷ Meydânî’nin kullandığı, “بعد فاصل زمني متراخ” ifadesinin tarafımızdan tercih edilen tercümesidir.

⁷⁹⁸ “Keyfiyeti, nasılığı bilinmez fakat istivâ haktır, meçhul değildir. Ona inanmak gerekir. Onun hakkında sual sormak bid’attir.”

⁷⁹⁹ Meydânî, *Me’âric*, X, 40.

⁸⁰⁰ Fussilet 41/11; Kur’ân’daki aynı kullanımda bir diğer âyet: Bakara 2/29.

⁸⁰¹ Bk. Meydânî, *a.g.e.*, XII, 476.

⁸⁰² Âl-i İmrân 3/7.

3.5.4.3. Hurûf-u Mukatta'a'yı (الحروف المقطعة) İzah Etmesi

Kur'ân'daki bazı sûrelerin başlangıcında kelimeleri oluşturan hece harfleri müstakil olarak kullanılmıştır. Kur'ân'ın indiği dönemdekilerin de pek yabancı olmadığı bu üslup, Medine döneminin başlarında indirilen Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri hariç çoğunlukla Mekkî sûrelerde kullanılmaktadır. Meydanî'ye göre bu üslûbun kullanılmasının pek çok nedenlerinden birkaçı şöyledir:

Birincisi: Kur'ân'ın edebî yapısı ve i'câzına uygun olarak bazı sûrelerin başında kullanılan hurûf-ı mukattaalar birer tembih edatı hükmündedirler. Bilindiği üzere “-elâ-” ve “-emâ-” gibi tembih edatları muhatabı heyecanlandırarak dikkatini çekmek içindir.⁸⁰³ Alışılmışın dışında sesi keserek, yükselterek veya farklı bir harf kullanılarak dinleyicinin dikkati harekete geçirilir ya da istenen noktada toplanır.⁸⁰⁴

İkincisi: Hurûf-ı mukattaa(kesik harfler) Kur'ân veya ondan bir sûrenin benzerini getirme konusunda meydan okumaya işaret etmektedir. Toprak ve su gibi varlıkların hammaddesi mevcut ve ulaşılabilirken, Allah'ın meydan okuması karşısında insanlar bir sineğin kanadını bile yaratamayarak aciz kalmışlardır. Bunun gibi Kur'ân sûre ve âyetlerini oluşturan harfler, kelimeler; onların konuştukları, şiir ve edebiyatlarıyla diğer milletlere üstünlük iddia ettikleri bir dilin unsurlarıdır. Birer hammadde olarak “-ton”, “-sad”, “-kaf”, “-ra”, “-mim”, “-lam”, “-f” gibi hurûf-ı mukattaalar da aynen böyledir. Kur'ân'ın Allah kelamı olduğu ve onun tarafından indirildiğini inkâr edenlere Allah Teâlâ bunlarla meydan okumaktadır. Çünkü hurûf-u mukataanın geçtiği sûrelerin çoğu Kur'ân'dan bahsederek söze başlamaktadır.⁸⁰⁵

Üçüncüsü: Kelamcılardan çoğunun görüşü ve Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyh (ö. 180/796) gibi dil üstatlarının tercih ettikleri üzere “-nûn-نون” ve “-sâd-صاد” gibi hurûf-ı mukattaalar başlarında bulunan sûrelere birer isim ve unvan olmuşlardır.

Dördüncüsü: Huruf-ı mukattaalar, harflerinden biri zikredilmek sûretiyle bazı kelimelerden alınmışlardır. Bu kabilden olmak üzere İbn Abbas'tan (ö.68/687)

⁸⁰³ “ألا بذكر الله تطمئن القلوب”-Haberiniz olsun ki, kalpler ancak Allah'ın zikri/sözü/ öğüt yüklü kitabı ile huzura erer.-” (Ra'd 13/28)

⁸⁰⁴ Meydânî, *Me'âric*, I, 206.

⁸⁰⁵ Meydânî, *a.g.e.*, I, 207.

bunlarla ilgili yorumlar rivâyet olunmuştur.⁸⁰⁶ Fakat selef âlimlerinin çoğu bu harflerin anlamını sadece Allah'ın bileceğini⁸⁰⁷ ve Kur'ân için bir sır oldukları görüşündedirler. Zaten pek çok müfessir bu konuda “الله أعلم بمراده –*muradını en iyi bilen Allah'tır.*” demişlerdir.⁸⁰⁸

Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi dokuz sûresinin başında,⁸⁰⁹ on üç şekilde bulunan bu harflerle ilgili Meydânî'nin pek ayrıntıya girmediğini görmekteyiz. Bu harflerin anlaşılmasıyla ilgili ilk izahlarını yaptığı Kalem sûresi tefsirindeki cümlelerine diğer yerlerde sadece atıfta bulunmakla yetinmiştir.⁸¹⁰ Bu bağlamda Yâsin sûresi tefsirinde aynı yere atıfta bulunduktan sonra müfessirlerden aklî, naklî ve lügavî hiçbir delile dayanmayan pek çok açıklama yapıldığını söylemektedir. Bu yüzden ona göre en doğrusu bu harflerin Allah ile elçisi arasında bir sembol ve simge(rumuz) olmasıdır. Yalnız başına beşer aklının keşfedemeyeceği bu sembollerin delâletlerine hesap makinalarıyla işaret eden bazı araştırmacılar olabilir gelecekte.⁸¹¹ Tahâ sûresinde de aynı yere atıfta bulunan Meydânî (و ذَكَرُوا) ifadesiyle kaynak göstermeden (Tahâ-طه) nın, *Tay*(الطي), *ak*(عك), *akl*(عكل) lehçeleriyle Süryanice(السريانية) ve Habeşçe'de “يارجل –*Ey insan!*” anlamına geldiğini söylemektedir.⁸¹²

⁸⁰⁶ İbn Abbas'a göre “الم” ifadesi “أنا الله أعلم –*Ben Allah'ım, bilirim.*”, “الر” ifadesi de “أنا الله أرى –*Ben Allah'ım görürüm.*” anlamındadır. Bk. Feyrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1415), *Tenvîru'l-Mikbâs Min Tefsiri İbn Abbâs*, el-Mektebetü'l-Asrî, Saydâ, Beyrut, m. 2006- h. 1427, ss. 10-217.

⁸⁰⁷ Metinde geçen “استأثر الله بعلمه” ifadesine verdiğimiz anlamdır. Râzî (ö. 606/1209) bu konuyu şöyle bir temsille ifade etmektedir: İlim, deniz gibidir. Kimi vadilerden nehir, kimilerinden çay, kimilerinden de ırmak olarak suyu akar. Bunların tamamı bir kanaldan akacak olsaydı taşkınlar oluşurdu. İlim denizi de Allah katındadır. Nasıl ki gökten inen rahmet yağmuru bir ölçüye göre iner, bahçe ve tarla sahipleri sulama işini defaten değil de bir ölçüyle, zamana yayarak yaparlarsa melekler, elçiler ve âlimler de Allah katındaki ilim denizinden kabul edilebilecek ve tahammül edilebilecek kadarını insanlara bildirirler. (Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, 250.)

⁸⁰⁸ Meydânî, *Me'âric*, I, 208.

⁸⁰⁹ Bakara, Âl-i İmran, Ankebut, Rûm, Lokman, Şûrâ, A'râf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrâhim, Hicr, R'ad, Meryem, Tâhâ, Şuarâ, Kasas, Sebe, Sâd, Mü'min, Fussilet, Zuhuruf, Duhan, Casiye, Ahkâf, Şûrâ, Kâf ve Kalem sûrelerinde huruf-ı mukattaa harfleri yer almaktadır.

⁸¹⁰ Bk. Meydânî, *a.g.e.*, III, 16; IV, 51; VII, 376; X, 307; XI, 21; XIII, 82; XIV, 20; Enbiya Yıldırım, tefsirlerde Kalem sûresi'nin başıyla ilgili pek çok rivâyet bulunmakla birlikte hurûf-ı mukattaa ile ilgili sahih bir hadis bulunmadığını ifade etmektedir. Bk. Yıldırım, Enbiya, *Sahih Hadis Bulunmayan Konular*, I. Baskı, Otto yay., Mayıs, 2015, Ankara, s. 15.

⁸¹¹ Meydânî, *a.g.e.*, VI, 27; Malik b. Nebî, Hz. Peygamberin Kur'ân karşısındaki hâlet-i rûhiyesini ve pasifliğini gösteren, kendisine ait hadislerde de hiç rastlanamayan bu sembollerin Kur'ân gibi edebî değeri bütün dünyaca tasdik edilmiş olan ilahî bir kitabın ulviyetini gösterdiğini belirtmektedir. Ona göre de muhtelif şekillerde tefsir edilen bu harfler hakkında sadece “Allah bilir” diye konuşan müfessirler en haklı gözükmektedir. Çünkü Allah (c.c.) ile Hz. Peygamber arasında bir rumuz ve şifre olan bu harfler tam mânâsıyla ‘anlaşılamaz’ ve idrâki mümkün olmayan şeylerdir. Bk. Mâlik b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*, trc. Ergun Göze, TDV. yay., Ankara, 1991, ss. 204-206.

⁸¹² Meydânî, *a.g.e.*, VIII, 29.

el-Hurûfu'l-mukatta'a konusu asr-ı saadetten günümüze Kur'an'ı anlamaya çalışan her insanın zihnini meşgul etmiştir. el-Hurûfu'l-mukatta'a denilen bu harflerin müteşâbih oldukları konusunda âlimler ittifak etmişlerdir.⁸¹³ Bunların her birinin sevap kazandıran ayrı ayrı harfler olduğunu söyleyen⁸¹⁴ Hz. Peygamberden bu konuda açıklayıcı bir haber rivâyet edilmemiştir. Bu harflerin nasıl yazıldıkları⁸¹⁵, tam bir âyet olup olmadıkları⁸¹⁶ ve muhtemel anlamlarıyla ilgili müfessirler, kelimciler⁸¹⁷, mutasavvıflar, şîîler ve müsteşrikler pek çok yorum yapmışlardır. Meydânî bu harflerin bir sır olduğunu ve gelecekte anlaşılabilirliğini söylemiştir. Fakat kendisi de farklı dil ve lehçelerdeki anlamlarına değinmiştir. Kanaatimizce bu görüşlerden en makul olanı gereğince ilgi göstermedikleri hakikatleri hayretle dinlemeleri konusunda muhataplar için birer tembih unsuru olmasıdır.

3.5.4.4. Rû'yetullah (رؤية الله) Konusundaki Düşünceleri

İslâm tarihi boyunca tartışmaya konu olan hususlardan biri de Allah'ın (c.c.) görülmesi konusudur. Allah Teâlâ zaman ve mekân üstüdür. A'râf sûresinde 7/142 'Ve Musa'ya (Tevrat'ı almak üzere kendini hazırlasın diye) otuz gün belirledik ve buna bir on gece daha ekledik. Böylece Rabbinin belirlediği süre kırk geceye tamamlandı...' buyrulur. Hz. Hârûn'u (a.s.) kendi yerine kavminin başına geçiren Hz. Mûsa (a.s.) belirlenen vakit geldiğinde Rabbiyle buluşmuştur. Bu durum bir sonraki âyette şöyle anlatılmaktadır:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ وَلَكِن نُنظِرُكَ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

⁸¹³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, thk.

İbrahim Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ts. s. 68.

⁸¹⁴ Hadis-i şerifin metni şu şekildedir: “ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ الْحَنْفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الضَّحَّاكُ بْنُ عُمَانَ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ كَعْبِ الْقُرْظِيِّ يَقُولُ: سَمِعْتُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَلَهُ بِهِ حَسَنَةٌ، وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، لَا أَقُولُ الْم حَرْفٌ، وَلَكِنْ أَلِفٌ حَرْفٌ وَلاَمٌ حَرْفٌ وَمِيمٌ حَرْفٌ.» Bk. Tirmizî, “*Fedâilü'l-Kur'an*”, 26.

⁸¹⁵ Bunlar bir kelime gibi yazıldıkları halde okunurken ayrı ayrı sayılarak okunurlar.(Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 135.)

⁸¹⁶ Niçin sûre başlarında getirildiği konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu söyleyen ve bunları ayrıntılı bir şekilde izah eden Zemahşerî'ye göre bunlar birer âyet olup mebni olmayan isimlerdir. Bk. Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf*, I, ss. 19-31.

⁸¹⁷ Kelimciler, yaratmış olduğu varlıklar için Allah'ın kitabında mefhumu olmayan şeyleri irade etmiş olmasını caiz görmezler. On dört âyet-i kerîme, hadis-i şerif ve akli delillerle de bunu izah etmeye çalışırlar. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II, ss.251-252.

“Mûsa belirlediğimiz vakitte(huzurumuza) gelip de Rabbi kendisine konuşunca dedi ki: Ey Rabbim! (bu ne güzel bir konuşma; bir de) Bana kendini göster de göreyim! Rabbin ona dedi ki: Beni (dünyada) hiçbir zaman göremezsin! Dağa bak; eğer o yerinde durabilirse o zaman beni görürsün. Derken Rabbi dağa görününce, onu paramparça etti ve Musa düşüp bayıldı. Ayılınca dedi ki: Hâşâ ey Rabbim, sen(bu âlemde bir kimse tarafından görülmekten) yücesin/münezzehsin! Ben(bu yanlış isteğimden dolayı) sana yönelip tevbe ettim ve ben (buna) inananların ilkiyim.”⁸¹⁸

Meydânî’ye göre buradaki mîkat(المِيقَاتُ) herhangi bir işin yapılıp yapılmaması konusunda zaman veya mekânî de olabilir. Bu buluşma zamanı ve mekânında görüşmek üzere Musa (a.s.) geldiği zaman Rabbi onunla mecâzî olarak değil hakiki olarak konuşmuştur. Sözüünü ileten melek vb. herhangi bir vasıta olmaksızın Rabbi’nin onunla doğrudan konuşması çok önemli olduğundan Allah Teâlâ burada kendisinden mütekellim zamiriyle söz etmiştir. Zatını görmeden işittiği Rabbinin konuşmasının hoşuna gitmesiyle cesaret bulan Musa (a.s.) Allah’ın yüce zâtının perdesini kaldırmasını ve zâtını kendisine göstermesini talep etmiştir. Bunun üzerine Rabbinin görmeyi mümkün kılacak kabiliyet kendisinde olmakla birlikte Allah Teâlâ dünya hayatındaki beşerî yaratılışın Allah’ın zatını görme konusundaki acizliğini ve bu nimeti şu an için bahşetmeyi istemediğini “لَنْ تَرَانِي -Beni (dünyada) hiçbir zaman göremeyeceksin!-” sözüyle beyan etmiştir. Tecelli neticesinde yerinde duramayıp parça parça olan ve etrafına göre hiçbir yükseklik özelliği kalmayan dağın durumu da bunu göstermiştir. Rabbanî nurun yansımaya dayanamayan Musa (a.s.) bayılmış ve yüz üstü düşmüştür. Kendisi gibi bir peygambere uygun olmayacak isteklerde bulunmayacağına dair neticede tövbe etmiştir. Allah Teâlâ tecellisi ile ilgili perdeleri Musa (a.s.) dışındakilere de değiştirmemiştir.⁸¹⁹

Sadece Mekkî sûreleri tefsire ömrü yeten Meydânî’nin Mekke’de inen En’am sûresindeki rü’yetullah konusuyla ilgili “لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ -Gözler O’na yetmez-yetişmez/ kavrayışlar O’nu kuşatamaz. O ise gözleri/görenleri kavrar kuşatır. Ve O’dur her şeye yeten/ nüfuz eden ve her şeyden haberdar olan.-” (En’am, 6/103) meâlindeki âyeti tefsirine bakalım.

⁸¹⁸ A’râf 7/143.

⁸¹⁹ Meydânî, *Me’âric*, IV, ss. 541-542; Ayrıca bk. Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabiyyetü*, II, 110.

Meydânî'ye göre bu âyette göz ve görme yeteneği olan varlıklardan hiç birisi Yüce Allah'ın zatını kavramaya, anlamaya muktedir olamaz. "إِدْرَاكَ الْبَصَرِ" ifadesi ise gözün bir şeyi görmesidir. Gözlerin Allah'ı idrak edemeyeceği düşüncesi şayet ihata yönünden ise bu durumda ibare dünya ve âhîret hayatını da kapsamaktadır. Çünkü yaratılanların gücü buna yetmez. Kabul edilmeyen idrak durumu ihata açısından değil ise bu halde ibare sadece dünya hayatını kapsamaktadır. İhata açısından Allah'ın zatının herhangi bir şekilde görülmesinin imkânsızlığı da inananlar için Kur'ân, Sünnet ve şüphe söz konusu olmayan mütevatir hadislerle sabittir.⁸²⁰ Meydânî bu bağlamda Sahih-i müslim'de geçen şu hadise yer vermiştir:

عَنْ صُهَيْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، قَالَ: يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: تُرِيدُونَ شَيْئًا أَزِيدُكُمْ؟ فَيَقُولُونَ: أَلَمْ تُبَيِّضْ وُجُوهَنَا؟ أَلَمْ تُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ، وَتُنَجِّنَا مِنَ النَّارِ؟ قَالَ: فَيَكْشِفُ الْحِجَابَ، فَمَا أُعْطُوا شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ إِلَى رَبِّهِمْ عَزَّ وَجَلَّ

"Suheyb'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Allah Resulü şöyle dedi: Cennet ehli oraya girdikleri zaman Allah Teâlâ, 'istediğiniz bir şey var mı arttırayım.' der. Onlar da, Ya Rabbi yüzlerimizi ağartmadın mı? Bizi cehennemden kurtarıp cennete koymadın mı? Derler. Böylece Allah (c.c.) perdeyi açar. Onlara verilenlerden hiç biri Allah Teâlâ'ya bakmaktan daha hoş değildir."⁸²¹

Buraya kadar anlatılanlardan Allah'ın dünyada görülemeyeceği anlaşılmaktadır. Kıyâmet sûresinde de kıyamet gününde bazı yüzlerin Allah'ı göreceği anlatılmıştır. "Kimi yüzler vardır o gün, وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ 22 إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ 23" (sevinçten) ışıl ışıldır. Rablerine bakmaktadır."⁸²² Meydânî'ye göre bu âyetteki (يَوْمَئِذٍ) den maksat kıyamet günü ve o günde hesap ve hüküm anına kadar meydana gelecek olaylardır. "نَاطِرَةٌ" ise (نظره و نظر إليه) den ism-i fâildir. Yani "görme duygusuyla gördü"⁸²³ demektir. Ona göre bu âyet müminlerin âhirette Rablerini görebileceklerine delildir. Fakat görmenin keyfiyetini en iyi bilen Allah'tır. Bu görüş mütevatir hadislerle de sabittir.⁸²⁴ Meydânî burada Sahih-i Buharî'de geçen şu hadis-i şerife yer vermektedir.

⁸²⁰ Meydânî, *Me'âric*, XI, 365; IV, 283.

⁸²¹ Müslim, "İman", 80.

⁸²² Kıyâmet 75/22-23.

⁸²³ Tefsirdeki metin aynen şu şekildedir: "رأه بحاسة البصر" Bk. Meydânî, *a.g.e.*, II, 503.

⁸²⁴ Meydânî, *a.g.e.*, II, 504.

عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ أَنَسٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ فَقَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَيْسَ دُونَهُ سَحَابٌ» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: " فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ

“Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre bazı insanlar, ‘Ey Allah’ın Resulü kıyamet günü Rabbimizi görebilecek miyiz? Dediler. Allah Resulü de: ‘Görmeye mani bir bulut yokken güneşi görmekte şüphe eder misiniz?’ Buyurdu. Sahabiler, ‘Hayır Ya Resulallah’ dediler. (Bu kez de) ‘ayın on dördüncü gecesini görmeye mani bir bulut yokken ayı görmekte şüphe eder misiniz?’ Diye sordu. Sahabiler: ‘Hayır, ya Resulallah’ deyince, ‘işte bu şekilde ay ve güneşi gördüğünüz gibi kıyamet gününde Allah’ı da göreceksiniz.’ buyurdu.”⁸²⁵

İtikat açısından ehl-i sünnetin görüşlerini savunan Meydânî Allah’ın görülmesi konusunda da aynı noktadadır. Kendisi, “ وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى ” -Onlar sözün en güzeline yöneltilmişler, övgüye layık olan Allah’ın yoluna iletilmişlerdir.-”⁸²⁶ meâlindeki âyeti tefsirinde de müfessirlerin çoğunun bu iletilmenin dünya ile ilgili olduğunu savunduklarını, oysa bunun ‘cennette rablerini göreceklere tarafa yöneltilme’ olduğunu söyleyerek en doğrusunu Allah’ın bileceğini de ilave etmektedir.⁸²⁷

3.5.4.5. İsim ve Sıfatlar Konusundaki Düşünceleri

Allah Teâlâ yaratılmışlara ait her tür eksik ve noksanlıktan münezzehtir. Hiçbir şey ona denk değildir. O hiçbir şeye benzemez. Meydânî’ye göre Allah-الله- lafzı, onun bütün sıfatlarını kapsayan ve zatına mahsus olan özel bir isimdir. Kendileriyle çağırıp, Allah’a dua edeceğimiz güzel isimler(esmâ-i hüsnâ) de vardır.⁸²⁸ Bu isimlerden onun kemal sıfatlarına işaret edenler de bulunmaktadır.

Allah’ın isimleriyle ilgili diğer sûrelerde ve A’râf sûresi 7/180. âyette “ وَرَبِّهِ ” -En güzel isimler Allah’ındır...-” buyurulmaktadır. Âyetteki ifade bağlamında şunu ifade edelim ki Arapça’da “أفعل” ve “فُعَلِي” vezinleri ism-i tafdil kalıplarıdır. Meydânî, “فُعَلِي” veznindeki “حسنى”nın müzekkeri olan “أَحْسَنُ-en güzel-” den maksadın “أَكْمَلُ-en mükemmel-” olduğunu söylemektedir. Bu yüzden zâtı ve

⁸²⁵ Buharî, “Rikâk”, 51.

⁸²⁶ Hac 22/24.

⁸²⁷ Meydânî, Me’âric, I, 369.

⁸²⁸ Bk. A’râf 7/180; Tahâ 20/8; İsrâ 17/110; Haşr 59/24.

sıfatları mükemmel olan Allah'ın isimleri de mükemmellikte en üst derecededir. Allah'ın Kur'ân ve sünnette zikredilen isimleri sayısız ve sınırsızdır. Hadislerde bahsedilen doksan dokuz rakamı bu isimleri sınırlamaktan ziyade sayı/tayin ifade etmektedir. Müşriklerin yaptıkları gibi Allah'ın sıfatlarına işaret eden isimlerinden bir kısmını inkâr etmek, manalarını tahrif etmek veya onları başka varlıklara isnad etmek küfürdür. Haktan sapmaktır.⁸²⁹ Buradan şu sonuçları çıkarabiliriz:

- a) Meydânî zât sıfat ayırımına gitmemektedir.
- b) İsim ve sıfatların heri ikisinin de mükemmel olduğunu düşünmektedir.
- c) İsim ve sıfatların Allah'tan başka varlıklara isnad edilmesi kişiyi ilhâd ve inkâra götürmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde mecâzî ya da hakiki anlamda kullanıldıklarına dair bir delil bulunmayan yüz(vech), göz(ayn), el(yed), ayak(kadem-ricl), gelip-gitme(ityân-mecî') ve istivâ gibi kavramların zikredildiği görülmektedir. Anlamlarına bakıldığında yaratılmışlara ait özellikleri ifade eden fakat Allah (c.c.) hakkında da kullanılan bu kavramlar haberî sıfatlar kapsamında değerlendirilmektedir. "Allah'ın zâtını idrak etmek mümkün olmadığı gibi sıfatlarının mahiyetini anlamak da mümkün değildir. Çünkü insanın nesne ve olayları algılayıp tanıyabilmesi madde dünyasıyla sınırlı beş duyunun verilerine bağlıdır."⁸³⁰ Bununla birlikte idraki mümkün olmayan bu tür haberî sıfatların zikredildiği şekliyle kabul edilmesi ulûhiyet anlayışıyla bağdaşmadığı gibi Kur'ân bütünlüğünden uzak yorumlanması(te'vili) da kişiyi teşbih ve teccîme götürmektedir.⁸³¹

"*Meâricü't-Tefekkür*" adlı eserinde sadece Mekkî sûrelerin tefsir edilmesi sebebiyle özellikle Bakara sûresi 2/115-272, Mâide sûresi 5/64, Fetih sûresi 48/10, Rahman sûresi 55/27, Nur sûresi 24/9, Mücâdele sûresi 58/14 ve Mümtehine sûresi 60/13. âyetlerde geçen "وَجْهَ اللَّهِ -Allah'ın yüzü-", "يَدِ اللَّهِ -Allah'ın eli-", "وَجْهَ رَبِّكَ -Rabbinin yüzü/zâtı/rızası-", "غَضَبِ اللَّهِ -Allah'ın kızması-" gibi Medine dönemi sûrelerde geçen haberî sıfatlar hakkında Meydânî'nin yorumlarına ulaşamadık. Mekke döneminde inen Rûm sûresi 30/38-39. âyetlerde geçen "وَجْهَ اللَّهِ -Allah'ın yüzü-" ifadesinin tefsirine baktığımızda da hiçbir tev'ilde bulunulmadığını gördük. Fecr

⁸²⁹ Meydânî, *Me'âric*, V, ss. 55-56.

⁸³⁰ Özler, Mevlüt, "*Tevhit*" md. *DİA*, İstanbul, 2012, XLI, 20.

⁸³¹ Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*, s. 160; Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, IV. Baskı, TDV yay., Ankara, 1989, s.125.

sonra gelen şer'î bir delille kaldırılması"dır.⁸³⁷ Nesih kavramına yüklenen manaya göre Kur'ân'da nesih söz konusu olan âyetlerin olup olmadığı veya varsa hangi âyetlerde ve kaç tane olduğu hususunda tartışmalar yapılmıştır.⁸³⁸ Bizi burada hakkında epeyce araştırma yapılmış olan "nesih meselesini" bütün yönleriyle ele almak yerine daha çok bu konuda Meydânî'nin ne dediğini ifade etmeye çalışacağız. Öncelikle şunu ifade edelim ki peyderpey indirilen vahyi kayıt altına alıp muhafaza etmesi konusunda acele etmemesi için Kur'ân olarak indirdiklerini unutamayacağı, Allah'ın, elçisine va'dinin bir gereği idi. Fakat Allah'ın, indirildiği şekliyle tebliğine memur olduğu emanetini alma konusundaki aşırı hırsı, onu alırken acele etmekte fayda olduğu düşüncesine yöneltmişti. Bu yüzden Hz. Peygamber, murad-ı ilâhîyi anlamakla beraber hırsıyla Cebrâîl'in (a.s.) okuduğu gibi güzel bir şekilde okumaya çalışmıştı.⁸³⁹ Allah'ın dilediği hariç Hz. Peygamber hiçbir şeyi unutmuyacaktı. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: "إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى" سنُقَرُّكَ فَلَا 6 Biz sana Kur'ân'ı belletip okutacağız ve sen asla unutmayacaksın!⁸⁴⁰ Yani nesih gibi Allah'ın Hz. Peygamberin hafızasından silmeyi diledikleri hariç unutmama konusunda Allah Resulü teminat ve garanti altına alınmıştır. Bununla birlikte Allah Tealâ kaza ve kaderiyle elçisine bir âyeti unutturur veya hükmünü kaldırırsa aşağısını değil onun bir benzerini veya daha hayırlısını getirir.⁸⁴¹ Bu durum da Kur'ân'da şöyle anlatılmaktadır:

مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Biz bir âyeti (ilâhî buyruğu) değiştirir yahut unutturursak, ondan daha iyisini yahut onun benzerini (mutlaka) getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye gücü yetendir!"⁸⁴²

⁸³⁷ Çetin, Abdurrahman, "Nesih" md. *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 579.

⁸³⁸ Bakkal, Ali, 'Kur'ân'da Mensuh Âyetlerin Sayısı', *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa, 1996, sy. II, s.35; Gezgin, Ali Galip, 'Kur'ân'da Nesh Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım', *İslamî Araştırmalar Dergisi*, c. XIV, sy. 1, 2001, ss. 59-64; Şimşek, Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş yay., İstanbul, 2001, s. 110-133.

⁸³⁹ Meydânî, *Me'âric*, II, 491; "Hz. Peygamberin bu hali Tâhâ sûresinde de anlatılmaktadır. Meydânî'ye göre "O halde, sana onun (âyetlerinin) vahyedilmesi tamamlanmadan önce sen Kur'ân hakkında (unutmak gibi bir endişeye kapılıp) aceleci davranma ve Ey Rabbim! Benim ilmimi arttır! De.-" meâlindeki 114. âyette anlatılan bu durum aynı zamanda Kur'ân'ı Hz. Peygamberin kendisinin uydurduğu bir söz olamayacağını da delilidir. Çünkü şayet onun sözü olsaydı kendisini "acele etme- ve لَا تَعْجَلْ" nehyine maruz bırakmazdı." Bk. Meydânî, *a.g.e.*, VIII, 338.

⁸⁴⁰ A'lâ 87/6-7.

⁸⁴¹ Meydânî, *Me'âric*, II, 490.

⁸⁴² Bakara 2/106.

Âyetleri, kelimeleri, tertip ve düzeniyle Cebrâil'in (a.s.) telkin ettiği gibi fikrinde, zikrinde ve hafızasında onu bir araya getirmek tamamıyla Allah'a aittir.

Meydânî'ye göre Müzzemmil sûresinin son âyeti⁸⁴³ sûrenin ilk âyetlerinde bahsedilen Allah Resulünün on yıl devam ettiği 'gece kalkmasının' farzıyyetini neshederek namaz kılmayı, zekât vermeyi, Allah için karz-ı hasende bulunmayı ve Allah'ın affedici ve bağışlayıcı olduğunu va'dederek O'ndan istiğfarda bulunmayı emretmektedir.⁸⁴⁴ Bakara 2/106. âyet-i kerîmeden de anlaşılacağı gibi âlimler bunu nesh olarak adlandırmışlardır.

Meydânî'ye göre bir şeriâtteki neshin hikmetleri şunlardır:

a) Önceki İlâhî mesajlara(الرسالات) karşı tutucu ve kavmiyetçi tavır sergileyenleri ikna etmek. Çünkü din Allah'ın dînidir. Bu nedenle dilerse hikmeti gereği çağrısının/mesajının tebliğini yeniler(tecdîd). Hikmeti gereği ondaki teklifi hükümlerden bazılarını dengi veya daha iyisiyle değiştirir.

b) Emir sahibi, yönetici ve idareciler bir şeyi emrettiklerinde ondan daha hayırlı ve yararlısını görürlerse gurur meselesi yapmadan, ısrarcı olmadan daha önceki hükümlerini değiştirebilmelerini onlara öğretmek. Çünkü her şeyi bilen Yaratıcı dahi daha düşük olmamak kaydıyla önceki bazı hükümleri değiştirir ve yasaklar.

c) Daha önce inen hükümler ve gelişen toplumların(dinlerin) halleri arasındaki denge/uyum ve anlaşımı sağlamak.

d) Kural ve sınır koymak isteyenlere maksada ulaşmak için kolay ve faydalı olandan başlayıp gerekli sıralamalarla birlikte neticeleri de düşünerek bir uygulama usûlü öğretmek.

Meydânî'ye göre Rum sûresinin 30/58. âyetinde anlatılan misaller kapsamında Allah (c.c.) bizzat kendisi indirdiği teklifi hükümlerle öncekilere eklemelerde bulunarak bir misal vermektedir.⁸⁴⁵ Çünkü nesih olgusu, hüküm, emir-

⁸⁴³ Müzzemmil 73/20; Bu âyet Medine döneminde indirilmiştir ancak Mekke'de inen ilk sûrelerden biri olan Müzzemmil sûresine eklenmiştir. Bk. Meydânî, *Meâric*, I, 152.

⁸⁴⁴ Meydânî, *a.g.e.*, I, ss.155-166-187; Meydânî burada (النسخ في أحكام الدين) -*ahkâm-ı dîniyede neshin hikmeti*- şeklinde bir başlık açarak yukarıda aktarmaya çalıştığımız düşünceleri anlatmaktadır.

⁸⁴⁵ *Andolsun ki biz insanlara bu Kur'ân'da (hakkı açıklayan) her türlü örneği verdik. Sen onlara bir mucize getirsen dahi, inkâr edenler diyeceklerdir ki: Siz (ey inananlar) ancak bâtil bir dava peşindediniz.*" Rûm 30/58.

nehiy ve kurallar(sistem)da en güzel ve üstüne yönelik bir değişim ve dönüşüm yöntemidir.⁸⁴⁶

Meydânî'nin, Allah'ın (c.c.) dilediği takdirde Hz. Peygamberin hafızasındaki vahyi tamamen değiştirebileceği veya onda değişiklik yapabileceğini ifade etmesinden neshi aklen câiz gördüğü anlaşılmaktadır. Kendisi amelî hükümler bazında ilâhî şeriatler arasında değişiklik olabileceğini ve bunun bazı hikmeterinin bulunduğunu ifade etmektedir. Müddessir sûresindeki yorumundan da aynı şeriat içerisinde de neshin olabileceği yani Kur'ân'ın Kur'ân'ı neshedebileceği ve Kur'ân'da neshin mümkün olduğu görüşünü benimsediğini ifade edebiliriz.

3.6.2. Kur'ân Kıssalarına Bakışı

Lügat anlamı itibariyle farklı mânâlara gelse de genel olarak kısya geçmişe ait haber ve olayların anlatılmasıdır.⁸⁴⁷ Kur'ân'ın önemli bir yekûnü kıssalardan oluşmaktadır. Âdem, Nûh, Hûd, Sâlih, Lût, İbrahim ve Musa (a.s.) gibi bazı peygamberlerin kıssaları Kur'ân'da pek çok yerde tekrar edilmiş olup geçmiş oldukları her yerde farklı bir üslupla muhtelif yönleri ön plâna çıkarılmıştır. Tefsirinde Kur'ân kıssalarına(kıssasü'l-Kur'ân) farklı bir önem veren Meydânî Nûh'un (a.s.) kıssasıyla ilgili de "*Nûh Aleyhisselâm ve Kavmühû fi'l-Kur'ân*" adında ayrıca bir eser kaleme almıştır. İndiriliş hikmetine uygun olarak Kur'ân kıssalarının temel gayesinin ders ve ibret vermek olduğunu söyleyebiliriz. Kıssaların şahıs, zaman ve mekânla ilgili sistematik ayrıntıdan ziyade Allah, peygamber, âhret gibi temaları vurguluyor olması da bunu göstermektedir.

Meydânî'ye göre Kur'ân'daki tekrar zannedilen durumlar salt bir tekrardan ibaret değildir.⁸⁴⁸ Kıssalar bağlamında meseleye baktığımızda gerek önemi gerek sürenin konusu ve gerekse muhteva ile alakası gibi nedenlerle kıssaların farklı boyutlarda bazı sûrelerde tekrarlandığı görülmektedir.⁸⁴⁹ Bu bağlamda Musa (a.s.)

⁸⁴⁶ Meydânî, *Meâric*, I, ss. 193-194.

⁸⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VII, 74, "g,s,s" md.; Kattân, Mennâ' b. Halil, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, s. 316; Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık yay., İzmir, 1994, s. 44.

⁸⁴⁸ Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, II, 76; Meydânî, *Kavâ'id*, s. 307.

⁸⁴⁹ Şimşek, M. Sait, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş yay., İstanbul, 1993, ss. 114-125.

kıssasının bir kısmının yani Firavun'la alakalı yönlerinin Kasas sûresinde anlatıldığını başka sûrelerde de diğer yönlerinin ele alındığını ifade etmektedir.⁸⁵⁰

Meydânî, kıssaları ilk geçtikleri yerde teferruatlı şekilde açıklamış, Peygamber kıssalarıyla ilgili Kur'ân'da geçen tüm âyetleri toplayarak konunun etraflıca anlaşılmasını sağlamış, daha sonra tekrar edildikleri yerlerde ise sadece özetlemekle yetinerek bir önceki yere cilt ve sayfa numarasını vermek sûretiyle atıfta bulunmuştur.⁸⁵¹ Örneğin, İblis'in, Hz. Âdem'e (a.s.) secde etmemesiyle ilgili kıssanın birinci bölümünün özetinin Hicr sûresi 15/28 ve 44. âyet-i kerîme aralığında anlatıldığını ifade etmektedir.⁸⁵² Aynı şekilde Lut (a.s.) ve kavminin kıssasının Â'raf sûresi'nde anlatıldığını ifade eden Meydânî, aynı kıssanın bir bölümünün münasebet gereği Hicr sûresi'nde de tekrarlandığını belirtmektedir.⁸⁵³

Meydânî'ye göre kıssalarda ve Kur'ân'ın farklı metinlerinde, Allah'ın lütfu ve öğretmesiyle bazı peygamberlere verdiği şeyler, insanlık tarihi boyunca varolan iş ve meslek kollarının çoğunun esaslarına işaret etmektedir. Peygamberlerin kavim ve ümmetleri veya daha sonraki insanlar onları alıp geliştirmiş ve zengin medeniyetler kurmuşlardır. Bu bağlamda insanlar düzgün ve ölçülü zırhlar yapmayı Hz. Dâvut'tan (a.s.) alıp öğrenmişlerdir.⁸⁵⁴

Meydânî, Kur'ân kıssalarını izah ederken zaman zaman kitâb-ı mukaddesten alıntılar da yapmaktadır. İsrailiyât başlığı altında anlattığımız gibi bunları yer yer tenkide tabi tutarak tashih etmektedir. Hz. Süleyman kıssasında onun tahtının şekliyle ilgili olarak kitâb-ı mukaddesten nakilde bulunan Meydanî daha sonra bu bilgileri tashih etmiştir.⁸⁵⁵

Kur'ân kıssalarının ana hedefi insanların düşünüp ibret almaları ve hidayetleri olduğu için Meydânî ayrıntılardan ziyade Hz. Peygamberin teselli edilmesi, müminlerin sabır ve metanetlerinin güçlendirilerek onlara yardım edilmesi gibi konulara dikkat çekmiştir.⁸⁵⁶

⁸⁵⁰ Meydânî, *Me'âric*, IX, 343.

⁸⁵¹ Bk. Meydânî, *a.g.e.*, X, ss. 429-445.

⁸⁵² Meydânî, *a.g.e.*, XI,53

⁸⁵³ Meydânî, *a.g.e.*, XI,67.

⁸⁵⁴ Meydânî, *a.g.e.*, XII,46.

⁸⁵⁵ Meydânî, *a.g.e.*, XII,51.

⁸⁵⁶ Bk. Meydânî, *Tashîhu Mefâhim Havle't-Tevekküli ve'l-Cihâd*, ss. 163-165.

Meydânî'nin kıssalara yaklaşımı ve izah tarzını göstermesi bakımından Lût (a.s.) kıssası örneğinde meseleyi inceleyelim.

3.6.2.1. Örnek Kıssa: Lût (a.s.) ve Kavmi

Meydânî, Kur'ân'da on beş sûrede, on beş âyette Lût'tan (a.s.) bahsedildiğini ve bunların birbirini bütünler tarzda onun kavmiyle olan mücadelesini içeren bölümlerden oluştuğunu ifade etmektedir. Kur'ân kıssalarını oluşturan bu bölümlerin kapsamlı bir şekilde incelenmesinin önemine inanan Meydânî Â'raf sûresi tefsirindeki eklerden (ملحقات) birini bu konuya ayırmıştır. Öncelikle kıssanın anlatıldığı Kaf, Kamer, Sâd, Â'raf, Şuarâ, Neml, Hûd, Hicr, En'âm, Saffât, Zâriyât, Enbiya, Ankebut, Hac ve Tahrim sûrelerindeki âyetleri nüzûl sırasına göre ele almıştır. Kıssadaki bazı ortak noktalar sebebiyle Hz. İbrahim'den de bahseden Meydânî söz konusu sûrelerdeki âyetleri fasıllara ayırarak tefsir etmiştir. Bizim de burada göstereceğimiz beşinci eki oluşturan kısımdaki başlıklar Meydânî'ye aittir.⁸⁵⁷

3.6.2.2. Kur'ân'a Göre Lût'un Soyu, Yetişi ve Peygamberliği

En'âm sûresi 6/85 ve 86. âyetlerde işaret edildiğine göre Lût (a.s.) Hz. Nûh'un (a.s.) neslindedir. Amcası İbrahim (a.s.) gibi Irak'ın Ūr(أور) şehrinde yetişmiştir. İbrahim'den (a.s.) bahsedilen Ankebut sûresi 29/28. âyetten anlaşıldığı üzere ona iman etmiş, daha sonra da onunla birlikte Filistin'e hicret etmiştir. Allah Teâlâ onu seçmiş, ona kitap ve hikmeti vererek 'Sodom' halkına peygamber olarak göndermiştir. Her resul aynı zamanda bir nebidir. Bu yüzden Saffat sûresi 37/133. âyetten anlaşıldığı üzere Lût (a.s.) hem nebi hem de resuldür.⁸⁵⁸

3.6.2.3. Kavmini Davet Etmesi

Lût'un (a.s.) kavmini davetiyle ilgili Şuarâ, A'râf, Ankebut ve Neml sûrelerinde âyetler bulunmaktadır. Meydânî'ye göre Şuarâ sûresi 26/160. âyetin delâleti ve "الْمُرْسَلِينَ" lafzından, daha önce de bu kavme elçi geldiği, 161. âyetteki "أَلَّا كَرِهْتُمُوهُمْ" ifadesinden de daha önce onlara iman ve ibadetle ilgili bilgilerin verildiği anlaşılmaktadır. Diğer sûrelerde kadınları bırakıp cinsel anlamda erkeklere yaklaştıkları anlatılırken Ankebût sûresinde buna yol kesme taşkınlıkları da

⁸⁵⁷ Bk. Meydânî, *Meâric*, V, ss 280-287.

⁸⁵⁸ Meydânî, *a.g.e.*, V, 288.

eklenmiştir. Onların, ‘bu işi sadece biz yapmıyoruz’ demeleri üzerine ise önceki sûrelerdeki “عادون” ve “مصرفون” lafızlarının yerine, sürekli yaptıkları ve haddi aştıkları ima edilerek Neml sûresinde “قَوْمٌ تَجْهَلُونَ -câhil/ahlâk tanımaz bir toplumsunuz-.” ifadesi kullanılmıştır.⁸⁵⁹

3.6.2.4. Yurdundan Çıkarılması ve Kavmini Kuşatıcı Azapla Uyarması

Meydânî’ye göre Lût’un, kavmini kınama ve uyarması arttıkça aşamalı olarak onların da memnuniyetsizlikleri ve kötülükleri yoğunlaşmıştı. Neml sûresi 27/56. âyetin işaretiyle önce onu ve ailesini yurdundan çıkarmak istediler. Nasihat ve uyarılar devam edince de A’râf 7/82. âyetten anlaşıldığı gibi kızgınlık ve husumetle isteklerini yinelediler. Şuarâ 26/167. âyetteki “قَالُوا لَئِن لَّمْ تَنْتَهَ -eğer vazgeçmezsen bu dediğin yoldan!-” tehdit ifadesiyle onu zorla çıkaracaklarını söylediler. Kavminden ve diğer insanlardan tecrit ve uzlete zorladıklarında ise Kamer sûresi 54/33-36 ve Ankebût 29/29. âyetlerde ifade edildiği üzere yalanladıkları azapla uyarıldılar.⁸⁶⁰

3.6.2.5. Azap Meleklerinin Uğraması

Lût (a.s) İbrahim’e (a.s) inanmış ve ona tabi olmuş biriydi. Hz. İbrahim’in (a.s.) onayıyla davet etmek üzere ‘Sodom’ halkına gitmişti. Yukarda anlatılanlar neticesinde Allah Teâla, yakışıklı delikanlılar sûretinde meleklerini elçi olarak önce İbrahim’e gönderdi. Elçiler, eşinin kısır kendisinin de yaşlı olmasına rağmen Hz.İbrâhim’e oğlu İshâk’ı ve ondan sonra da torunları Yakub’u müjdelediler. Daha sonra ise Lût kavmine uğrayacak olan kapsamlı azabı ve helâki bildirdiler. Meydânî, burada kısaca anlattığımız Lut’un (a.s.) kıssasının Zâriyât 51/24-37, Hûd 11/69-83, Hicr 15/51-74 ve Ankebût sûresi 29/26-35. âyet aralıklarında anlatıldığını ifade etmektedir. Kendisi bu sûrelerde zikredilen âyetleri mantıkî seyir içerisinde birebir karşılaştırarak ele almış ve âyetlerin delâletleri ve kelimelerinin yapısal özelliklerinden hareketle bazı çıkarımlarda bulunmuştur:

a) Hz. İbrahim’in mutfağının sürekli faaliyette ve misafire ikram için her an hazır olması.

⁸⁵⁹ Meydânî, *Meâric*, V, 300.

⁸⁶⁰ Meydânî, *a.g.e.*, V, ss 304-306.

b) Misafirin nezaket kuralları çerçevesinde ikram edilenlere yakın durması gerektiği.⁸⁶¹

c) Bir kavmin mücrim, müsrif ve zâlim olarak nitelendirilmesi onların günah ve aşırı davranışlarda bulduklarını göstermesi.⁸⁶²

3.6.2.6. Lût Kavminin Helâkiyle İlgili Olaylar Dizisi

Hız. İbrahim'in yanından ayrılan görevli melekler Lût'un bulunduğu Sodom'a gittiler. İnsanlardan tecrit edilen Lût'un misafirlerinin haberi şehirde duyulunca kavmi çirkin talepleriyle koşarak ona geldiler. O'nun, kavmini engelleme çabaları yetersiz kalıp da olay aralarında bir kriz haline gelince azap melekleri, karısı hariç inananlarla birlikte Lût'un oradan ayrılıp uzaklaşmasını istediler. Neticede de taş, yağmur, korkunç gürültü ve rüzgârla azab olunarak yaşadıkları yerin altı üstüne getirildi.⁸⁶³ Kıssalar bağlamında özetlemeye çalıştığımız bu başlıkta olayın akışıyla ilgili A'râf, Hûd, Hicr, Ankebut, Zâriyât ve Kamer sûrelerinden âyetleri sıralayan Meydânî, Hûd 11/80-81 ile Hicr 15/63-65. âyetlerin farklı sûrelerde olmasına rağmen peşpeşe meydana gelen hâdiselerin anlatılması konusunda birbirlerini tamamladıklarını ifade etmektedir.⁸⁶⁴ Ayrıca Neml sûresi 27/57. âyetteki “قَدَرْنَا هَا مِنْ” ifadesinin Lût (a.s.) ve kavminin kıssasında anlatılan olayların Allah'ın daha önce geçen takdiri ve sünneti ile meydana geldiğini açıkladığını belirtmektedir.⁸⁶⁵ Ankebût sûresi 29/35 “وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً” ile Zâriyât 51/37. “وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً” âyetlerini karşılaştıran Meydânî “فِيهَا” lafzının, orada bulunmayıp başka yerden gelmiş olan bir ibret levhasını, “مِنْهَا” ibaresinin de araştırmacıların her vakit bir kısmını keşfettikleri oraya ait bir ize ve işarete delâlet ettiğini belirtmektedir.⁸⁶⁶

Meydânî'nin buraya kadarki yorumlarından hareketle münasebet, ekleme ve kıssanın anlatılış maksadına muvafık olarak Allah Teâlâ'nın Kur'an'da daha önce geçmiş ve gerçekleşmiş olan kıssaları bahsettiği, bir sûrede veya Kur'an'ın

⁸⁶¹ Meydânî, *Meâric*, V, 310.

⁸⁶² Meydânî, *a.g.e.*, V, 324; Meydânî, Âdem (a.s.) kıssasının bir kısmının anlatıldığı Â'râf sûresi 7/19. âyetteki “فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ” ibaresinde de zulümle hükümlenmenin ceza ve azabı gerektirdiğini ifade etmektedir. O azap ise ayıp yerlerinin açılması, cennetten çıkarılması ve yeryüzünün onun ve onun zürriyeti için imtihan meydanı kılınmasıdır. Bk. Meydânî, *a.g.e.*, IV, ss. 134-153.

⁸⁶³ Bk. Hûd 11/82-83; Neml 27/58; Şuarâ 26/172-175; A'râf 7/84; Kamer 54/34; Hicr 15/73.

⁸⁶⁴ Meydânî, *a.g.e.*, V, 335.

⁸⁶⁵ Meydânî, *a.g.e.*, V, 344.

⁸⁶⁶ Meydânî, *a.g.e.*, V, 351.

tamamında aynı konuyla ilgili zikredilme ihtiyacı duyulmayan başka ayrıntıların da olabileceği düşüncesinde olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁶⁷

3.6.3. Kelâmî Görüşleri

Allah'ın varlığı, isim ve sıfatları, insanın fiil ve davranışları(kesb), rızık, ecel, kaza-kader, kıyamet ve âhîret gibi pek çok konu İslâm tarihinin başlangıcından günümüze farklı zeminlerde tartışılmalıdır. Vahyin sona ermesi ve nübüvvet nurundan uzaklaşılması, müslümanlar arasındaki siyasî ve dinî ihtilaflar, nassların farklı anlaşılması ve ekonomik refahın artması gibi iç sebeplerle; yabancı din ve kültürlerin etkisi, felsefî cereyanların tesiri ve tercüme faaliyetleri gibi dış etkenler neticesinde bu konular ekseninde dile getirilen düşünce ve yönelimler zaman içerisinde Hâricî, Şi'a, Mürcie, Mu'tezile, Cebriyye, Selefiyye ve Ehl-i sünnet(Maturidi ve Eşarî) gibi farklı kelâmî ekolleri doğurmuştur.⁸⁶⁸

Meydânî, inanç ve akîde konularının ispatı ve izahı konusunda Kur'ân ve sünnet ile bu ikisindeki delillere dayanmaktadır. Genel olarak ehl-i sünnet ve'l-cemaat ile saf düşünce ve temiz fıtrata en yakın bulduğu selefîn yolu dışında herhangi itikâdî bir mezhebin görüşlerine tabi olmamaktadır.⁸⁶⁹

Kendisini ehl-i sünnet savunucusu olarak tanıtan ve ehl-i sünnetin görüşlerini benimseyen Meydânî'nin tefsir okumalarımız esnasında dikkatimizi çeken kelâm ilmine ilişkin tartışılan konulardaki görüşleri bir müfessir olarak kendisini daha iyi tanınamıza vesile olacaktır.

3.6.3.1. Allah'ın İlmî, İradesi ve Varlıklar Üzerindeki Kudreti

Allah her şeye kâdirdir. Mutlak güç ve kuvvet sahibidir. O dilediğini yapar. O bir şeyin olmasını emredince hemen oluverir. Kuşların, ağaçların dağların Allah'ı tesbih etmesi hep onun emriyledir. Tabiattaki bütün zorunlu olgular Allah'ın ilmi, istemesi ve yaratmasıyla.⁸⁷⁰ Yaratmadan önce varlıklar arasındaki nizamı, ölçüyü,

⁸⁶⁷ Bk. Meydânî, *Me'âric*, IV, 454; X, ss.521-605; XIII, 331; VIII, 309; IX, 343; Meydânî, *Nûh Aleyhisselâm ve Kavmühû fi'l-Kur'ân*, I. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1990, ss. 123-128, Meydânî bu konuyla ilgili “*el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*” adlı eserinde “*منهج البيان القرآني في حكاية الأقوال والأحداث*” şeklinde bir başlık açarak kıssa ve hikâyelerin üslubundan bahsetmiştir. Bk. Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*, II, ss. 38-346-348.

⁸⁶⁸ Gölcük, Şerafettin, Süleyman Toprak, *Kelâm(Tarih ekoller problemler)*, ss. 25-38.

⁸⁶⁹ Meydânî, *el-Akâdetü'l-İslâmîyyetü ve Üsüsühâ*, s. 6-8.

⁸⁷⁰ Bu durumu Meydânî şu cümlelerle açıklamaktadır: (*إذ كل ظاهرة جبرية في الكون إنما توجد بأمر التكوين*) Bk. Meydânî, *Me'âric*, XII, 41.

irtibatı ve genel yaratılış kanunlarını ancak o belirler. Elektronların, zerrelere hareketi ve yaprakların ağaçtan düşmesi ancak onun dilemesiyledir. Ölüm, hayat, dirilme, yok olma, kâinatta meydana gelen küçük büyük her şey Allah'ın çizmiş olduğu şaşmaz, sapmaz genel kaza ve kaderiyledir.⁸⁷¹ Kişinin nerede ne zaman öleceği konusunda Allah'ın hükmü ve takdiri vardır. İnsanlar bunu erkene almaya uzatmaya veya buna engel olmaya çalışsalar da eceli geldiği vakit kişi vefat edeceği yere gider. Doktorlar ömürle ilgili bazı öngörülerde bulunsalar da Allah'ın takdiri ondan önce veya daha sonraya kişiyi ulaştırabilir. Olmuş, olmakta ve olacak olan her şey, varlıkların ölüm öncesi ve sonrasında bedenlerinin maruz kaldığı bütün halleri Allah'ın izni ve ilmiyledir. Üstelik amel defterleri dâhil Allah katında her şeyi içinde tutan kapsamlı ve şaşmaz bir kitap(levh-i mahfûz) vardır.⁸⁷² Kâinatta meydana gelen her şey, fiilen olacağına dair Allah'ın kesin bilgisinin tatbikatıdır. Gerçekleşecek olan her şeyin bilgisi dakika ve saniyesiyle levh-i mahfuzda(korunmuş levhada) tedvin ve tescil edilmiştir.⁸⁷³

3.6.3.2. İnsanın İradesi, Fiilleri ve Sorumluluğu

İnkâr ya da iman gibi farklı seçenekler karşısında tercihte bulunarak sorumluluk ve mesuliyet altına girmeleri bağlamında insanoğluna verilen cüz'î irade konusunda Tin sûresini tefsirinde Meydânî şunları söylemektedir: Bu sûrede tercih edilen edebî üslup, elçilerin en seçkini olan Hz. Peygamberin gönderildiği ve vahyin indirildiği alana işaret etmektedir. Bu sûrede bilme ve imtihan unsurlarını düşünebilme yeteneği(akıl) bağışlanan, dilediğini gerçekleştirebilme, kötü ve çirkin olan şeylerden uzaklaşarak iyi ve güzel olanlara yönelme gibi duyu ve yeteneklerle donatılması yönüyle en güzel bir biçimde yaratılan insana yemin edilmektedir. İnsana bahşedilen küçük ve cüz'î irade her hikmetli işi dileyip onlara hükmeden Allah'ın büyük ve küllî iradesine delalet etmektedir. Bu şekilde eşsiz ve yegâne yaratılarak dünya şartlarında imtihan edilen ve neticede ceza ve mükâfat görececek insanlardan kendi tercihleri neticesinde Allah'ın adaleti gereği en aşağı derecelere

⁸⁷¹ Meydânî, *Meâric*, III, 28.

⁸⁷² Kâf, 50/4; Bk. Meydânî, *a.g.e.*, XI, 782.

⁸⁷³ Allah Teâlâ, yer ve göklerin sırrını(gayb), yere giren ve göğe yükseleni, rahimlerdekini ve dışilerin neye gebe kaldığını, kara ve denizdekileri, göğüslerde gizlenen ve açığa vurulanı, ağaçtan düşen yaprağı eşsiz ilmiyle bilendir. Hiçbir şey ona gizli kalmaz. Meydani, “شمول علم الله كل شيء - *Allah'ın ilminin her şeyi kuşatması*” başlığı altında farklı sûrelerden âyetleri bir araya getirerek bu konuyu izah etmektedir. Bk. Meydânî, *a.g.e.*, III, ss. 29-31.

inenler olduğu gibi iman ve salih amelle yüksek derecelere çıkanlar da bulunmaktadır.

Yaratılması esnasında Allah (c.c.) insanı ahsen-i takvîm(أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ) üzere firdevs cennetlerine layık olarak yaratmıştır. Ancak insan hiçbir baskı(cebr) ve zorlama(ikrah) söz konusu olmayan hür iradesiyle inkârı, inadı ve isyanı neticesinde kendini yükseklerden(عَلِيِّينَ) aşağıların aşağısına(أَسْفَلَ سَافِلِينَ) atmıştır. Allah (c.c.) da bunun neticesinde nasıl ki yüksekten kendini sert kayalıklara bırakanı parçalıyor veya ateşe atanı yakıyorsa aynı şekilde yaratılış kanunları, adaleti ve hikmeti gereğince inkâr edenleri cehenneme, inananları da cennete koyacaktır.⁸⁷⁴

İnsanın imtihan meydanı olan dünyaya konması amellerinden sorumlu olacağına işaret etmektedir. “ وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ ” *Biz her insanın geleceğini kendi sorumluluğuna verdik/her insanın bahtını (oluşturan amellerini) onun kendi boynuna doladık. Onu biz, diriliş günü açılmış bulacağı yazılı bir belge /kitap olarak karşısına çıkaracağız-*⁸⁷⁵ meâlindeki âyet-i kerîme de insanın iradî kesbinden(bilinçli davranış) sorumlu olduğunu gösterir. Meydanî'ye göre bu âyette insanın imtihan yolculuğundaki maddî manevî fiil ve davranışları için istiâre yoluyla “طَائِرُهُ” kelimesi kullanılmıştır. Çünkü zâhirî ve bâtinî iradî fiileri(kesb) üzerindeki insanın gücü kendi zâtında hapsolmuş gibidir. Bu yönüyle kafesindeki kuş gibidir. İnsan, Allah katında hesap vereceği bir fiilde bulunduğu kendi kafesi olan zâtından uçup gitmiş gibi olur. Çıkınca da tekrar kafesine konamaz ancak insanın işlemiş olduğu başka güzel davranışlar sebebiyle Allah'ın affedip bağışladıkları hariç ondaki mesuliyet sabit ve devamlı olarak kalmaktadır. Aynı şekilde esir veya mahkûmun kaçmaması için boynuna kelepçe yahut zincir vurulduğu gibi aynı şekilde zatının hapsolmesi kastedilerek insanın bütün bedeni ve benliğinden kinâye olarak burada “فِي عُنُقِهِ” lafzı kullanılmıştır.⁸⁷⁶

Allah'ın dilemesini ifade eden “ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ” *Âlemlerin Rabbi olan Allah istemeden siz isteyemezsiniz-*⁸⁷⁷ meâlindeki âyet-i kerîme ve benzerlerinin anlaşılmasında pek çok kimse hata etmektedir. Meydanî'ye göre bu yanlış anlamamanın sebeplerinden biri de Allah'ın mükellefleri hayır, şer veya daha

⁸⁷⁴ Meydânî, *Me'âric*, II, ss. 397-404-407.

⁸⁷⁵ İsrâ 17/13

⁸⁷⁶ Meydânî, *a.g.e.*, IX, ss. 579-612.

⁸⁷⁷ Tekvir 81/29.

başka imtihan konularında tercihlerde bulunabilecek hür irade ile yaratmayı istemiş olmasıdır. Çünkü Allah kendi iradesiyle onlardan her biri için özel bir sistem/“جهازا” yaratmıştır. “خاصا, هو جهاز المشيئة الحرة” yaratmıştır. Kul imtihan yolculuğunda bununla dilediğini seçecek ve böylece Allah Teâlâ onları tercihleri konusunda sorumlu kılacaktır. Allah (c.c.) bu sistemi vermeseydi onlar isteyemez, tercihte bulunamaz tıpkı güneş, ay, yıldız ve diğer gezegenler gibi olurlardı. Mükelleflerin hür iradeleri psikolojik ve fizyolojik istemde bulunabilecekleri fiillerle sınırlıdır. Kendi bünyeleri ve üzerlerinde icra edilen zorunlu fiillere gelince bunlar hür irade ve imtihan yolculuğunda sorumluluk sınırlarının dışındadır. İnsanlardaki bu irade ancak Allah’ın imkân (التمكين الرباني) vermesiyle vazifesini yapabilmektedir. Bu imkân onları ihtiyarî fiillerinde sorumlu hale getirmektedir. Bu imkân kalktığı an teklif ve sorumluluk da kalkmış demektir.⁸⁷⁸

İnsanın imtihan meydanı olan dünyaya gelmesi, azap ve sevapla cezalandırılacak olması hesap ve sorguyu gerektirmiştir. Nebi ve resul de olsa her insan amellerinin karşılığını bulacaktır. Allah katında kulların sorumluluğu şahsî ve bireyseldir. Hiç kimse başkasının günahını yüklenemeyeceği gibi sevabına da ortak olamaz. Bu yüzden dinde zorlama yoktur, kişi hür iradesiyle yaptığı amellerinden sorumludur.⁸⁷⁹

Burada Meydânî’nin Allah’ın mutlak iradesi ve insan iradesinin ilim, kader, rızık vb. konularla ilişkilendirilmeden konuyu genel hatlarıyla değerlendirdiğini görüyoruz. Ancak buradan Meydânî’nin bu konuda Ehl-i sünnetin görüşüne sahip olduğu sonucunu da çıkarabiliyoruz.

3.6.3.3. İslâmî Davetin Ulaşmadığı Kimseler ve Ehl-i Fetretin Durumu

İnsanlık tarihindeki her ümmete Allah (c.c.) bir peygamber göndermiştir.⁸⁸⁰ Genel olarak Peygamber mesajını işitmeyen toplum yoktur.⁸⁸¹ Ancak bunların çoğu

⁸⁷⁸ Meydânî, *Me‘âric*, II, 432.

⁸⁷⁹ Meydânî, *a.g.e.*, XI, 251; VII, ss. 134-135; IV, 153.

⁸⁸⁰ “وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ أُعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسَبَرُوا فِي “*Andolsun ki biz her topluma kendi içlerinden sadece Allah’a kulluk edin ve tağut’tan (insanları baskı ve şiddetle doğru yoldan alıkoyan kişi ve kurumlar) uzak durun diye elçi gönderdik; derken kimileri Allah’ın yoluna uydular, kimileriyse (inkârları yüzünden) sapıklığı (ve sonunda azabı) hak ettiler. Yeryüzünde bir gezin de (peygamberleri) yalanlayanların sonlarının ne olduğuna bir bakın.*” Nahl 16/36; Benzer muhtevadaki âyetler için bk. Fâtır 35/24; Yûnus 10/47.

⁸⁸¹ Kur’ânî kullanımda ümmet, ayırdedici özel bağların, bazı sıfat ve özelliklerin bir araya getirdiği gruplar için kullanılan bir kavramdır. Ortak özellikler taşıyan canlılar topluluğu da denebilir. Bk.

elçiler vasıtasıyla ulaştırılan Rabbanî davete icabet etmemişler, bunun neticesinde de Âd, Semûd ve Medyen toplumlarında olduğu gübi kapsamlı ve kuşatıcı bir azapla helâk edilmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.) son peygamber olduğu gibi onun getirdiği din ve şariat da cin ve insanlar olmak üzere bütün âlemleri kuşatıcıdır.⁸⁸²

مَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ “
Kim doğru yola giderse kendisi yararınadır; kim de doğru yoldan sapıtırsa yine kendi zararınadır. Hiç kimse başkasının günahını yüklenemez. Ve biz peygamber göndermedikçe(kimseye) azap etmeyiz.”⁸⁸³ meâlindeki âyetten iyi ve kötü tercihleri bağlamında bir insanın davranışlarından sorumlu olduğunu, kimsenin bir başkasının günahını yüklenemeyeceğini ve Allah’ın uyarıcı göndermeden asla bir kavmi helak etmeyeceğini anlamaktayız.

Ancak, peygamberin davetinin ulaşmadığı bir köşeye çekilmiş topluluklara gelince imtihan şartlarını tamamlayıncaya kadar Allah (c.c.) onlara azap etmeyecektir.⁸⁸⁴ Bazı hadislerde belirtildiği üzere kıyamet günü onlara hasa farklı bir imtihan uygulaması da olabilir.⁸⁸⁵ Çünkü Allah hiçbir şekilde kimseye haksızlık etmez. Meydanî’ye göre belki de hayvanlara uygulanan muamele onlara da uygulanacaktır. Elbette nasıl bir uygulamada bulunacağını en iyi bilen Allah’tır. İslâmiyetten önceki câhilî araplar da genel özellikleri itibariyle fetret toplumdur.⁸⁸⁶

Meydânî, *Me’âric*, XIII, 555; Âyetlerde yer alan “peygamber gönderilmeyen ümmet yoktur” şeklindeki ifadeyi ‘peygamber mesajını işitmeyen ümmet yoktur’ şeklinde anlamaya mâni bir durum da yoktur. Çünkü peygamberler vefat edince onların tebliği unutulmuş ve fetret dönemi başlamıştır.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِينُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ “
De ki: Ey insanlar! Ben göklerin ve yerin mülkü (ve egemenliği) kendisinin olan, O’ndan başka ibadet edilmeye layık ilah bulunmayan, dirilten ve öldüren Allah’ın hepinize gönderdiği elçisi/peygamberiyim. O halde Allah’a ve O’nun okuma-yazması olmayan (ümmi) peygamber elçisine iman edin ki o kendisi de Allah’a ve O’nun sözlerine iman etmektedir. Doğru yolu bulmayı ümit ediyorsanız o elçiye uyun.” el-A’râf 7/158; Benzer muhtevadaki âyet-i kerîme için bk. Sebe 34/28.

وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمَمٍ رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ “
İsrâ 17/15; Benzer içerikte âyet-i kerîme için bk. “ایاتینا وما کُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ –*Senin Rabbin, Anakent (Mekke’ye) kendilerine âyetlerimizi okuyacak bir elçi göndermeden, diğer kentleri asla helak edecek değildir. Halkları zalim olmadıkça biz hiçbir kenti helak etmeyiz.*” Kasas 28/59.

884 Meydânî’nin bu konudaki orjinal metni şudur: “أما الأفراد الذين لم تبلغهم دعوة رسول فإن الله عز وجل لا يعذبهم “
”حتي يتم لهم شروط امتحانه لهم وله سبحانه وتعالى فيهم الإختيار العادل ولا يظلم الله احدا مثقال ذرة. Bk. Meydânî, *Me’âric*, IX, 583.

885 Meydânî burada ifade ettiği hadisler hakkında kaynak ve içerik olarak hiçbir bilgiye yer vermiyor.

886 Fetret, aynı türden iki olay arasındaki kesintiye uğrama ve sükûnet ânı demektir. İki sara nöbeti arasındaki kesinti ânı gibi iki peygamber arasındaki peygamber gönderiminin kesintiye uğradığı zaman dilimi de fetrettir. Meydânî buradaki ‘ehl-i fetret’ yani fetret toplumu ifadesini şu âyet-i kerîmeden aldığı söylemektedir: “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَىٰ قُرْآنٍ مِّنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنَّ “
”Ey kitap verilenler! Bize ne bir müjdecî ne de bir

Nasslar onların sorumlu oldukları ve inkârlarının cezasını çekeceklerine işaret etmektedir. Meydanî, doğru inanç konusunda ehl-i fetret hakkında mesûliyeti kaldıran özel bir muafiyet hükmü varsa Mâide sûresi 5/15. âyet gereğince bu muafiyetin ehl-i kitap için daha uygun olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu muafiyetin câhilî arap toplumuna tahsisiyle ilgili hiçbir anlayış(mânâ) da yoktur. Meydânî burada münferit istisnalar dışında bazı kelimelerinin zikrettiği kendilerine islâmî davetin ulaşmadığı ehl-i fetretle ilgili özel ahkâmın olduğu konusunda hiçbir sahih nass ve aklî delili bulamadığını da ifade etmektedir.⁸⁸⁷

3.6.4. Meydânî ve Tasavvufî Düşünce

İslâm'ın ilk dönemlerinde, hicrî iki ve üçüncü asırlardan itibaren itikat ve fıkıh alanı haricinde dini en iyi şekilde yaşamak, dünyaya dalmamak, âhirete öncelik vermek ve nefsi temizlemek gibi manevî düşünce atmosferinde züht, takva, hilm ve verâ gibi kavramlarla zenginleştirilen bir başka davranış biçimi ortaya çıkmıştır. Tasavvuf olarak adlandırılan bu tarz yaşantı bireyin en iyi davranış biçiminin yöntemidir. "Bu ise kendini kontrol etme, samimiyet, gerek davranışlarımız gerekse düşüncelerimizde sürekli olarak Allah'ın gözetim ve denetimi altında bulunduğumuzu bilme, Allah'ı gittikçe daha fazla sevmek için bir çaba harcamadır."⁸⁸⁸ Bu alanda herhangi bir eseri olmayan Meydânî'nin Kur'ân ve hadislerde zikredilmeyen tasavvuf kelimesinin ihtiva ettiği, insanın iç dünyasını zenginleştirip geliştirmesi düşüncesiyle ilgili âyetleri ve tasavvuf terminolojisinde yeni manalar yüklenen kelimelerin geçtiği âyetleri tefsirindeki yaklaşımı kendisini daha iyi tanımamıza vesile olacaktır.

Bazı müfessirler eserlerinde tasavvufî yorumlara yer vermişler kimileri de tefsirlerini tamamen bu yönde kaleme almışlardır. Mutasavvıfların düşüncelerini temellendirdikleri bir kısmı Medenî bir kısmı da Mekkî sûrelerde yer alan âyetlere⁸⁸⁹ baktığımızda tasavvufla ilgili Meydânî'nin somut bir yorumuna rastlayamadık.

uyarıcı geldi demeyiniz diye peygamber gelmeyen uzun bir aradan sonra size elçimiz açıklamalar yapmak üzere geldi. İşte size bir müjdecî ve bir uyarıcı geldi! Allah her şeye gücü yetendir.-" Mâide 5/19.

⁸⁸⁷ Meydânî, *Me'âric*, VI, 42; IX, 583.

⁸⁸⁸ Hamidullah, Muhammed (ö. 2002), *İslâm'a Giriş*, çev. Cemal Aydın, TDV. yay., s.110, Ankara, 1996.

⁸⁸⁹ Hadid 57/3; Enfal 8/ 17; Âl-i İmrân 3/191; Mâide 5/35-48; el-A'râf 7/ 205; Kehf 18/ 28; Ahzab 33/ 41; Zümer 39/54; Ra'd 13/28 ve Fetih 48/10...

Örneğin, Fecr sûresi'ndeki “ 28 اَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً 27 يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ – *Ve(o gün, inanan insana da şöyle denilir) Ey huzura eren can! Haydi, Rabbine dön! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak-*”⁸⁹⁰ meâlindeki âyeti tefsirinde Meydânî yalnızca şunları söylemektedir: “Burada teslim ve tatmin olmuş nefse hitap edilmektedir. Çünkü canlı varlığın nefsi bizzat onun kendisi ve onun fiillerini gerçekleştirendir. Kendi bedeninin programı ondadır. Nefsin istek ve hareketleri organlarda tezahür etmektedir. Ruh ise hayatın enerjisidir.⁸⁹¹ Elektrik enerjisinin hareket ettirdiği araçlardaki elektrik gibidir. Allah Teâlâ burada cennet ehlinde olan mümin ve müslüman olan nefsi, “الْمُطْمَئِنَّةُ” vasfıyla niteliyor. İtminân(الطمأنينة) ise sâkin olmak, endişe ve ızdıraptan uzak olmaktır. Allah'ı hatırlayan, mümin ve müslüman olan nefis henüz dünyadayken itminân(الطمأنينة) mertebesine ulaşır.⁸⁹² Ölüm anında da bir müjde olarak cennetteki gideceği yeri görür. Hakkındaki hesap ve hükümden sonra da kendisine cennet ehli olarak nida edilir. Böylece itminanı artar. “ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً – *sen O'ndan hoşnut O da senden hoşnut olarak-*” lafzı da Allah'ın o kişinin cennete girmesine razı olması ve o kişinin de cennette karşılaştığı nimetlerden memnun olmasını ifade etmektedir.”⁸⁹³ Görüldüğü üzere Meydânî bu âyetleri diğer müfessirlerde olduğu gibi nefsin mertebeleriyle açıklamamaktadır.⁸⁹⁴ Kıyâmet sûresinin tefsirinde de nefis-i levvâme ve emmârenin iki uç noktayı ifade eden insanî duygular olduğunu belirtmektedir.⁸⁹⁵

⁸⁹⁰ Fecr 89/27-28.

⁸⁹¹ Meydânî, Vâkıa' sûresinin tefsirinde de rûh ve nefsi iki müstakil kavram olarak değerlendirmektedir. Ona göre ruh, kendisiyle hayatın mümkün olduğu şeydir. Allah'ın yaratmasıyla ilgili sırlarından bir sırdır. Onun emrindedir. Nefis ise vücudun içerisinde bulunur. Bedenin canlılık ve hayatıyeti programını kapsar. Kendisine ruh üflenince canlılık kazanır. Ruh çekilince de nefis ölümü tadar. Beden canlılığını kaybeder ve ölür. Zahren herkes ölümü bilir fakat hiç kimse hakikatini kavrayamaz. Bk. Meydânî, *Me'âric*, VIII, 484.

⁸⁹² Bk. Ra'd 13/28-29.

⁸⁹³ Meydânî, *Me'âric*, I, 547.

⁸⁹⁴ Bk. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, X, ss. 431-432; Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihabüddîn Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî (ö.1270/1854) *Rûhu'l-Meâ'ni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîmi Ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Ali Abdülbârî, I-XVI, I. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h. 1415, XV, ss. 345-346.

⁸⁹⁵ Meydânî, *a.g.e.*, II, 469.

3.6.5. İsrâiliyyât(الإسرائيليات) Hakkındaki Görüşü

Zamanla şeriatler değişse de ilahî dinlerin kaynağı aynıdır, vahiydir. İslâm, tekâmül ederek Hz. Peygamberle en son noktaya gelmiştir.⁸⁹⁶ Dinlerin birbirine etkisi kaçınılmazdır. Eski dinlerden ve özellikle Kur'ân'ın indirildiği ilk dönemde yaygın olan Yahudilikten bazı bâtil ve hurâfeler, farklı şekillerde korunan Kur'ân-ı Kerîm'e olmasa da onun tefsirine ve islâmî eserlere girmiştir. Aslı olmayan bu tür rivâyetlere tefsir litaratüründe isrâiliyyât denilmektedir. Allah'ın zatı, sıfatları, kıssalar ve peygamberlerle ilgili isrâilî bilgilerin müslümanların inanç hayatında tehlikeli ve olumsuz etkisi olmuştur. Özellikle sahâbi ve tâbiînden bazı kimseler üzerinden gelen bu tür nakiller onlara güveni zayıflattığı gibi insanları Kur'ân'ın indiriliş maksadından da uzaklaştırmıştır. Aslanan, sahih kaynağa dayanmayan, doğru bir senedi olmayan bu tür bilgilerin tefsirlerde yer almamasıdır. Amaç, özetlenerek genel detaylardan bahseden kıssalardan ders ve ibretler çıkarmaktır. Ayrıntıların muhataplara bir faydası yoktur.

İsrâiliyyâtla ilgili olarak eleştirme, tevakkuf etme, az veya çok rivâyette bulunma gibi hususlarda müfessirler arasında farklılıklar vardır. Örneklerden de anlaşılacağı gibi Meydânî, bazen İslâmî kaynaklarla mukayese edip tenkit ederek, bazen tashih ederek, bazen de tenkide tabi tutmadan İsrâilî kaynaklardan gelen bu bilgilere tefsirinde yer vermektedir.

Örnek 1:

Allah Teâla Hûd sûresinde şöyle buyurmaktadır:

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ 41 وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ 42 قَالَ سَأُوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَجِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ 43

“Nuh onlara dedi ki: Allah'ın adıyla yüzecek ve Allah'ın adıyla demirleyip duracak olan gemiye binin. Rabbim şüphesiz ki bağışlayan ve acıyandır. Gemi içindekilerle

⁸⁹⁶ Mâide 5/3. “Bu gün sizin için dininizi en mükemmel şekle getirdim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim.”

*birlikte dağlar gibi dalgalara karşı yüzerken, Nuh uzaktaki oğluna: Ey oğlum bizimle birlikte sen de bin ve kâfirlerle birlikte olma! Diye seslendi.*⁸⁹⁷

Meydânî, metin ve meâlini verdiğimiz bu âyeti tefsir ederken kaynağını belirtmeksizin şu isrâilî rivâyete yer vermektedir.

–Dediler قالوا: اسم هذا الولد 'يام' وهو رابع ابنائه من زوجة اسمها 'واعلة' كانت كافرة مع كفار قومها،
ki: Bu çocuğun ismi 'Yâm'dır. Nûh'un Vâile adlı karısından dünyaya gelen dördüncü
evladıdır. Kavminin inkâr edenleriyle beraber olmuştur.-"

Bu sözleri nakleden Meydânî, Nûh'un (a.s.) gemiye binmeyen eşi ve ondan olan oğlunun isimlerini söyleyerek bu bilginin kaynağını açıklamamaktadır.⁸⁹⁸

Örnek 2:

Meydânî, âyetler hakkında müfessirlerden isrâilî rivâyetlerin nakledildiğini, ancak kaynak açısından bunların ilmî değerlerinin bulunmadığını, en doğru olanın ise bunlardan bahsetmemek olduğunu ifade etmektedir. Hz. Süleyman'ın (a.s.) vefatıyla ilgili anlatılan mesnetsiz hikâyeler de böyledir.⁸⁹⁹ Meydânî burada Hz. Süleyman hakkındaki güvenilebilecek haberlerden birini şöyle aktarır: Süleyman'ın, Rabbiyle beraber olduğu bir inziva köşesi(halvethâne) vardı. Kalplerdeki heybetinden dolayı cin ve insanlardan hiç kimse bu özel mekâna girmeye cesaret edemezdi. Allah'ın önceki peygamberlere indirdiği âyetleri okuduğu halde tesbih ve zikrederek kafasını koyup yaslandığı bir tahtı vardı orada. Onun bu şekildeki uzunca oturmaları muktedir olduğu herkesin malumudur. Bazen ona uğrayıp pencereden bakanlar eliyle esasını tutmuş, başını da geriye dayamış olduğu halde görürlerdi onu. Herkes onu uzun süre göremezdi. Onu ancak bazı zamanlardaki kısa sürelerde görebilirlerdi. Allah onunla ilgili durumları etrafındaki cin ve insanlardan gizlemeyi istemişti. İnzivaya çekilişinin ilk dönemlerinde asası elinde, tahtında otururken ölüm meleği onun ruhunu kabzetti. Cinler, yakınlarında olup biteni bilemediklerini anlaşılar diye Allah onu böyleyken uzun süre korudu. Cinlerin bir kısım gaybı bildiklerine inanan insanlar onun öldüğünü anlamışlardı. Çünkü cinler hala inzivaya çekilmeden önce onun cezalandırmak için verdiği görevi yerine getiriyorlardı. Allah Teâlâ, Hz.

⁸⁹⁷ Hûd 11/42-43.

⁸⁹⁸ Meydânî, *Me'âric*, X, 396.

⁸⁹⁹ Meydânî, *a.g.e.*, XII, 54.

Süleyman'ın asâsına dayadığı başı ve eli yere düşsün diye onu kemiren karıncaya benzer beyaz bir kurtçuk göndermişti. Ölüm halini etrafındakilerden gizlemeyi takdir ettiği süre sonlanınca kurtçuk vazifesini bitirdi ve asâ kırıldı. Süleyman (a.s.) da yere düştü. Ara sıra onu gözetleyen görevliler ve saray hizmetlileri içeri girdiklerinde bir ölü gibi onun yere düşmüş olduğunu gördüler.⁹⁰⁰

Bir başka yerde de özel ilmiyle göz açıp kapayıncaya kadar Belkıs'ın tahtını getirebileceğini söyleyen kişi hakkında “قال المفسرون –müfessirler dedi ki-” diyerek müfessirlerin o kimsenin Hz. Süleyman'ın danışmanları veya divanında bulunanlardan Âsaf b Berhiya adlı kişi olduğunu söylediklerini nakletmektedir. Cümlelerin sonunda “و الله أعلم” demeyi de ihmal etmez. Meydânî'ye göre o kimse büyük olasılıkla (و يغلب علي ظني) Allah'ın (c.c.) özel yardımcısı olarak Hz. Süleyman'a verdiği bir Nebi'dir.⁹⁰¹

Örnek 3:

Meydânî, müfessirlerin senet olarak Allah Resulüne dayanmayan sözler naklettiklerini ifade etmektedir. Kendisi bu durumdan bir vazife çıkararak bazen onları tashih etmeye çalışmaktadır.

فَجَاءَتْهُ إِخْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ “*O iki kadından birisi utangaç bir ekilde gelerek Musa'ya dedi ki: Davarımızı sulamanın ücretini sana vermek için babam seni çağırıyor. Musa hemen adamın yanına gitti ve başından geçenleri anlattı. O dedi ki: korkma! Artık sen zalimler topluluğundan kurtuldun (ve burada emin bir yerdesin.)-*”⁹⁰² meâlindeki âyeti tefsirinde şunları aktarmaktadır: “Medyen halkından bu iki kızın yaşlı babası kimdir? Bu konuda Hz. Şuayp (a.s.), onun kardeşinin oğlu, amcasının oğlu veya onun kavminden birisi şeklinde yorumlar vardır. Diyorum ki: Kitab-ı Mukaddesin çıkış(hurûc) kitabında belirtildiği üzere ehl-i kitap nezdinde onun ismi (رعوثيل) dir. Medyen şehri kâhinlerinden (يسرون) isminde biri olduğu da söylenmektedir. Birincinin mânâsı (فضل), ikincisinininki de (صديق) veya (خليل الله) tır. Kitap ehlinde pek çok yanlışlık ve mugalata bulunmakla birklikte bana göre bu görüşlerden herhangi birine itimat edecek bir gerekçe yoktur. Bu adamın (رعوثيل)

⁹⁰⁰ Meydânî, *Me'âric*, XII, 55.

⁹⁰¹ Meydânî, *a.g.e.*, IX, 91.

⁹⁰² Kasas 28/25.

veya (يسرون) olması, Şuayb'in kavminden öne çıkan bir dînî lider veya Medyen kâhini olmasına aklen bir engel de bulunmamaktadır.”⁹⁰³ Görüldüğü üzere burada Meydânî eleştirmekle birlikte bazı isrâilî görüşlere yer vermektedir.

Örnek 4:

Allah Resulüne dayandırılan bir senedi olmamakla birlikte müfessirlerden nakledilegelen görüşlerden biri de Hz. Musa (a.s.) hakkındadır.

- Hz. Musa, Mısır'dan Medyen'e giderken sadece ağaç yaprakları ve baklagiller gibi yeşillikler yiyerek yoluna devam etmiş, oraya vardığında açlıktan karnı sırtına yapışmış, öyle ki yediği sebzelerin yeşilliği karnının içinden gözükebiliyormuş.
- Oraya yalın ayak yürüyerek gitmiş, korku ve endişeden ayakkabıları düşmüş.
- Medyen kuyusunun büyük bir taş kapağı varmış. Çobanlar sulama işi bitince ancak on kişinin kaldırebildiği bu kapakla kuyuyu kapatırlarmış. O iki kız çobanlardan arta kalanla koyunlarını sularmış. Böylece Hz. Musa o iki kızın sürüsünü suladıktan sonra yalnız başına bu kapağı kaldırıp eski yerine koymuş.

Meydânî bu görüşlere yer verdikten sonra Allah Resulüne ulaşan muttasıl bir senetleri olmadığı için bu görüşlere itimat edilemeyeceğini ifade etmektedir.⁹⁰⁴

Örnek 5:

Meydânî'nin kaynak gösterip herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın kitab- mukaddesten alıntıda bulunduğu israilî anekdotlar da vardır.

– *فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرَى وَمَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ* – *Ve Musa onlara apaçık belgelerimiz/mucizelerimiz ile geldiğinde dediler ki: bunlar uydurulmuş, düzmece büyülerden başka bir şey değildir! Önceki atalarımızdan biz böylesi bir şey duymadık.*”⁹⁰⁵ meâlindeki âyeti tefsir ederken Meydânî, Hz. Musa'ya (a.s.) verilen mucizeleri sıralamaktadır. Korkunç bir ejderhaya dönüşen asâsı, bembeyaz şimşek gibi parlayan eli ve tûfan mucizelerini dile getirmiştir. Burada beş, altı ve yedinci maddelerde kurbağa, bit ve kan ile ilgili kitâb-ı mukaddesten alıntılara yer vererek olayların ayrıntılarına değinmiştir. “Asâ ile Harun yeryüzü toprağına

⁹⁰³ Meydânî, *Me'âric*, IX, 381.

⁹⁰⁴ Meydânî, *a.g.e.*, IX, 378.

⁹⁰⁵ Kasas 28/36.

vurunca sivrisinekler insan ve hayvanlara musallat olmuş. Hz. Musa sineklerle Firavun'u uyarmış, yeryüzü sineklerden harab olmuştu. Hz. Musa, evlere, yiyeceklere ve her yere giren kurbağalarla da Firavun'u uyarmıştı. Aynı şekilde ellerindeki asâ ile sulara dokununca içtikleri sular ve nil nehri kana dönüşüyordu.”⁹⁰⁶

Örnek 6:

Meydânî bazı yerde de sözün kaynağının ehli kitap ve onların kitapları olduğunu göstererek konuyla alakalı en sahih bilginin Kur'ân'daki ilgili sûre olduğunu ifade etmiştir.

“وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ -Bundan anlaşılıyor ki Rabbin seni (peygamber olarak) seçecek ve olayların/rüyaların te'vilini(akıbet, sonuç ve iç yüzlerini) sana öğretecek; daha önce ataların İbrahim ile İshak'a ni'metini tamamladığı gibi sana ve Ya'kup ailesine de ni'metini tamamlayacaktır. Şüphesiz ki Rabbin herşeyi hakkıyla bilen ve yerli yerince yapandır.”⁹⁰⁷ meâlindeki âyeti tefsir ederken Meydânî, uzun uzun Hz. Yakup'un (a.s.) eşleri ve çocuklarından söz etmektedir. Bu konuda Kitab-ı Mukaddesin tekvin kitabından alıntı yapmaktadır. Netice olarak da bu hususta müracat edilip referans gösterilebilecek en güvenilir kaynağın Hz. Yusuf'un (a.s.) ismiyle müsemma olan sûre olduğunu belirtmektedir.⁹⁰⁸

3.6.6. Şefaât Konusuna Yaklaşımı

Şefaât, “tek olan şeyi çift yapmak, affedilmesi ve talebinin yerine getirilmesi için birinden aracılık istemek, önüne düşerek yardım etmek” anlamındaki *şef'*-الشَّفَعُ kökünden türemiştir.⁹⁰⁹ Günahlarının çokluğuyla aşırı giden mümin kullarına kıyamet gününde aracı/şefaateçi olsunlar, taleplerini yerine getirsinler diye Peygamber,⁹¹⁰ melek ve ikramıyla üstün kıldığı bazı seçkin kimselere Yüce Allah'ın

⁹⁰⁶ Meydânî, *Me'âric*, IX, 398.

⁹⁰⁷ Yusuf 12/6.

⁹⁰⁸ Meydânî, *a.g.e.*, X, 608.

⁹⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VIII, 183, "ş,f,a" md; Feyrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b Ya'kûb, (ö. 817/1414) *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, thk. Mektebü Tahkiki't-Türâs fi Müessesetirrisâle, VIII. Baskı, Müessesetirrisâleti li't-Tabâati ve'n-Neşr, Beyrut, Lübnan, m. 2005- h. 1426, "ş,f,a," md. I, 733.

⁹¹⁰ Meydânî, İnşirah sûresi 94/4 “وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ” -*Ve yükseltmedik mi adını sanını/yaymadık mı ününü-*” meâlindeki âyeti tefsir ederken bu ikramın vakıa ve hakikat olarak örneklerini sıralamaktadır. Bu örneklerden biri de bütün peygamberlerin şefaât etmeyi bırakıp vazgeçmelerinden sonra Hz. Muhammed'in şefaât edecek olmasıdır. Bk. Meydânî, *Me'âric*, I, 594.

bir bağıştır.⁹¹¹ Şefaât, Allah'ın günahkâr ve isyankâr kullarına merhametini gösterir. Çünkü O'nun rahmeti canlı cansız her şeyi kuşatmıştır.⁹¹² Bahşettiği bu şefaât yetkisini bir kişi veya daha fazla kimselere kullanmak isteyenlere izin veren ancak O'dur. O'nun hikmeti, geniş rahmetiyle kullarına merhametini gerektirdiğinde onların şefaâtlarını kabul eder. Böylece cennettekilerin derecelerini yükseltir, hak edenlerin azaplarını adaletiyle hafifletir, affeder veya bağışlar. Zira şefaât yetkisi bütünüyle Allah'ındır. Müşriklerin yanlış şefaât anlayışlarını düzelten pek çok âyetten biri olan Zümer sûresi kırk dördüncü âyet-i kerîme⁹¹³ buna işaret etmektedir.⁹¹⁴ Şayet putların herhangi bir şefaâtları olacak olsaydı Allah muhakkak bunu onlara bildirirdi.⁹¹⁵ Enâm sûresinde de Allah ile kendileri arasında aracılık/şefaât ettiklerine inandıkları ortaklarının/putlar âhirette onlara herhangi bir şefaâtlarının olamayacağı ve aralarındaki bütün bağların kopacağı belirtilir.⁹¹⁶ Dolayısıyla Allah (c.c.) şefaât kapısını derece bakımından çok aşağı ve rezil olan kâfir ve müşriklerin yüzüne tamamen kapatmıştır. Rahmetinin büyüklüğü ve hikmeti gereği ancak bazı büyük günah işleyen isyankâr müminlere bu kapıyı açık bırakmıştır. Şefaât izin ve yetkisini de sadece razı olduğu müminlere vermiştir.⁹¹⁷ Bunun da iki şartı vardır. Birincisi şefaâtçilere bu işlerinde Allah'ın izin vermesi, ikincisi de şefaât ettikleri konuda aracılardan sözünden Allah'ın razı olmasıdır.⁹¹⁸

⁹¹¹ Meydânî, *Me'âric*, VIII, 392.

⁹¹² A'râf 7/156; Mü'min-Gâfir 40/7.

⁹¹³ *De ki: Şefaât/yardım tümüyle Allah'a aittir. Çünkü göklerin ve yerin mülkiyeti (ve hâkimiyeti) yalnız O'nundur. Sonunda hepimiz O'na döndürüleceksiniz.*” Zümer 39/44.

⁹¹⁴ Meydânî, *a.g.e.*, VIII, 393.

⁹¹⁵ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ فَلَنْ نُحْتَبِئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ -Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda vermeyen şeylere tapıyorlar ve: “Bunlar (bizi Allah'a yaklaştıran) bizim Allah katındaki aracılarımız/şefaâtçilerimizdir.” Diyorlar. De ki: siz Allah'a gökte ve yerde onun bilmediği bir şeyi mi bildiriyor/öğretiyorsunuz? Haşa Allah onların bu ortaklık yakıştırmalarından uzaktır.” (Yunus 10/18)

⁹¹⁶ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ “O gün huzurumuza ilk kez sizi yarattığımız gibi yapayalnız ve size verdiğimiz her şeyi arkanızda bırakarak tek başınıza geleceksiniz. Kendi hakkınızda Allah'ın ortakları ve şefaâtçileriniz/ aracılarınız olduğunu ileri sürdüklerinizden hiç birini o vakit yanınızda göremeyeceğiz! Çünkü artık onlarla aranızdaki bütün bağlar kopmuş, (Allah'ın ortakları ve sizin şefaâtçileriniz olduğunu) ileri sürdüğünüz kimseler, sizi bırakıp sizden kaybolup gitmişlerdir.” (Enâm 6/94.)

⁹¹⁷ Meydânî, *a.g.e.*, VIII, ss. 407-408.

⁹¹⁸ -O gün Rahmanın izin verdiği ve konuşmasından razı olduğu kimseden başkasına şefaât fayda vermez.” (Tâha 20/109); Bu anlamdaki diğer âyetler için bk. Bakara 2/255, Zuhruf 43/82, Sebe 34/23, Yunus 10/3, Meryem 19/87.

Günahkâr müminlere meleklerin şefaatiyle ilgili Kur'ân'da iki âyet vardır. Bu âyetlerde de yer ve göklerde bulunan pek çok meleğin şefaati, Allah'ın izni ve rızası olmak üzere iki şarta bağlanmıştır.⁹¹⁹ Mukarrebûn veya başka melekler olmak üzere şefaata ettikleri kişi ve kullandıkları tabir bu izinde etkilidir.⁹²⁰

Meydânî, kıyamet günündeki şefaata olgusuyla ilgili âyetleri delil olarak sunup gerekli tahlilleri yaptıktan sonra hadislerle de yer ayırmaktadır. Bu bağlamda ehl-i sünnet âlimlerinin sahih sünnetten hareketle şefaata yetkisi verilecek kimseleri müminler, melekler ve peygamberler olarak üçe ayırdıklarını ifade etmektedir. Şefaata konusu âyetlere göre hadislerde biraz daha özel ve ayrıntılıdır. Meydânî hadislerle dayanarak Hz. Peygamberin şefaatinin şu kimseleri kapsayacağını ifade etmektedir:

a) Büyük bekleyiş sonrasında ağlamaktan göz damarları kuruyan varlıklar.

Bunaltıcı ve dayanılmaz bekleyişin ardından insanların şefaata umuduyla Hz. Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Hz. Muhammed (sav.)' e gidecekleri, Hz. Peygamberin arşın altına varıp secde halinde ümmetine şefaata için dua edeceği ve sonrasında isteğinin kabul edileceği ile ilgili uzun bir hadis-i şerife⁹²¹ Meydânî de tefsirinde yer vermiştir.⁹²²

b) Cennete girmeleri hususunda günah ve sevabı eşit olan toplumlar.

c) Çıkmamak üzere cehenneme girmeleri emredilen kimseler. Allah Teâlâ'nın çıkmalarına izin verdiği kimselere Hz. Peygamber şefaata edecektir. Kendisine seslenenler için tekrar tekrar dönüp Allah'a secde halinde yalvardığıyla ilgili oldukça rivâyet vardır.

d) Cenneti hak edip de derecelerinin yükseltilmesini isteyen bazı kimseler de Hz. Peygamberin şefaatine nail olabileceklerdir.⁹²³

e) Ukkâşe b. Mihsan (ö. 11/632) gibi hesapsız cennete girecek olan yetmiş bin kişiye Hz. Peygamberin şefaata etmesi.⁹²⁴

⁹¹⁹ *Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dileyip de razı olduklarına izin verdikten sonra ancak şefaatleri fayda verir.*” (Necm 53/26); Benzer mefhumdaki diğer âyet için bk. Enbiya 21/28.

⁹²⁰ Meydânî, *Me'âric*, VIII, 411.

⁹²¹ Buharî, *Tefsir*, 188.

⁹²² Meydânî, *a.g.e.*, VIII, 416.

⁹²³ Bk. Buharî, *Meğâzi*, 57; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 38.

f) Amcası Ebû Tâlip gibi sürekli cehennemde kalacak olanların azaplarının hafifletilmesi konusunda Hz. Peygamberin şefaati.⁹²⁵

g) Bütün müminlerin cennete girmelerine izin verilmesi konusunda Hz. Peygamberin şefaati.

h) Ümmetinden büyük günah işleyip de cehenneme girenlerin oradan çıkarılmaları konusunda Hz. Peygamberin şefaati.⁹²⁶

Meydanî, İsrâ sûresi 17/79. âyette bahsedilen makâmı (مَقَاماً مَّحْمُوداً –üstünlük makâmı-) da Hz. Peygamberin kıyamet gününde livâü'l-hamd sancağını taşıyarak mahlûkata şefaati edeceği ve daha nice ikramlara mazhar olacağı yer olarak yorumlamaktadır.⁹²⁷

Anlatılan deliller çerçevesinde şunu söyleyebiliriz ki elçisini âlemlere rahmet olarak gönderen sonsuz merhamet sahibi Allah'ın, Kur'an'da belirtildiği gibi razı olduğu ve izin verdiği bazı kimselere şefaati yetkisi vermesi, bunlar vesilesiyle birilerinin affedilmesi veya cennetteki derecelerinin yükseltilmesi makul ve mümkün gözükmektedir. Meseleye yaklaşımı, kullandığı deliller ve tefsirindeki yorumlardan hareketle Meydânî'nin şefaati konusunda da ehl-i sünnet çizgisinde olduğu, onların görüşlerini benimsediği anlaşılmaktadır.

⁹²⁴ Bk. Buhârî, "Rikâk", 50.

⁹²⁵ Bk. Buhârî, "Menâkib", 99.

⁹²⁶ Meydânî, *Me'âric*, VIII, ss. 413-420.

⁹²⁷ Meydânî, *a.g.e.*, IX, s. 709; Tefsirinde "هو المقام الذي أشفع فيه لأمتي" –o, *ümmeitim için şefaatte bulunacağım yerdir.*– rivâyetini nakleden Beydâvî de bu makâmın şefaati makâmı olduğunu belirtmektedir. Bk. Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 264.

SONUÇ

Kendisine has bir üslûbu ve sistematîği olan Kur'ân'ın doğru anlaşılma ve tefsir edilme faaliyeti asr-ı saadete kadar uzanmaktadır. Bilgi birikimi, bilim ve teknolojideki gelişmeler ve kültürel farklılıklar gibi etkenlerle müslümanların Kur'ân'ı daha doğru anlayabilme gayretleri ilerleyen süreçte giderek ivme kazanmıştır. Günümüze kadar yeni ve farklı yöntemlerle kaleme alınmış olan tefsir ve meâller bunun en güzel şahitleridir.

Değişen şartlar, karşılaşılan yeni düşünce ve problemler, varlık ve insan bilgisi konusundaki hızlı ilerlemeler doğru anlama ve yorumlama meselesini gündeme getirmiştir. Bu durum İslâm dünyasını, özellikle Kur'ân vahyinin özünü anlamaya yönelik araştırmalar yapmaya sürüklemiştir.

Nüzûlünden günümüze devam eden, muhataplarının Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çabası sürecinde son birkaç yüzyılda farklı bir yaklaşım ve yeni bir yöntem olarak Kur'ân'ın kronolojik okunması yani nüzûl sırasına göre tefsir edilmesi anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu yöntemin maksadı sûrelerin Mekkî-Medenî ayrımını ön plâna çıkararak hidayet yönü bağlamında Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre tefsir etmek; nüzûl dönemini iyi tahlil ederek toplumun ıslâhı ve bilinç düzeyini yükseltmek maksadıyla Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılması ve mesajının modern dünya ve günümüze sunulmasıdır.

Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılması bağlamında çağdaş İslâm dünyasında Kur'ân'ı bu yöntemle tefsir edenlerden biri de Abdurrahman Habenneke el-Meydânî olmuştur.

Meydânî, Kur'ân'ın anlaşılması hususunda lafızların delâleti ve mânâların derinlemesine incelenmeden, âyetin sûre ve Kur'ân'ın farklı yerlerine dağılmış cümlelerle konusal bağlantısı açıklanmadan yalnızca mânâların izahı ve beyanından öteye gitmeyen "tefsir" lafzı yerine; derinliği, farklı yönleri ve detayı ifade eden "tedebbür" kelimesini kullanmayı tercih etmektedir.

Birey ve toplum açısından Kur'ân eğitiminin ehemmiyetine inanan Meydânî, mesajın doğru anlaşılması ve eğitim psikolojisi açısından sûrelerin nüzûl sürecinin önemli olduğunu savunmaktadır. Kur'ân'ın topluca bir anda indirilmemesi ve bir

eğitim politikası çerçevesinde farklı olay ve sorular bağlamında yaklaşık yirmi üç yılda tadrîcen indirilmesinden hareketle nüzûl sırasına göre tefsir edilmesinin Kur’ân hedefleri açısından daha faydalı olacağını düşünmektedir. Bu yüzden tefsirini nüzûl sırasına göre yazarak Fâtiha’dan başlayıp Nâs sûresinde son bulan geleneksel tefsir anlayışının dışına çıkan sayılı müfessirlerden biri olmuştur. Ancak ömrünün vefa etmemesi sebebiyle yalnızca Mekkî sûreleri tefsir edebilmiştir.

Tefsirine bir ön hazırlık mahiyetindeki, Kur’ân’ın nüzûlü, muhteva ve üslûp özellikleri, belagat ve söz sanatları ile filoloji ve dilbilimsel alanlara ait “*Kavâ’idü’t-Tedebbürî’l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle*” adlı eserinde açıkladığı kırk kâideyi kendi tefsirine uygulamaya çalışmıştır. Bir kısmı da tefsir usûlü konularından oluşan ve Kur’ân’ı doğru anlamaya yarayan bu kâideler kendi içerisinde düzenli bir dizilişe tabi tutulmadığı gibi bazen de benzer veya diğerinin alt başlığı olabilecek konulara değinilmek sûretiyle birbiri içerisine girmiştir.

Meydânî’nin tespit ettiği kâidelerin benzerlerini daha önceki bazı âlimler “*bir müfessirin muhtaç olduğu ve bilmesi gereken ilimler*” şeklinde eserlerinde dile getirmişlerdir. Bu kâidelerin Kur’ân’ın doğru anlaşılabilmesi ve makbul bir tefsirinin yapılabilmesi için ne kadar önemli olduğu izahtan vârestedir. Ancak bilinmesi gereken kâide ve ilimleri bunlarla sınırlamak, bunlardan ibaret saymak doğru olmadığı gibi böylesi yaklaşımlar da elbette yeterli değildir. Çünkü modern zamanlarda sosyoloji, psikoloji, yorum ve anlambilim gibi pek çok yeni ilim dalı ortaya çıkmıştır. Günümüzde bir müfessirin bütün bu ilimlerden ve onların ilkelerinden haberdar olma imkânı da bulunmamaktadır. Bu yüzden muhtelif dallarda mütehasıs âlimlerin ortak çalışma alanları oluşturmaları Kur’ân’ın doğru anlaşılması noktasında daha makul bir yaklaşım olacaktır.

Mükemmellik, tabiatı gereği her insanın tâlibi olduğu fakat her zaman kendisine ulaşamadığı bir hedeftir. İyi bir çağır açanın taltif edildiği dinimizde, tenkit veya takdir edilecek konular herkes için söz konusudur. Meydânî, mevcut mushaf düzeninin aksine nüzûl sırasına göre sûreleri tefsir ederek önceki asırlarda az kimsenin kullandığı bir yöntemle eserini kaleme almıştır. Tefsirini kaleme almadan önce bazı kâideler tespit ederek bunlar ekseninde tefsirini yazması da onu sıradışı ve ayrıcalıklı kılmaktadır. Babasının tesis ettiği enstitü ortamında yetişmesi, Kur’ân’a

olan ilgi ve muhabbeti, düşünce ve mefkûre insanı olması, hayatının son anına kadarki derinlikli araştırmaları ve en önemlisi Allah'ın yardımıyla “*Me‘âricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*” diye isimlendirdiği düşünce merdivenleri ve inceliklerinde ilerleyerek yükselmeyi ve derinleşmeyi başarabilmiştir. Allah'ın bu büyük ilmî yardım ve ihsanı pek çok çalışma ve derin araştırmaların ardından müellifin olgunluk çağıının kemalinde meydana gelmiştir. Bu yüzden Meydânî tefsirinin her satırı ve ibaresinde okuyucuların yakalayabileceği pek çok Kur'ânî kazanım bulunmaktadır.

İslâm yolunda, İslâm düşmanları, Kur'ânî araştırmalar ve İslâmî davetin âdâbı gibi farklı serîlerde eserler kaleme alan Meydânî, gerek tefsirinde gerekse diğer eserlerinde mezhebî münakaşalara girmemiş; bu mevzularda mutedil bir yol izlemiştir. Kendisi Kur'ân'ın hidayet rehberi ve öğüt yönüne vurgu yapmış, zaman zaman da İslâmî davet metodu ile müslüman davetçisinin şahsiyet ve kimliğiyle ilgili mesajlar vermiştir. Gerçek mânâda Kur'ânı anlamanın tedricîlik esasına uygun olarak, indirildiği sosyal ortam şartlarında anlaşılması ve yaşanılmasıyla mümkün olacağına inanan Meydânî toplumun ıslâhı ve hidâyeti bağlamında Mekkî Medenî ayırımını ön plana çıkaran bir tefsir yazmıştır. Bu yönüyle metodu ve yaklaşımı bakımından Meydânî'yi ictimâî tefsir ekolü kategorisi içerisinde de değerlendirebiliriz. Bunun yanında bir konu ile ilgili âyetleri sıralayarak Kur'ân'ın bütünlük içerisinde anlaşılmasının örneklerini sergilemesiyle de çağdaş dönem müfessirlerin yaklaşımlarından biri olan konulu tefsir kategorisinde düşünebiliriz.

Eserleri ile İslâm kültür mirasına büyük bir hazine bırakan Meydânî, Kur'ân'ı en doğru şekilde tefsir/tedebür etme konusundaki kâideleri ve yöntemiyle de yakın dönem tefsir tarihinde derin izler bırakmıştır. Her ne kadar hakkında bazı araştırmalar olsa da önyargıyla hareket etmeksizin, objektif düşünebilen kimselerin Meydânî ve tefsir metoduyla, Kur'ân'ı anlama ve tefsir etme kâideleri bağlamında bu çalışmamızda bilim dünyasına katkı sağlayan kapsamlı ve detaylı bazı ipuçları bulabilecekleri kanaatindeyiz.

Meydânî'nin araştırmamızda anlatılan yönleri yanında “*Akîdetü'l-İslâmî*”, “*Ahlâku'l-İslâmî*” ve “*Sıfâtü I'bâdi'r-Rahmân fi'l-Kur'ân*” gibi eserleri “Konulu Tefsir” yöntemi açısından çalışılabilir.

Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmenin kuralları bağlamında Meydânî ve tefsir metodu olarak isimlendirdiğimiz araştırmamızda da değindiğimiz, müellifin “*Me'âric*” adlı tefsirindeki “مستخرجات بلاغية من السورة حول بلاغيات في سورة...” – *sûreden çıkarılabilecek belâgat özellikleri hakkında-*” anlamındaki başlıklar “*el-Belâgatü'l-Arabiyyetü*” adlı kitabıyla irtibatlı olarak çalışılabilecek bir konudur.

Yine çalışmamızda detaya girmeksizin kısaca işaret ettiğimiz “Meydânî tefsirinin özel konu başlıkları” da yeni araştırmacılar için önerilebilecek incelenmesi muhtemel konulardandır.

KAYNAKLAR

ABACI, Harun, “Kavâ'idü't-Tedebbürî'l-Emsel li-Kitâbillâh/Kur'ân-ı Kerîm'i Tefekkür Etmenin Kuralları”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIII, sy. 23 (2011/1), 321-332.

ABDURREZZÂK, Ebu Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27) *Tefsîru Abdurrezzâk*, thk. M. Muhammed Abduh, I-III, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-I'lmiyye, Beyrut, h. 1419.

AHMET CEVDET PAŞA, *Mi'yâr-ı Sedât (Klasik Mantık)*, sad. Hasan Tahsin Feyzli, I. Baskı, Fecr yay., Ankara, 1998.

AKPINAR, Ali, *Kur'ân Okumaları-I*, Kitap Dünyası yay., Konya 2008.

ALBAYRAK, Hâlis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şûle yay., İstanbul, 1992.

ÂLÛSÎ, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî (ö.1270/1854) *Rûhu'l-Meâ'ni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîmi Ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Ali Abdülbârî, I-XVI, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-I'lmiyye, Beyrut, h. 1415.

AYDEMİR, Abdullah, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, II. Baskı, DİB. yay., Ankara, 1993.

AYDIN, Muhammed, *Genel Tefsir Kuralları*, Nûn yay., İstanbul, 2009.

BAKKAL, Ali, “Kur'ân'da Mensuh Âyetlerin Sayısı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa, 1996, sy, II, 33-74.

BALJON, J.M.S. *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev. Şaban Ali Düzgün, Fecr yay., Ankara, 2000.

BAŞOĞLU, Tuncay, “Muhkem”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 42-44.

BÂZERGAN Mehdi, *Adım Adım Vahiy*, çev. Yasin Demirkıran, Fecr yay., Ankara, 1999.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şuabü'l-Îman*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşt, Riyad, 2003.

BEYDÂVÎ, Nâsırüddîn Ebu Said (Ebu Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Tevîl*, thk. Muhammed Abdurrahman, I-V, I. Baskı, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, h. 1418.

BİLMEN, Ömer Nasûhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhıyye Kâmûsu*, I-VII, Bilmen Basım yay., İstanbul, 1992.

BİRİŞİK, Abdülhamit, *Kıraat İlmi Ve Tarihi*, Emin yay., Bursa, 2004.

----- “Kıraat” md. *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 426-433.

----- “Tefsir” md. *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 281-290.

----- “Nüzûl” md. *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 308-309.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, Dâru Tavkî'n-Necât, h. 1422.

BULUT, Ali, *Filolojik Tefsirle Rivâyet Tefsirlerinin Buluşma Noktası: Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'ân'ı*, (Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü), İYV. Kur'ân ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2009.

BOR, Adil, *Kur'ân Belâgatinde Hitap ve Muhatap*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı b. Mustafa el-Hanefî el-Halvetî (ö. 1127), *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Muhammed Coşkun, Mânâ yay., İstanbul, 2011.

CÂRİM, ALİ, Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, I. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2006.

CERRÂH, Âide Râğıb, *Abdurrahman Habenneke el-Meydânî el-Âlim el-Müfekkîr el-Müfessîr Zevcî Kemâ Aریفühû*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2001.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr yay., Ankara, 1996.

----- *Tefsir Usûlü*, TDV. yay., Ankara, 1997.

CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö. 393/1003), *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve's-Sihâhu'l-Arabiyyeti*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, I-VI, Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut, m. 1987, h. 1407.

CÜNDİOĞLU, Dücane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'ân*, Kapı yay., İstanbul, 2011.

CÜRCÂNÎ, Ebü'l Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, (ö. 816/1413) *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, II. Baskı, Dâr en-Nefâs, Beyrut, 2007.

CÜRCÂNÎ, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed (ö. 471/1078-79), *Delâilü'l-İcâz*, thk. M. Muhammed Şâkir, I-III, III. Baskı, Matbaatü'l-Medenî, Kâhire, 1992.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Kur'ân" md. *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 390-393.

ÇALIŞKAN, Necmettin, *Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Tefsiri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2013.

ÇANGA, Mahmut, *Kur'ân-ı Kerîm Lugatı*, Timaş yay., İstanbul, 1994.

ÇETİN, Abdurrahman, *Yedi Harf Ve Kırâatler*, Ensar nşr., İstanbul, 2010.

----- "Nesih" md. *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 579-581.

----- Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Fâsıla" md. *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 209-210.

ÇETİNER, Bedrettin, "Ahkâmü'l-Kur'ân" md. *DİA*, İstanbul, 1988, I, 551-552.

DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*, Birleşik yay., İstanbul, 1996.

----- *Kur'ân Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1997.

DERVEZE, Muhammed İzzet (ö.1984), *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I-X, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire, h. 1383.

DERVÎŞ, Muhyiddîn, *İ'arâbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhu*, I-IX, VII. Baskı, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, m. 1999, h. 1430.

DUMAN, M. Zeki, *Beyânü'l-Hak Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri*, I-III, II. Baskı, Fecr yay., Ankara, 2008.

DUREYS, Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb (ö. 294/906), *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Ğazvetü Bedîr, I. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, h.1408- m. 1987.

DURMUŞ, İsmail, "İstîshâd" md. *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 397-398.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, I-IV, Mektebetü'l-Asriyye, Sayda, Beyrut, ts.

ECE, Hüseyin Kerîm, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan yay., İstanbul, 2000.

EKİNCİ, Kutbettin, *Kur'ân'da Hazf*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

ELNURE, Azizova, "Zülmeçâz", md. *DİA*, İstanbul, 2012, XLIV, 570-571.

EMİROĞLU, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, I. Baskı, Elis yay., Ankara, 2009.

ENDELÛSÎ, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdirrahman b. Temâm el-Atıyyetu el- Endelûsî el-Muhâribî (ö. 542/1148) *el-Muharriru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, I-VI, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, Beyrut, h. 1422.

ER, İzzet, *Din Sosyolojisi*, I. Baskı, Akçağ yay., Ankara, 1998.

ERDOĞAN, Mehmet, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet yay., İstanbul, 1997.

EREN, Cüneyt, M. Vecih Uzunoglu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar(Belagat)*, Sütun yay., İzmir, 2006.

ERSÖZ, Muhammed, *Kur'ân'ın Dil Yapısı ve Kur'ân Kelimelerinin Terimleşmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.

ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, I-III, İşâret yay., İstanbul, 1996.

EZHERÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980), *Tehzîbü'l-Lüga*, thk. Muhammed Üd Mur'ab, I-VIII, I. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

FAZLURRAHMAN, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu yay., Ankara, 1997.

----- *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alparslan Açıkgenç, IV. Baskı, Ankara Okulu yay., Ankara, 1998.

FEYRÛZÂBÂDÎ, Mecdudî Ebû Tâhir Muhammed b Ya'kûb, (ö. 817/1414) *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Mektebü Tahkîki'-t-Türâs fi Müessesetirrisâle, VIII. Baskı, Müessesetürrişâleti li't-Tabâati ve'n-Neşr, Beyrut, Lübnan, m. 2005- h. 1426.

----- *Tenvîru'l-Mikbâs Min Tefsiri İbn Abbâs*, el-Mektebetü'l-Asrî Saydâ, Beyrut, m. 2006 - h.1427.

GAZZÂLÎ, (ö. 505/1111), *el-Mustasfâ min I'lmî'l-Usûl*, I-II, Bulak, 1322. çev. Yunus Apaydın, İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, Kayseri,1994.

GEZGİN, Ali Galip, "Kur'ân'da Nesh Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XIV, sy. I, 2001, 49-67.

GÖLCÜK Şerafettin, Süleyman Toprak, *Kelam(Tarih ekoller problemler)*, V. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2001.

GÜVEN, Şahin, *Konulu Tefsir Metodu*, Düşün yay., İstanbul, 2012.

HALÎL b. AHMED, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (ö.175/791), *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, ts.

HAMÎDULLAH, Muhammed, (ö. 2002) *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İFAV yay., İstanbul, 1993.

----- *İslâm'a Giriş*, çev. Cemal Aydın, TDV yay., Ankara, 1996.

HÂŞİMÎ, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa (ö. h. 1362), *Cevâhiru'l-Belağâ fi'l-Meânî ve'l-Beyâni ve'l-Bedî'*, el-Mektebetü'l-Asrî, Beyrut, ts.

IŞICIK, Yusuf, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*, Esra yay., Konya, 1997.

----- *Kur'an Meâli*, II. Baskı, Konya İlahiyat Derneği yay., Konya, 2010.

----- *Kur'an'ı Anlamada Temel Bir Problem: Te'vil*, Esra yay., Konya, 1997.

IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser yay., Ankara, 1975.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tunûsî (ö. 1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't-Tunûsî li'n-Neşr, Tunus, 1984.

İBNÜ'L-CEZERÎ, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

----- *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ, I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, ts.

İBN HACER el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l-Fadl (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, h. 1379.

----- *Nüzhetü'n-Nazar Fî Tevdîhi Nuhbetü'l-Fiker Fî Mustalahı Ehli'l-Eser*, thk. Abdullah er-Ruheyli, I. Baskı, Matbaatu Sefîr, Riyâd, 1422.

İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed,(ö. 241/...) *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, I-XLV, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Dımeşk, 2001.

İBN HALDÛN, (ö. 808/1406), *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, I-III, M.E. B. yay., İstanbul, 1996.

İBN HİŞÂM, Abdulmelik, İbn Eyyub el-Hımyerî, (ö. 213-218/...) *es-Sîretü'n-Nebeviyyetü*, thk. Mustafa es-Saka, v.dğr., I-II, VII. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009.

İBN KESİR, Ebu'l Fidâ İmâmüddîn İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, I-XVI, Çağrı yay., İstanbul, 1993.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemsüddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ts.

İBN TEYMİYYE, Takıyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm (ö. 728/1328), *Mukaddimetü fi Usûli't-Tefsir*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, Lübnan, 1980.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali, (597/1201), *Fünûnü'l-Efnân fi 'Uyûni 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I. Baskı, Dâru'l-Beşâir, Beyrut, 1987.

İBNU'L-I'MÂD, Abdü'l-Hay b. Ahmed b. Muhammed el-Akerî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmut el-Arnût, I-XI, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk, Beyrût, 1406/1986.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Beyrut, 1374/1955.

İZZETBEGOVIÇ, Ali (ö. 2003), *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban, Nehir yay., İstanbul, 2010.

KÂFİYECÎ, Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman (ö. 879/1474), *et-Teyisîr fi Kavâ'idî I'lmi't-Tefsir*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, I. Baskı, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire, 1419/1998.

KANİK, İsa, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ni'met Kavramı ve İnsana Yüklenen Sorumluluk*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

KARAMAN, Hayrettin, v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, DİB. yay., Ankara, 2007.

KARAGÖZ, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara okulu yay., Ankara, 2010.

KARAGÖZ, İsmail v.dğr. *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, DİB. yay., Ankara, 2010.

KARAÇAM, İsmail, *Kur'an'ın Nüzûlü ve Kıraatı*, İFAV yay., İstanbul, 2012.

KARSLI, İbrahim Hilmi, “Kur’ân’ı Kutsarken Ona Yabancılaşmak”, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 276, Aralık 2013, 54-57.

----- “Kur’ân’ı Anlamaya Giriş”, I. Baskı, DİB. yay., Ankara, 2012.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd, (1866-1914) *Mehâsinü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, I-IX, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1418.

KATTÂN, Mennâ' b. Halil, (ö. h. 1421), *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, III. Baskı, Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', h. 1421 - m. 2000.

KAZVİNÎ, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya b. Muhammed er-Râzî, (ö. 395/1004) *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, I-VI, Dâru'l-Fikr, m. 1979.

KIRBAŞOĞLU, Mehmed Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet-I(Eleştirel Bir Yaklaşım)*, III. Baskı, Ankara okulu yay., Ankara, 1997.

KOÇ, Zafer, *Kur'an Tefsirinde Yöntem Arayışları*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

KOÇYİĞİT, Hikmet, “Kur’ân’ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1, XII, 23, 184-201.

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, IV. Baskı, TDV. yay., Ankara, 1989.

----- *Hâdis Usûlü*, IV. Baskı, AÜİF. yay., Ankara, 1993.

KURTUBÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (ö. 671/1273) *el-Câmi'u li 'Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Etfîş, I-XX, II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, Kâhire, 1384/1964.

KUTUB, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-VI, XVII. Baskı, Dâru's-Şurûk, Beyrut, Kâhire, h. 1412.

MÂLİK b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*, trc. Ergun Göze, TDV. yay., Ankara, 1991.

MÂTURÎDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr es-Semerkandî (ö. 333/944), *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Beslûm, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmye, Beyrut, Lübnan, 2005.

MECDÎ MEKKÎ, *Lemehâtün min Kitâb-ı Me'ârici't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür li'l-Allâme Abdurrahman Habenneke el-Meydânî*, h. 1424, www.islamsyria.com/uploadfile/LIB/lib.../File6908435.doc, [Erişim tarihi: 9 Eylül 2013].

----- *et-Ta'rîfu bi Kitâb-ı Me'ârici't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür li'l-Allâme Abdurrahman Habenneke el-Meydânî*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk h.1427/ m. 2005.

----- *Mukaddimâtü'ş-Şeyh Ali el-Tantavî*, I. Baskı, Dâru'l-Menâre, Cidde, h. 1418/m. 1997.

MERÂĞÎ, Muhammed b. Mustafa b. Muhammed (ö. 1945), *Tefsîru'l-Merâğî*, I-XXX, I. Baskı, Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1946.

MEVDÛDÎ Ebü'l-A'la (1903-1979), *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I-VII, İnsan yay., İstanbul, 1997.

MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habenneke, *Kavâ'idü't-Tedebbüri'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle*, IV. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 2009.

----- *Me'âricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür Tefsîrun Tedebbüriyyun li'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbu'n-NuzûliVişka Menheci Kitabi Kavâ'idi't-Tedebbüri'l-emsal li Kitâbillâhi Azze ve Celle*, I-XV, I. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 2000.

----- *Emsâlü'l-Kur'âni ve Suverun min Edebihi'r-Refî'*, II. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1996.

----- *Davâbitü'l-Ma'rife ve Usûlü'l-Istidlâli ve'l-Munâzara Sıyâğatün li'l-Mantıkı ve Usûli'l-Bahsi Mutemeşşiyetün Maa'l-Fikri'l-İslâmî*, IV. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1993.

----- *Ecnihatü 'l-Mekri's-Selâseti ve Havâfihâ*, VIII. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 2000.

----- *Mekâyidü Yahûdiyyetin Abra't-Târih*, II. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 1978.

----- *es-Sıyamü ve Ramadânü fi's-Sünneti ve'l-Kur'ân*, I. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 1987.

----- *el-Vâlidü 'd-Dâ'ıyetü 'l Murabbî eş-Şeyh Hasan Habenneke el-Meydânî Kıssatu Âlimin Mücâhidin Hâkîmin Şucâ'*, Dârü'l-Beşîr, Cidde, 2002.

----- *el-Belâgatü 'l-Arabiyyetü Üsüsühâ Ve U'lûmuhâ Ve Funûnuhâ Ve Suverun Min Tatbikâtihâ*, I-II, I. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 1996.

----- *el-Ahlâku 'l-İslâmiyyetü ve Üsüsühâ*, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 1999.

----- *el-Akîdetü 'l-İslâmiyyetü ve Üsüsühâ*, III. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 1979.

----- *Ravâiun min Ekvâli'r-Rasûl*, VI. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 1995.

----- *Sırâun Mea'l-Melâhideti*, V. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 1996.

----- *Kevâşifü Züyûfin fi'l-Mezâhibi'l-Fikriyyeti'l-Muâsıratı*, II. Baskı, Darü'l-Kalem, Dımeşk, 1991.

----- *Divânün Ekbâsun fi Menheci'd-Da'veti ve Tevcîhu'd Duâti Beyânün ve Şi'run*, I. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 1982.

----- *Lâ Yesihhu En Yukâle'l-İnsânu Halîfetün Anillâhi fi Ardih Fehiye Mekûletün Bâtile*, Müssetü'r-Reyyân, Beyrut, 1991.

----- *Tashîhu Mefâhim Havle't-Tevekküli ve'l-Cihâd ve Vücûhi'n-Nasr*, Mekke, h. 1407, m. 1987.

----- *Nûh Aleyhisselâm ve Kavmühû fi'l-Kur'ân*, I. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 1990.

----- “*Hasan Habenneke el-Meydânî*” md. *DİA*, XVI, İstanbul, 1997, 323-324.

MOLLA HUVEYŞ, Abdülkâdir b. Molla Huveyş b. Mahmud Âli Ğâzî el-Â'nî (1880-1978), *Beyânü'l-Meâ'nî*, I-VI, I. Baskı, Matbaatü't-Terakkî, Dimeşk, 1965.

MUHAMMED, et-Tayyip el-İbrahîm, *İ'rabu'l-Kur'âni'l-Kerîm el-Müyesser*, IV. Baskı, Dâra'n-Nefâis, Beyrut, Lübnan, 2009.

MUKÂTİL b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *Tefsiru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, trc. Beşir Eryarsoy, I. Baskı, İşâret yay., İstanbul, 2005.

----- *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, I. Baskı, Merkezü Cum'ati'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Türâs, Dubâi, 2006.

----- *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmut Şehhâte, I-V, I. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, h. 1423.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc, el-Kuşeyrî en-Neysabûrî (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, I-V, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1954.

NÂDÎ, Hasan Ali Sabrâ, *Menhecü Abdirrahman Habenneke el-Meydânî fi't-Tefsîr*, Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-U'lyâ el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2006.

NAMLI, Ali, “Rûhu'l-Beyân” md. *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, 211-213.

NAZ, Mehmet Selim, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hitap Şekilleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

NUSAYRÂT, Cihad Muhammed, Es'ad Ubeyde Abdulhakîm, “*Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî'nin Tefsirdeki Metodu*” Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi, Usûlud'dîn Bölümü, c. XL, sy. 2, ss. 474-498, 2013.

OKUMUŞ, Mesut, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, Araştırma yay., Ankara, 2009.

ÖĞMÜŞ, Harun, *Kur'ân'ın Sıhhati Bağlamında Kıraat Farklılıklarının Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi, c. XXXIX, sy. 2, (2010/2), 6-26.

----- “*Tefsirde Şiirle İstişhat Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi*” (Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü), İYV. Kur'ân ve Tefsir Akademisi, I. Baskı, İstanbul, Ağustos, 2009.

ÖNEN, Hacı, “Kıraatlerin Fıkhî Hükümlere Etkisi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XV, sy. II, 2013, 1-24.

ÖZEL, Mustafa, “Tefsir Usulü İle İlgili Bir Eser”, *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. XIII-XIV, İzmir, 2001, 309-312.

ÖZLER, Mevlüt, “Tevhit” *DİA*, XLI, İstanbul, 2012, 18-20.

ÖZSOY, Ömer, İlhami GÜLER, *Konularına Göre Kur'ân*, Fecr yay., Ankara, 1998.

POLAT, Fethi Ahmet, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, Ünlem Ofset, Karatay, Konya, 2010.

RÂCİHÎ, Dr. Abduh, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, I. Baskı, Dâru'n-Nehdati'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 2004.

RÂF'Î, Mustafa Sâdık (ö.1356/1937), *Târîhu Âdâbi'l-A'rab*, Mektebetü'l-Îman, Mansûra, Kâhire, ts.

RÂĞİB el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, (502/1108), *Müfredâtu Elfâzıl'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1997.

RÂMEHÜR MÜZÎ, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman b Hallâd, (ö. h.360), *Emsâlü'l-Hadîsi'l-Merviyyi Ani'n-Nebiyi Sallallahu Aleyhi Vesellem*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfî, Beyrut, h. 1409.

RÂZÎ, Fahrüddîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Huseyn et-Teymî (ö.606/1210), *Meftâihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, I-XXXII, III. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, , h. 1420.

RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir (ö. 666/1267), *Muhtârus-Sihâh*, thk. Mahmud Hâtır, Hamza Fethullah, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Dımeşk, h. 1367.

REŞİD RIZA, Muhammed b. Ali (ö. h. 1354), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*(*Tefsîru'l-Menâr*),el-Heyetü'l-Âmmetü'l-Mısriyyetü li'l-Kitâb, I-XII, Kâhire, 1990.

SABÛNÎ, Muhammed Ali (ö. 2015), *Ravâiu'l-Beyân Tefsîrü Âyâti'l-Âhkâm Mine'l-Kur'ân*, I-II, Mektebetü'l-Asrî, Sayda, Beyrut, Lübnan, h. 1431/ m. 2010.

----- *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dersaâdet, İstanbul, ts.

----- *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Dersaâdet, İstanbul, ts.

SA'DÎ, Abdurrahman b. Nâsır, *el-Kavâ'idü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I. Baskı, Mektebetürrişd, Riyad, h. 1420/ m. 1999.

SALÎH, Subhî, *Mebâhis fî Uluûmi'l-Kur'ân*, Dersaâdet, İstanbul, ts.

SÂMERRÂÎ, Fâdıl Sâlih, *A'lâ Tarîki't-Tefsîril-Beyânî*, Dâru'l-Fikr, Amman, h. 1434/ m. 2013.

SEBT, Hâlid b. Usmân, *Kavâ'idü't-Tefsîr: Cem' ve Dirâse*, I-II, Dâru İbn Affân, Medîne, h. 1415.

SOYSALDI, Mehmet, *İnançla ilgili Temel Kavramlar*, Çağlayanlar yay., İzmir, 1997.

SUYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., V, 94.

----- *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, h. 1427-m. 2007.

ŞA'RÂVÎ, Muhammed Mütevellî (ö. 1998), *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, I-XX, Metâbiu' Ahbâri'l-Yevm, 1997.

ŞÂTIBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âlu Selman, I-VII, I. Baskı, Dâru İbnu 'Affan, Mısır, h. 1417 - m. 1997.

ŞENGÜL, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık yay., İzmir, 1994.

ŞENKÎTÎ (ö. 1973), *Edvâü'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, I-IX, Dâru'l-Fikr li't-Tabâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut, Lübnan, 1995.

ŞİMŞEK, Mehmet Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası yay., Konya, 2008.

----- *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, I-V, Beyan yay., İstanbul, 2012.

----- *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş yay., İstanbul, 2001.

----- *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan yay., İstanbul, 2001.

----- *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş yay., İstanbul, 1993.

----- *Yaratılış Olayı*, Beyan yay., İstanbul, 1998.

----- *el-Câhız ve Eserlerindeki Kur'ân ve Tefsirine Ait Görüşleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1984.

TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Abdulmecid es-Selefi, I-XXV, II. Baskı, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1994.

----- *el-Mu'cemu'l-Evsât*, thk. Târik b. Avdullah b. Muhammed, Abdu'l-Muhsin b. İbrahim el-Hüseynî, I-X, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, ts.

TABERÎ, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Muhammed Şakir, I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Dımeşk, 1420/2001.

TAHHÂN, Ebû Hafs Mahmud b. Ahmed, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Dersâadet, ts.

TAŞKÖPRİZÂDE, Ahmet Efendi (ö. 968/1561), *Mevzû'atü'l-U'lûm*, İstanbul, h. 1313.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhâk (ö. 278), *Sünen(el-Câmiu'l-Kebîr)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, I-VI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998.

TURGUT, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İFAV, İstanbul, 1991.

TÜLÜCÜ, Süleyman, "Muallakât", *DİA*, XXX, İstanbul, 2005, 310-312.

ÜNAL, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr yay., İstanbul, 2005.

VEHBÎ, Mehmet, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, I-XVI, IV. Baskı, Üçdal nşr., İstanbul, 1966.

ZEBÎDÎ, el-Huseynî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak (ö.1205/1791), *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmus*, thk. Komisyon, I-XL, Dâru'l-Hidâye, ts.

ZECCÂC, İbrahim b. es-Serî b. Sehl, Ebû İshâk, (ö. 311/923), *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbühü*, I-V, I. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988.

ZEHEBÎ, Muhammed Huseyn (ö. 1977/1398), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-III, Mektebetü Vehbetü, Kâhire, ts.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l- Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144) *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdusselam Şâhin, I-IV, V. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmî, Beyrut, 2009.

ZÜRKÂNÎ, Zürkânî, Muhammed b. Abdülazîm, (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-Irfân fî Ulumi'l-Kur'ân*, I-II, III. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, h. 1426/ m. 2005.

ZERKEŞÎ, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh, *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IV, I. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire, 1957.

ZERZÛR, Adnan Muhammed, *U'lûmü'l-Kur'ân(Medhalü ilâ Tefsiri'l-Kur'âni ve Beyânü İ'câzihî)*, I. Baskı, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1981.

YAVUZ, Yusuf Şevki, Câsim Avcı, “İbnü’l-Cevzî Ebü’l-Ferec” *DİA*, XX, İstanbul, 1999, 543-549.

----- Zeki Ünal, “Cebriyye” md. *DİA*, VII, İstanbul, 1998, 204-205.

----- Abdurrahman Çetin, “Âyet” md. *DİA*, IV, İstanbul, 1991, 242-244.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, (ö. 1944), *Hak Dini Kur’ân Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, ts.

YILDIRIM, Enbiya, *Sahih Hadis Bulunmayan Konular*, I. Baskı, Otto yay., Ankara, Mayıs, 2015.

YILMAZ, Mehmet Fâik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB yay., Ankara, 2009.

WEB SİTELERİ

<http://zekiduman.com/kitaplar.html>, (Erişim tarihi: 2 Mart 2013)

<http://www.ahlalhdeeth.com>, (Erişim tarihi: 4 Kasım 2013)

<http://www.nokhbah.net>, (Erişim tarihi: 4 Kasım 2013)

<http://www.alukah.net/culture/10963/487/>, (Erişim tarihi: 4 Kasım 2013)

<http://www.alukah.net/Web/alshehry/0/26620/#ixzz1lryZR0b9>, (Erişim tarihi: 4 Kasım 2013)

<http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=115097> (Erişim tarihi: 28 Aralık 2016)

https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B5%D8%A7%D8%AF%D9%82%D8%AC%D9%84%D8%A7%D9%84_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B8%D9%85 [Erişim tarihi: 18 Temmuz 2016]

<http://almerja.net/reading.php?idm=38909> [Erişim tarihi: 17 Haziran 2017]

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	İsa KANİK	İmza:		
Doğum Yeri:	Kırıkkale			
Doğum Tarihi:	01.10.1977			
Medeni Durumu:	Evli- 2 Çocuk			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	İsmet Aydınlı İlkokulu		Kırıkkale	1984-1989
Ortaöğretim	İmam Hatip Lisesi Orta kısmı		Kırıkkale	1989-1992
Lise	İmam Hatip Lisesi		Kırıkkale	1992-1996
Lisans	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi		Ankara	1996-2001
Yüksek Lisans	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	Temel İslam Bilimleri /Tefsir	Ankara	2004-2006
İş Deneyimi:	Diyanet İşleri Başkanlığı (2002 -) D.İ.B Konya Selçuk Eğitim Merkezi Müdürlüğü (2008 - 2011)			
İlgi Alanları:	Din, Kur'ân-ı Kerîm			
Aldığı Ödüller:				
Tel:	0537 363 85 76			
Adres	Karapürçek Mh. 400. cd. 39. Sk. Altındağ/ANKARA			
Ekleme istediğiniz hususlar				